De Taal- en letterbode

DE

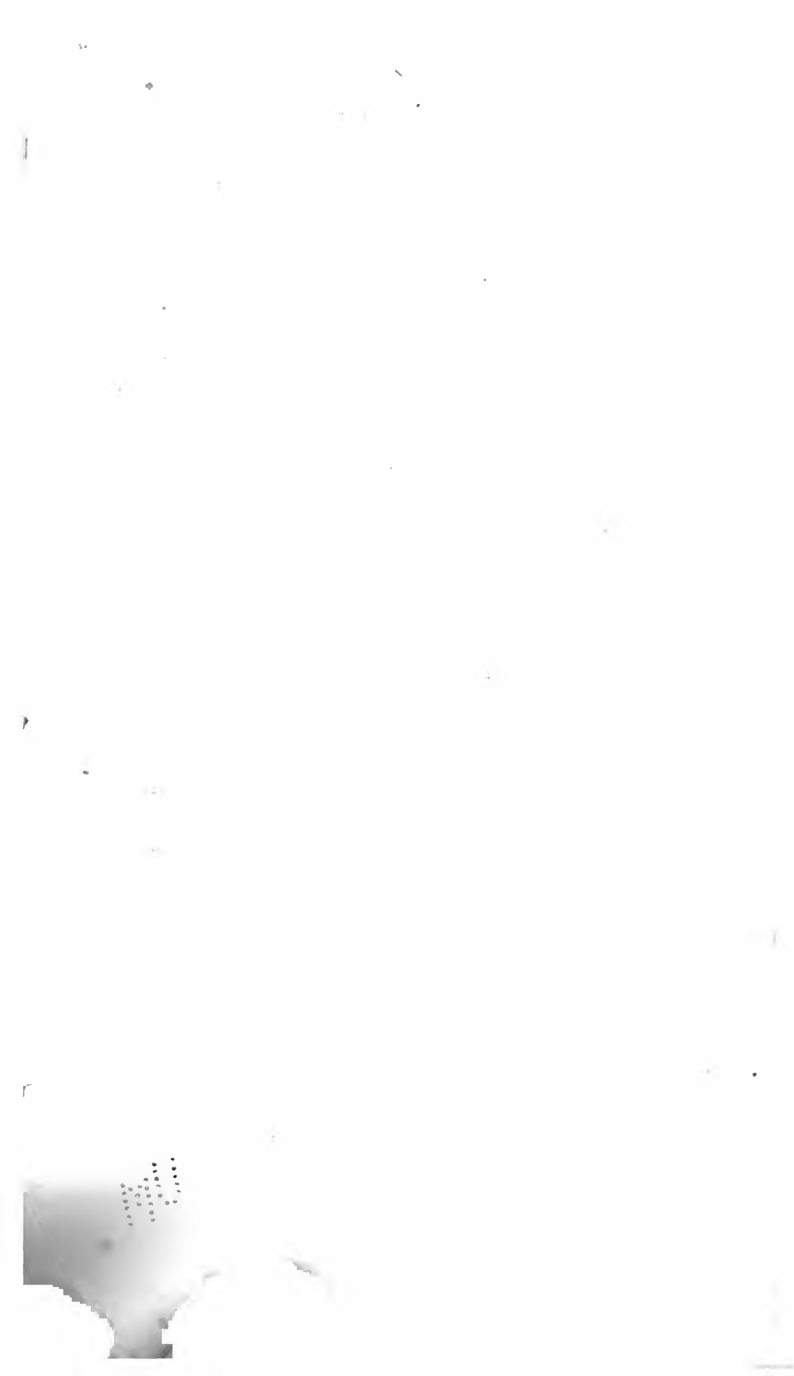
TAAL- EN LETTERBODE

ONDER REDACTIE VAN

DR. E. VERWIJS EN DR. P. J. COSIJN.

TWEEDE JAARGANG.

HAARLEM,
DE ERVEN F. BOHN.
1871.

INHOUD.

Mr. A. BOGAERS.

De wakkere grijsaard, die ondanks zijn hoogen leeftijd nog steeds werkzaam bleef en vooral in de laatste jaren zich aan eene ijverige beoefening onzer moedertaal had gewijd, is den 11den Augustus te Spa bezweken. Een zijner laatste opstellen — het allerlaatste werd in het Vlaamsche tijdschrift *de Toekomst* opgenomen — mogen wij onzen lezers aanbieden. Ware het hem vergund geweest, zeker zoude nog menigmaal onze Bode de proeven zijner werkzaamheid hebben mogen ontvangen. Bogaers toch had dadelijk eene krachtige medewerking toegezegd, en hij heeft die belofte gehouden. Het staken der uitgave van den Taalgids door den dood van Te Winkel deed hem leed, hij meende dat een nieuw tijdschrift het oude moest vervangen. Toen nu bij ons het plan rijpte om de redactie van den Bode op ons te nemen, hadden Bogaers en Dr. De Jager, beide met ons voornemen onbekend, van hunne zijde pogingen aangewend om een nieuw tijdschrift in het leven te roepen. Doch zoodra zij met ons plan bekend werden gemaakt, lieten zij het hunne varen en boden eene ijverige medewerking aan.

Was Bogaers hoog bejaard, zijne geschriften dragen geene blijken van den last des ouderdoms. De geest was frisch en levendig, en zeker, niemand zou in het doorwerkt stuk over *Pillegift* den arbeid eens grijsaards vermoeden.

Het is hier de plaats niet over de verschillende verdiensten van Bogaers uit te weiden: een enkel woord van hulde aan de nagedachtenis van een hooggeschatten en werkzamen medearbeider zij voldoende.

PILLEGIFT.

PIL znw., PILLEN ww.

DOOR

WIJLEN MR. A. BOGAERS.

Het woord PILLEGIFT, klaarblijkelijk zaamgesteld uit *pille* en *gift*, is ruim eene eeuw lang een ware giftpil geweest voor de Nederlandsche Taalkritiek, die er allerlei krankheden van heeft ondervonden.

Hoor eens, belangstellende Lezer! welk tal van ziekteverschijnselen het eerste bestanddeel van dit noodlottige woord gaandeweg voor den dag geroepen heeft.

Er zijn er geweest, die in *pille* het Latijnsche *bulla* zagen, een versiersel, dat de kinderen van voorname lieden te Rome om den hals droegen. Er waren er ook, die meenden, dat *pille* stond voor *pilde*, en dit voor *bilde*, *beeld*. Daarentegen werd weder door sommigen *pulle*, een kan of kroes, te baat genomen. TUINMAN's *Fakkel* stelde *pillegift* gelijk met *pupillegift*; maar het *Vervolg* op dien *Fakkel* omhelsde weder een ander denkbeeld en, zich op *kerstpel*, *kerstpoel*, in de beteekenis van *doopvont* grondende, schreef het aan *pille* dezelfde beteekenis toe.

Dit alles kan men veel omstandiger en fraaijer uiteengezet vinden in het II^de^ Deel, 1ste Stuk, bl. 394, van de *Nieuwe Bijdragen tot opbouw der Vaderlandsche Letterkunde*, die te Leiden in 1766 verschenen.

Een geruimen tijd daarna handelde de hoogleeraar IJPEY over het woord in het *Vaderlandsch Magazijn*, Dl. III, st. 1, bl. 433. Deze liet al de vroegere uitleggingen varen en sprak aldus: „Dat *pellegift* afkomstig is van *pelle*, 't welk oulings even zo een *doopkleed* als een *baarkleed* beteekend *kan* hebben, lijdt bij mij geen twijfel."

Ondertusschen (gij merkt het, aandachtige Lezer!) gebruikte deze geleerde een klein goochelaarskunstje. Eene *i* wegmoffelende en er stilletjes eene *e* voor in de plaats schuivende, sprak hij van *pellegift*, terwijl er nooit anders dan *pillegift* geschreven is.

Toen dan ook, niet lang daarna, het woord een plaatsje kwam vragen in WEILAND's *Nederd. Taalkundig Woordenboek*, liet deze taalvorscher *Pellegift* buiten staan en vergunde hij aan *Pillegift* alleen om binnen te komen. Bij het opmaken van het signalement dacht hij echter bij *pille* aan *pel*, *deksel*, en maakte er per slot eene *luurmande* van.

„Pillegift (zei hij) zou zooveel zijn als luurmande- of luijermandegift, dewijl men weet, dat, vooral oudtijds, een pillegift in een luurmand bestond, bevattende alles, wat tot deksel en kleeding van een kind behoort."

Dit vond evenwel weinig bijval. Slechts de Heer A. C. OUDEMANS Sr heeft zich later (zie zijn *Woordenb. op* BREDERO i. v.) bij WEILAND's luurmande nedergelegd.

BILDERDIJK kwam met iets anders te berde, hetwelk min of meer overeenstemde met TUINMAN's eerstaangenomen begrip. Volgens 's Dichters stellige verzekering was *Pil* "by onze Ouden gebruikelijk in den zin van 't Latijnsche *pupillus* en zekerlijk daarvan verbasterd" : — en (vreemd voorwaar!) daarom verklaarde B. op hetzelfde oogenblik *Pil* door *Doopheveling* (zie zijne Verklar. Geslachtlijst i. v.).

BILDERDIJK's verzekering overtuigde Mr. W. C. VAN ACKERSDIJCK niet. Toen deze in het *Taalkundig Magazijn* (Dl. II. bl. 187) het woord weder eens onder handen meende te moeten nemen, kwam hij tot IJPEY's *dooppelle* terug. Hij was evenwel stouter dan IJPEY. Had deze slechts gezeid, dat *pelle* wel *doopkleed* beteekend *kon* hebben, hij liet dit *kon* maar achterwege, en, zonder eenigen tekst bij te brengen, verzekerde hij, dat oudtijds een

doopkleed, *dooppelle* heette, waarvan hij dan *pillegift* afleidde. Hiermede schijnt Dr. De Jager niet volkomen vrede gehad te hebben. In zijne belangrijke *Latere Verscheidenheden*, bl. 324, geeft hij wel toe, dat *pel* voorheen ook *doopkleed* beteekende, maar Mr. Ackerdijck's afleiding van *pillegift* beaamde hij nogtans niet. „Ackersdijck (zoo luiden zijne woorden) leidde van *pelle* het woord pillegift af, als zijnde een gift, bestaande in het doopkleed zelf, of in 't geen daarbij werd geschonken. 't Verwondert mij echter, dat men ter verklaring van dit veel besproken woord geen acht heeft geslagen op Van Hasselt's *Geldersch Maandwerk*, II. 320, waar uit oude stukken blijkt, dat *doopen* genoemd werd: *pillen* en *pylen*, d. i. peilen. De doopeling werd tot op den bodem der vonte nedergelaten, en door zijn peter en meter daaruit geligt; en *pillegift* was hetgeen door hen bij die gelegenheid werd geschonken of beloofd."

Gewis heeft deze overgenomen verklaring van V. Hasselt de verdienste van zeer oorspronkelijk te zijn en sterk tot de verbeelding te spreken. Wel huivert men iet of wat bij het denkbeeld, dat een jonggeboren wicht tot op den bodem eener oude doopvont, die nog al diep was, nedergelaten werd; ook begrijpt men niet gaauw, waarom het schepseltje aan zulk eene gevaarlijke proef blootgesteld moest worden; maar, summa summarum, men is toch blijde, dat het jeugdig martelaartje, als het er levend afkwam, ter zake van het hagchelijke *peilen* door peter en meter met een presentje, pillegift geheeten, beschonken werd.

Niettegenstaande, evenwel, de oude stukken, waaruit dit gezegd wordt te blijken, en ondanks het schilderachtige van V. Hasselt's opvatting, hetwelk aan Dr. Schotel een treffend tafereeltje in zijn „Oud-Hollandsch huisgezin" had kunnen opleveren, is er door dezen geleerde in zijn verdienstelijk werk geen gebruik van gemaakt. Een taalkundig onderzoek aangaande het woord *pillegift* heeft hij ondertusschen niet beproefd, maar eenvoudig het gevoelen van IJpey en Ackersdijck omhelsd, schrijvende bl. 50: „Wat ons betreft, wij twijfelen er niet aan, of het woord *pille* is hetzelfde met *pelle*, doopkleed, enz."

Deswegens is hem de goedkeuring van den hoogleeraar Dr. De Vries, die het laatst over dit onderwerp handelde, te beurt gevallen.

Met de woorden van dezen voortreffelijken beoefenaar onzer taal willen wij dit verslag der avonturen van *pil* en *pillegift* besluiten.

In eene belangrijke verhandeling, die het laatste of IX^{de} deel van „de Taalgids" versiert en ten titel voert: *Nog iets over den Ferguut*, handelt hij o. a. over de middeln. woorden: *pellen*, *pellel* en *peller*, en, na veel wetenswaardigs dienaangaande gezegd te hebben, komt hij ook op 't woord *pillegift*, waaromtrent hij zich dan (bl. 195 en 196) aldus uitlaat:

„Het is hier de plaats om even met een nieuw bewijs te staven, dat het veel besprokene pillegift, gelijk reeds door IJpey en Ackerdijck is aangewezen, in het hier behandelde *pellen* zijne verklaring vindt, en wel bepaaldelijk in den straks vermelden jongeren vorm *pelle*, waarin het woord ook bij Kiliaen voorkomt. Wat al dwaasheden er over dat *pillegift* zijn uitgekraamd, kan men nazien in het *Oud-Holl. Huisgezin* van Dr. Schotel (bl. 49), die ze alle met recht verwerpt en zich aan de ware afleiding houdt. Zij is inderdaad aan geen twijfel onderhevig. Dat *pellen* voorheen ook gezegd werd van een fijn of kostbaar kleed, waarmede een jong kind werd opgetooid, blijkt uit het *Passionael* (Winterstuc, f. 154, a), waar het woord gebezigd wordt in tegenstelling van de doeken, waarmede het kindeken Jezus in de krib omwonden was. „Du haddes," leest men daar, „voer een saft bedde dye harde cribbe; voer gulden *pellen* onduere dokelkijns." Zoo werd pelle de gewone term voor het *doopkleed*, en *pellegift*, later *pillegift*, was „de *gift* van het *doopkleed*, of hetgeen men in geld daarvoor in de plaats stelde". enz.

Ziedaar nu, geëerde Lezer! getrouwelijk u vertoond alwat men meer dan honderd jaar lang in dat *pille*, waarvan *pillegift* afkomstig is, gezien — of gemeend heeft te zien.

Voor uw oog zijn uitgestald geworden Romeinsche bullæ, pullen of kroesen, pilden en beelden, kerstpoelen en doopvonten, wichten, die er tot op den bodem toe in neêrgelaten worden, voorts Latijnsche pupillen zonder voogd, alsmede luurmanden, pellen en doopkleeden.

Wie heeft er nu gelijk gehad?

Straks zult ge zeggen (wij zijn er van overtuigd): „geen een, althans geen een volkomen."

Op nieuw zal het blijken, dat de geleerdste en beroemdste mannen zich enkele malen vergissen kunnen, en men daarom (onverminderd de billijke waardering hunner bekwaamheden) hunne beweringen, vooral wanneer die, op den keper beschouwd, slechts gissingen zijn, nooit, dan na een strengen toets, als bewezen waarheden moet aannemen.

Zie hier zonder verdere uitweiding, wat er van de zaak is.

Pil, *pyl* of *pille* beduidt in het Oud-Nederl. *peetkind;* in het middeleeuwsch Latijn *filiolus*, *filiola;* in het Fransch *filleul*, *filleule*, in het Oud-Duitsch somwijlen *fillol.*

Het geschenk door de *gevaders*, ook *peter en meter* genoemd, ter gelegenheid van den doop aan den *pil* gegeven, was de *pillegift.*

Bilderdijk had het dus aan het regte eind, toen hij *pil* door doopheveling omschreef[1]); maar zijne woorden vonden, niet zonder reden, geenen ingang, eensdeels, omdat hij niets bewees en wel meer met stellingen voor den dag kwam, die bij gezet onderzoek alleen de vruchten zijner rijke fantazie bleken te zijn; maar anderdeels ook, omdat hij zijne verklaring vastknoopte aan eene bewering, die blijkbaar ongegrond was en die, ware zij gegrond geweest, zijne uitlegging omverre zou geworpen hebben. *Pil* toch was nooit in het Oud-Nederl. de benaming van eenen onder voogdij staanden wees, die in 't Latijn *pupillus* heette, en, ware zulk een wees *pil* genoemd geweest, dan had dit woord geheel iets anders aangeduid, dan *doopheveling.*

Na dit vooraf aangestipt te hebben, gaan we thans onze bewijzen leveren.

Wie niet geheel vreemd is in het *Jus Canonicum* weet, dat het eene geestelijke verwantschap, eene *Cognatio spiritualis*, uitgedacht heeft, die geheel verschilt van de natuurlijke en waarover ons Burg. Wetboek zich dan ook niet bekommert.

Zij ontstaat, onder anderen, bij den doop tusschen het gedoopte kind en de peten, die dan, zoo het heet, de geestelijke ouders van den doopeling worden.

---

[1]) Juister nog had hij gesproken, indien door hem gezegd ware *doopheveling in betrekking tot de doopheffers.*

Een wederzijdsch huwelijksbeletsel is er het gevolg van.

Om die reden ook, indien later peet en petekind eens wat al te weinig geestelijk van elkander beginnen te houden, acht de Kerk zulk eene ongeoorloofde liefde eene veel grootere zonde, dan het geval zoude zijn, indien dit echtverbod niet bestond.

In een stichtelijk middeleeuwsch boek, dat thans opgeslagen voor ons ligt, wordt hierover gehandeld. Het is getiteld „Summe le roy Of des conincs summe." Oorspronkelijk (zoo leest men er in) werd het ten jare 1279 door „een groet clerc vander predicaer oerden" voor „den Coninc Philips van Vrancrijc" in het Fransch gemaakt, maar later „overgeset uten franchoyse in duytsche Int iaer ons liefs heren Dusent vierhondert ende achte" door „broeder Ian van Brederoede Convaers der carthuser oerden tot Zeelom."

Voor het eerst is deze overzetting „te Delf in Hollant" ten jare 1478 gedrukt, in het licht verschenen. Uit het hoofdstuk, dat over de „oncuysheit" handelt, putten wij, voor onze zaak, het navolgende:

„Dese sonde der oncuysheit deylt hoer in veel tacken. Ende in veel graden neder te gaen van quade tot quader ende sonderlinghe in vierthien manieren."

Kortheidshalve laten we nu een half dozijn manieren rusten om terstond tot de zevende manier, waarmede wij hier alleen te doen hebben, over te springen.

„Dat sevende (zoo luidt de tekst) is dat een misdoet mit sijn gevaderen of mit hoer kinderen of mit sijn PILLE. Want dese en moghen niet vergaderen sonder oerlof der heiligher kerken mit hilic sonder dootsonde."

In een door ons geraadpleegd handschrift van dit zelfde werk, in de Burgundische Bibliotheek te Brussel voorhanden, luidt deze plaats (fol. 39 verso) nog naauwkeuriger aldus:

„Dat sevende is dat een misdoet mit sinen gevader of mit sijnre gůidel of mit horen kinderen of met sinen PIL, want dese en mogen sonder oirlof der heiliger kercken niet vergaderen mit hylic buten dootsonde." [1])

[1]) In een min volledig Hs. van de *Summe le roy*, ter Koninklijke Boekerij te 's Gravenhage berustende, en door haren kundigen Bibliothecaris, den Heer W. F. A. G. CAMPBELL, met zijn gewone heuschheid ons ter inzage gezonden, is deze

Van den oorspronkelijken tekst dezes boeks bezit dezelfde Bibliotheek vijf Hss. In 't oudste, met n°. 9544 geteekend, luidt de hier behandelde plaats, als volgt:

„La vij^e branche est dōme a sa cōmere ou a sa filleule ou de filleul a lenfant son parin ou a sa marīne. Car telz personnes ne se peuent assembler sans pechie mortel neis par mariage."

De andere vier Hss. hebben ook *filleul* en *filleule* voor hetgeen in de vertaling door *pil* en *pille* wordt uitgedrukt.

Van allen redelijken twijfel omtrent de ware beteekenis van het bewuste woord zijn wij dus reeds door broeder *Jan van Brederoede* voor goed genezen.

Ten overvloede voegen wij er nog het navolgende bij.

In den jare 1484 werd er te Gouda bij *Gherit Leew* een boek gedrukt, genaamd: „Van den Seven Sacramenten." Het 48ste Cap. der 2de Afdeel. leert: „Wat penitencie nae trecht der heyligher kercken tot elcke doetlike sonde staende is," en daarin leest men o. a: „Die ghene die sijn ghevaderster of *gheesteliker dochter*, dat is *pille* dien (l. die) hi uter vonten geheven heeft, bekent, sel een iaer penitencie doen, ende dies gheliken sel si doen dat sijt willichlick toelaet ende consenteert."

Na deze twee voorbeelden, uit een kerkelijke bron geput, geven wij er nu nog een, die uit eene wereldlijke ons toegevloeid is.

Onze middeleeuwsche voorouders (waarom zou men het verhelen?) hielden veel van een pretje. Kon er eens gepooid en gesmuld worden, ze lieten de gelegenheid niet ongebruikt. Van den eenen kant door eene heerschzuchtige geestelijkheid gekweld en met hel en vagevuur bang gemaakt, van den anderen kant maar te dikwijls door adel en magthebbenden verguisd en uitgezogen, mogten ze waarlijk wel nu en dan een verzetje hebben. Onder de feesten, die ze daartoe benuttigden, behoorde ook het doopfeest van eenen jonggeborene. De pillegift der gevaders of peten bestond veelal in geld,[1]) en dit geld achtte men billijk besteed, indien eens lustig

plaats in dezelfde bewoordingen vervat; alleen leest men er, voor *guedel*, „goedel," dat hetzelfde is en ook *meter* (commater) beteekent; gelijk men bij KILIAEN zien kan. De Oud-Geldersche vorm van het woord is *gayel*, zooals hierna zal blijken.

[1]) Van daar dat zij ook wel *Vaddergeld* genoemd werd. *Vadder* is *gevader*, *peet*. Zie ALKEMADE's *Dischplegtigheden*, I. bl. 200 en 239.

ter eere van den doopeling de beker rondging. Dit heette men met eene eigenaardige uitdrukking, die waard geweest was door den Heer SCHOTEL opgenomen te worden: „het kynt verdrincken." [1]) Dat van zulk een buitenkansje niet altoos even matig gebruik gemaakt werd en de vreugd wel eens met de goede orde in conflict geraakte, valt ligt te begrijpen. Van daar dan ook dat er in verscheidene oude keuren bepalingen voorkomen, die het doopvieren regelen en de pillegiften beperken. De oudste dezer verordeningen is (voor zooverre wij hebben kunnen nagaan) de Zwolsche keur, waaruit reeds een brok hier ter zake dienende, door V. ALKEMADE en V. D. SCHELLING in *Nederlands Displegtigheden*, Rott. 1732. D. I bl. 239 medegedeeld is. Kortheidshalve zullen wij dien niet afschrijven. Daar we eenigen tijd geleden het oudste Hs. dezer keur, hetwelk tot het begin der XIV^de^ eeuw opklimt en bij de archieven der Gemeente Zwolle bewaard wordt, ten gebruike hadden, zijn wij in staat de eerste en oorspronkelijke redactie te leveren, en dit komt ons verkieslijk voor. Op fol. XIV leest men:

„Dit is van kinder te heffene.

„Item. So wie dat een kint heffet man ofte vrouwe, die en solen horen *pillen* niet gheven bi der vonten, maer daer nae wanneer dat si willen so moeten si wal gaen tot horen vadderen. ende so en solen si daer niet senden, nochte brengen, nochte niet halen laten, teten noch te drinken, maer sinen *pille* moet hi wal gheven achte penninghe clene ende niet meer." [1])

---

[1]) Zie o. a. VAN HASSELT's *Arnh. Oudheden*. I. bl. 81.

[2]) De latere redactie van dit art., met eene andere hand in voorz. Hs. geschreven en tot het begin der XV^de^ eeuw behoorende, is met eene poenale sanctie vermeerderd. Zie hier den inhoud:

„Item enich onse burgher die *vadder* worde tot enen kinde ende dat heffet van onsen burgher of van enen gaste binnen onser stad, die en zoelen oeren *pillen* niet gheven bi der vonten, mer daerna wanneer dat die vrouwe vyt den craem is, of si dan willen soe moeten si wal gaen tot oere vadderen. ende soe en zoelensi daer niet zenden noch brenghen noch hem te gaste bidden laten tot eten noch to drinken meer dan elc ene quaerte wijns. ende so moeten si oeren *pillen* wal gheven elc also vele gheldes als een take wijns gheldet, of si willen, unde niet meer. wie dat verbrake, die verloer teghen die stat een pont. moechtmens niet verwinnen, si soldes hem afnemen met sijnre eenre hant."

Gaarne betuigen wij hier openlijk onzen opregten dank én aan het Bestuur der stad Zwolle én aan den Heer Archivaris, Dr. W. J. A. HUBERTS, door wiens welwillende bemiddeling bij gez. Bestuur wij de hier voren gem. Hss. ten gebruike

Het loopt in het oog, dat ook hier *pil* peetkind beteekent. Noodeloos is het dus er bij stil te staan. Wat ondertusschen te midden van dit alles bevreemden mag, is het algemeene stilzwijgen der oude Nederlandsche lexicographen ten opzichte van dit woord. Men zoekt het te vergeefs in het *Vocabularium Ex quo*, van 1479, in de *Gemmula vocabalorum cum addito*, van 1486. Evenmin is het bij PLANTIJN en KILIAEN te vinden. Slechts in VAN DER SCHUEREN'S, *Teuthonista* van 1475 (zie CLIGNETT'S uitg. bl. 193*a* onder aan) wordt *Pyl* aangetroffen; maar, terwijl het daar in het Latijn door *filiolus* omschreven staat, luidt de Nederduitsche uitlegging „*pad op der dopen*:" en zoekt men dan (bl. 191*a*) *Pat* op, zoo vindt men *Pat*, *pylle*, *pade*. *Patrinus*. Een van beide is dus waar, of de Kleefsche Kanselier is omtrent het woord niet geheel in het zekere geweest, of wel, hij heeft er de dubbele beteekenis van *peet* en van *peetkind* aan willen toekennen, evenals zulks in het Hd. met *pathe* het geval is.

Opmerking verdient het ondertusschen, dat in zijn *Vocabularium Latino-Theutonicum*, noch bij *Filiolus*, noch bij *Patrinus*, het woord *Pyl* vermeld wordt.

Evenmin hebben wij het mogen aantreffen bij eenig Nederlandsch schrijver van de XVI^de eeuw, of later, Huygens alleen uitgezonderd. Eens toch (een ware rariteit!) heeft deze in zijn *Korenbloemen* het als rijmwoord gebezigd, om er het Spaansche *ahijado* (d. i. peetkind) meê te vertolken. In de uitgave van 1672, I. bl. 658, leest men:

> Van mijn Gevaers Brood aen mijn *Pill*,
> Een stuck soo groot als hy self wil. [1])

Na dien tijd hebben wij het nergens meer ontmoet. —

---

ontvingen, en die daarbij nog de goedheid had ons in kennis te brengen met het zeer verdienstelijk Academisch Proefschrift van Dr. G. J. DOZY, getiteld: „De oudste stadrechten van Zwolle," in hetwelk de aangehaalde Verordeningen ook opgenomen en de beteekenis van *pil* met juistheid gegeven is.

[1]) In zijne Aantt. op HUYGENS, VI. 57, heeft BILDERDIJK hier, zoo als wel niet anders kon, *Pil* (gelijk in de Verkl. Geslachtl.) door *doopheveling* omschreven, maar voor het overige het Spaansche Adagium o. i. niet begrepen en ook de drukfout, bij HUYGENS voorkomende, behouden; *catico* stellende, hetgeen *çatico* of *zatico* behoorde te zijn.

De beteekenis van het substantief *pil* is nu boven alle bedenking verheven: het ww. *pillen* of *pyllen* eischt echter nog een oogenblik onze opmerkzaamheid.

V. Hasselt las het in oude rekeningen, waarvan hij uittreksels levert; maar hoe hij er den zin van *peilen* en *doopen* aan heeft kunnen hechten, is onbegrijpelijk. Er was daar (en dit is aan de aandacht van Dr. De Jager, die hem volgt, ontslipt) geene sprake van eene doopvont te peilen, maar van kinderen te pillen of te pyllen. Zie hier de aangehaalde zinsneden: „Opten yrsten dach Septembris anno 14 gegeven durch mijns gen. lieven Here bevell Lambert van Boemel om Vijfmoukens *kynt* van synre F. gen. wegen to *Pyllen* X Gelresche gln."

„Opten 27 dach Septembris gegeven durch mijns gen. lieven Heren bevell Johan den Legh omb Goltstijns *kynt* van syner gen. wegen te *pillen* XII ducaten."

Men ziet het, er is hier geene de minste quaestie van die akelige peil-manoeuvre en dat neêrlaten van een pasgeboren wicht tot op den bodem van de doopvont om er dan door zijn peter en meter weder uit gehaald te worden.

Pillen is eenvoudig *pil* of peetkind maken, gelijk *kerstenen kersten* maken beduidt. In casu erkende de vorst of heer den doopeling als zijn *pil* (en dit misschien wel op de meest gewenschte wijze) door eene geldsom te schenken. Daarin bestond het *pillen*, dat dus alles behalve naar het redden van een drenkeling geleek.

Na al het hiervoren verhandelde blijft er nu alleen nog eene vraag ter beantwoording overig: t. w. die, waar het woord *pil* vandaan komt? Openhartig bekennen we, dat, ondanks vlijtige navorschingen, we nog niet tot eene oplosing zijn geraakt, die ons genoegzaam bevredigt. Oppervlakkig moge men uit de gelijkenis van *pil* en *pupil* willen afleiden, dat het eerste uit het laatste voortgesproten is; maar bij eenig nadenken verheffen zich groote zwarigheden hiertegen. Nooit vinden we in de middeleeuwen het latijnsche *pupillus* of het verkorte *pupil* gebezigd om er een *peetkind* door aan te duiden. De ongestaafde verzekering van Bilderdijk, hiervoren reeds aangeroerd, had geen grond dan in zijne verbeel-

ding. In velen opzigte was dan ook het verschil tusschen den *pupillus* en den *pil* te groot, dan dat de eene benaming voor de andere gegolden zou kunnen hebben. De pil had ouders, de pupil was wees. Tusschen den peter en den pil bestond er eene geestelijke verwantschap, die het geheele leven lang duurde; tusschen den pupil en den voogd was er slechts eene wettelijke betrekking aanwezig, die met de meerderjarigheid ophield. Nooit vinden we ook het woord *pillegift* aangewend om een geschenk aan te duiden door eenen onmondigen van zijn momboir ontvangen. Tegen deze gewigtige bedenkingen kan voorwaar de loutere overeenkomst van eenige letters niet opwegen. Onzes inziens moet er naar eene andere afleiding gezocht worden. Zijn wij niet zoo gelukkig geweest van haar reeds op te sporen, anderen kunnen knapper en gelukkiger zijn. Wat we opgemerkt hebben, deelen we inmiddels hier gaarne mede.

In Graff's *Althochd. Sprachschatz* III. 332, wordt er gewag gemaakt van een *Pillo*, *Pilla*, met de beteekenis van *Filiaster*, *Filiastra*, d. i. *stiefzoon*, *stiefdochter*. De Heer Tross had deze woorden in Nederduitsche Glossen ontmoet, door hem aan J. Grimm medegedeeld, die er ook gebruik van gemaakt heeft in zijne *D. Grammatik*, III. 335. Van hem heeft Graff ze in handschrift ontvangen. In druk zijn ze niet verschenen.

Daar J. Grimm geene etymologische uitlegging van *pillo*, *pilla* geeft, moeten we ons bepalen tot de korte opgave in den *Sprachschatz* ter neêr geschreven. Zij luidt:

„Pillo, *filiaster* und Pilla, *filiastra*. Tz. (Trosz) sind wohl nicht als althochd. Wörter aufzuführen. Tz. enthält niederdeutsche Glossen; althochd. würden diese Wörter freilich auch *pillo*, *pilla* oder *phillo*, *philla* lauten. Cf. auch Fillol."

Op het woord Fillol (III. 496) vinden we slechts als verklaring *filiolus*.

Veel licht valt er uit deze aanhalingen niet te scheppen; maar opmerkelijk is het toch, dat zoowel in *Pillo*, als in *Pil* het denkbeeld van *zoon* opgesloten ligt. De eerste is zoon door aanhuwelijking, de ander door geestelijke verwantschap. Als we nu bedenken, dat het zakelijke deel van het Lat. *filius*, *fil* is, en *fil* (in den verbogen naamval) ook in het Oud-Fransch *zoon* beduidt, dan

kan het de vraag zijn, of er bij de afleiding van ons *pil* niet aan voorz. *fil* te denken valt. De verwisseling van lipletters (zoo als men b. v. in *frater* en *broeder*, in *pater* en *vader* ziet) behoort toch niet tot de onmogelijke zaken. Heeft GRAFF zelf er niet aan gedacht, toen hij bij *Pillo* naar *Fillol* verwees?

Hier eindigen we, zonder iets te beslissen. Den bevoegden zij het verder onderzoek aanbevolen, dat we ook van onze zijde hopen voort te zetten.

Rotterdam,
April 1870.

Les beaux esprits se rencontrent. Toen wij het keurige betoog van Mr. Bogaers ontvingen, lag reeds bij de Redactie in portefeuille een bedenking van Mr. Soutendam, Stedelijk Archivaris te Delft, over de afleiding van *Pillegift* van *Pelle*, doopkleed. Wij deelen er die plaatsen uit mede, welke strekken kunnen om het betoog van onzen geachten medewerker nog nader te bevestigen.

In een oud *Keurboek* van Delft, waarin keuren van 1460—1514, komt de volgende plaats voor, fol. 92, art. 18:

„Voirt so wat poirter enyghe kinde gelt of enyghe gifte gave, meer dan V β., dat hy *hieve*, het sy *int heffen* of ter moeder kerckganck, verbeurde XXX β, een derdendeel den heer," enz. In de tafel op deze keur heet het: „Van kinder *pillegift* te geven."

In het IIIe *Memoriael van Burgem. van Delft*, fol. 131 vo., wordt Jhr. Christoffel Delphicus van Dona gezegd te zijn: „stats *pille*, bij dezelve (de Burgem.) *ten doope gepresenteert*", enz. (Vgl. BLEYSW. bl. 839. v°). Dat die pillegiften soms vrij aanzienlijk waren, blijkt uit het IIe *Mem.* fol. 121 v°., waar Burgemeesteren verklaren „eendrachtelijcke besloten te hebben gehadt, upten selven doop, den boveughenoemden zijner P. Exces jonexste gheboren zoone, binnen deser stadt gheboren den xxixen dagh Januarij ende mede aldaer ghedoopt den xij Junij, beyde voorleden, ghenaemt Joncker Frederick Heyndrick, te doen een vereeringhe ende present van een ghifte ofte *pillegave* van 400 ponden, van XL. gr. tpont, sjaers lijffrenten."

Dat men ook toen al trachtte eene etymologie voor *Pille* te vinden,

blijkt uit een boekje, op 't Delfsch Archief voorhanden, getiteld: „De cleyne Catechismus, d. i. het Christelijcke onderwijs der kinderen", enz. bij W. Silvius drucker der C. Mt., 1566, 12mo, bl. 120, alwaar men leest: „De Peter, dat is in den Latijne Patrinus: — ende ghy heet my *Pille*, als Pupillus, een weesken, dien ick in mijn behoedt ende bewaernisse ontfanghen hebbe, om te brenghen int eewighe leven."

Redactie.

TEKSTKRITIEK,

DOOR

J. VERDAM.

De tekst van den Roman van Limborch, hoewel door mijn hooggeschatten leermeester De Vries en anderen reeds van vele fouten gezuiverd, bevat nog altijd een ruim veld voor den arbeid der kritiek. In de volgende bladzijden zal ik trachten enkele corrupte plaatsen te verbeteren, en daardoor iets bij te dragen tot het beter verstaan van het dichtwerk, dat voor de kennis der Middelnederlandsche taal van zulk een onschatbare waarde is.

I.

Limborch, I. 1336. — Margriete van Limborch wordt, na haar zwerftocht, gastvrij opgenomen aan het hof van den Graaf van Athene, en zeer liefderijk behandeld; maar nadat zij er twee jaren vertoefd heeft, verliest zij de gunst, waarin zij stond, omdat de Graaf en Gravin bemerken, dat hun zoon Echites smoorlijk verliefd is op het meisje, wier afkomst geheel onbekend is. De Gravin schrijft die genegenheid toe aan verraderlijke middelen van hare zijde, beschuldigt haar zelfs van tooverij en dreigt,

haar te zullen verbranden. Op het hooren van deze bedreiging valt Echites van schrik in onmacht. Toen hij weder bijkwam, hoorde hij (vs 1332 volgg.):

die scone clagen sere
Ende vraghede hare moeder, wat hare ware;
„Om uwen wille meslaet si hare
Ende segt, opdat si u verliest,
Dat si nemmeer en kiest;
Lieve kint, si mint u soe sere."

Het is duidelijk, dat aan vs 1336 iets ontbreekt. Het object van *kiezen* is in de pen gebleven van den overschrijver, die op tallooze plaatsen toont, geen groot talent te zijn geweest. Leest men voor vs 1336:

Dat si nemmeer *man* en kiest.

dan is de zin volkomen hersteld: „Zij zegt, dat, in geval zij u verliest, zij nooit een anderen man zal nemen." Deze verbetering wordt bevestigd door het antwoord van Echites, vs 1342:

Si sal oec weder vinden ane mi
Soe ghetrouwen vrient, dat al
Grieken daer af spreken sal.

waarin *vrient* de in de Middeleeuwen gewone beteekenis heeft van *ami*, *minnaar*. Zie b. v. Vergi 962: „Haren vrient ende amijs".

II.

Limborch, I. 1408. — Nadat de Gravin van Athene bemerkt had, dat het haar niet geraden was, Margriete te dooden, zoolang Echites tegenwoordig was, besluit zij, hem met list te verwijderen. Toen dit gelukte, stond Margriete het ergste te duchten, hetwelk de dichter aldus uitdrukt:

Nu moet der vrouwen god
Te staden staen, want haer lijf
Daer piint omme des graven wiif.

De zin kan geen andere zijn, dan deze: „Nu moge God Margriete bijstaan, want de Gravin legt het op haar leven toe". Daarom moet vs 1408 aldus gelezen worden:

Nu moet der *jonfrouwen* god
Te staden staen.

Der vrouwen kan alleen slaan op de Gravin van Athene. De fout werd in de hand gewerkt door het woord *vrouwen* in den vorigen regel.

III.

Limborch, I. 1815. — Nauwelijks is Echites vertrokken, of de Gravin gaat haar booze plannen ten opzichte van Margriete ten uitvoer brengen. Deze verdedigt zich met klem tegen de aanklacht van tooverij, maar de Gravin valt haar woest in de rede (1811 volgg.):

„Dits gheloefelec te horne;
Noch piint si mi te storne,
Leitse wech van minen oegen,
Si sal selke pine doghen,
Levic hare een mergen noene,
Dat si sal els hebben te doene
Dan ons te driven(e) te scerne."

Het woord *gheloefelec*, dat, zoover mij bekend is, elders niet voorkomt, beteekent *vermoeiend, vervelend.* De gewone vorm daarvoor was in het Mnl. *ghelove* of *ghelovich* en het subst. *ghelof* = verveling, tegenzin, Rose 5750. Dr. Jonckbloet, *Walewein* II. 332 volgg., en verg. *loof* = moe, dat ook nu nog in dialekten voortleeft. Dit in het voorbijgaan.

De aangehaalde regels zijn allen zeer duidelijk, maar wat beteekent

Levic hare een mergen noene?

Vooreerst kan *een mergen noene* niet in orde zijn. Wel kan men zeggen *mergen noene*, maar niet *een mergen noene*, evenmin als wij zouden kunnen zeggen *(e)en morgen middag.* Voor *een* moet dus gelezen worden *eer.* Dit blijkt ook duidelijk uit het vervolg der geschiedenis, want (vs 1935)

Smargens doe die dach ontspranc...
Haelde die baliu die jonfrouwe scone.

Ten tweede kan *levic hare* niet goed zijn. Was *levic* de juiste

lezing, dan zou de bedoeling alleen kunnen zijn: „Als ik morgen middag leef". Nu is deze tusschenvoeging zeer gepast, wanneer men het oog heeft op handelingen die men in de verre toekomst van plan is te verrichten. Wanneer b. v. de Koning van plan is, Reinaert, na een bepaalden termijn, voor zijne misdaden te straffen, zegt hij (Rein. 421):

„Grimbaert
U oom, die clusenare waert,
Hi hevet ghedaen so goede carine!
Levic een jaer, het sal hem scinen.

Maar wanneer men reeds den volgenden dag zijn voornemen zal ten uitvoer brengen, dan is het al a priori niet waarschijnlijk, dat men er een „wanneer ik nog leef" zal bijvoegen. Bovendien stuit men met deze verklaring op het pron. *hare*, dat dan zonder eenige beteekenis zou zijn. De afschrijver van B, die den Nederlandschen tekst in den Nederrijnschen tongval vertaalde, begreep dit, en liet daarom eenvoudig *hare* weg. Maar de fout schuilt elders. Hoewel beide HHS. *levic* hebben, zal het wel niet te stout zijn, te beweren, dat juist dit woord corrupt is. Het is ontstaan door het verkeerd lezen van het woord *lovic*, en als men dit er voor in de plaats stelt, dan is de zin volkomen goed: „Zij zal vóór morgen middag zulk een pijn lijden, dat beloof ik haar, dat zij wel wat anders zal te doen hebben, dan den spot met ons te drijven!"

Loven, *beloven*, *gheloven* hadden oorspronkelijk de mediale beteekenis van *verzekeren*, die ook in het Mnl. is aan te wijzen. B. v. *Exc. Cron. v. Brabant*, 287[a]:

Nadat ick (zegt Frans I) in gheenen vrede sijn en mach in gheenderley manieren..., so *ghelove* ick, dat ick... tegen hem ende sinen adherenten oorlogen sal, totdat een van ons beyden van den anderen gracie sal begheren.

En *Stoke*, IV, 758:

Al mocht mi vele vromen,
Hertoghe, ghi moet u selven quiten,
Al soudement mi hier na verwiten:
Want ghi mi selve brocht int stric.
Daer omme *ghelovic* u, dat ic
Lettel daer omme zorghen zal.

„Daarom verzeker ik u, dat ik mij weinig daarom zal bekommeren."

Ook thans nog heeft *beloven* deze beteekenis in de spreektaal, b. v.: Zij hebben elkaar flink de waarheid gezeid, dat *beloof* ik je". „Ik *beloof* je, dat het er warm toeging", enz.

Voor een ander compositum van *loven*, Nl. *verloven* of *zich verloven met*, werd omgekeerd in 't Mnl. zeer dikwijls *verseker en* gebruikt, b. v. *Troj. Oorl.*, 103.

Mennoen minde....
Die overscoene Polexina
Maer hi hadde des groten rouwe,
Hi hadde ene scone vrouwe
Ghesekert, eer hi voer *uten* lande.

Exc. Cron. v. Brab., 212a.

Karel (V) was aldereerst *versekert* met vrou Claude, Conincx Lodewijcx van Vrancrijck dochter... Dair na was hem *versekert* vrou Marie, Conincx Henricx van Engelant die viij sijn suster.

ibid. 135c. So namen si (de Vlamingen) haren Grave tegen sinen danck... ende deden hem Coninc Eduaerts dochter *sekeren* ende ondertrouwen.

Uit de beteekenis *verseekeren*, aan *loven* en zijn composita eigen, vloeiden twee andere onmiddellijk voort, al naar mate men er een object bij plaatste, dat *iets goeds*, of wel *iets kwaads*, *iets onaangenaams* inhield. Uit het eerste ontwikkelde zich de gewone beteekenis van het hedendaagsche *beloven*, uit het tweede die van *dreigen*. Deze laatste beteekenis wordt bevestigd door dezelfde opvatting van *beloven*, die ook nu nog in de spreektaal leeft (b. v. iemand een pak slaag *beloven*) en door *Vergi* 1076:

Ende sloech haer 't swaert op 't hoot boven,
Dat haer die hersene cloven,
Ghelijc hi haer gheloofde wale
Doen hijt haer seide te male.

De Hertog had deze bedreiging uitgesproken vs 780 volgg.:

Want hijt haer op die doot onthiet
Opdat sijt vorder seide niet.

IV.

Limborch, V, 78 en 132. — Evax geraakt te Stamps in gevecht met eene rooverbende, die hij natuurlijk overwint. In de beschrijving van dat gevecht is de afschrijver tweemaal in de war met de woorden *roover* en *ridder*, eerst vs 78:

Doe quamen te hem alle viere,
Doe seide een riddere sciere:
„Sidi riddre ofte knecht?"

Alle vier de roovers kwamen op Evax af, en een van hen vroeg hem: „„Zijt gij ridder of schildknaap?""
lees dus:

Doe seide een *roevere* sciere.

Zoo ook vs 132:

Die derde hadde den rouwe groet
Ende waendem ontflien,
Maer en mochtem niet gescien,
Want hi was hem al te snel,
Ende herhaelde den ridder fel.

lees: Ende herhaelde den *roever* fel.

V.

Limborch, VII. 1117. — In een der vele gevechten, waarvan de tweede helft van den Limb. overvloeit, komt de volgende beschrijving voor:

Doe quamen die, andren an,
Ende groet striit daer doen began
Van beiden den heren, die vernamen,
Siit seker, dat si te gader quamen,
Daer meneghe vele int beghin.

Door het gemis van een werkwoord in het tweede gedeelte van den zin is de laatste regel onverstaanbaar. De bedoeling evenwel is duidelijk: „Een groote strijd ontstond tusschen de twee legers, die het maar al te zeer ondervonden, dat zij handgemeen werden, want al dadelijk sneuvelden er velen." Met eene geringe

verandering is deze zin in de woorden terug te brengen. Het overtollige *vele* moet worden verwijderd en daarvoor in de plaats gesteld een werkwoord, dat beteekent *sneuvelen*, *vallen*. Dit laatste is ongetwijfeld het ware, en regel 1117 moet dus aldus gelezen worden:

> Daer meneghe *viel* int beghin

of in correct Mnl.:

> Daer *die* meneghe viel (of *vielen*) int beghin.

Leiden, April 1870.

SPROKKELINGEN,

DOOR

J. H. VAN DALE.

III.

HET EERSTE GEWIN IS KATJESSPIL, KATTENSPIL;
HET EERSTE GEWIN IS KATTENGESPIL;
HET EERSTE GEWIN IS KATTENGESPIN.

„*Katjesspil* voor *katjesspel* te houden", zegt wijlen mijn vriend TE WINKEL (*Taalgids* VIII, 118), „gaat slecht; *e* en *i* wisselen in de volkstaal wel af voor eene *n*, blijkens *cint*, *ingel*, *minsch*, *pin*, maar niet voor eene *l*. Ik ten minste heb nooit *pellen* of *schellen* hooren zeggen voor *pillen* of *schillen*, noch omgekeerd *stillen* of *schillen* voor *stellen* of *schellen*." Dit is zeer wel mogelijk. In niet ééne provincie wordt, gelooven wij, voor *pillen*,

pellen, voor *stellen*, stillen, voor *schellen* (aan de schel trekken), schillen gehoord. Met *schellen* voor schillen is het echter anders gelegen. Zelfs in de *Woordenlijst voor de Spelling der Ned. taal*, van DE VRIES en TE WINKEL, vindt men nevens het gewone *schil* ook *schel* opgeteekend. En wil men in de volkstaal *schel* voor *schil* hooren, men kome in Zeeuwsch-Vlaanderen, waar men *schil* in 't geheel niet kent. Daar zegt men bijv., evenals in verschillende streken van Overijsel en Groningen (*Taal- en Letterbode* I, 120), zoowel *aardappels schellen*, *appels schellen*, *rapen schellen* enz., als *aardappelschellen*, *appelschellen*, *rapenschellen* enz. *Cint*, *ingel* of *minsch* zal men daar echter nimmer hooren.

Maar nog in meer woorden wordt *il* daar als *el* uitgesproken. Zoo zegt men er algemeen *schelfer*, *schelferen* voor *schilfer*, *schilferen*, en de geslachtsnaam SCHILLEMAN of SCHILLEMANS luidt er nooit anders dan SCHELLEMAN, SCHELLEMANS. [1])

Het komt ons voor, dat onze scherpzinnige vriend zijn artikel over: *Het eerste gewin is kattengespin* in een minder gelukkig oogenblik geschreven heeft. Hij had er anders stellig aan gedacht, dat de onvolkomen *e* en *i* in de volkstaal niet alleen voor de *n*, maar voor zoo menigen anderen medeklinker, ja heden ten dage in enkele woorden zelfs in de schrijftaal, afwisselen. Men denke hier slechts aan *gest*, *gesten* nevens *gist*, *gisten*; aan *kreb* nevens *krib*; *richten* en *richter* nevens *rechten* en *rechter*; *schenkel* nevens *schinkel*; *snep* nevens *snip*, enz. In Zeeuwsch-Vlaanderen hoort men alleen *gist*. Daar zegt men ook *mist*, *mistput*, *misthoop*, *misten* enz. voor *mestput*, *mesthoop*, *mesten* enz.; zoowel *het land misten*, van stalmest voorzien, als: *den stal misten*, den stal reinigen van den mest. Zoo ook hoort men er alleen *gisp*, *gispen*, *toegispen* enz. voor *gesp*, *gespen toegespen* enz.

En dáár wijkt, omgekeerd, de onvolkomen *i* weder voor de onvolkomen *e* in *lekken* voor *likken*, *lekkebaarden* voor *likkebaarden* enz.; in *schetteren* voor *schitteren*, in *blekken* voor *blikken*, blinken; in *leggen* voor *liggen*; in *kerstenbrief*, met niet onge-

[1]) De geslachtsnaam SCHILLEMAN is gansch niet zeldzaam. Zeer zeldzaam is echter de voornaam SCHILMAN, SCHILLEMAN. Op het Zeeuwsche eiland Duiveland vindt men dezen mansnaam nog in eene enkele familie.

wone metathesis voor *christenbrief*, d. i. *doopbrief*; in *kerstenen* — vooral in het nabijgelegen West-Vlaanderen in gebruik — voor *christenen* d. i. *doopen*; in *stelletje* voor *stilletje.*

Zijn in de schrijftaal de voorbeelden, waarin eene daarin aangenomen onvolkomene *e* vóór de *l* hare plaats moet ruimen voor de onvolkomen *i* zeer schaarsch — ik vond alleen *smilten* voor *smelten* aangehaald — in het Zeeuwschvlaamsch zijn er verscheidene. Men hoort in Zeeuwsch-Vlaanderen *lilletje* voor *lelletje* (huig); *oorlilletje* voor *oorlelletje*; *stilten* voor *stelten*; *knillen* voor *knellen*; *mille* voor *melde*; het verouderde *hoydelte* (hooiberg) luidt daar *hooidilt*, en van het laatste lid dezer samenstelling heeft men zelfs *dilthouten* voor *delthouten*: de losse houten, balken of sparren, waar het hooi in de ruimte boven den stal op rust.

Maar ook voor de andere medeklinkers moet de onvolkomen *e* voor de onvolkomen *i* wijken. Zoo hoort men *nikke* voor *nek*, *immer* voor *emmer*, *kitting* voor *ketting*, *beridderen* voor *bedredderem*, *knippel* voor *kneppel*, *klippen* voor *kleppen*, enz. Voor *menig* hoorde men vroeger ook *mennig*. Dit *mennig* leeft nog in het Zeeuwschvlaamsche *minnig*, waarvan *minnigte*, en in *verminnigvuldigen*. Spreekt men de onvolkomen *i*, als ik het zoo eens noemen mag, wat zwaar of diep uit, zoo hoort men voor *minnig*, *meenig*. De uitspraak der onvolkomen *i* wordt dan volkomen gelijk aan die der scherpheldere *ee*, wèl te verstaan op zijn Zeeuwsch uitgesproken. Wie nu echter meenen mocht —en de zoodanigen zijn er geweest —, dat de Zeeuwsche uitspraak voor de spelling *meenig* enz. pleiten zou, zou zich deerlijk vergissen. De echte Zeeuwsche uitspraak is *minnig* en deze pleit voor de zachtlange *e*, evenals *kitting* (voor *ketting*) pleit voor *keten*, *kittelen* voor *ketelen.*

Nog één woord verdient hier niet vergeten te worden. Het verouderde *barbelen*, *barbels*, creux des dents, luidt in Zeeuwsch- Vlaanderen *bribbels*. Wij houden het er voor, dat het laatste uit het eerste is ontstaan. Eerst werd *barbels berbels*: nóg hoort men *berbel* voor het Middelnederlandsche *Baerble*, door wisseling der *r* en *l* uit BARBARA ontstaan; *derm* voor *darm*, *werm* voor *warm*, *hert* voor *hart* enz. Uit *berbels* ontstond, door wisseling der onvolkomen *e* met *i*, *birbels*, en hieruit, door metathesis, het hedendaagsche gewestelijke *bribbels*; of wel: *berbels* werd *brebbels* en dit wederom *bribbels*.

Eng en *enk* zijn in Zeeuwsch- Vlaanderen in de uitspraak niet te onderscheiden van *ing* en *ink*. De onvolkomen *e* en *i* klinken daarin als eene dubbele *i*. *Hinkel* in *ik* (*h*)*inkel* wordt uitgesproken als *enkel*: beide luiden *iinkel*. Zoo luidt *brengen* briingen, *zingen* ziingen, *wenken* wiinken, *drinken* driinken, *kinkel* kiinkel, *schenkel* en *schinkel* schiinkel enz. [1])

Waar we dus over de beteekenis van *katjesspil* handelen, moet, dunkt ons, het Zeeuwschvlaamsch in de eerste plaats geraadpleegd worden. In Zeeuwsch-Vlaanderen toch — in Zeeuwsch-Vlaanderen alléén? — luidt het spreekwoordelijk gezegde *Het eerste gewin is kattengespin* zeer vaak: *Het eerste gewin is katjesspil.* Is *katjesspil* = *katjesspel?* Daaraan mag geen oogenblik getwijfeld worden. Spreekt men in Zeeuwsch-Vlaanderen van een *spel* of *spellen*, men kan er zeker van zijn, dat men éène of meer *spelden* bedoelt. *Haarspellen* zijn *haarspelden* of *haarnaalden*; *luurspellen* zijn *luierspelden* of *bakerspelden*. Voor *spel* hoort men er nooit anders dan *spil*, zoowel wanneer 't woord op zich zelf staat als in samenstellingen: *Willen we een spilletje spelen? Uw spil staat slecht; Een honden en apenspil; Een spilspeelder; Het damspil; Hij zal er spil* [ook *spul*] *mee hebben*; enz. enz. En zoo luidt dan ook *katjesspel*, dat men er zeer vaak hoort, nooit anders dan *katjesspil*. „*Dat zal katjesspil worden*" ligt den Moeders als in den mond bestorven, wanneer hare kleine gasten zich op wat ruwe wijze met elkander vermaken.

Reeds vóór vier jaar heb ik (*Taalgids* VIII, 109) gevraagd, en ik vraag het andermaal: Zijn er nog streken in Nederland, waar men in het besproken spreekwoord *katjesspil*, *kattenspil*, *kattengespil* zegt in plaats van *kattengespin?* 't Zou mij zeer aangenaam zijn, dit te weten. —

En hoe ik, Zeeuwsch-Vlaming, nu den vorm van het spreekwoord verklaar? Wel, ik *gis:* dat in Zeeuwsch-Vlaanderen de oorspronkelijke zegswijze is:

Het eerste gewin is katjesspil,

of:

Het eerste gewin is kattenspil;

---

[1]) In Zeeuwsch-Vlaanderen leeft nog het verouderde *hinkelen* voor *hinken*. Zoo zegt men ook *op de hinkelbaan* (voor hinkebaan) *spelen*. *Hinken* hoort men alleen in het bijbelsche *op twee gedachten hinken*.

dat, om het gehoor voldoening te verschaffen, het *ge* voor *gewin*, een tweede *ge* vóór *spil* in het leven riep, zoodat men weldra hoorde:

Het eerste GE*win* | *is katten*GE*spil;*

dat, toen men eene schrede gedaan had om den wille der maat, men om des rijms wille niet voor eene tweede terugdeinsde, en zoo — *l* en *n* zij daarenboven wisselletters—

*Het eerste gewi*N *is kattengespi*N

het aanzijn kreeg.

Maar is dit laatste wel waarschijnlijk? Wanneer men HARREBOMEÉS *Spreekwoordenboek der Ned. taal* raadpleegt, dan ziet men (I, 232), dat bij de verschillende schrijvers, die hij geraadpleegd heeft, alleen de laatste vorm voorkomt. Is het nu wel aannemelijk, dat uit een spreekwoord (*Het eerste gewin is kattengespil*), voor zooveel we nu weten alleen in een hoekje van Nederland bekend, bij niet één schrijver vermeld of genoemd, een ander ontstaan is, dat geheel Neerland door opgang heeft gemaakt? Kan ook het omgekeerde hebben plaats gehad? Kan het minder bekende, minder duidelijke *gespin*, eerst vervangen zijn door *gespil*, dat later weder voor *spil* heeft plaats gemaakt: een woord, algemeen bekend en verstaan? Een groot bezwaar daartegen is, komt ons voor, dat men dan, tegen den volksaard in, een rijmwoord (*gespin*) heeft laten varen voor een bloot assoneerend rijm.

Of, en ook dit verdient de overweging, is de derde vorm uit andere streken overgebracht? Zijn de beide vormen niet uit elkander ontstaan, maar onafhankelijk van elkander? Dat verschil van gebruik niet *noodzakelijk* een bewijs van verbastering of verwarring is, heeft, komt ons voor, onze Vriend BECKERINGH VINCKERS overtuigend bewezen. Toch blijft het dan opmerkelijk, dat alleen in Zeeuwsch-Vlaanderen verschillende vormen, die zooveel overeenkomst hebben, zelfstandig nevens elkander zijn blijven bestaan.

Dit kan, dunkt mij, aan geen redelijken twijfel onderhevig zijn, dat de tweede vorm uit den eersten of uit den derden ontstaan is. *Gespil* toch bestaat op zichzelf niet. *Gespeel* kan het niet vervangen; want dit ondergaat in de uitspraak geene verandering.

Mijn hooggeachte Vriend BECKERINGH VINCKERS zegt (*Taal- en Letterbode* I, 121): „In „„*'t eerste gewin is kattengespil*"" hebben we namelijk een voorbeeld van het vooral in spreekwoorden zeer gebruikelijke, assoneerende, d. i. alleen in de overeenstemming der klinkers bestaande, rijm, en nu is 't juist deze assonantie, die in ons spreekwoord *spil* of *gespil* belet heeft in *spel* over te gaan:" 't eerste ge*win* is kattege*spel* assoneert niet."

Dat deze assonantie in Zeeuwsch-Vlaanderen niet in het spel geweest kan zijn, waar *spel* nog heden ten dage *spil* luidt, is, dunkt ons, duidelijk. Wèl echter in andere streken, waar *spil* alleen in ons spreekwoord bewaard bleef, terwijl het er overigens *spel* luidt. 't Is, komt ons voor, wel de moeite waard te onderzoeken, of er zoodanige streken zijn.

Verder zegt de Heer B. V.: „dat de assonantie werkelijk het vermogen bezit om eene oorspronkelijke *i* te verhinderen in *e* over te gaan, dat blijkt onder anderen uit het volgende, mij door iemand uit Ooltgensplaat aan de hand gedane spreekwoord: „Als de haan kraait op *'t nist*, is 't tegen regen of *mist.*" Hierin heeft de *i* van *mist* die van *nist* evenzoo vastgehouden, als de *i* van *gewin* die van *spil* of *gespil.*"

Ik vraag hier: Zegt men in Ooltgensplaat overigens *nest?* Hoort men er alleen *nist* in het aangehaalde spreekwoord? In Zeeuwsch-Vlaanderen hoort men algemeen het Middelnederlandsche *nist* nevens het gewone *nest.* Zoo hoort men daar ook nog een *nisch ei* voor het verouderde *nesch ei*, d. i. zacht ei: *un oeuf mol à humer; de eiers moeten nisch gekookt zijn;* enz.

Reeds vroeg vond men het verouderde *nesse*, schorre, nevens *nisse: Renesse, de Bornesse, Hontenisse, Scherpenisse* enz. Ja, zelfs wisselen in het Middelnederlandsch de vormen *Hontenesse* en *Hontenisse, Ossenesse* en *Ossenisse*, enz.

Maar, genoeg. Ik eindig met mijn Vriend B. V. te danken voor de scherpzinnige verklaring van het door mij ter sprake gebrachte spreekwoord.

IV.

RIGGHE.

Ik heb reeds vroeger een paar maal (*Taalgids*, III, 304 en 305; VII, 130 en 131) over het Middelnederlandsche *rigghe* gesproken. Ter laatst aangehaalde plaats giste ik, dat men door *grauwe rigghen* grauwwerk, grauw pelswerk, *vair et gris*, te verstaan hebbe.

Duidt *rigghe* eene stof aan, waarvan het eene of andere voorwerp vervaardigd werd, dan is het zeer waarschijnlijk, dat ook het stoffelijk bijvoeglijk naamwoord *rigghen* bestaan heeft. Bedriegen we ons niet, dan treffen we het aan in de volgende bepaling, ontleend, en dit is o. i. weer opmerkelijk, aan de Keuren der Sluische grauwwerkers uit de eerste helft der 15e eeuw. Aldus luidt in zijn geheel het oude artikel:

Item, dat wel gheoorlooft [es] den ouden graeuweerkers te coopene jeghen den nieuwen graeuweerkers van brugghe alle maniere van *rigghene* pilssen ende voederse, ende die voort te vercoopene ghehooftsmalt twee dumen diepe ende ghearemghaet drie dumen diepe int voeders, ghelijck zij van ouden tiden ghecostumeert hebben, zonder yet daaran te vermakene of te besniden. Ende zullen dezelve voederse ende pilssen moeten gheteekent zyn metten teekene vanden graeuweerkers van brugghe. Ende waert dat eenich oudgraeuweerker de contrarie dade, die zoude verbueren iij ₶ par. van elken sticke, also dickent als ment bevonde. Maar ne gheoorlooft niet den vorseiden graeuweerkers te coopene, te vercoopene, noch onder hem te hebbene eenighe inkele vellen, den nieuwen graeuwerker toebehorende, up ghelike boete also dickent als ment bevonde, uteghesteken dat zij wel coopen moghen jeghen denzelven nieuwen graeuwerkers nieuwe lasten ende nieuwe wammen, ende die stellen an ghemaecte voedersen ende also voort vercoopen, ende anders niet, up de boete van x ₶ par. also dickent als ment bevonde, of daermede bedreghen worde metter goeder waerhede voor scepenen.

V.

EUMIG.

Onder de langzamerhand wegstervende Zeeuwschvlaamsche woorden verdient *eumig* niet verloren te gaan. Men hoort niet zelden, wanneer er van min of meer bedorven vleesch, van muf meel, van bedorven bier enz. sprake is: *Het smaakt eumig*, *het ruikt eumig*. Bedriegen we ons niet, dan eischt het woord de *h* vóór zich. Deze letter wordt, gelijk bekend is, door de Zeeuwen in het dagelijksch leven nooit uitgesproken. We krijgen dan den vorm *heumig*.

Dit *heumig* houden we voor hetzelfde als het Hollandsche *hummig*.

Hem, die over *hummig* (= huimig) en *huim* iets grondigs lezen wil, verwijzen wij naar de *Proeven van Woordgronding door* G. L. VAN DEN HELM, I, bl. 10 tot 13. Daarin leest men onder andere, dat het Zweedsche *håmig* bedorven beteekent, van vleesch sprekende; dat *hummig* in het Holsteinsch, Hamburgsch, Bremensch muf beteekent en gezegd wordt van meel, dat, uit gebrek aan vrije lucht bedorven, een vuilen smaak en reuk verkregen heeft. Er is dus wel geen twijfel aan, of het *heumig*, dat zoo merkwaardig in beteekenis met deze woorden overeenkomst, is nauw aan het vermelde Hollandsche *hummig* enz. verwant.

De verschillende klinker toch levert o. i. geen bezwaar.

Meermalen is de *eu* ontstaan uit een gesloten *o* of *u*, als in *dreumel*, *deun* en *preutelen*, nevens *drommel*, *dun* en *pruttelen* enz. (BRILL. *Ned. Spraakleer* § 12, 1ste aanm.)

Men kan hierbij voegen *peukel*, nevens *pukkel* van *pok*.

In Zeeuwsch-Vlaanderen hoort men alleen *pukkel*. Verder verdient hier de aandacht het Westvlaamsche *beurlen*, *beurelen*, waarvoor men in Zeeuwsch-Vlaanderen hoort *burlen*, *burrelen*, door verspringing des vokaalklanks uit *brullen* ontstaan. Zoo ook hoort men *uitburlen* voor *uitbrullen*. Nevens het Nederlandsche *droppel*, *druppel*, bestaat het Westvlaamsche *dreupel*, *dreupele*, in de beteekenis van *een borrel*. Dat men dus in Zeeuwsch-Vlaanderen *heumig* hoort, heeft niets vreemds.

Verder zegt men in Zeeuwsch-Vlaanderen *jukken* voor *jeuken*, *ruttelen* en *reutelen*, *knutteren* en *kneuteren*.

Men hoort er *beuter*, *boter*, *botter* en *butter*; *scheutel*, *schotel* en *schuttel*. In Vlaamsch-Belgie hoort men *speurie* voor *spurrie*.

VI.

AL = LANGS?

In het gunstig bekende maandschrift *De Toekomst* van mijnen Zuidnederlandschen Vriend, den letterkundige Frans de Cort, gaf ik eenige losse aanteekeningen op het *Algemeen Vlaamsch Idioticon, bewerkt door L. W. Schuermans, Pr.* enz. en wel met het oog op het Zeeuwschvlaamsch in het voormalig vierde district van de provincie Zeeland. Ik schreef daarin (Jaargang van 1868, bl. 222 en '23) omtrent *al* het volgende:

„Al, als expletief bijw., is van dagelijksch gebruik in de Belgische provinciën [en ook in Zeeuwsch-Vlaanderen]: *al onder*, *al buiten*, *aldaar*, *aldus*, *alzoo* enz." — *Idioticon*, bl. 14. —

Wij moeten hier de opmerking maken, dat er een groot onderscheid bestaat tusschen *aldaar* en *al daar*. Het eerste is niets anders dan eene versterking van *daar*, gelijk *aldus*, *alzoo*, *alleen*, *alhoewel*, en het verouderde *alschoon*, versterkingen zijn van *dus*, *zoo*, *een*, *hoewel* en *schoon*. In het gewestelijke *al daar* heeft *al* geene versterkende kracht, evenmin als in *al onder*, *al boven*, *al buiten*, *al binnen* en meer dergelijke bijwoordelijke uitdrukkingen. In deze dient het om den weg te helpen aanduiden, langs welken iets verricht wordt. Moest men er een ander woord voor in de plaats stellen, zoo zou *langs* daar nog het best kunnen voor dienen. Zoo beteekent bij voorbeeld: *Hij liep aldaar rond* niets anders dan *Hij liep daar rond*, *Hij liep te dier plaatse rond;* en *Hij liep al daar rond: Hij liep langs daar*, *langs dien weg*, *langs die straat rond*, d. i.: *Langs die straat nam hij zijn omweg*; terwijl die omweg niet zelden door eene beweging met de hand wordt aangeduid. *Aldaar* is een onscheidbaar samengesteld bijwoord; *al daar* is eene bijwoordelijke uitdrukking,

wier deelen niet verbonden mogen worden. Het zelfde geldt omtrent *alhier* en *al hier*. Van Waesbergue vertaalt in zijn bovenaangehaald Woordenboek [*Le grand Dictionaire François-Flamen*, ten jare 1618 door hem (zijn vader was woonachtig geweest te Antwerpen) te Rotterdam uitgegeven] *Al hier*, *Al daer*, *Al waer* dan ook te recht door *Par ici*, *Par là*, *Par où*, terwijl men *alhier*, *alwaar*, *aldaar*, dat hij niet heeft, vertalen moet door: *ici, en cet endroit; là, en cet endroit; où*. —

„Al geldt mede als voorzetsel voor *langs*, b. v. *alginder*, *alonder* [liever: *al ginder*; *al onder*] enz.; *al de weide gaan* voor *langs* of *door de weide gaan*. Zulks is echter zoo algemeen niet." *Idioticon*, bl. 14. —

Zóó hoort men *al* in Zeeuwsch-Vlaanderen dagelijks gebruiken. Dáár zegt men b. v.: *Hij kwam al* [door, langs] *het venster binnen; Hij ging al* [over, door] *Westcapelle en Dudzeele naar Brugge; Hij ging al* [langs, over] *de Markt naar de Kaai*, d. i. Hij nam, om naar de Kaai te gaan, zijn weg over de Markt. *Hij ging al de Kaai* is wèl te onderscheiden van *Hij ging langs de Kaai*. De eerste zin sluit in, dat hij zijn weg over de Kaai nam, om zich naar deze of gene plaats te begeven; de tweede duidt eenvoudig aan, dat hij langs de Kaai ging.

In *Maerlants Alexander* (uitgeg. door Dr Snellaart) lezen wij B. IV, vs. 1635—'56, het volgende:

Mettien quam ter selver steden
Een man gevloen van Meden;
Hi seide dat Daris, in waren saken,
IJserkine hadde doen maken:
Welke wijs dat mense warpe,
Dat emmer op quam dat scarpe,
Ēn dat si van iiij poente waren:
Omdat hi niet en mochte, te waren,
Die Grieken mit crachte veriagen,
So woude hi se met luste versagen.
Die coninc dede dien genen vaen,
Dat hi geen loesheit in dede verstaen.
Men speder om, en het was waer:

Daris hadde gesait aldaer
IJserkine ter selver stede,
Die ierst Ulixes maken dede:
Voer ene porte warp hise te Troien,
Dat dede dien menigen vernoien.
Aldus hadde oec gedaen.
Alst Alexander hadde verstaen,
Voerde hi dat her al een ander staete,
Eñ liet die stede van barate.

Op vers 1655 teekent de geachte Uitgever (bl 406) aan: „*Voerde hi dat her al een ander staete*: voerde hij het leger langs een anderen weg. — *Al* voor *langs* is in Vlaanderen nog van algemeen gebruik. — *Staete* lees *strate.*"

't Verwondert ons dus niet, dat de Heer A. C. OUDEMANS, Sr. in zijne welkome *Bijdrage tot een Middel- en Oud-Nederlandsch woordenboek, uit vele glossaria en andere bronnen bijeengezameld*, met aanhaling van de hiervoren medegedeelde verzen 1654 en '55, *langs* als negende beteekenis van *al* vermeldt.

In de 2e en 3e aflevering van den 20en jaargang van den *Navorscher* vindt men eenige aanteekeningen op sommige artikelen der *Bijdrage* van den Heer OUDEMANS. Wanneer wij zeggen, dat ze geleverd worden door den kundigen Bestuurder van het maandschrift, den Heer P. LEENDERTZ Wz., dan weet ieder reeds, dat ze zich onderscheiden door bondigheid, degelijkheid en klaarheid Ze zijn dan ook o. i. onmisbaar voor elken bezitter der *Bijdrage* van den Heer OUDEMANS.

Bij AL, *langs*, teekent de Heer L. het volgende aan (bl. 150, 20e jaargang n° 3):

„Alst Alexander hadde verstaen,
Voerde hi dat her al een ander strate.

Alex. IV v. 1655.

Al kan nooit *langs* beteekenen. De beteekenis die het hier heeft, is eigenlijk dezelfde, die het heeft op een aantal andere plaatsen, en die ook hier onder n° 2 opgegeven wordt, namelijk die van *geheel*. Doch dikwijls is die beteekenis zeer flauw, ja niet

zelden heeft het woord geen kracht meer, is het niets meer dan een stopwoord en kan het dan even goed wegblijven. B. v. in

Het meysje nam haer mantel,
En sy ging eenen gang
Al onder de linde groene,
Daer sy hem verslagen vant.

Het meysken keerden haer omme,
En sy ging eenen gang
Al voor haer vaders poorte,
Die sy der gesloten vant.

in het lied *Het daghet uit den Oosten*, kon *al*, zoo de versmaat het niet vorderde, zonder schade gemist worden.

Aldus, *alzoo*, *alhier* en *aldaar* zijn ook dikwijls geheel hetzelfde als *dus*, *zoo*, *hier* en *daar*.

Al een ander strate, in het aangehaalde vers uit den *Alexander*, beteekent dus een geheel anderen weg, of, wat ik eerder denken zou, *al* is daar overtollig."

In den *Roman der Lorreinen* lezen we vers 2087 tot 3000 aldus:

Yoen quam gereden soe verre,
Dathi quam te Gardeterre,
Daer hi onmenegen dach
Metter coninginnen lach.
Maer hi dede een scep touwen
Tsinen boef enter vrouwen:
Daer dedi inne dragen aldat
Hi behoeven soude, ende sinen scat;
Ende loet die cogge so over sere,
Dathi cume mochte dragen mere.
Hi sprac goede maroniere,
Diene souden voeren sciere
Al die zee hemelike.

Is het niet opmerkelijk, dat wij hier lezen:

Diene souden voeren sciere
AL die zee hemelike

en in *Alexanders Geesten:*

Alst Alexander hadde verstaen,
Voerde hi dat her AL een ander strate.

Er is geen twijfel aan, *langs* is hier het woord, dat vooral in de laatste versregels het best in de plaats van *al* treden kan. In de eerste verzen zou *over* wellicht de voorkeur verdienen. Nog heden ten dage zou geen Zeeuwsch-Vlaming anders spreken, dan de schrijvers van *Alexanders Geesten* en den *Roman der Lorreinen* geschreven hebben. De beteekenis van den zin is den Vlaming terstond volkomen helder: Alexander voerde zijn leger langs een anderen weg; de maronieren zouden Yoen over de zee voeren.

Maar hoe krijgt het bijwoord *al* de beteekenis of de kracht van een voorzetsel? Alleen, dunkt mij, door weglating van een voorzetsel, welks beteekenis al dan niet door *al* versterkt of gewijzigd werd.

't Komt mij zeer waarschijnlijk voor, dat *al* in de bovenaangehaalde versregels staat voor *al dore*, *al over*, of iets dergelijks. Zeker is het, dat men in Zeeuwsch-Vlaanderen zoowel zegt bv.: *Ik ben al over de Markt gekomen*, als: *Ik ben al de Markt gekomen*, d. i. Ik heb mijnen weg over de Markt genomen; zoowel: *Hij is al over Oostburg en Schoondijke naar Breskens gereden*, als: *Gij zijt al Zuidzande, Nieuwvliet en Groede gereden*, terwijl in beide zinnen ook een bloot *over* voldoende is, schoon de bijvoeging van *al* toch min of meer schijnt aan te duiden, dat men om deze of gene reden dien weg en geen anderen gekozen heeft. En zoo hoort men in Zeeuwsch-Vlaanderen zoowel: *Hij is al door het poortje gekomen*, als: *Hij is al het poortje gekomen*; zoowel: *Zij zijn al die straat gereden*, als: *Hij is al door de Meerminnestraat gekomen*, enz., terwijl het de aandacht verdient, dat *al* op deze wijze alleen voor de voorzetsels *over* en *door* komt te staan, en wel bij werkwoorden, die eene verplaatsing van het onderwerp of het voorwerp van den zin aanduiden, als: *gaan*, *komen*, *vliegen*, *loopen*; *zeilen*, *varen*; *voeren*, *brengen*, *leiden* enz.

Dat *al* in sommige Zeeuwschvlaamsche uitdrukkingen alleen door *langs* kan vervangen worden, is onbetwistbaar.

Daartoe reken ik: *al achter*, *al onder*, *al voren* en dergelijke meer: *Ik kwam al voren binnen op hetzelfde oogenblik, dat hij al achteren wegsloop*. Vermelding verdient hier het gewestelijke *al achterom*: *Hij is al achterom gegaan* beteekent *Hij heeft*

den omweg genomen. In figuurlijken zin hoort men deze uitdrukking zeer vaak. *Zal hij beloond worden? - Ja, al achterom!* d. i. integendeel, het omgekeerde zal plaats hebben: hij zal gestraft worden.

'T Is, dunkt mij, heel natuurlijk, dat, toen *al*, overgebleven van *al over* of *al dore*, met de kracht of de beteekenis van (*al*)*over* en (*al*)*dore*, eenmaal in het volksbewustzijn de beteekenis van *langs* had gekregen, men het ook in die beteekenis aanwendde daar, waar men vroeger alleen *langs* gebruikte. En vandaar dan de bijwoordelijke uitdrukkingen *al achter, al boven, al beneden, al achterom, al daar, al gunter* [voor: *al ginder*], *al waar, al hier*, enz. Op de vraag: *Al waar zijt gij gekomen* luidde dan heel natuurlijk het antwoord: *Al de Markt, al de Kaai, al de Kapellestraat* voor: *al* (*over*) *de Markt, al* (*over*) *de Kaai, al* (*door*) *de Kapellestraat*, en moest dit eene aanleiding te meer zijn om de voorzetsels *over* en *door*, die men hier stellig verwachten zou, te doen vervallen.

In het volgende Zeeuwschvlaamsche kinderdeuntje, dat langzamerhand wegsterft, komt *al* voor als een stopwoord, evenals in de verzen, door den Heer Leendertz aangehaald.

Aarnoud
De suikerebout
Die liep *al* langs de Kaaie,
Hij dacht, dat hij een vogel schoot,
En — hij schoot een bonte kraaie.

Hier zegt *al langs* niets meer dan het enkele *langs*.

Maar niet alleen in een enkel kinderdeuntje, in de volksliederen onzer beste dichters komt het stopwoord *al* voor. 't Is trouwens daar op zijne rechte plaats Zoo zingt onze gevierde volksdichter Heije in zijn *Als Rozen:*

Een roosje mocht ik stelen
Al uit mijn liefstes hof;
Haar lipjes zijn als rozen.
Een deuntje mogt ik spelen
Een liedje mogt ik kweelen
Al tot mijn Liefstes lof.

En in zijn *Van een Jagertje* luidt het:

Daar ging een Jagertje uit jagen vroeg
Al in het groene woud;
Daar sprong een hertje, jonk genoeg,
Door dreef en kreupelhout:
„Tsa, brakken en hazewinden,
Al loopt dat hertje snel,
Wij zullen het wel vinden...
En raken het wel!"

Ziedaar eenige bouwstoffen aangebracht ter beantwoording van de vraag: Heeft *al* de beteekenis van *langs*? Zoo ja, hoe heeft het die gekregen?

Ik twijfel er geen oogenblik aan, of deze of gene lezer van den Taal- en Letterbode zal aan de twee meegedeelde voorbeelden uit het Middelnederlandsch er een of meer kunnen toevoegen. Ruim schijnt de voorraad niet te zijn. Mij was alleen dat uit den Roman der Lorreinen bekend. De Heer SNELLAART heeft ons het andere leeren kennen: het eenige, dat de Heer OUDEMANS in zijne *Bijdrage* heeft opgenomen. Eerst dan, als we een grooter getal voorbeelden voor ons hebben, zal, dunkt mij, de vraag voldoende beantwoord kunnen worden. Wat het Zeeuwschvlaamsch ons leert omtrent het gebruik van het woord in de besproken beteekenis, heb ik zoo nauwkeurig mogelijk opgeteekend, en ik geloof daarmede geen onnut werk verricht te hebben.

Het bovenstaande is reeds voor eenige maanden geschreven. Voor een paar weken ontving ik de eerste aflev. van *'t Westvlaamsche Idioticon, bewerkt door L. L. de Bo,* Priester. — Daarin lezen we op AL o. a. het volgende, dat, volledigheidshalve, hier verdient opgenomen te worden:

AL voorz. Naar den kant van, langs, door, in de streek van. Geheele dagen al strate loopen, Fr. *courir la rue.* Al de strate loopen (zijne richting nemen langs de straat, en niet door de akkers enz.) Al ons gewest, al onze kanten, Fr. *de nos côtés, dans nos parages.* Hij is al Frankrijk weggegaan. Men spreekt al Brugge anders dan al Kortrijk. Al onzent vindt men zulk geene bloemen staan. Hij kroop al boven uit. Het is al uwent dat het ongeweert gedreven is.

VII.

MOLTER, MULTERE.

Bij het doorbladeren van de eerste jaargangen van den *Taalgids* ontdekte ik, dat de Heer VAN DEN HELM, bekend door zijne *Proeve van Woordgronding*, in den 2en jaargang (bladz. 258 en '59) over de verschillende vormen van *molter* handelt. 't Is bijna overbodig te zeggen, dat het de aandacht der belangstellenden dubbel waard is. Ik stip hier alleen aan, dat volgens den geleerden Schrijver 't woord oorspronkelijk vat beteekende. Met wat de Heer V. D. H. schreef, dient vergeleken te worden wat wijlen Dr. TE WINKEL in een lateren jaargang van den *Taalgids* van van het woord zeide. Daar deze in het geheel geene melding maakt van het artikel van den Heer V. D. H., lijdt het bijna geen twijfel, of ook hem was het ontgaan, dat deze reeds vroeger in den *Taalg*. over het woord gesproken had.

Ik kan hier nu nog bijvoegen, dat men in Vlaanderen 't werkwoord *multeren* hoort in denzelfden zin, waarin men in Zeeuwsch-Vlaanderen *scheppen* gebruikt.

VIII.

VERMENISSE — VERMEYNEN — VERMENEGHEN — MEYNAKEN — MEYNAKER — MOORD — MOORDAAD — MANSLACHT — MOORDBRAND — VERMET.

De volgende artikelen, door mij aan het zoogenaamde Boek met den Knoop (*Taalgids* I, 39) ontleend, verdienen in dubbele mate onze aandacht: eensdeels als bijdragen tot de kennis van het rechtswezen in de 14e eeuw, anderdeels als bijdragen tot de kennis der juiste beteekenis van eenige Middelnederlandsche woorden, die uit den aard der zaak niet zoo heel dikwijls voorkomen.

Er was, zoo leeren wij er o. a. uit, tweeërlei v e r m e n i s s e: vermenisse van mans dood en vermenisse van moord. Aan het eerste was hij schuldig (art. 64 en 61), die er met wille en begeerte

bij tegenwoordig was, waar iemand doodgeslagen werd of doodgestoken, zonder dat hij zelf den verslagene wondde of zelfs mes of zwaard tegen hem trok. Maakte men zich aan dit laatste schuldig; trok men een wapen tegen hem; gaf men hem opene wonden: dan was men (art. 60) een m e y n a k e r, een medepleger of medeplichtige, een handdadige, en verviel men in eene boete, tienmaal zoo zwaar als die, op de v e r m e n i s gesteld, en dan nog wel onder die voorwaarde, dat een ander 't feit aan zich trok, de schuld van den doodslag op zich nam. Deze — art. 53 leert het ons — was de b a a r s c h u l d i g e: de van schuld overtuigde, zegt HUIDECOPER (*Proeve*, II, 523, '24). Aan v e r m e n i s s e v a n m o o r d was hij schuldig, die met wille en begeerte bij den moord tegenwoordig was (art. 64), al hielp hij dan ook den moord niet volvoeren; of ook, wanneer slechts zijn voornemen gebleken was om tot den moord te komen. De boete op v e r m e n i s s e v a n m o o r d stond gelijk met die op m e y n a k e n v a n m a n s d o o d. Van den laatste werd gezegd, dat hij den gedoode hielp v e r m e y n e n en v e r m e n i g h e n (overmannen, *Lorr.* II, 797).

Was men een m e y n a k e r v a n m o o r d, d. i. was men er medeplichtig aan (art. 63), dan werd men voor even schuldig gehouden als de aanlegger, de hoofdschuldige, de principaal, en dezelfde straf wachtte beiden: het zwaard of het rad.

Een moord was in het oog van den rechter zoo afschuwelijk, dat daarbij van geene meerdere of mindere schuld sprake kon zijn: van moord mochten er geene m e y n a k e r s wezen.

Wat was dan moord? — Art. 62 leert het ons: wie een ander doodde, bij dag of bij nacht; de daad niet bekende en op zich nam, die was een moordenaar. Werd de moord des nachts bedreven, dan heette hij manslacht.

Er was ook onderscheid tusschen m o o r d en m o o r d a a d. Wie met iemand in vriendelijken of wettelijken vrede leefde en, ongewapend, twist, of, gewapend, strijd tegen hem zocht; of ook, binnen het beluik van zijn erf, binnen eene hem toebehoorende beslotene plaats kwam, om hem te misdoen en hem ook misdeed, 't zij bij dag, 't zij bij nacht, die maakte zich schuldig aan m o o r d d a a d (art. 65). M o o r d was verder (art. 65) doodslag, gepaard met roof, of doodslag, gevolgd door berooving van het lijk des

verslagenen (reeroof). Ook moordbrand. brandstichting in een huis en 't dooden van den eigenaar, die er uit vluchtte om den brand te ontkomen, dit ligt in de reden, was moord, en 't verkrachten van vrouwen werd er mee gelijkgesteld.

De laatste zin van art. 62 verdient onze aandacht. De openlijke manslag, zegt NOORDEWIER (*Nederd. Rechtsoudh.* 274), heette *manslacht*; de heimelijke, Goth. *maurth*, moord. Het heimelijke zal dan in art. 62 daarin gelegen hebben, dat de schuldige het feit niet bekende, niet op zich nam. Men vergelijke art. 59 met art. 62, waarin het verschil tusschen het *lien* en het *niet lien* van de daad duidelijk uitkomt. Mij dunkt, we moeten bij manslacht (art. 62) niet uit het oog verliezen, dat er moord boven het art. staat, zoodat we, bedriegen we ons niet, voor manslacht eigenlijk lezen moeten: manslacht, mordelike gedaen (NOORD. 275). Verder verdient het *morddaet* van art. 62 vergeleken te worden met het *moordaet*, *mordaet* van art. 65. NOORDEWIER heeft het woord niet. Ten slotte. Niet alleen het heimelijke, maar ook het eerlooze van den doodslag maakte dien tot moord. Men zou een moord een doodslag of manslag met voorbedachten rade kunnen noemen.

Aan de afdeeling, welke ten opschrift draagt: *Hier salmen vinden alle wettelychede*, ontleenen wij het volgende:

Art. 64. Dat es van vermenissen ende van vermeneghen ende meynaken.

So wat manne, die daer bi es met willen ende met begheerten, daer men eenen man dood slaet of steket, dien machmen verwinnen van vermenissen ende van vermenighen; ende so wie eenen man wonde ghevet ende een ander tfaeit an hem trect, dat heetmen meynaken. Ende van vermenisse es die boete vj ℔ ende van meynaken so es die boete l x ℔.

Dit artikel is daarom merkwaardig, wijl het ons leert, wat in de rechtstaal der 14e eeuw de woorden vermenisse, vermenighen en meynaken beteekenden. In de volgende art. wordt de beteekenis nog nauwkeuriger aangewezen.

Art. 59. Van meynakers.

Willem Eldecop ende Math. Keih. deen was ghewijst paeis ende zoendinc te hebbene omme die redene, dat partijen boruchtucht namen van der boete, ende dit was van meynaken. Die boete was l x ℔ parisis ende partijen adden daeran vj ℔.

Art. 61. Van vonnessen te casseerne.

Jan Stralen f. Jac., die bleef te enz. ende te sinen maghen waert, naer costume ende usaegge van der stede als van meynaken, ende aldaer so enz. vors. wisen met zinen maghen, dat Jan Stralin vors. hebben zoude ij ghemoede van iij ℔ gr., daer hi of bevallen was te wette als van meynaken up crachtighe boete; voort, dat Jan voers. enz. ghemoede ebben zoude van ij voude boeten elke van iij ℔ te S. Katelinen daghe ende ij voude boete elke van iij ℔ naeral '[?] q'libi up cracht ende eene pelegrijmmaedse te S. Gillis in Provence, ende Jan casseerde tvonnesse.

In dat gedeelte van het boek, dat ten opschrift heeft: Hier machmen vinden ghescreven tale ende wedertale ende die vermete, die der tale toebehoren, komen de bewuste woorden voor in de volgende artikels.

Art. 3. Hoe men eenen zal verwinnen van meynaken.

Siet, ghi heeren, ghi scepenen, ic, als wettelijc taelman Jans vorseit, als upperclaghere, ic toghe ende segghe, dat dese man was an weghe ende an velde ende an vaerde, daer dese man cam van live ter dood, ende alpene vermeynen ende vermeneghen ende bringhen van live ter doot ende gaf hem daer open wonden. Waredat zake, dat daer iemen jeghen sprake, ic en ghedade mine claghe te tijt ende te teremte binnen den derden daghe, dies vermet [*vermetic*] mij hulpe an scepene; ware ooc dat zake, datter

yemen jeghen sprake, hi en stonde hier wettelike geboden up den dinghedach van heden, dies vermetic mij hulpe an seepenen, ende heessche hem, dat hi voord gaed ende dat hijt boete.

Art. 4. Die weerere.

Onrecht hebdi, Jan, dat ghi [*mi*] an legghet, dat ic was an weghe, an velde ende an vaerde, daer dese persoen cam van live ter doot, ende dat ickene alp vermeynen ende vermeneghen ende bringhen van live ter doot ende gaf opene wonden, ende vermet u dies in die goede waerhede; toghe ende segghe, dat ic dies onschuldich bem, wesen ende bliven sal, jof god wilt enz.; want ic toghe ende segghe, dat ic van desen persoen niet en weet noch en wiste te dien tiden, dat dat fait gheviel, ende biede daertoe te doene minen heet in die heere van u, ende van den maghen, ende van den vrienden, ende biede scepenen wel te informeerende met goeder informasien, wel wardich van trouwen, met meer goeder lieden en met sufficanter dan ghi, dat ic up die selve tijd, dat dat fait gheviel, also als men heeft gheseit, was te deser stede, ende toghe ende segghe, dat ic naerere bem met miere informatien ende bi minen heide des faits of te gane, danne ghie met eeneghher warede mi van desen faite te belastene, ende heesche, dat ghi ontfanghet dese presentatie te voren ghepresenteerd ende mi quite seeldet van allen heesche, jof keeret ter wet waerd.

Art. 53. Dit es hoemen manscepen ende eeden doen soude van mans doden.

Int eerste so sal men bringhen den baersculdighen ghecleet in sijn hemde, ende zine maghen ende zine vrienden commende daernaer in haerlieder rox, blootsovens en baervoet, also vele als men wille, commende vore die gone, die tsoendinc ontfanghen zullen. Ende aldaer so sal men vraghen den wetteliken claghere ende alle den anderen maghen, die daertoe behoren, jof si also beraden zijn, dat si den pays ende dat zoendinc dat daer voorsproken es, willen ontfanghen, also als gheconformeerd ende vorseit es.

Ja wij.

Ende den baersculdighen al dier ghelike vraghen.

Ja wij.

Danne so sal men den baersculdighe up doen effen zine hand ende zweren, dat fayt, dat hi ghedaen adde, dat hem dat leet es ende leet was also houde als hijt ghedaan adde ende hi becoelt was, ende eewelike wesen sal, also langhe als hi leven sal. Ende daernaer den meynakers doen zweren denzelven eed, dat hemlieden leet es ende was enz. Daernaer so sal die baersculdighe up effen zijn hand ende zweren dien pays ende dat zoendinc, dat daer ghecomformeerd es ende voorsproken, eewelike te allen daghen wel te houdene ende nemmermeer te brekene. Ende ware dat zake, dat hi wiste eenegherande zake, die den claghere jof den vrienden comen mochte te deren, te toorne, te scaden jof te grieve, dat ghi dat beletten soude naer huwer moghenthede, waert bi daghe jof bi nachte, waerd metten heere, waert metter wet, jof met anderen personen, jof also vele daertoe doen, dad belet bliven zoude, naer huwer moghenthede, also moet hu got helpen enz. Daerna zo zullen alle zine maghen zweren den zelven eed. Daerna so sal die wettelike claghere ende zine maghen alle up effen are ande ende zweren al den zelven eed, dien pays ende dat zoendinc wel te houdene, ghelijc dat anderen ghedaen hebben. Daerna so sal men cruce vesten upt graf. Ende zij moeten alle beloven, dien pays an beede ziden wel te houdene over bejaerde ende over onbejaerde kinderen voor scepenen.

Art. 59. Wat j man verbuert, die j man brinct van live ter doot ende tfayt lihet.

Item so wie eenen wettachtighen man brochte van live ter doot, met wapenen jof der zonder, ende hi daer of verwonnen wordet bi scepenen, bi toedoene van den heere ende van den upperclaghere, updat die mesdoere present voor hoghen comt in vierscarne, men essculdich over hem te rechtene metten zwaerde ende zijn ooft of te slane als over eenen man, die man ghebrocht heeft van live ter doot. Ende eist dat zake, dat hi niet voor oghen en comt, so es die ghebannen ute mijns heeren lande van vlaendren, houdende lands, wonende tsgraven, up zijn hooft, van der doot, daerof hi huut sal zijn ghegheven. Ende die ban sal zijn zonder

termijn, want als hi pais ende zoendinc heeft jeghen partien en jeghen den heere ende der stede vernougt heeft, so es die ban quite.

Art. 60. Van meynakers van mans dode wat zij verbueren.

Item, so wie anderen wonden gheeft, jof op anderen wapenen trechte, daer menne brochte van live ter doot, ende een ander tfayt ane hem trecte, alle die medepleghers die wonden ghegheven adden, jof wapen ghetrect adden, zoudmen alle moghen verwinnen ende elc bi hem zonderlinghe van lx ℔ parisis, waerof die partien zouden hebben vj ℔ ende die stede iij ℔. Ende eist dat zake, dat hi niet present noch voor hoghen en comt, men salne bannen van lx ℔ par. Ende eist dat zake, dat j man comt voor hoghen ende staet in zine wet ende hoord zijn vonnesse, ende hi ghewijst word in die boete van lx ℔ par., die partien den gonen heeschen aer deel ende ment hem gheeft, jof dat zi den gonen der over doen houden ende zi haer deel ontfanghen, hi sal daer mede jeghen partien wettelijc pais ende zoendinc hebben. Ende dit gheviel Jan van Cōslaghe van der meynaken van Arnout Quistegoeds. Ende doet die clagher den beclagheden niet houden, jof dat hi die boete niet en ontfanghet, so en heeft hi gheenen pays.

Ende Jan Beghaerd die beviel van lx ℔ par. jeghen den upperclaghere van Clais Zwingheboom ende hi leide up die boete parthien ende den heere, ende begheerde der mede pays te hebbene ende et en mochte hem niet ghebueren ende et was hem ontwijst.

Art. 61. Van vermenessen van mans doden, wat si verbueren.

Item, so wie dat der bi es met willen ende met begheerten, jof es an weghe jof an vaerden, daer men eenen man doot slaet jof steket, in contrarien van den gonen die daer doot blijft, zonder wonde te ghevene jof wapene te treckene, die verbueren vj ℔ par., waerof parthien hebben iij ℔. Ende al ne comen zi niet voer hoghen, men zalse van der vorseide boete niet bannen. Dit was

ghewijst Piet van den Damme ende zinen hulpers ende den medepleghers van Jan van Laken jeghen Willem f. H. — Ende dit souct int secrete panpier. [Dit geheime boek is niet meer aanwezig.]

Art. 62. Van moorde, hoe men dat punieren sal.

Item, so wie eenen anderen brinct van live ter doot bi nachte jof bi daghe, ende dat fait niet en liet ende ane hem en trecket, dien sal men justicieren metten zwaerde ende metten rade als over eenen moordenare, updat hi voor hoghen comt ende dies onder vonden wordet metter wareden, dat hi tvorseide fait ghedaen sal hebben. Ende comt hi niet voor hoghen, men salne bannen C jaer ende eenen dach, up zijn hooft, huut mijns heeren lande van vlaenderen. Ende noenes sdaghes mach men morddaet doen ende nachts manslacht.

Art. 63. Van meynakers van moorde, hoe men dat punieren zal.

Item, so wie wapene truckede jof wonde gave den gonen die daer vermoordt worde, ende daeran andadic ware omme te vermordene ende van live ter doot te bringhene, die salmen punieren ghelijc den principalen ende, alsoot vorseit es, metten zwaerde ende metten rade, als over eenen moordenare, jof bannen .C. jaer ende .j. dach van morde als vorseit es, want daer en moghen gheene meynakers of zijn van moorde.

Art. 64. Van vermenesse van morde, hoe men dat punieren sal.

Item, so wie met willen ende met begheerten der bi es, daer men eenen man vermordt, zonder yet daer toe te doene; jof es an weghe, an velde ende an verde, omme der toe te commene te vermorden, die sal worden ghewijst in boeten van .lx. ℔. ende te bannen .vj. jaer up zijn hooft, van vilainen faite, hute tscraven lande van vlaenderen, ende comt hi present ende voor hoghen, so sal men over hem rechten metten zwaerde zonder mee.

Art. 65. Wat mordt es jof moordaet.

So wie up anderen strijt jof twiste met wapenen jof der zonder binnen vriendeliker vreden, jof binnen wetteliker vreden, jof bin-

nen yemens belokene comt omme te mesdoene ende mesdoet daer binnen bi nachte jof bi daghe, dat es mordaet. Ende zoo wie die anderen doot slaet ende hem neemt zijn goet, jof iemant doot slaet omme goet jof reeroef, jof brant stichte, dat es te wetene moordbrant, jof vrouwen vercrachten dat es moort.

In het volgende artikel leeren we 't woord vermet en 't werkwoord vermeten kennen, dat we ook elders aantroffen. Daarom verdient het hier almede een plaatsje.

Art. 1. Van eere manslacht.

So wat manne, die dinghen wille van eere manslacht, daer behoren toe .v. vermete. Dat eerste vermet es: ware dat zake, dater yemen jeghen sprake, het en ware also ghevaren als ic hebbe ghead in mine tale, dies so vermetic mij helpe an die goede waerde [*warede*]. Dat ander vermet es: ware dat zake, dater yemen jeghen sprake, hi en adde sine clage gedaen te tijt ende terente binnen den derden daghe, al so als men clage sculdich es te doene, als over eenen man, die man doot heeft binnen mijns heeren lande van vlaendere, dies so vermetic mij helpe ende k. [*kennisse*] an scepene. Dat derde vermet es: ware dat zake, dater yemen jeghen sprake, hi en ware sijn maech ten derden, of al so naer, dies so biedic scepenen te informeerene met goeder informasien, waerdich van trouwen. Dat vierde vermet es: ware dat zake, dater yemen jeghen sprake, hi en ware clager ghemaekt ute .iiij. vierendeele, bi concente van der ghemeenre maechscepen, ende bi den vier helpeclagers, dies so vermetic mij helpe ende kennisse an scepene. Dat vijfte vermet es: ware dat zake, dater yemen jeghen sprake, hi en stonde hier wel ende wettelike ghedoget [1]) up den dinghedach van heden te rechte te stane, dies so vermetic mij helpe ende kennisse an scepenen, ende hessche hem; dat hi voortga ende over hem late rechten, eist metten rade, eist metten zwerde of int al huut ende als scepenen zullen zeggen ende wisen bi gemaenden heede, dat men sculdich es te

---

[1]) Men leze *gedaget*. Eene latere hand, die het woord niet begreep, schreef er boven: *geboden*, dat een even goeden zin geeft.

rechtene als over eenen man, die man doot heeft binnen mijns heeren lande van vlaendere. Ende nadien dat hi hier niet en ghaet no ne keert, noch nyemen over hem en taelt noch en antworde, so toghic ende segghe, dat ickene gheachteraelt hebbe van al sulken heessche als ic hem angheleit hebbe te wette, ende toghe ende segghe, dat menne bannen sal ute mijns heeren lande van vlaendere .C. jaer ende eenen dach wonens lands houdende tscraven up zijn hooft jof int al huut ende al so als scepene sullen zegghen ende wisen, bi ghemaenden heede, dat men sculdich es te bannene.

Art. 2. De weerre.

Onrecht hebdi, dat ghi mi heesçh anlegt van minen live ende betiet mi die doot van uwen maech, daer of dat ic onsculdich bem, wesen ende bliven sal, jof god wilt hets recht; want ic toge ende seghhe, dat ic van desen faite niet en weet ende dat dat niemen kennen en sal no toghen ende seggen dat tlijf so edel es dat men met gheere waerede daer up commen en mach, sonder bi scepenen, dat gheene scepenen en kennen. Vord, alwaert al so, dat scepenen kennen, also si niet en sullen, so togic ende segghe, dat hij es wettelos ende was in die tijt dat hi levede te nyeuport, jof te greveninghe, vel alibi, ende so wie die daer wetteloos es, dat die wetteloos es al vlaendere dore, ende biede scepenen te informeerende wel ende sofficantelike hier of, ende toghe ende segghe, dattic sculdich bem te sine los, ledich, vri ende quite van allen heeschen. Vort so togic ende segghe, dat neghen [*negheen*] upperclagere en mach zijn van mans dode, en si ghemaect van .iiij. hulpe clagers, elc ulpeclagere uut eenen vierendeele, ende toghe dat die .ij. ulpe clagers zijn uut eenen vierendeele ende dat een vierendel van der maechscepe staet zonder clagere, ende bood daer scepene te informeerene, ende thoge, dat alle die wettelicede, te voren ghedaen bi den upperclagere ende bi den anderen, es van gheere waerden, ende heessche, dat ghi mi quite scelt jof keeret ter weet waerd enz.

EENIGE OUDE VELUWSCHE WOORDEN, DIE TAALKUNDIGE OPHELDERING SCHIJNEN TE VERDIENEN.

RUMINGE.

In het Tinsboek van het kerspel Voorst, in de burgerlijke gemeente van dien naam, uit vroegere tinsrollen in het jaar 1448 opgemaakt, berustende in het archief der provincie Gelderland, komt de volgende post voor:

„Item Hermannus Rottink .... de bonis Lodinck, de campo infra Wernyncfoerde et Coekamp, v gross. antiq. Et pro istis non solvit Hermannus aliquem denarium de denariis liberis in Empe [eene buurschap van Voorst] de bonis Bannijnck et eciam rumijngam de bonis eius ex Lodinck."

Bondam gaf in zijn Charterboek, n°. 76, bl. 263, volgens een perkamenten HS., getiteld Liber privilegiorum Traiectensium, uit eene overeenkomst tusschen den bisschop van Utrecht en den graaf van Gelre, waarschijnlijk omstreeks het jaar 1196 gesloten, waarin dit bepaald werd:

„De ruminga in Velwa hoc expressum est, quod si homines ecclesiae Traiectensis conquerantur sibi iniuriam fieri, episcopus nominabit simul et semel, ubi hominibus [1]) suis iniuria fiat, et comes iuramento suo certificabit episcopum, ubi iuste accipiat satisfactionem de occupatione wiltbanni sui; extunc qui voluerint manere infra wiltbannum, acquirunt sibi benivolentiam comitis.

[1]) In het HS. stond hoi, waaruit Bondam las: hominibus of huius modi. De eerste lezing schijnt de ware te zijn; zij komt althans voor in een afschrift der overeenkomst in een band HSS. in de bibliotheek der Leidsche Hoogeschool, N°. 37 van Vossius.

Qui autem recedere voluerint, liberi maneant a tali exactione, quae solet fieri super illos, qui manent infra wiltbannum."

Hieruit blijkt, meen ik, dat de r u m i n g a was eene belasting te betalen door hen, die woonden in den wildban van den graaf van Gelre in de Veluwe, de streek waarin hij het recht van jacht bezat, eene belasting, die later onder den naam van ruimgeld in de Rekeningen van de Veluwe voorkomt.

In die van Johan Bentinck, eindigende Margaretha 1560, — om uit velen eene te gebruiken — wordt zij omschreven te zijn eene contributie, „die de gemeyn huisluyden op Veluwe van vier jaren tot vier jaeren, toe weten annis bisextilibus, eens schuldich sijn toe betaelen op den schrikkeldag ter somme van 103 lib. 10 schill. jaerlicx, elck liber doende dardenhalve gouden gulden, maekende 508 gouden gulden 3 oert, daer van elck goedt sijn aenpaert heeft. nae der settinge der scholten ende setters op Veluwen en Veluwenzoem, dien dat van alle ouden tijden bevaellen ende betrout is gewest te doen, nae groete van der huysluyden bedriff und gestalt van oeren vee ende quicq off beesten. Ende dat voert van gebruick des forsten heedtfelden, broucklanden, straeten ende stegen, venen ende anders nae older gewoenten. Ende is de overste ende onderwiltforsters gehouden die selve penningen uuyt toe maenen, toe vorderen ende in handen des rentmeesters van Veluwen te leveren."

In andere stukken wordt gezegd, dat de ruimgelden betaald werden voor zuic en haef.

De graaf, later hertog van Gelre had in de Veluwe 12 wildforsters, die den heer van Middachten tot overste hadden. Zij waren verplicht den vorst op de jacht met eene kar te volgen en het gedoode wild dáar heen te voeren, waar het hun gelast werd.

Hun ambt had alleen betrekking tot het jachtvermaak en daar zij de ruimgelden invorderden is dit een bewijs te meer, dat deze met 's heeren wildban in betrekking stond, en daarom acht ik de stelling niet te gewaagd, dat de belasting geheven werd van die erven, waarvan het vee weidde op straten en stegen en varkens gedreven werden op den mast in de bosschen, gelegen dáar, waar de vorst het jachtrecht had.

Het woord r u m i n g a is mij buiten de Veluwe nog tweemalen voorgekomen.

Albert van Cuijk verkocht in het jaar 1220 aan den bisschop van Utrecht „comitatiam et r u m i n g a m et omnia iura sua [1]).″

In het jaar 1250 zouden te Utrecht eenige huizen, sedert een brand gebouwd, afgebroken en elk eigenaar in zijne vorige bezittingen hersteld worden. „Quaecumque vero partium,″ zoo staat er bij Heda [2]) „r u m i n g a m habere voluerit de dicto fossato dominum episcopum et burggravium requirat, ut debito modo fiat.″

Meerman, *Geschiedenis van graaf Willem, Roomsch koning*, III, bl. 289, meent dat r u m i n g a dáar waarschijnlijk puin zal beteekenen.

In de Veluwe kan dit het geval niet geweest zijn.

Doch welke afgeleide beteekenis had het woord daar?

De scherpzinnige Van Spaen [1]) verwijst naar verscheidene Duitsche Forst-reglementen in *Corpus Iuris Venat*, P. II, p. 279 en 350, waarin het raumen, rodten, ausfegen van bosschen verboden wordt.

Hoezeer hij het niet zegt, schijnt hij aan te nemen, dat de belasting betaald werd voor het gebruik der ruimten in de bosschen ontstaan, hetzij door het maken van straten en stegen, het zij op andere wijze met een ander doel.

Is deze afleiding goed?

HENGEMUNDE.

Dit woord vond ik in vier Veluwsche oorkonden.

In die van 24 Juni 1320, waarin Reinald, zoon van Gelre, landrechten geeft aan Oldebroek, bij Van Spaen, *Inleiding tot de Historie van Gelderland*, Codex diplomaticus achter het IV deel, n°. 22, bl. 40, lezen wij: „voirt wille wi, dat unse h e n g h e m u n d e, daer si oer naest ghelegen is, gebroeken mogen in oere weide, oers tuerfs to graven, oers lemes to steken, oers heyden to meyn, sonder enier bicronesche, also langre tent die h e n g h e m u n d e blijft ligghen tot eenre gemente.″

In eene andere van 6 December 1323, bij Nijhoff, *Gedenk-*

[1]) Utrechts Plakaatboek, III, bl. 49.

[2]) Historia, p. 216.

[3]) Inleiding tot de historie van Gelderland, IV. bl. 261

waardigheden uit de geschiedenis van Gelderland, I, Oorkonden, n° 197, bl. 198, verkoopt dezelfde Reinald aan de hoorige lieden van Jan van Baer, „die woenhaftich sien bi der Elborch ende opper Eket, tsestich marghen lants...... dat onse h e n g h e m u n d e was.″

In eene derde oorkonde van den 25 April 1328, bij Nijhoff, a. w. I, n° 221*, bl. 234, geeft graaf Reinald aan de ingezetenen van Nieuwbroek het recht, dat zij „der h e eg m u n d e und der gemeente, die hem gelegen is op Veluwen, gebruycken sullen und oir oirbar te doen, gelyck andere onse luyden op Veluwe, daer die wiele gemeente und h e n g e m u n d e is.″

Eindelijk in de vierde oorkonde van 21 mei 1336, bij Van Spaen, a. w, IV, n° 26, bl. 50, verklaart graaf Reinald, dat hij aan de poorters van Elburg geeft ″een stuc lants, dat onse h e n g h e m u n d e was, dat gheheyten is dat Goer.″

Het woord komt ook meermalen voor in de Rekeningen en Tinsboeken van de Veluwe. Een paar voorbeelden uit de laatste.

In dat van Ede, uit het jaar 1449, is geboekt:

„Item domus hospitalis sancte Katrine in Arnhem de communitate, dicta h e n g m o n d e, sita in campo Bertholdi de Ruwenhave, dicto Brakell, XII den.

Item Godefridus de Stamprade de dictis h e n g m u n d e in Hersloo, pertinentibus ad bona Herslo, quondam Henrici de Brienen, XXX grot.″

Uit het Tinsboek van Ede:

„Ex communitate vicinorum in Manen, dicta h e n g m u n d e, prout ibidem sita est, pro censu annuali IIII sch″.

Tinsboek van Epe, in de mark Empze:

„Item Iacobus Everhardi de angulo mirice [gagelkamp], sito iuxta Dorrensvelt, de h e n g m u n d e, per Godfridum de Stamprade, redituarium, exposito I den. quondam Wilhelmi die Brabander.″

„Item Mathias die Brabanter de altera parte media van der selver h e n g m u n d e I den.″

Nijhoff, in noot (3) op de aangehaalde oorkonde van 6 December 1323, meent, dat h e n g e m u n d e gelijke beteekenis heeft als het later gebruikelijke heerenveld, waaronder hij verstond de domaniale gronden in de Veluwe, welke landstreek oudtijds, met uitzonde-

ring van enkele heerlijkheden, geheel een eigengoed van den graaf geweest zoude zijn. [1]) De geleerde man dwaalde hierin echter; hij zag de zelfstandige marken voorbij. [2])

Deze hadden hare gemeenten, ook, zoo als uit het aangehaalde uit het tinsboek van Ede blijkt, hengemunde genoemd. En is hier uit niet de beteekenis van het woord af te leiden, als aanduidende een onverdeelde, mogelijk nog wel onbenutte uitgestrektheid gronds?

Nijhoff waagt zich in de aangehaalde noot aan eene taalkundige verklaring.

Misschien, zegt hij, is de uitgang *mund* verbasterd van het hoogduitsche *mundāt*, *munītat*, beteekende locus vel districtus a iurisdictione civili ordinaria exemptus, en gevormd uit het latijnsche immunitas (Barb. emunitas.). „Zoo staat" — vervolgt hij — "in het Chron. Laurishamense, p. 107: ex qua ad quercum inter Grafschapht et munitāt. Ook werden mij door wijlen den hooggel. heer Ten Broecke Hoekstra uit den codex M S. Buffacentis deze woorden mede gedeeld: hic notantur redditus et possessiones episcopi in districtu Rubiacensi, quae vulgariter dicitur die mundāt."

Behalve dat de immunitas eene andere strekking had, dan Nijhoff aangeeft, breng ik in het midden, dat als er van verbastering sprake kan zijn, eerder in aanmerking kan komen het oudhoogduitsche almennînger, allmenning, allmeinde, communitas, fundus communis, communio, gemeinweide. [3]) Doch waar blijft dan het eerste gedeelte van het woord: henge, heeg? [4])

BREVONGE.

Volgens de Rekeningen van de Veluwe ontving de lands vorst, onder meerdere belastingen Heerengelden genoemd, ook de bre-

---

[1]) Zie Statistieke Beschrijving van Gelderland, bl. 385.

[2]) Zie zijne Bijdragen, Nieuwe reeks, I, bl. 1, 175 en 211.

[3]) Grimm, R. A. S. 497, Wörterbuch op h. w. Allminde.

[4]) In sommige streeken van de Veluwe verstaat men onder heege hakhout, meest eiken. In Appeldoorn laggen het Hoog-Zourensche Heeghebosch ende merckt, met eigene willekeuren. Zie Bijdragen van Nijhoff a. p. bl. 185.

vonge of herfstbeeden, gaande uit erven, die men vrijgoederen noemde en de bezitters vrijluiden. In eene Beschrijving van heerengelden en van de rechten van heerengoederen en Veluwe gelegen, uitgegeven door Schrassert, Stukken tot den Codex Gelro-Zutphanicus, bl. 196, wordt de brevonge ook kerstbeede genoemd. Zij werd in geld betaald.

In het Tinsboek van Loenen, geschreven in het jaar 1449, komt in Noord-Appeldoorn het volgende voor:

„Item Udo Talhout van den erve int Loe [thans het vorstelijk Loo], empt. erga Noetboem van Harderwijck, dat mijn genedige heer hem te tyns goede gemaect heft, dat des jairs te gelden plach XVII alde grote van den Gentsen ponde ende ½ lib. bryevynge, datz I blaw gulden, vid. V gr. ende ½ voderkorn, vid. IX gr. Ende noch van Elbenich eerffs, empt erga Iohannem Collert, te voderkorn IIII alde grooten ende twe deel van ½ lib. bryevynge, vid. III den. II mit. Ende des jairs te vrigelt VIII grote. Dit maect tsamen XLVI alde grote, 1 brab. Dimnissum et quitatum per literam domini ducis Arnoldie anno XXXIX pro censu hereditario ut supra."

In het ambt Epe, buurschap Gortel, had het vrijgoed Hoenserve, een tijd van jaren voor den heerengulden en tins ledig, woest en onbetimmerd gelegen. Evert van Lintelo had het met verlof van den rentmeester van Veluwe weder aangevangen, op de gemente, met verlof der naburen en kerspellieden van Epe, een bouwhuis gezet en den heerengulden en de tins betaald. Hij verkocht het aan den pater en het convent van het zusterhuis te Oene. Daar het een vrijgoed was, dat niemand anders dan vrijlieden hebben en gebruiken mochten, verzocht hij aan den hertog van Gelre consent tot dien verkoop. Zij werd hem verleend bij oorkunde van O. L. V. assumptio [15 Augustus] 1496 [1]) De Hertog ging nog verder. „Voort soo hebben wij Hartoge voorz." — zoo staat er in de oorkonde — „om beden wil des voorsz. onzes convent sulck erf en goet tot eene erfthinsgoet ind tot erfthtins rechten gemaekt ind gegeven, alsoo dat sy van nu voortaen dat self onze vrygoet tot eenen erfthinsgoet en tot thinsrechten van ons sullen hebben, halden und gebruiyken, ind sullen ons nu voortaen sulcke 31 olde groten ind 2 braems, als dat voorsz.

goet ons jaerlicx op Jacobi en Petri verscheyden toe vrygelde, ind seventien olde grooten ind vyff oert van b r e v o n g e. schuldig was te geven.... te thins geven en betaelen, nae inhelt ons thinsboecken van Veluwen."

[1]) Bij Schrassert, a. w. Stukken, bl. 226.

Leiden. Sl.

VOLKSGELOOF EN VOLKSTAAL,

DOOR

EELCO VERWIJS.

Gelijk de taal in elk gebied van menschelijk weten ingrijpt, zoo ook is er veel in de taal onverklaarbaar, ten minste in de fijnere schakeeringen van beteekenis bij een menigte van woorden, indien men de verklaring niet gaat zoeken in verschillende uitingen van het volksleven: daar is vaak alleen de sleutel te vinden, die ons in het binnenste van 't heiligdom kan binnenleiden. Van vele woorden moge de etymologie bekend zijn, bij enkele beteekenissen van zoodanig bekend woord kunnen wij vaak maar niet begrijpen, hoe die beteekenis zich uit het hoofdbegrip heeft afgeleid. Daar is 't niet altijd genoeg met de taal *alleen*, hoe volledig ook, bekend te zijn; dikwijls moet de kennis van het leven en denken des volks in verschillende tijdperken ons de verklaring aan de hand doen. Dat de kennis van het volksgeloof ook meermalen voor die der taal onmisbaar is, zal wel geen betoog behoeven.

Eene mededeeling door den Hoogleeraar Moll in de Academie van Wetenschappen gedaan over eenige vragen, die de biechtvader aan zijn biechtkind doen moest, en welke meest betrekking hebben op het geloof aan „witte wiven, goede houden, maren" enz., of

op bijgeloovige gebruiken, deed mij die zaak nader onderzoeken en vestigde ook mijne aandacht op enkele woorden en spreekwijzen, wier verklaring alleen het oude volksgeloof geven kan.

De vragen komen voor in een Hs. uit de xv^de eeuw, en enkele er van gaven mij aanleiding tot het onderzoek naar den oorsprong van eenige min bekende woorden of spreekwijzen; en de uitkomst er van deel ik hiernevens aan de lezers van den Bode mede. Later hoop ik in de gelegenheid te zijn deze kleine bijdrage door meer aan te vullen.

VILTEN.

Een der vragen luidt aldus:

„Hebdi gheloef ghehadt aen u haer, wanneer het te samen *ghevilt* was?"

Het volksgeloof schreef aan de Maren het ineenwarren der haren toe.

Des nachts *rijden* ze in de stallen op koeien en paarden; den volgenden morgen vindt men de arme dieren rillend en druipend van zweet met ineengewarde haren.[1]) De Parijsche Bisschop Guilielmus Alvernus († 1248) verhaalt in zijne *Opera:* „Sunt et aliae ludificationes malignorum spirituum, quas faciunt interdum in nemoribus et locis amoenis et frondosis arboribus, ubi apparent in similitudine *puellarum* aut *matronarum* ornatu muliebri et candido, interdum etiam in *stabulis*, cum luminaribus cereis, ex quibus apparent distillationes in *comis* et *collis* equorum, et *comae* ipsorum diligenter *tricatae*, et audies eos, qui talia se vidisse fatentur, dicentes veram ceram esse, quae de luminaribus hujusmodi stillaverat.[2])"

Het verwarde haar wordt hier aan het afdruipen van was van de waslichten der Maren toegeschreven.

Het dooreenwarren van het haar heette *vilten*, *samenvilten*, Hd. *filzen*, *verfilzen*. Van eene duivelin heet het bij *Apollonius*:[3])

Vilzet ist ir loc,

---

[1]) Mannhardt, *Germ. Myth.* 713.
[2]) Grimm, *Myth.* 264.
[3]) Grimm, *D. Wtb.* 3, 1634.

en in LASBERG's *Liedersaal* 2, 235 leest men van iemand: [1])

Vervilzet was im hâr und bart.

Vilten, Hd. *filzen*, is afgeleid, zooals haast geene verklaring meer behoeft, van *vilt*, Hd. *filz*, saamgepakte wol, een woord dat zoowel in de Germaansche als Romaansche talen voorkomt: Ags., Eng. *felt*; Zw. en Deensch *filt*; It. *feltro*, Fr. *feutre*. Wij zullen hier de verwantschap met Gr. πῖλος, Lat. *pilus*, niet nagaan; maar liever wijzen op eene zeer kenmerkende benaming van het *saamgevilte haar*, die alleen uit het oude volksgeloof hare verklaring vindt. In SHAKESPEARE's beroemde beschrijving van *Queen Mab* leest men [2]):

This is that very Mab,
That plats the manes of horses in the night,
And bakes the *elf-locks* in foul sluttish hairs,
Which, once untangled, much misfortune bodes.

ORTLEPP heeft in zijne keurige Duitsche vertaling uitstekend den zin teruggeven: [3])

Das ist die Mab,
Die Pferdemähnen in der Nacht verstrickt
Und wirres Haar zu *Weichselzöpfen* flicht.

De naam van *samengevilt* haar, Hd. *verfilzte Haare*, is in het Eng. *elflocks* of *elfknots*, [4]) een benaming die we ook in andere Germaansche talen terugvinden. In Duitschland is de naam van de verschrikkelijke haarziekte, die wij als Poolsche haarvlecht kennen, *alpzopf*, *alpklatte*, waarmede het Nnd. *elfklatte* overeenkomt [5]). Andere benamingen daarvoor zijn in Neder-Saksen *mahrenlocke* en *mahrenklatte*, in Denemarken *marelok*, en ten tijde van

---

[1]) BENECKE, *Mhd. Wtb.* 3, 317.

[2]) *Romeo and Jul.* Act 1, Sc. 4.

[3]) SHAKSPERE's *sämmtliche dramatische Werke*, 1, 19.

[4]) In NARES, *Gloss.* worden nog de volgende plaatsen aangehaald: „His black haire hung dangling about his eares like *elfe-lockes*, that I cannot be persuaded but some succubus begot him on a witch," FENNOR's *Compter's Common-wealth.*

She tore her *elvish knots* of haire, as blacke,
And full of dust, as any collyer's sacke.

Shakespeare gebruikt zelfs het ww. *to elf*, samenvilten, *K. Lear*, Act 2, Sc. 3: „*Elf* all my hair in knots." Verg. BRAND, *Pop. Antiq.* 2, 492.

[5]) GRIMM, *Myth.* 433; *Brem. Wtb.* 1, 302.

Kiliaen ten onzent *marren-vlichte*, *mar-vlichte*. *Maren* en *Alven* zijn het dus die de haren samenvilten, en al is het geloof aan *Maren* en *Alven* zoo niet onder het volk verdwenen, dan toch aanmerkelijk afgenomen, in de benaming der bekende haarziekte is hare herinnering blijven voortleven. Elders weer is het Vrouw Holle (Holda) die de ziekte met haren naam heeft gedoopt: in Hessen *hollenzopf*, volgens GRIMM ook *hollezaul* (*zaul* = *zagel*, *tagel*, Eng. *tail*, haar [1]). En geen wonder, daar Vrouw Holle met een verwarden haarbos wordt voorgesteld, waardoor ze, volgens een kindersprookje, soms in geen jaar de kam liet gaan. [2])

De gewone Hd. benaming voor de Poolsche haarvlecht is *weichselzopf*, waarnaast men ook de ongetwijfeld zuiverder vormen *wichselzopf* en *wichtelzopf* vindt. *Weichselzopf* berust zeker op niets anders dan op eene volksetymologie, een poging om het duistere woord te verklaren. ADELUNG zegt dan ook: [3])

„Da diese Krankheit in Polen sehr häufig ist, daher sie im Lat. auch *Trica Polonica* heiszt, so würde die Ableitung von dem Nahmen der Weichsel in diesem Lande nicht unwahrscheinlich seyn." Hij laat er evenwel onmiddellijk op volgen: „Allein, da dieses Wort in vielen Gegenden *Wichtelzopf* lautet, ... so kann auch *Wicht*, so fern es ehedem einen bösen Geist bedeutete, das Stammwort seyn, und dann würde es mit *Alpzopf* und *Mahrenklatte* einerley Bedeutung haben."

Naar analogie met de overige benamingen is het dan ook zeker niet te gewaagd, wat elders de werking der *Maren* en *Alven* heet, hier aan de *Wichtel*, *Wichtelmännchen*, toe te schrijven. [4])

Gelijk later de Katholieke kerk de namen van eenige harer heiligen aan ziekten en kwalen heeft gehecht, als het Sint Jansevel, het Sint Antonievuur, de Sint Vitusdans, zoo heeft ook het heidendom of het daaruit overgebleven bijgeloof den oorsprong van zekere kwalen aan de werking van Geesten toegeschreven, en geeft ook alleen het oude volksgeloof den sleutel ter verklaring in onze handen.

---

[1]) Verg. *Taal- en Letterb.* 1, 252 vlg.
[2]) VILMAR, *Idiot. von Kurhessen*, 173; verg. GRIMM, *Myth.* 433.
[3]) *Wdb. der hochd. Mundart*, 4, 1446.
[4]) Verg. GRIMM, *Myth.* 408 ffg.

SCHEPPEN, BESCHEREN.

Onder de incunabelen, berustende op de Koninklijke Boekerij te 's Gravenhage, bevindt zich een voor het oude volksgeloof zeer merkwaardig boek, getiteld: „Dits der Zielen troost Ghenaemt, Ende het is ghetoghen wt vele goede boecken der heyligher scriften, als wten Bybel, wt Scolastica Hystoria, ende wt meer ander. Ende principalijck tracterende op die x gheboden Gods". Aan het slot staat: „Bider gracien ons heren soe is dit boeck volmaect ende geeynt in die stat van Herlem. Int jaer ons heren M.CCCC ende LXXXIIII. In Augusto den IX dach. [1])"

Hierin komt een hoofdstuk voor onder den titel: „Een leer toghen die wissalden, [2])" hetwelk aldus luidt:

„Lieve kint, du en selste niet gheloven an wisalden, daer die heiden an gheloven ende segghen: wat die wissalden den mensche *gescapen hebben*, dat moet hem ummer overgaen, dat si goet of quaet. So vintmen oec somme kersten lude die segghen: Wat een *ghescapen* is, dat wert hem, hy doet nochtan wat hi wil. Ende spreken oec: Is een tot hemelrijck *ghescapen*, hy coemt daer, hi doet wat hi wil. Is hy totter helle *gescapen*, hi doet hoe veel goets dat hy wil, hi moet ter hellen. Sommighe lude segghen, dat so wie in dier uren gheboren is, die selt wel gaen, ende so wie in dier uren gheboren is, die sel wederspoet hebben ende onsalicheyt. Dese gheloven al an wissalden. Lieve kint, so en selstu niet gheloven. Du selste gheloven, dat boven alle dinc is een God, die een yghelijc gheeft soe wat hi wil."

Hierop volgt als exempel de legende van Sinte Clemens, waaraan wij nog het volgende ontleenen.

„Lieve kint, also en selstu niet geloven in die wissalden, dat si enich dinc ghescapen hebben: coemt di iet toe, du en selste niet segghen, dattet dy *ghescapen* is eer du geboren werste of eer di God ghescapen hadde. Wilstu stelen ende werstu ghehangen, du en dorste niet segghen dattet di God *ghescapen* hadde. Lieve kint, is di qualic varen angheboren van natueren, of van

---

[1]) Ook gedrukt te Zwolle in de jaren 1485 en 1491.

[2]) In de Zwolsche uitgaven juister *Wilsalden*. Doch hierover later.

dijn vader ofte moeder, of van sterren, ofte van anderen saken, dat en is di niet alsoe *ghescapen*, dattet di ommer gescien moet, want du mogeste di selven wel dwinghen: oftu wilste, du selste der boeser rade wederstaen mit gewelde." Ende aan het einde wordt dezelfde vermaning nog eens herhaald: „Lieve kint, dit laet dy een leer wesen ende doet goet. Want doestu quade werken, ende gaetet dy daer om qualic, soe en durftu niet segghen dattet di *gescepen* is. Want God en *scept* di niet quaets."

Herhaaldelijk vinden wij hier de uitdrukkingen: *enen iet sceppen* en *enen gescapen sijn*, in denzelfden zin waarin wij thans *bescheren* en *beschoren zijn* gebruiken. Ook in het Ofri. treffen wij in gelijke beteekenis het ww. *skeppa* aan, en wel in den Rustringoer tekst van de XXIV Landrechten, § III, waar men leest: [1])

„Sa hwer sa en ungeroch kind ut of londe lat werth, thruch sellonge tha
Zoo wanneer een onjarig (onmondig) kind uit het land geleid wordt, door verkoop of
thruch hirigongar, an tha hethena thiade, ist thenne tha kinde *eskepen*,
door heirvaarten, naar het heidensche volk, is het dan d e n k i n d e g e s c h a p e n,
that hit to londe kumi and to liodon sinon, sa gunch hit oua sin ein erve,
dat het te lande kome en tot zijne lieden, zoo ga het op zijn eigen erf, zonder
uter stef and uter strid, and uter liodskelde and uter frana wald, and
eed en zonder tweekamp, en zonder boete aan het volk en zonder des heeren macht,
uter alle ertichta," enz.
en zonder (buiten) alle vroegere (op zijn erf gemaakte) aanspraak.

Wij hebben hier te doen met een geloofsbegrip, dat niet door het Christendom aan de Germaansche wereld is geschonken, maar er reeds inheemsch was toen oud Germanie nog voor zijne goden knielde; het geloof aan eene voorbestemming, aan een onverbiddelijk noodlot, dat over het lot der menschen heerschte; een geloof, waartegen de biechtvader in de XVe eeuw met alle kracht meende te moeten strijden als tegen heidensche „superstitiën," en dat men later in onze orthodox Gereformeerde Kerk als een hoeksteen van het geloofsgebouw beschouwde. Men ziet: er is niets nieuws onder de zon!

De verklaring van het ww. *scheppen* vinden wij in een van het ww. afgeleid onz. meerv. znw., dat Ond. *scöp*, Osaks. *giscapu*, Ags. *gesceapu* luidt, en *noodlot*, *f a t a*, beteekent. In den *Hêliand*, 778, leest men:

---

[1]) Richthofen, *Altfri. Rechtsquellen*, 49.

Al antkenda Jôseph
Toen erkende Joseph
Godes têkan, geriwida ina sniumo,
Gods teeken, [en] kleedde zich snel
The thegan mid thera thiornun, thô sie thanan weldun
De held, met de maagd, toen zij van daar wilden
Bêdiu mid thiu barnu, lêstun thiu *berhton giskapu*,
Beide met het kind, volgden zij heldere lotsbestemming (*splendida fata*),
Waldandes willion, al sô he im mid is wordun gibôd.
Des oppermachtigen wil, alzoo hij hun met zijne woorden gebood.

In Caedmons *Gen.* 1573, wordt verhaald hoe Noach, door den wijn bevangen, zijne schaamte niet meer konde bedekken.

svâ gesceapu vaeron
verum and vîfum, sidhdhan vuldres thegn
ussum fäder and mêder fyrenê sveordê
on lâste beleác lîfes êdhel.

hetgeen door Grein aldus wordt vertaald: [1])

wie es beschieden war [2])
den Weibern und den Männern, seit der Wächter Gottes
unserm Vater und der Mutter mit dem Flammenschwert
die Heimat des Lebens auf den Hacken zuschlosz.

Ond. *scöp*, Osaks. *giskapu*, Ags. *gesceapu*, was alzoo de benaming van „diese urbestimmung und nothwendigkeit aller werdenden, bestehenden und vergehenden dinge," zooals Grimm zegt, [3]) en het ww. *scheppen* beteekende alzoo *door het noodlot bepalen, voorbestemmen*, gelijk uit de aangehaalde plaatsen genoegzaam blijkt.

Tegen dit fatalisme waren dan ook de zevende en achtste vraag gericht, die aldus luiden:

„Hebdi ghesproken wanneer u yet *toequam*: Dit is *bescheert*?"

„Hebdi gheloeft dat een mensche gheboren wort tot dier tijt, dat hem nummermeer goet en gheschiet?"

Evenals *scheppen* is ook *bescheren* in de middeleeuwen de geijkte term voor hetzelfde begrip. [4])

---

[1]) *Bibl. der Angs. Poesie*, 1, 41, en *Dichtungen der Angelsachsen*, 1, 44.

[2]) Letterlijk staat er: *ut fata erant.*

[3]) *D. Myth.* 816.

[4]) Verg. Grimm, *D. Myth.* 820 vlg.; Benecke, *Mhd. Wtb.* 2^2, 68 *b*, 69 *a*, *b*, op Schaffen en Beschaffen, en ald. 155 *a* op Beschern.

Bescheren werd vroeger zwak gebogen: *bescheerde*, *bescheert*, even als nog in 't Hd.: *bescherte*, *beschert*. En te recht, daar *scheren*, Ohd. *skerian*, de afgeleide vorm is van het sterke *scheren*, *schoor*, *geschoren*, Ohd. *skëran*, [1]) dat *snijden* beteekende. *Bescheren* was dus eigenlijk *toedeelen door snijden*. Een heidensche voorstelling is de grondslag der beteekenis, hoewel ze geheel op den achtergrond is geweken, evenals in het Gr. bij μέρος, μερίς, μερίζω en μοῖρα. [2])

Moge men bij het gebruik van een woord als *bescheren*, dat alleen in den hoogeren stijl voorkomt, nog het duistere voorgevoel kunnen hebben dat dit woord vroeger niet dan met een soort van huivering werd geuit, daar er de gedachte bij oprees aan de Nornen, die over het leven der menschen beschikten, — gewis, bij niemand zal het opkomen, dat in de zoo gewone, zelfs min of meer platte zegswijze: *het is zus of zoo er mee geschapen* [3]), het sombere onverbiddelijke noodlot in een nevelachtig verschiet is verholen.

WILSALDE.

In het door ons aangehaalde uit *Der Zielen troost* vinden wij telkens gewag gemaakt van het geloof aan die *Wissalden*, of, gelijk in een andere uitgave voorkomt, de *Wilsalden*. Voor zooverre mij bekend is, komt het woord *Wilsalde*, of min juist *Wissalde*, slechts op deze enkele plaats voor: nergens elders althans is het in onze Mnl. letterkunde door mij aangetroffen. Het Ohd. en Mhd. geven ons den sleutel tot de verklaring. In het Ohd. had *huîlsâlida* de beteekenis van *fortuin*. Zoo vinden wij b. v. in de Ohd. vertaling van Boethius' *De Consolatione Philosophiae*, 231: [4])

---

1) GRAFF 6, 525, 532.

2) GRIMM, *D. Wtb.* 1, 1563.

3) De uitdrukking: na dattet dus geschepen es, *naardien het er dus mee staat*, vinden wij reeds *Eleg.* 669, 1262, *MSp.* II. 4038.

4) *Althochd. Uebers. u. Erläut. der von Boethius verfassten* 5 *Bücher* De Cons. Philos., *herausg. von* GRAFF; verg. *Sprachschatz* 6, 182.

„Fone diu, chád si, ne sól dánne uuîsemo mán dáz nîcht
Quare, inquit, ita vir sapiens moleste ferre non
uuégen, so uuénne er féhten sól mit tero *uuîlsáldo?*
debet, quoties in fortunae *certamen adducitur?*

In het Mhd. luidt het woord *wîlsaelde*, en heeft de beteekenis van Noodlot, gelijk het bepaald is door den tijd der geboorte en daarvan afhankelijk. [1])

Het komt o. a. voor in de legende *Von Sinte Clemente*, welke is opgenomen in het Mhd. *Passional*, eene legendenverzameling uit de XIIIe eeuw. [2]) De heiden Faustinianus ziet Clemens met zijne gezellen bidden en roept hun toe:

O lieben brudere, und durch waz
Ubet ir vergebens daz,
Daz ir schriet an einen Got,
Als ob sin helfender gebot
Zu staten uch kume, des ist nicht.
Als mir die wisheit vergicht (*bekent*)
Nach der kunste gebot,
So ist nicht, daz heizet Got
Noch kein vorbesichtekeit,
Da des menschen wisheit
Sich uz dem loufe entneme (*zich aan den loop van 't lot onttrekke*) ?
Swaz im von geburt entzeme (*opgelegd is*),
Als im die *wilsaelde* git
Unde *beschert* in irre zit,
In daz gelucke muz er hin.

Elders weer (653, 89) wordt in denzelfden zin ook van *die wile* gesproken:

Swaz mir die *wile* hat *beschert*,
Daz ist mir worden unerwert,
Als ich wol habe ervunden.
Vernemt in disen stunden
Von minem wibe und von mir
Die ordenunge, uf daz ir
Merket werlich die geschicht,
Daz im mac anders wesen nicht,
Wan daz die *wilselde* uns wiget (*bepaalt*).

Over het omkomen van vrouw en kinderen sprekende zegt Faustinianus (654, 44 vlgg.):

[1]) BENECKE, *Mhd. Wtb.* 2², 37 *b.*
[2]) *Das Passional, herausgeg. von* KÖPKE, 652—53.

Daz *schuf* die *wilwalde*,
Die verteilt hete ir (n. *van de vrouw*) leben,
Als urkunde was gegeben
Von uns an der planeten sweif.
Hievon min herze begreif,
Daz ich minen gelouben gar
Heimelich unde offenbar
Werfen wil vor allen touf
Uf der *wilselden* louf.

Wij vinden hier *wile*, *wilsaelde* en *wilwalde* in dezelfde beteekenis, en de afleiding van het woord zal ons dit duidelijk maken.

Ohd. *huîllsâlida*, Mhd. *wîlsaelde*, is samengesteld uit Ohd. *huîla*, Mhd. *wîle*, ons *wijle*, in den zin van *tijd*, bepaaldelijk in de opvatting van *levenstijd*, *levensduur*; terwijl het tweede deel *sâlida*, *saelde*, de beteekenis heeft van *zegen*, *heil*, *geluk*, en afgeleid is van het bnw. *sâl*, Goth. *sêls*, goed, dat in ons *zalig* nog over is. [1])

Mhd. *wîlwalte* is samengesteld uit *wîle*, en het znw. *walte*, geweld, doch in de gewijzigde opvatting van *macht*, van het ww. *walten*, Mnl. *wouden*, heerschen, besturen, [2]) en heeft evenals het eenvoudige *wîle* de beteekenis van „zeit der geburt, die das geschick des menschen, namentlich seine lebensdauer bestimmt; die bestimmte lebenszeit, *das schicksal selbst*, *fatum*. [3])" In de door ons medegedeelde plaatsen treffen wij de laatste beteekenis aan: de persoonsverbeelding van het Noodlot, gelijk ook in het Mhd. de Fortuin herhaaldelijk als *frau Saelde* voorkomt.

De vraag rijst intusschen bij ons op: Is *wilsalde* of *wissalde*, in min zuiveren vorm, werkelijk een Mnl. woord?

Wij treffen het eerst aan in een prozageschrift uit het laatste gedeelte der Middeleeuwen. Of het boek *Der Zielen troost* een oorspronkelijk Nederlandsch werk is, moet ik bekennen niet te weten. Doch hoe dit zij, de schrijver raadpleegde zeker voor de „exempelen," waarmede hij zijne lessen klem zocht bij te zetten, een aantal schrijvers, en daaronder misschien ook het zeer bekende *Passional*, waaraan hij de legende van Sint Clemens

---

1) Benecke, *Mhd. Wtb.* 2², 35.
2) T. a. p. 3, 476, 472.
3) T. a. p 3, 670.

kan ontleend hebben. Dit is niet onwaarschijnlijk, daar beide redacties veel overeenkomst met elkander hebben. Dan nam de schrijver waarschijnlijk het vreemde woord *Wilsalde* uit zijn origineel over, zonder dat hem misschien de zin er van recht duidelijk was. De verknoeiing van het woord in *Wissalde*, zooals in andere uitgaven voorkomt, maakt dit niet onmogelijk.

Ook uit den vorm van het woord meen ik te mogen afleiden, dat het geen oorspronkelijk Nederlandsch, maar een overgenomen Hoogduitsch woord is.

In het Hd. is de samenstelling van het woord *wîlsaelde*, uit *wîle* en *saelde*, onberispelijk. Twee algemeen gebruikelijke woorden dienen om een nieuw woord te vormen. Het eerste deel nu zoude bij ons niet *wil*, maar *wijl* hebben moeten luiden: naast het Mhd. *wîle* staat ons *wijle.*

In het Ohd. is van het bnw. *sâl* (of liever van een verloren gegaan *sâli*), door achtervoeging van het suffix *-da* het woord *sâlida* ontstaan [1]); in het Mhd. op dezelfde wijze *sael-de*, waarbij Umlaut van den wortelklinker plaats grijpt. In het Nederlandsch is van den stam *sâl* door het achterv. *-de* geen znw. *sael-de* gevormd. Zoo al het Onl. *sâlda* voorkomt [2]), in het Mnl. schijnt elk spoor van het woord verdwenen te zijn. Doch al ware het nog in het samengestelde *wilsalde* aan te wijzen, dan zou men altijd de lange volkomen *a*, *ae*, niet de onvolkomen *a* aantreffen. De Nederlandsche vorm zoude dus *wijlsaelde* hebben moeten luiden, en daarom is het hoogstwaarschijnlijk dat het woord *wilsalde* aan het Hd. is ontleend en ten onzent nooit het burgerrecht heeft bezeten.

---

[1]) Grimm, *Gr.* 2, 245.
[2]) Heyne, *Altnd. Denkm.* 156.

EENIGE OPMERKINGEN OVER 'T MARKENSCHE DIALECT.

DOOR

F. ALLAN.

De Markensche volkstaal biedt 't opmerkelijk verschijnsel aan, dat ze geheel en al verschilt van de hedendaagsche zeden, gewoonten en gebruiken der Markers. Mogen ze in menig opzicht de leefwijze hunner vaderen uit vroegere tijdperken getrouw zijn gebleven, en ons als terugvoeren in het Oud-Hollandsch huisgezin der 16e en 17e eeuw: in de taal die door de tegenwoordige bevolking van 't eiland Marken wordt gesproken, is weinig of geen verschil te bespeuren met die, welke in beschaafde kringen aan den vasten wal gesproken wordt. De Marker spreekt in den regel vrij zuiver Nederlandsch, vooral wanneer hij zich tegenover vreemdelingen ziet geplaatst.

Het verschil in taal met de zeden en gebruiken van genoemde eilanders laat zich, dunkt me, daaruit verklaren, dat de eerste aanhoudend wordt beoefend en ontwikkeld [1]; terwijl men zich ten aanzien van de laatste steeds heeft bevlijtigd om ze op dezelfde hoogte te houden, als waarop ze vóór twee eeuwen stonden.

---

[1]) De School te Marken wordt steeds trouw bezocht, en de Markers hebben altoos hoogen prijs gesteld op goed onderwijs en op goede lectuur: er wordt veel gelezen.

Die woorden, welke nog heden ten dage door de Markers in hun onderling verkeer worden gebezigd, duiden klaarblijkelijk overblijfselen aan van de 17de-eeuwsche sprake.

De volgende opmerkingen — die we als eene bijdrage tot de beoefening der klankleer ten beste geven — zullen dit duidelijk maken.

1e. De Nederlandsche onvolkomen *a* vóór *rm* of *rk* — Markensche *é*: varken, *verken*; darm, *derm*; enz. (*wet* voor *wat* is eene uitzondering.)

2e. De Ned. gerekte *aa* — Mark. gerekte *ee*: slaan, *sleen*; kaas, *kees*; gaan: *geen*; enz.

3e. De Ned. tweekl. *aai* — Mark. *ei*: naaien, *neien*; maaien, *meien*; enz.

4e. De Ned. onvolk. *e* vóór *rt* of *rd* — Mark. onvolk. *a*: dertien, *dartien*; dertig, *dartig*; enz.

5e. De Ned. gerekte *ee* vóór eene *n* of *st* — Mark. *ie*: been, *bien*; beest, *biest* enz.

6e. De Ned. gerekte *ee* gevolgd door *sch*, — Mark. gerekte *aa*: vleesch, *vlaasch*; heesch, (*h*)*aasch*; enz.

7e. De Ned. onvolk. *i* gevolgd door *nn*, *nd* of *nt* — Mark. *ij*: winnen, *wijnen*; twintig, *twijntig*; wind, *wijnd*; enz.

8e. De Ned. gerekte *oo* — Mark. onvolk. *u*, *oe* of *eu*: molen *mullen*; kogel, *koegel*; vogel, *veugel*; enz.

9e. De Ned. *ei* — Markensche gerekte *aa*: klein, *klaan*; meisje, *maasje*; veilig, *valig*; enz.

10e. De Ned. onvolk. *o* vóór *nt* of *nd* — Mark. *ou* of *ouw*; spons, *spouwns*; bont, *bount*; enz.

11e. De Ned. onv. *u*, gevolgd door eene *g* — Mark. *é*: brug, *breg*; rug, *reg*; enz.

15e. De Ned. *oe* — Mark. volk. *oo*: vloeken, *vlooken*; vroeg, *vroog* of ook wel *vroo.*, enz.

13e. De Ned. *ij* — Mark. volk. *aa*: krijgen, *kragen*; lijf, *laaf*; enz.

14e. De verdubbelde *b* — Mark. *ww*: *hebben*, *ewwen*; *tobbe*, *towwe*; enz.

15e. De *g*, als sluitletter — Mark. *k*: gang, *gank*; lang, *lank*, enz.

16e. De *g* wordt in het voorvoegsel van 't verl. deelw. niet uitgesproken: *gezeid* of *gezegd* — Mark. *ezaad*; *gehad* — Mark. *ehad*; enz.

17e. De *h* wordt, als aanvangsletter, niet uitgesproken: *heer* — Mark. *eer*; *hel* — Mark. *el*, enz. Men hoort genoemde letter echter bij de uitspraak van elk woord dat met een' klinker begint: *eer* — Mark. *heer*; *el* — Mark. *hel*; enz.

18e. De *s* tusschen eene *r* en eene *t* staande, wordt niet uitgesproken: *dorst* — Mark. *dort*; *borst* — Mark. *bort*, enz.

19e. *Sch* in 't midden van een woord, wordt uitgesproken, als *sk*: *Visschen* — Mark. *Visken*; enz.

20e. *Eg* in 't midden van een woord, wordt uitgesproken als de gerekte *aa*: *zegt* — Mark, *zaat*; *gezegd* — Mark. *ezaad*; enz.

21e. *Is*, achter *weer*, komt in plaats van het achtervoegsel *heid* en wordt niet als koppelwoord gebezigd. Men zegt: *da's weer* of *da's weeris*, vóór *dat* of *het is waar*, enz.

22e. De Teg. tijd van de Aant. wijs der hulpww. wordt dus vervoegd:

ik ew,	ik bin,
jij of jijmekaar ewwe,	jij of jijmekaar binne,
ij et,	ij is,
wij of wijmekaar ewwe,	wij of wijmekaar binne,
enz.	enz.

Ten slotte volgen hier eenige op Marken inheemsche woorden.

aardig	— ongunstige beteekenis.	diggels	— scherven.
akertje	— kwastje aan een halsdoek.	dik	— rijk, welgesteld, veel.
alig (spr. halig)	— prent. (Friesch: *heilig*.)	diknek	— rijkaard.
arregins	— even, een oogenblik.	doente	— bezig.
bappe	— grootvader.	doft	— zitbank in een vaartuig.
bas	— mooi, schoon.	dol	— boos, kwaad.
bauw	— borstlap.	doodekerken	— begraven.
beiegaar	— beide.	dool	— eigendomsmerk.
beneien	— omzoomen.	dreften	— doelloos heen en weer slenderen.
beschieten	— vorderen.	efter	— voortaan, in 't vervolg.
bessie	— grootmoeder.	eugeltje	— haak, blok en touw om pot of ketel over 't vuur te hangen.
beurs	— elke plaats in de open lucht, waar men samenkomt om te praten	eurmekaar.	— hun (bezit. vnw.)
blak	— dood- of bladstil.	farriman	— een schip met gescheurde zeilen.
boeten	— vischnetten herstellen.	flenteren	— op een draf, haastig, wegloopen.
boezee	— duffelsch buis.	flesp	— hoofddoek.
bras	— achterzeil.	gank	— snel, spoedig.
buultje	— (een aardig) sommetje.		
deemit	— aanstonds.		

gate-pottiel — vergietest.
gebrek — stoelgang (behoefte aan)
genacht zeggen — afscheid nemen.
gok. — haastig, gejaagd.
jijmekaar. — gij.
kantje — vat (harington.)
karttijd — kerstmis
kazie geven — een (huiselijk) avondpartijtje van verloofde jongelieden.
keieren — kinderen.
kist — opening in het dak om den rook door te laten.
klenteren — spelevaren.
knaak — weerhaak om vogels te vangen.
kniesse — kniën.
kombaars — eenige op elkander genaaide dekens.
kooien — baggeren.
kooivlos — baggerbeugel.
kulter — gestreept Kinderrokje.
lezent — schrift.
loof — moede, afgemat.
leet et betien — laat het blijven, doe het niet.
mem — moeder.
mam — borst.
mammen — zuigen.
mient — bericht, tijding.
mientbrenger — bode.
neerrewedan — vóór den wind, af.
nering — visscherij.
noom — oom, of zwager.
ongemak — Ongeluk,ramp, geschil.
opperdan — in den wind op.
ounwis — onzeker.
ounvaarlijk — geweldig, verschrikkelijk, gevaarlijk.
pottieltje — steenen vaatwerk.
priek — houten puntige pen. —
ruigie — rood baaien rok.
rijlef (rult) — rijglijf, keurs.
scheelig — leelijk.
schok — groote langwerpig-vierkante koek.
schowwert — schurk (schobbert).
schrijving — bericht (schriftelijk), brief.

sees — zitbank in de kerk.
slaggie omloopen — omwandelen (flaneeren.)
slaw — grof linnen voorschoot.
smokkelen — nachtelijke bijeenkomst van jongelieden van beiderlei kunne.)
snokker — zonderling vreemd.
sop — taartgebak.
Spek-eter — een niet openlijk erkend minnaar.
spijntje — hangend kastje.
stapie — portaal of entreé.
steekmouwen — losse overmouwen,
sterfziek — gevaarlijk ziek.
stoer — sterk, stevig.
strooien — verliezen.
struiven — stormen.
ta — vader.
trouwen — bevestiging van ouderlingen of diakenen.
tuiten — lange haarvlechten.
tutte — zuster
tijen wordt gebruikt in: tij zitten (ga zitten) tijan (begin. —
ulft — klomp.
vaarsie — snelle aanloop.
vendeloos — kleine koek met hooge randen.
veraftert — haastig.
verbreggen — vee in eene andere weide brengen.
vermalen — voor den gek houden.
verzooken — bezoeken.
vider — emmer.
(visken) visschen — collecteeren, inzamelen.
vroomer — vroedvrouw.
wand — visehnetten.
wapeling — zeepwater.
weggetje — een snede wittebrood.
wet zin je me — geweldig, belangrijk.
wijmekaar — wij of ons.
zeekap — zuidwester
zootje — hoofddeksel der vrouw, (kap met toebehooren.)
zijmekaar. — zij (lieden).

DE SPORADISCHE UITSTOOTING EN KLINKERWORDING DER *W*

DOOR

P. J. COSIJN.

In Grimms Woordenboek II. 809 worden met 't Hoogduitsche *däsig* woorden vergeleken, wier verwantschap aangenomen, maar niet bewezen wordt. Aangezien van de in grooten getale opgegeven vormen ook Nederlandsche verwanten bestaan, acht ik het van belang deze in hun onderlingen samenhang mede te deelen en de redenen te staven, welke mij tot die opvatting hebben gebracht. Niets is daartoe geschikter dan een verschijnsel te bespreken, 'twelk, schoon meermalen aangetroffen, tot nog toe, voor zoover ik weet, niet naar behooren behandeld is. Wat ik bedoel, is uit 't opschrift dezer korte schets op te maken.

De uitstooting der *w* wordt in 't Nederlandsch hoogst zelden waargenomen en kan daarom terecht een *sporadisch* verschijnsel heeten. Minder zeldzaam, alhoewel volstrekt niet tot een constante wet verheven, is, wat men de *vocalisatie* of klinkerwording der *w* pleegt te noemen. Bij deze legt de *w* hare natuur als medeklinker af en gaat in den overeenkomstigen klinker *u* (oe) over. Is de volgende letter een vocaal, dan verbindt zij zich hiermede op een eigenaardige wijze. Aan deze verbinding kan terecht de naam van *versmelting* worden gegeven. Ik vang aan met een bedenking tegen den term *vocalisatie* of klinkerwording, welke, schoon vaak gebezigd, dit tegen zich heeft, dat er een valsche voorstelling aan

ten grondslag ligt en door ontstaan kan. Nemen wij 't Sanskrit te baat, dan is er eenige grond om de juistheid daarvan te betwijfelen. In deze aan de „Ursprache" 't meest nabijkomende taal treft men werkwoordelijke themata aan, waarin een *v* (w) met een volgende vocaal, en wel *a*. *Vac* (spreken), *svap* (slapen), *vap* (zaaien) mogen als voorbeelden dienen. 'T verleden deelwoord dezer werkwoorden wordt gevormd door aanhechting van *ta*, 'tzelfde achtervoegsel dat nog als zoodanig in onze zwakke vervoeging gebezigd wordt. Men verwacht dus *vakta*, *svapta*, *vapta*. Niettemin luiden deze vormen *ukta*, *supta*, *upta*. Wat hier geschied is, wijt Schleicher (Comp. I[1], 15) aan klankverzwakking. Door deze zelfde „Schwächung" zou uit *ar* de *ṛ*, uit *al* de *ḷ*, uit *ja* de *i* ontstaan zijn. De Indische spraakkunstenaren, die *ar* en *al* juist als een eerste versterking of guṇa van *ṛ* en *ḷ* beschouwen, worden in de korte noot, doch met geen enkelen bewijsgrond in 't ongelijk gesteld. Toch zou dit de moeite waard geweest zijn, dewijl met 'tzelfde (d. i. met in 't geheel geen) recht zou kunnen worden staande gehouden, dat *i* en *u* niets anders zijn dan „Schwächung" uit *e* en *o*. 'T is toch de ongerijmdheid zelve in 't eene geval te leeren dat in *bhavati* de klank *av* guṇa der *u* is, terwijl in 't tot dezelfde vervoegingsklasse behoorende *tarati ar* niet als guṇa, maar als oorspronkelijke klank moet beschouwd worden. Tot verdediging dezer Schwächungstheorie zou men zich alleen kunnen beroepen op analogie. Deze zou dan de *a* voor *ṛ* en *ḷ* alleen gespaard hebben, waar zij met den guṇa van *i* en *u* overeenkwam. Doch een analogie op zulk een schaal is reeds verdacht. Zijn niet veeleer tweeërlei Sanskrit-*a*'s aan te nemen, waarvan de eene als guṇa, de andere als *Bindevocal* in anders onuitspreekbare vormen voorkomt? Vergelijk *tapati* met *tapta*. Hierdoor wordt de regel, dat *a* geen guṇa heeft of dat de guṇa van *a a* is (een groote ongerijmdheid trouwens), genoegzaam verklaard. — En zoo in 't een zoo in 't ander. Zijn *ar* en *al* klankversterkingen van *ṛ* en *ḷ*, niets verhindert ons dan in *va* en *ja* een soort van guṇa van *u* en *i* te zien, welke hierin van de gewone verschilt, dat de *a* niet voor, maar achter de *u* en *i* geplaatst is en deze dus in *v* en *j* heeft doen overgaan (vgl. *vasati*, part. *ushita*, met *oshati*, part.

ushita). In plaats van *supta* vocalisatie uit *svapta* te noemen, zou men juist in *svapta* een medeklinkerwording (*sit venia verbo*) uit de oorspronkelijke *u* hebben aan te nemen. — Een tweede bezwaar is dit, dat het alles behalve zeker is, dat in de oorspronkelijke taal genoemde klankverbinding als *wa* en *ja* zijn uitgesproken; *oeä* en *iä* kan zeer goed voorafgegaan zijn.

Eenmaal aan 't bespreken der zoogenaamde vocalisatie, wil ik een paar voorbeelden daarvan in 't Nederlandsch aanwijzen. In de eerste plaats vermeld ik *hond*, Got. *hunds*, Lat. *canis*, Gr. *κύων*, Sk. *çvan* (*çun*) en *deur*, Oudl. *duri*, Ohd. *turi*, Sk. *dvâra*, dat wel blijkens *θύρα* en *fores* voor *dhvâra* zal staan. Ik voeg hierbij Ndl. *deun*, *deunen*, As. *dyne*, *dynjan*, Sk. *dhvan*; voorts Ndl. *koorts* en *kool* (kolen), Sk. *jvar*, *jval* (gloeien, branden, vgl. Got. *brinno* tot *brinnan*, Gr. *πυρετός* tot *πῦρ*). Of Ndl. *suffen*, As. *svefjan*, Sk. *svap* hiertoe te brengen is, kan betwijfeld worden. Veel waarschijnlijker is het, dat hier de reeds bovengenoemde *versmelting* heeft plaats gehad. Deze toch dagteekent kennelijk uit een tijd, waarin de *w* een naar den klinker *oe* zweemende uitspraak had, gelijk ze de Engelsche *w* nog steeds eigen is. Elk Nederlander weet, dat *zoel* 't zelfde is als *zwoel* (Ohd. *swuoli?*). Alleen taalvergelijking leert ons, dat ons *zoet* voor *zwoet* staat blijkens Eng. *sweet*, Fri. *swet*, Os. *swôti*, As. *svête*. 'T Oudhoogduitsch heeft in *suozi* dezelfde versmelting. Een reden om te veronderstellen, dat in ons *hoest*, Ohd. *huosto*, maar As. *hvosta* ook hier behoort (vgl. eveneens Sk. *kâs* en *çvas*). Dat zich in 't Oudnoordsch een soortgelijke versmelting zeer regelmatig ontwikkeld heeft, is bekend; vgl. *Ôdhinn* met *Woedan*, *ôx* met *woehs*, enz. Een volgende *u*, *y* of *o* blijven onveranderd, weshalve Grimm, doch, naar ik meen ten onrechte, *aphaeresis* aanneemt: zoo zijn de kenmerkende tijden van *verdha* (worden) *vardh* (wierd), *urdhum* (wierden), *ordhinn* (geworden); 't impf. conj. is *yrdhi* (wierde). Letterverbindingen als *kv*, *sv* en *tv* blijven evenmin gespaard: ons *komen*, dat voor *kwiman* staat, luidt daar *koma*, ons *zuster systir*, ons *tusschen* vindt zijn tegenhanger in *tysvar* voor *tvisvar* (tweemaal). Met deze voorbeelden voor ons, zie ik niet in, hoe ten onzent nog getwijfeld kan worden aan de gelijkheid van *dolen*, *dol*, *dul* en *dwalen*; de Angelsaksische vormen *dvol* naast *dol*,

dvala naast *dvola* spreken luide genoeg. Verder zijn nog aan te halen Ndl. *zoo* uit *sva*, *kut* uit *kwid*, Got. *qithu-s*. De gegeven voorbeelden in aanmerking nemende, komen wij voor 't Nederlandsch tot de volgende uitkomsten:

Ndl. *woe*, Got. *vo*, versmelt tot Ndl. *oe*;
Ndl. *we*, Got. *vi*, 〃 〃 Ndl. *o* (voor *m*), gesl. *u*;
Ndl. *wa*, Got. *va*, 〃 〃 Ndl. *o* of gesl. *u*;

Nogmaals zij herinnerd, dat hier van een sporadisch verschijnsel, geenszins van een algemeene taalwet sprake is.

Ik ga over tot de uitstooting der *w* zonder klankvergoeding. Ook hier kan alleen taalvergelijking beslissen. Niettemin is 't onderwerp hachelijk, doordien in veel gevallen niet uit te maken is of de eene groep van talen een *w* behouden heeft, die de andere verloor, dan wel of de *w* later is ingelascht en in de oorspronkelijke vormen ontbrak. Wie zal b. v. 't Sa. *kas* tegenover Got. *hvas* en Lat. *quis* in 't ongelijk durven stellen? 'T wordt dan een tellen zonder einde, een echte kansrekening, die m. i. tot geen uitkomst kan leiden. Wel verzekeren eenige taalkenners, dat 't vormen van klanken onwaarschijnlijker is dan 't klankverlies. Zoo b. v. Leo Meyer. De studie echter, al was 't alleen maar van 't nieuwere Nederlandsch, logenstraft die redeneering. Hoe in dat geval *iemand*, *boender*, *polder* te verklaren? Onze taal is kwistig in 't inlasschen der *d* na *r*, *n* of *l*, 't Gotisch schijnt een bijzondere neiging te hebben ontwikkeld voor de *v* (*w*) na den keelklank, 't Hoogduitsch kent veel onorganische *t*'s. Intusschen aan één beginsel kan moeilijk worden getwijfeld: dat de echtheid der klanken, welke oudere talen gemeen hebben, waarschijnlijker is, dan 't oorspronkelijk gemis dierzelfde klanken in jongere. Zoo is b. v. 't verdwijnen der *w* in 't Hoogd. *keck* waarschijnlijker, dan 't inlasschen dier *w* in 't Nederl. *kwik* en de oudere woordvormen. Deze waarschijnlijkheid wordt tot zekerheid, nu wij weten, dat ook de Oudhoogduitsche vorm *quek* of *queh* luidde. Maar juist 't inzicht, dat ons in de geschiedenis van dit woord vergund is, ontbreekt elders. 'T Gotisch is de oudste vorm, waarin zich 't Germaansch openbaart. Maar welke zijn de oorspronkelijk Germaansche, welke de Indogermaansche vormen? Zijn voorts de getuigenissen van oudere verwante talen eenstem-

mig tegen den Gotischen vorm, maar wordt deze niettemin door andere, schoon jongere Germaansche vormen gesteund, dan, dunkt mij, moet slechts deze stelregel als de ware gelden: ***het is waarschijnlijker, dat Germaansche vormen die klanken verloren hebben, welke aan overeenkomstige woorden in oudere talen eigen zijn, dan omgekeerd; worden echter in de Germaansche vormen klanken aangetroffen, die in de oudere Indogermaansche talen ontbreken, dan is wegens 't gemis aan geschiedkundige gegevens de zaak niet uit te maken.***

Ik ga voort met eenvoudig eenige voorbeelden aan te geven, waarin 't Nederlandsch een *w* schijnt verloren te hebben: vergelijk Ndl. *karnen*, *kernen*, Hd. *kirre*, met Mndl. *quern*(*e*) (Sp. III^{2} 9, 9; III^{8} 33, 63 &c.), Got. *qairnus*, As. *cveorn* (tot Sk. *jr?*); de gemeenschappelijke Germaansche bezittelijke voornaamwoorden van den 2^{en} en 3^{en} pers. enk. (*dijn*, *zijn*) met de oorspronkelijke stammen *tva* en *sva;* dus ook Ndl. *zede*, Hd. *sitte*, Got. *sidus*, Gr. ἔθος, ἦθος, Sk. *svadhấ* (eigen-doen), Lat. *suesco*, *suetus* enz. Op 't wegvallen der *w* in 't suffix van *wacht*, *ochtend* enz. heb ik reeds in den vorigen jaargang gewezen. Verder zij herinnerd, dat de woorden *zinken*, *stinken*, in 't Gotisch en Oudnoordsch den keelklank door een *w* doen volgen, welke niettemin in andere Germaansche talen ontbreekt. Voorts is de samenhang niet te miskennen tusschen *kikken* en *kwaken* (coaxare), Hd. *quacken und kacken*, *käcken*, *kecken*; tusschen Hd. *keden*, Ndl. *kwe*(*d*)*elen*, Gr. *qithan;* tusschen *kwaad*, As. *cvead*, Oeng. *quad*, *cvead*, en Hd. *kôt*, eigenlijk *kât*. Een sterk sprekend voorbeeld eindelijk is ons *daas* (Hd. *däsig*), reeds door Kiliaen met *dwaas* (As. *dvaes*, *dves*, Fri. *dves*) gelijkgesteld. Reeds in den Ferguet 2106 vindt men *daes caproen* (zooveel als *zotskap*). *Dwaes* (stultus) is daarentegen in 't Mdnl. de gebruikelijkste vorm; *te dwase bringen* (Sp. I^{5} 10, 101); *te dwase maken* (Sp. IV^{1} 53, 15; IV^{2} 64, 53); *dwase* (logenaars, Sp. IV^{1} 1, 41 enz.). Over *gedwas* (zotteklap, leugenpraat, Sp. IV^{1} 1, 44; bedrieglijk beeld, III^{2} 25, 48) vgl. Leksp. Gloss. en 't Mhd. *getwâs* bij Ben. III, 158. (*) Van *daes* nu is kennelijk *bedeesd* afgeleid, dat nog

(*) De reeks van de door Kiliaen opgegeven vormen en beteekenissen hier te vermelden, acht ik vrij overbodig.

bij Plantijn *bedaest oft bedeest* (esmeu, troublé) luidt. Zelfs indien de *a* hier lang ware, zou niets ons verhinderen een bijvorm met *e* aan te nemen; vergelijk slechts *zwezerik* met *zwager, swasenede* (Kil.) en *swaeselinc* (cognatus, Lanc. II, 9376; III, 1534, 1536, 8564) *gretig* met *grâdig* enz. Dat de beteekenis met die van 't grondwoord samen te brengen is, bewijzen de volgende Duitsche vormen: Hd. *däsig*, stil, bedeesd, dwaas; Mhd. *daesic*, stille in sich gekert, dumm, albern; Zd. *däsig, täsig*, stil, dwaas; evenzoo Ndd. *täsig, tesig*. Natuurlijk kan 't On. *dâsadhr*, 't As. *dâstrod* part. van *dâstrian*, 't Eng. *dastard* niet dan in de verte verwant zijn, indien althans de *a*'s terecht door de grammatici met een lengteteeken zijn voorzien. Een afleiding van *deinzen*, welke elders is voorgeslagen, is ten eenen male onaannemelijk. Ook zou de *bedeinsde* juist hij zijn, voor wien men *deinst*, d. i. terugtrekt; en 't geheele voorbeeld ons 't *lucus a non lucendo* in de gedachte roepen.

Ik keer terug tot de een *w* of *u* vertoonende vormen. Ook deze bewijzen den samenhang der beteekenissen *dommelen, duizelen, ijlhoofdig* of *dwaas zijn*. Uit de zee van voorbeelden, door Grimm aangehaald, en andere in Ettmüller, Graff, Müller, Kiliaen, Stürenberg en 't Breemsche Woordenboek te vinden, kies ik kortheidshalve de volgende en voeg er eenige aan toe:

As. *dvaesig, dysig*, Eng. *dizzy*, ijlhoofdig, dwaas;
As. *dwaesig, dysig*, n. stultitia, error;
Ohd. *tusic*, hebes, stultus;
Mdnl. *dosech*, duizelig (Velth. III, 26, 24); *verduselt*, bedwelmd, verdoofd (Lanc. III, 11617, 11675, 13899). Kiliaen *duysigh, deusigh*, attonitus, stupidus, vecors, vertigine laborans;
On. *dûsa* (zwak), rusten, sluimeren (Oddr. 18).
Eng. *to doze*, Ndd. *dussen, dusen*, Nhd. *dösen, duseln*, dommelen, soezen; Zd. *eintasen*, indommelen;
Oost- en Westfriesch *beduust*, duizelig, ijlhoofdig;
Ndd. *düsig, dösig*, duizelig, *dusen, dussen*, dutten, ijlhoofdig zijn;
Zd. *dausig, dusig, düsig, diesig*, duizelig, enz.

Vooral de Angelsaksische wisselvormen wegen zwaar. Ook wan-

neer ik al geen direct etymologisch bewijs kon leveren voor de nauwe verwantschap dier vormen, dan ten minste zou zij zeer waarschijnlijk kunnen gemaakt worden door een tegenhanger in ons Germaansch, bij welken aan den klankovergang van *va* in *u* geen redelijke twijfel kan bestaan. Ik bedoel de hierboven opzettelijk door mij verzwegen Gotischen vorm *suts*, stam *sutja*. Of de *u* lang of kort is, doet er niets toe. Boven zagen wij Ndl. *deuzig*, d. i. *dozig*, met *duizig* afwisselen; een Got. *sū́ts* zou aan een Ndl. *zuit*, een Got. *suts* aan een Ndl. *zutt* beantwoorden (vgl. Ndl. *nutt*, Got. *nutja*). Evenwel de quantiteit der *ā* in *svādu*, ἡδύ, *svā́(d)vi*, *suozi* in aanmerking nemende, acht ik de lengte der *u* 't waarschijnlijkst. Natuurlijk verwacht men of een Gotisch *svṓtja-*, beantwoordende aan 't Angelsaksische *svḗte* en 't Oudsaksische *swṓti* óf althans *sṓtja-* overeenkomende met 't Oudhoogduitsch *suozi*, ons *zoet*. Geen van beide is 't geval. De vorm *sū́tja-* werd van een stam *sut*, de vorm *svā́du* van *svad* afgeleid. De bovengenoemde vormen schijnen evenzoo deels uit *dvas* deels uit *dus* gesproten te zijn. Noch de beteekenis, noch de vorm verhindert ons de volkomen identiteit van beide stammen aan te nemen. Evenmin de mogelijke lange klinker van *dwaas*, doordien in 't Nederlandsch de Indogermaansche *a* eensdeels tot *oe* werd, anderdeels haren oorspronkelijken *a*-klank (Got. *e*) behouden heeft. — Het ligt niet in mijn bedoeling verder te gaan en de afleidsels van beide stammen aan te wijzen. Daar evenwel de beginletter geen aspirata blijkt te zijn, wordt ons woord *duister*, As. *theóstre* daaronder valschelijk gerangschikt. Mocht verder blijken, dat de Engelsche *o* in *to doze*, en de *u* in *dus*, *dusen*, *duseln* respectievelijk uit As. *ó*, Ohd. *uo* ontstaan zijn, dan zou hieraan de Ndl. *oe* in *doezelig* (dommelig) en *doezelaar* (vgl. Eng. *dozeling*) beantwoorden, en de afwisseling der klankreeksen *u*, *va*, *a*; *ū́*, *vā́*, *á* door een schat van voorbeelden gestaafd zijn.

JACOB VAN MAERLANT

EN

JACOB VAN OOSTVOORNE

DOOR

EELCO VERWIJS.

Toen Jacob van Maerlant in 1271 zijnen Rijmbijbel dichtte, meende hij in de Inleiding zich te moeten verontschuldigen over vroegere werken, den ernst van het toen behandelde onderwerp te eenenmale onwaardig. Want

Hier in ne vindi favle no boerde,
No ghene truffe no faloerde,
Maer vraye rijm ende ware wort.

Maar, voegt hij er met eene vrome verzuchting bij:

nu suldi zonder vursten
Gode met mi bidden mede,
Dat hi mi *dur dese waerdicheide*,
Die ic dichte van siere wet,
Vergheve dat ic mi besmet
Ebbe in *logenliken saken*,
Die mi de lichtheit dede maken
Vander herten ende vanden zinne,
Ende vander wereliker minne. [1])

Lang nu is men vrij algemeen de opinie toegedaan geweest, dat de „logenlike saken" betrekking hadden op de twee rijmwerken uit Maerlants jonge jaren, den Trojaanschen Oorlog en den Alexander; en, onzes inziens, is het ook onnoodig om te

---

[1]) *Rijmb.* Prol. 27—29; 64—72. De var. heeft: vander *logenliker* minne.

zien naar andere werken van den jeugdigen dichter, die hij later als „logenlike" moest verwerpen. Dr. JONCKBLOET zegt in zijne *Gesch. der Nederl. Letterk.* 1, 258, in antwoord op de daartegen gemaakte bedenking: „Vooreerst behoorden de beide genoemde riddergedichten later stellig in Maerlants oog tot de „logentlike saken." Want schoon hij in den *Rijmbijbel* herhaaldelijk naar beiden verwijst, klaagt hij toch in den *Spiegel Historiael* meer dan eens, dat ze „met favelen dorsayet" zijn. [1])"

„Bovendien, van den *Alexander* is het bekend, dat hij uit wereldsche genegenheid werd vervaardigd; en het is meer dan waarschijnlijk, dat het andere stuk veel over vrouwen en minnen handelde."

„Het gedicht *van Troje* is immers naar het Fransch van Benoît de Sainte More vertaald, en 't is bekend, dat in vele fransche handschriften op dat gedicht de *Roman d'Enéas* volgt, die gemeenlijk aan denzelfden auteur wordt toegeschreven. In geen gedicht wordt meer plaats ingeruimd aan liefde en galanterie. Welnu, dat gedicht heeft Maerlant, als een vervolg op dat *van Troje* mede vertaald. [2]) Daarop kunnen dus de aangetogen woorden zeer goed slaan, en men behoeft aan geene andere vroegere werken te denken."

Voorts bedenke men bij welke gelegenheid Maerlant spreekt van de „logenlike saken", die hem „die lichtheit dede maken vander herter ende vanden sinne, ende vander wereliker minne." Het was toen hij een werk zou aanvangen, waarbij in zijne oogen al het andere „logenlijc" was.

Hij zou den inhoud der gewijde schriften den volke bekend maken, en de verantwoordelijkheid van dat werk drukte zwaar op zijne schouders. Bij dat groote werk vergeleken was al zijn vroegere arbeid de vrucht van lichtheid van hart en zinnen. Liet hij misschien in den Proloog de nietigheid van zijne vroegere geestesvruchten ook wat sterk uitkomen, om meer licht te doen vallen op het grootsche werk, dat hij ging ondernemen? Was er niet wat overdrijving in die zelfbeschuldiging? Zoo nu die geringschatting wat al te sterk gekleurd is, dan is het te begrijpen hoe de dichter later in denzelfden *Rijmbijbel* zijn *Alexander* aanhaalde.

---

[1]) *Sp.* 1[2], 14, 51 vlg.; verg. 1[3], 56, 50 vlgg.

[2]) „Men zie den aanhef in het fragment achter Blommaerts tweede uitgaaf van den *Theophilus*, bl. 74."

Dr. Van Vloten kwam in dezen *Bode* tegen deze vrij algemeen aangenomen opinie op,[1]) beweerde dat de Trojaansche Oorlog en de Alexander *niet* met die „logenlike saken" konden bedoeld zijn, en bracht eene gissing te berde, welke wij ons ten doel stellen hier nader te onderzoeken.

Maerlant, aldus redeneert de Hoogleeraar, had waarschijnlijk zijn *costerie* te danken „aan den invloed van 't landsheerlijk geslacht,, tot hetwelk hij, op hun slot van Oostvoorne, in een of andere betrekking stond, en met hetwelk hij wellicht als spreker van minne en boert het eerst in aanraking was gekomen. De naam Maerlant kon hij toen als toenaam nog niet voeren (t. w. vóór hij met het ambt der *costerie* te Maerlant was begiftigd). Ook later trouwens noemde hij zich (gelijk men weet) veelal kortweg Jacob, en voerde zich op verschillende plaatsen zijner rijmwerken, 't zij dichtende of sprekende, aldus in. Alleen de adel droeg in die dagen geslachtsnamen; de burgers onderscheidden zich van hun naamgenooten door toevoeging van den naam huns vaders of dien hunner woonplaats. En zoo noemde men dus ook Maerlant, vóór hij zijn kosterij erlangd had, om hem van iederen anderen Jacob te onderscheiden, naar zijn toenmalige verblijfplaats, niet van Maerlant, maar — van Oostvoorne."

Na kortelijk uiteengezet te hebben dat noch de Trojaansche oorlog noch de Alexander met de „logenlike saken" kunnen bedoeld zijn, vervolgt Dr. Van Vloten aldus:

„Wij hebben die verloren verzen dus zeker elders te zoeken, zoo ze nog bewaard mochten zijn gebleven. En gewis schuilen er hier en daar dan ook nog wel in handschrift van. Voor 't oogengenblik kan ik — wat dit betreft — nog alleen maar op een werk dier jaren wijzen, dat ons uit de tweede hand overgeleverd wordt. In het bekende Haagsche handschrift toch, dat vroeger ter Egmondsche boekerij berustte, . . . wordt aan 't slot van een der vermakelijkste stukjes, van de „handvesten en keuren" gesproken, die „Jacob van Oostvoorne" voor „het gilde van de blauwe schuit" dichtte. Ziedaar de soort van verzen in zijne jeugd door Jacob van Maerlant gemaakt, later als licht en logenlijk verworpen."

---

[1]) Dl. 1, 83 vlgg, vooral 89—93.

Daarop deelt de Hoogleeraar het gedicht mede, waarin „alle gesellen van wilden manieren" worden opgenoemd, die in het gilde van de Blauwe Schuit hooren. Het stuk is in den vorm eener oorkonde geschreven, doch ongelukkig ontbreekt de aanhef, waarin zeker de naam van den Heer der Blauwe Scute genoemd was.[1]) Het slot luidt aldus:

Ghegeven in ons Heren jaer
M.CCCC. ende XIII voerwaer
Opten rechten Vastelavont,
Als die van Brabant wel is cont,
Doe si in Oestpolre staken
Ende die speren in die eer van vrouwen braken
Jeghens die van Oedekiins kerke.
Hier bi so machmen merken,
Hoe (Hs. *Doe*) dit ghilde in Brabant quam
Ende men dit ghilt annam;
Mer dit ghilt was langhe te voren
T*Anwerpe* verheven ende vercoren,
Eert die van Brabant ophieven;
Mer tAnwerpen en sijn ghien brieven
Noch gheen hantvesten hoe si souden leven,
Si en worden hem hier na ghegeven
Uten hantvesten ende uten coren,
Die JACOP dichte VAN OESTVOREN.

„Zouden wij nu echter," zoo eindigt Dr. VAN VLOTEN zijn betoog, „welbeschouwd, niet nog wat meer hier hebben dan een bloote vermelding, dat Jacob van Oostvoren dergelijke keuren en handvesten rijmde? Zouden het eigenlijk niet die handvesten en keuren zelve zijn, die deze afschrijver slechts in 1413 voor die van Brabant naar de zijne overschreef? En bedoelde hij dat eigenlijk niet met zijne slotregels? Maar ook al ware dit niet het geval, men ziet hieruit met welk soort van volkjen — minder bedorven dan loszinnig — zich

[1]) Verg. o. a. bij FLÖGEL, *Gesch. des Grotesk-Komischen*, 357, den ernstigen aanhef van het Mandement op rijm van Hertog Filips „pour la fête des Foux," en vooral het dwaze begin van den veel lateren receptiebrief van Hendrik van Bourbon in 1626, dat aldus luidt: „Les superlatifs, Mirelifiques et scientifiques Loppinans de l'Infanterie Dijonnoise, Regens d'Apollo et des Muses: Nous legitimes Enfans figuratifs du venerable pere Bontems et de la Marotte, ses petits fils, neveux et arriere neuveux, rouges, jaunes, verts, couverts, decouverts, et forts en gueule: A tous Foux, Archifoux, Lunatiques, Heteroclites, Eventez, Poetes de nature, bizarres, durs et biens mols, Almanachs vieux et nouveaux, passez, presens et à venir: *Salut!*" Zie straks bl. 83.

de „wilder dan wilde" Maerlant in zijn Oostvoornsche jeugd inliet, en welke soort van rijmen hij met zijn „logenlike" en uit „lichtheid" van hart, zin, en min voortvloeyende „zaken" bedoelde."

Ziehier het betoog van den Hoogleeraar, dat ik in zijn geheel meende te moeten mededeelen. De gissing, als zouden Jacob van Maerlant en Jacob van Oostvoorne één en dezelfde persoon geweest zijn, komt mij minder gelukkig voor, en ik zal trachten er de onwaarschijnlijkheid van aan te toonen. De vraag of Maerlant in den *Rijmb.* met de „logenlike saken" den Trojaanschen Oorlog en den Alexander heeft bedoeld of niet, laat ik in het midden. Gesteld eens dat Maerland die werken *niet* op het oog heeft gehad, dan zullen die "logenlike saken", waarop hij wijst, verloren zijn gegaan. Doch wat er ook van zij, dit meen ik als zeker te kunnen vaststellen, dat Maerlant stellig *niet* is geweest de vervaardiger van het gedicht van die Blauwe Scute.

I.

Maerlant, of laat ons hem liever Jacob noemen, nadat hij het Brugsche Vrije, waar hij geboren was, had verlaten, kwam op het eiland Voorne en vond daar eenen beschermer in den Heer Albrecht van Voorne, voor wien hij — wanneer is onbekend — het boek van Merlyne dichtte. [1]) Als „spreker van minne en boert" kwam hij wellicht het eerst met zijnen adellijken beschermer in aanraking. Vóór hij, waarschijnlijk door toedoen van Heer Albrecht, met het kostersambt te Maerlant werd begiftigd, noemde hij zich kortweg Jacob, maar werd waarschijnlijk, toen hij zich als spreker bij Heer Albrecht reeds eenigermate had bekend gemaakt, „om hem van iederen anderen Jacob te onderscheiden, naar zijn toen-

[1]) Omtrent het veelbesproken Hs. van Merlijn kan ik het volgende mededeelen. Na den dood van den ouden vorst van Bentheim-Steinfort was werkelijk het Hs. zoek. De oude heer scheen bang voor het kostbare Hs., dat zoozeer de aandacht had getrokken, en had het ergens verstopt. Eindelijk werd het door den tegenwoordigen vorst en zijn Bibliothecaris, Dr. Schüssler, in een verscholen hoek opgediept. 't Is intusschen even onzichtbaar gebleven als vroeger. In den zomer van '69 werden alle mogelijke moeiten door mij aangewend bij den Heer Schüssler, onder wien toen het Hs. berustte, om het, ware het slechts voor één uur, onder z i j n e oogen te mogen inzien; doch de stokbewaarder bleef onverbiddelijk, en onverrichter zake kon ik mijnen weg vervorderen, meer teleurgesteld, dan wel met blijdschap.

malige verblijfplaats, niet van Maerlant, maar — van Oostvoorne" geheeten. Later, toen hij door grootere werken meer en meer in aanzien kwam, o. a. door het gedicht *van Troyen*, dat hij „maecte te Merlant", noemde men hem niet langer Jacob van Oostvoorne, maar Jacob van Maerlant. Dit schijnt mij de bedoeling te zijn van Dr. VAN VLOTEN. Ik geloof evenwel niet dat deze bewering zich zeer aanbeveelt en heel waarschijnlijk is. Wat toch zoude men verwachten?

Een nog onbekende Vlaamsche spreker komt bij Heer Albrecht van Voorne, en vindt in hem een beschermer. „Om hem van iederen anderen Jacob te onderscheiden" moest hij een toenaam hebben. Niets nu zou natuurlijker geweest zijn, dan dat men hem Jacob „Uten Vrien" of „Vanden Damme" genoemd had, naar zijne geboorteplaats. Jan van Boendale, Willem van Hildegaersberch en anderen werden evenzoo genoemd naar de plaats hunner geboorte of de standplaats hunner familie [1]). Onnatuurlijk zou het evenwel zijn een vreemdeling te noemen naar de plaats, waar het toeval hem had geleid. Te Oostvoorne toch zullen wel meer Jacobs geweest zijn, en wilde men den dichter van iederen anderen Jacob onderscheiden, dan lag het zeker veel meer voor de hand hem naar zijne geboorteplaats te noemen dan naar de plaats zijner inwoning. Een Jacob van Damme zou te Oostvoorne gemakkelijker te onderkennen zijn dan een Jacob van Oostvoorne.

Doch gesteld al dat men den vreemden spreker dien naam had gegeven, waarom verwisselde hij dien dan later voor den naam van Maerlant? Had hij zich als dichter reeds eenigszins bekend gemaakt onder den naam van Jacob van Oostvoorne, waarom werd hij dan later omgedoopt in Jacob van Maerlant? 't Was natuurlijk, dat men den Maerlantschen koster later ook als „Jacob die Coster" aanduidde, evenals Jan van Boendale ook Jan die Clerc werd

[1]) In den *Teest.* Prol. 1 vlg. zegt de dichter zelf:

Alle die ghene die dit were
Sien, lesen ende horen,
Die gruetic Jan, gheheten Clerc,
Vander Vueren gheboren.
Boendale heetmen mi daer,
Ende wone te Andwerpen nu.

Zie *Ned. Ged. uit de* XIV^{de} *eeuw*, uitgeg. door SNELLAERT, Inl. XXXII vlgg.

genoemd. Doch evenmin als men er ooit aan gedacht heeft dezen Jan van Antwerpen te noemen, evenmin was er grond om den man, die eens als Jacob van Oostvoorne bekend was geworden, later met den naam van Jacob van Maerlant aan te duiden.

Ook is het wel niet te denken, dat Maerlant, om een spons te halen door zijn verleden, dat door „logenlike saken" was besmet, zijn naam zal hebben verwisseld. 't Waren toch vooral anderen, die den toenaam bij den naam des persoons voegden, om den een van den ander te onderscheiden, en zij zouden zeker om dergelijke redenen een eens gevestigden naam niet in een nieuwen veranderd hebben.

Wat leert ons nu het slot van het gedicht van die Blauwe Scute?

Na het bij oorkonden gebruikelijke slot (vs. 257—282) volgt de opgave van den tijd der uitgifte, zijnde Vastenavond (7 Maart) van het jaar 1413, toen die van Brabant in Oostpolder waren en daar ter eere der vrouwen een tornooi hielden tegen die van Oedekenskerk.

Nu volgt het naschrift van den dichter, die de aandacht er op vestigt hoe dit gild in Brabant kwam, waar het vroeger onbekend was. Doch het bestond reeds lang te voren te Antwerpen, waar evenwel geen brieven en handvesten aanwezig waren, die de statuten van het gilde inhielden, tenzij ze hun hierna *worden* gegeven uit de handvesten en keuren, die Jacob van Oostvoorne dichtte.

Het gilde van de Blauwe Scute werd dus in het jaar 1413 op Vastenavond in Brabant ingevoerd, en met handvesten en keuren begiftigd. Die oprichting was niets anders dan een Vastenavondgrap, en geschiedde bij gelegenheid dat er een steekspel werd gehouden tusschen die van Brabant en die van Hoedekenskerk, eene heerlijkheid op Zuid-Beveland, met een vroeger vrij groot en aanzienlijk dorp van dien naam. [1]) Het steekspel schijnt gehouden te zijn in den Oostpolder, aan den zuidoostelijken hoek van het eiland in de heerlijkheid Krabbendijke gelegen, [2]) eene plaats misschien ten gerieve der Brabanders uitgekozen, daar ze voor hen het best te bereiken was.

Doch bij gebrek van nadere berichten zullen wij ons hieromtrent niet in nadere gissingen verdiepen.

---

[1]) Zie *Tegenw. Staat*, 10, 318.

[2]) T. a. p. 281.

Van Jacob van Oostvoorne weten wij niets anders dan dat hij de handvesten en keuren dichtte voor het gilde van de Blauwe Scute. Wanneer ik de slotregels goed begrijp, dan bedoelt de dichter met die handvesten en keuren niets anders dan het gedicht zelf, dat hij, Jacob van Oostvoorne, schreef ten behoeve van den Prins van het Vastenavondgild, die deze keuren toen uitvaardigde. De Antwerpenaars, zegt hij, hadden zoodanig gilde, doch hun ontbraken „brieven ende hantvesten hoe si souden leven," tenzij zij die later hebben ontleend aan de door mij, Jacob van Oostvoorne, gedichte keuren.

Lezen wij nu het stuk nog eens aandachtig over, dan meenen wij te mogen opmerken dat ook de geest en de taal veel meer op het begin der XV^de^ dan wel op het midden der XIII^de^ eeuw wijzen.

Is b. v. niet de geheele voorstelling van de zedeloosheid der geestelijkheid, vooral van de Begijnen, veel meer gelijkend op die welke men in de gedichten van Hildegaersberch, en in de Boerden en Sotte Cluyten vindt, dan op die van Maerlant, Boendale en hunne volgelingen? Is ook niet de schildering der heeren en ridders, die zoo berooid zijn dat zij hun goed moeten verzetten, veel meer toepasselijk op de ridderschap zooals ze geworden was door de langdurige binnenlandsche twisten; wijst ze niet veeleer op den toestand der heeren onder de Beiersche vorsten, dan op dien onder Graaf Willem II en Floris V? komen ons bij de vs. 218 genoemde „zerovers" niet de zoo gevreesde Likedeelers in den zin, die juist in het laatst der XIV^de^ en het begin der XV^de^ eeuw zulk eene rol speelden?

Kunnen wij hier al niet het voldingend bewijs leveren, dat Maerlant *onmogelijk* een gedicht als dat van de Blauwe Scute kon hebben geschreven, wij gelooven dat velen het uit den inhoud evenzeer zullen voelen.

Ook de taal is van een later tijdperk dan die van Maerlant. Woorden en zegswijzen komen in ons gedicht voor, die ik betwijfel of men ze in de geschriften van Maerlant, Boendale en andere schrijvers uit de XIII^de^ en het begin der XIV^de^ eeuw zou aantreffen. 't Is waar, zoo wij uitdrukkingen bij Dirc Potter en Willem van Hildegaersberch vinden, die in de geschriften van vroegere schrijvers niet voorkomen, is dit nog geen bewijs dat

die woorden en uitdrukkingen eene eeuw vroeger niet bekend of in zwang waren. Toch meen ik te moeten betwijfelen, of men in Maerlants tijd reeds van *Verloren kinderen* (vs. 27) sprak, of de uitdrukking *fyolen laten sorghen* toen reeds bekend was, of *boeven* en *buverie driven*, in den zin van *brassen, los leven*, wel reeds in de XIII^de eeuw gebruikelijk was. [1]) Doch ik erken, dat het hier meer aankomt op den indruk, dien de taal op den lezer maakt, waardoor hij gevoelt dat er een kennelijk onderscheid is tusschen haar en die eener vroegere periode, en dat het moeilijk is een bepaald bewijs te leveren, dat dergelijke woorden en uitdrukkingen meer bepaald aan de XV^de eeuw eigen zijn.

Omtrent een enkel woord meen ik met meer grond te durven beweren, dat het in Maerlants tijd, althans niet in de jaren waarin hij het gedicht van de Blauwe Scute zou hebben moeten dichten, nog niet in die beteekenis bekend kan geweest zijn. Ik bedoel het woord *termijn* (vs. 77 en 85), dat wij eenige malen bij de schrijvers der XIV^de en XV^de eeuw aantreffen, doch voor zoover mij bekend is niet vroeger [2]). Zoo lezen wij bij RUYSBROECK, *Geest. Tab.* 2, 191, van de bedelmonniken: „*Si lopen* termine *in steden ende in dorpen*, d. i. zij loopen een zekeren bepaalden *kring* af om er aalmoezen op te doen. Dit woord kon zeker in dien zin *niet* aan Maerlant en zijne tijdgenooten bekend zijn, daar toen de bedelarij der bedelorden om zoo te spreken nog niet gereglementeerd was, en de behoefte nog niet bestond om, ter wille der concurrentie, een ieder een bepaald bedeldistrict aan te wijzen.

„Terminarii," heet het bij DU CANGE 6, 547 *a*, „apud Ordines Mendicantes dicuntur, qui habendis per agros cuique conventui addictos concionibus destinantur. Habent enim singuli Ordinum istorum Conventus descriptos circumjecti territorii pagos, intra quos duntaxat eleemosynas colligere liceat, ne cum jactura caritatis et periculo scandali mutuis officiant commodis."

De voorbeelden, door DU CANGE aangehaald, van plaatsen waar

---

[1]) *Boeven* vind ik o. a. in de Klucht van *Nu noch* (*Belg. Mus.* 2, 107); *boeverie* in den zin van *dobbelspel* bij MEERMAN, *Bel. v. Leyden*, 163 vlg., V. HASSELT op KIL.

[2]) Zoo vindt men *Terminarius* bij HILDEG. (zie Gloss.), en *Terminewandere* in de *Oorlogen van Albr. v. Beieren* (zie Gloss.).

Terminarius voorkomt, zijn alle uit de XIVde en XVde eeuw, als de jaren 1337, 1378 en 1403. Waarschijnlijk vond hij het woord niet vroeger, en mag men aannemen, dat het ook eerst in dien tijd in onze taal werd gebruikt, gelijk dan ook de feiten dit uitwijzen.

II.

Ook de inkleeding van het gedicht komt mij voor in de XVde, niet in de XIIIde eeuw thuis te behooren. Het stuk is een gelegenheidsgedicht, voor de Carnavalsfeesten opgesteld, een manifest, dat de overste van het gilde tot de gezamenlijke gildebroeders richt. Het is een Vastenavondklucht, waarbij de deftige vorm eener oorkonde het komische verhoogt.

Een gilde nu als dat van die Blauwe Scute, waarin enkel Verloren kinderen worden opgenomen, die hun leven wijden aan den dienst van Bacchus en Venus, een dergelijke parodie op het Gildewezen, zullen wij, geloof ik, in de XIIIde eeuw vergeefs zoeken. In Maerlants tijd, toen de bloei der steden nog niet tot zoo hoogen trap gestegen was, en de poorters nog niet die stoffelijke welvaart genoten, laat zich eene op louter brooddronkenheid berustende instelling moeilijk denken. Vinden wij nu evenwel soortgelijke vereenigingen, bij welker oprichting de Dwaasheid voorzat, zoowel in het laatst der XIVde als in de XVde eeuw, dan is het niet al te gewaagd te besluiten, dat het Gilde der Blauwe Scute, hetwelk reeds „langhe te voren tAntwerpe verheven ende vercoren" was, in de tweede helft der XIVde eeuw zal zijn ontstaan.

Wij vestigen het eerst de aandacht op het Gekkengilde of de Narrenorde, door Graaf Adolf van Cleve met den Graaf van Meurs en 34 heeren van de Cleefsche ridderschap op Sint Cunibert (12 Nov.) van het jaar 1381 opgericht. De oorspronkelijke stichtingsbrief moet zich in het Archief te Cleve bevinden en is geheel *in optima forma*, voorzien met 36 afhangende zegels, waarvan 35 in groen was, en dat van den Graaf van Cleve in rood was. [1])

Onder de bepalingen in de oorkonde opgenomen, komen o. a. de volgende voor: „dat yderman van onsen Gesellen draghen sall eynen Geck van Silver gemackt, of under ghesticket op seyn

[1]) Zie FLÖGEL, *Gesch. des Grotesk-Komischen*, 352 flg. (Leipz. 1862), waar ook de stichtingsbrief is opgenomen. De afbeelding van een lid der orde vindt men pl. XXXVI.

Kleidet, soo wie oer des best ghenaget: Ende soo wie van ons der Gecker daghelyck niet en droegh, den sall end mag dern andern van ons Gesellen soe ducke als hie dat siet peynden vor drie alte grote, Tournaise, wilcht dry groote Tournaise hie darch Gott armen Luden gheben sall."

De eerste Zondag na Michaëlis was de dag voor hunne bijeenkomst, welke eene geheele week duurde. Jaarlijks werd een nieuwe koning met zes raadsheeren gekozen. De duur van de Narrenorde was bepaald op 12 jaar.

Alle stijfheid was natuurlijk onder de leden der orde verbannen; alle titels waren afgeschaft, daar onder de zotskap allen gelijk waren.

Een dergelijke vereeniging bestond te Dijon onder den naam van *la Mère folie*, *la Mère folle* of *l' Infanterie Dijonnoise*, en daarin waren vaak meer dan 500 personen uit alle standen der maatschappij opgenomen. [1])

Vorsten en bisschoppen, parlementsleden en ambtenaars, kooplieden en kunstenaars waren leden, en het doel was waarschijnlijk „das Steife und Formelle, was der Unterschied der Stände in der Welt oft erheischt, zu verbannen, und dafür eine leichte Geselligheit herrschen zu lassen." De juiste tijd der oprichting is onbekend; waarschijnlijk geschiedde dit kort na het stichten der Narrenorde te Cleve door Engelbert van Cleve, Stadhouder van het Hertogdom Bourgondië. De gelijkheid met de Cleefsche orde niet alleen, maar ook de nauwe vriendschapsbetrekkingen tusschen het Cleefsche en Bourgondische hof maken dit waarschijnlijk. In het jaar 1454 werd door Filips den Goede, Hertog van Bourgondië, in een berijmde oorkonde *la Mère folie* bevestigd, daar de oude stichtingsbrief was verloren gegaan. Filips nu, gehoord de klacht van den Haut-Batonnier, welke inhield dat

par meprison
Ou par faute de bien garder
Aucuns envieux pour troubler
Des Foux joyeux la noble Fete
Ont, long tems a, mis à leur tete,
De la toute sus abolir,
Qui seroit moult grant deplaisir
A ceux, qui souvent y frequentent,

[1]) T. a. p. 356 vlgg. Ook de oorkonde dezer orde wordt daar medegedeeld.

Et de coeur et de corps l'augmentent,
Et ont ravi furtivement,
Ou au moins on ne sait comment,
Et mis au neant le Privilege,
En quoi n'avoit nul sortilege,

heeft daarop een Mandement gegeven, „qui contiegne permission ou nouvelle Fondation."

De leden droegen driekleurige kleederen en mutsen, van groen, rood en geel; de mutsen waren versierd met twee hoorns, waaraan schellen bevestigd waren, terwijl een zotskolf het kostuum voltooide. Het hoofd der orde, *la Mère folle*, had eene uitgebreide hofhouding en eene lijfwacht van meer dan 200 personen, die eene banier voerde, waarop een menigte zotskoppen waren afgebeeld; met het opschrift: „*Stultorum infinitus est numerus.*"

Terwijl de Cleefsche Narrenorde ten tijde der najaarsfeesten omtrent Sint Maarten vergaderde, had *l' Infanterie Dijonnoise* voor hare feestviering de drie laatste dagen van het Carnaval uitgekozen. [1])

Van het Gilde van de Blauwe Scute vinden wij de eerste melding in het jaar 1413; doch wij vernemen dat het „langhe te voren" reeds te Antwerpen bestond, en durven gerustelijk vaststellen dat het in de laatste helft der XIVde eeuw aldaar werd opgericht. Of dit geschiedde in navolging van de Cleefsche Narrenorde, dan wel of het levenslustige Antwerpsche volkje de eer der uitvinding heeft gehad, is niet met zekerheid te bepalen. Alleen dit kunnen wij aannemen, dat in 't laatst der XIVde eeuw de oprichting van dergelijke gilden, aan de Dwaasheid gewijd, in zwang was, terwijl wij dit voor den tijd van Maerlant volstrekt onbewezen mogen houden.

De herinnering aan de Blauwe Scute bleef intusschen lang in ons vaderland voortleven. In een album van het jaar 1648, op de Koninklijke Bibliotheek te 's Gravenhage berustende, bevindt zich eene gekleurde kopergravure, waarop eene schuit is afgebeeld

---

[1]) Van waar die naam van *Infanterie?* De naam *Infanterie* voor *voetvolk* schijnt eerst in de XVIde eeuw in Frankrijk gebruikt te zijn geworden en ontleend aan het Spaansch. PASQUIER (1529—1615) zegt in zijne *Lettres* (aangeh. bij LITTRÉ 2, 86): „A mon regret diray cavallerie, *infanterie*.... au lieu de chevalerie, pietons."
Kan *Infanterie*, hier van het Narrengilde gezegd, en afgeleid van *Infans*, niet vergeleken worden met de in ons gedicht voorkomende uitdrukking: verloren kinderen? Het zijn de (dwaze) kinderen van Dijon.

met het opschrift: *Die blau schuyte.* Daarin bevinden zich 4 mannen en 2 vrouwen, die deels liggen, deels zitten, en uit een notenboek zingen. Een lamme berooide speelman, met de broek half op de hakken en eene harp op den rug, staat aan het roer: een menigte vogels omfladderen zijn hoofd. Onder de prent staat het volgende rijmpje:

Daer platbroeck speelman is en stierman in de bane,
Daer sien hem de voghelen voer eenen huyben (d. i. *uil*) ane,
En al tiert syn gheselscap datse moghen sweeten,
Het sullen de sanghers in de blau schuyte heeten. [1])

Er blijft ons nu nog over te onderzoeken hoe men op het denkbeeld is gekomen de Verloren Kinderen als de bemanning eener Schuit voor te stellen.

Zijn ook hiervan analogiën in de XIVde en XVde eeuw op te sporen, dan zal het zeker niet te gewaagd zijn de wording van ons gedicht in dien tijd te plaatsen, en de laatste grond om het aan Maerlant toe te kennen zal hiermede wel in rook vervliegen.

Wie denkt niet aan SEBASTIAN BRANT's *Narrenschiff*, waarvan de eerste uitgave in 1495 verscheen, en waarin hetzelfde denkbeeld van een schip is uitgewerkt? Het is waar, dat wij hier te doen hebben met een veel later geschrift; doch niemand zal er wel zijn, die de verwantschap der denkbeelden zal ontkennen, vooral wanneer andere en vroegere voorbeelden aanwijzen, dat het schijnt „eine ganz alte volksthümliche idee gewesen zu sein, alle diejenigen, welche sorglos in den tag hinein zu leben pflegten, die dadurch, ohne missethäter zu sein, ihr hab und gut *cum Venere et Baccho* verthan, es durch die kehle hatten rollen lassen, als liederliche gesellschaft in ein schiff zusammenzubringen und in die weite welt hinaus fahren zu lassen. [2])"

Heinrich der Teichner, een Oostenrijksch dichter, schreef omstreeks 1465 een allegorisch gedicht, *das schif der flust* getiteld, waarin we o. a. het volgende van de passagiers lezen (vs. 55 vlgg.):

---

[1]) Eene toespeling meen ik ook nog te vinden in een lied *Vanden scamel gesellen* (*Hor. Belg.* 11, 263 vlg.):

Dus ben ic vast te schepe gheseten
Int luysich schip van *Sinte Reynuyts*
En mitter ghilde mijn daghen versleten.

Sint Reinuit (d. i. schoon leeg) is de Heilige der drinkebroers.

[2]) SEB. BRANT's *Narrenschiff* herausg. von FRIEDR. ZARNCKE, Einl. LX fgg.

Wann sy auf daz schef der flust
Koment her, sô stêt ir lust,
Daz in alle die welt nâch draft
Auf daz schef vnêrhaft.
Auf daz schef ist nieman gůt,
Nur der all sein hab vertůt
Mit dem leben alsô geschaffen:
Des nachts spilen, des morgens schlâfen,
Unz daz alle messe vergânt,
Vn̄ dann widr *würfel in die hant*,
Vn̄ den ganzen tag drob ligen:
Daz sint allz die schefmaezigen,
Die man swemmen sol vn̄ fůren.
....
Nur die gůt gesellen haizen
Die süllen an dem schef erbaizen,
Die nicht achtent Got noch êr.

Dit schip, waarvan de gelijkheid met de Blauwe Scute niet valt te loochenen, wordt „daz schef der flust" genoemd, d. i. „das schiff der verlust", het schip des verderfs, [1]) welke uitdrukking aan de Verloren Kinder der Blauwe Scute herinnert.

Nog haalt ZARNCKE in de Inleiding tot het *Narrenschiff* eene zoogenaamde *Oratio quodlibetica* aan, die tusschen de jaren 1480 en 1489 door Jod. Gallus te Heidelberg werd gehouden, en welke hij evenals het gedicht van den Teichner in haar geheel mededeelt [2]). Zoodanige *oratio* was een academische klucht en werd met de noodige deftigheid in een Latijntje als dat van de *Epistolae Obscurorum Virorum* voor de academische jeugd uitgesproken. In de Inleiding voor de *oratio* wordt gezegd: „quod hi qui inter seculares et spirituales ceteris sunt infeliciores damnaque rerum suarum patiuntur et assumpti sunt ad navim pereuntium [3]) potissime ex numero studentium sunt profecti."

De titel der redevoering is: „Monopolium (d. i. *gilde*) et societas vulgo des Liechtschiffs". Waarom het schip dien naam droeg blijkt uit het begin, waar men leest:

„Placet itaque his solis excelsam hanc navim nostram parari,

---

1) BENECKE, *Mhd. Wtb.* 1, 1033.
2) T. a. p. LXVII—LXXII. Zij werd in 1489 te Strassburg uitgegeven.
3) Verg. hiermede *das schef der* vlust, en de Verloren Kinderen.

qui superiori aetate sua in maturo aliquo et summo statu, negotio aut possessione sua tantam adhibuerunt rebus suis vigilantiam, fidelitatem et diligentiam, ut cum prius essent multarum divitiarum, maximi honoris, altorumque tractatuum cura et onere gravati, dispensante cum eis ebrietate, ocio, conviviis, negligentia et somno, sint de gratia Dei ab eisdem hodie supportati, expediti, levificati, unde non incongrue ab inhabitatoribus illud navi nostrae nomen impositum est, ut lichtschiff vulgariter dicitur."

Den samenhang tusschen de *Blauwe Scute*, het *Schiff der* vlust, de *Navis Pereuntium* of het *Lichtschiff* nader aan te wijzen, zal wel niet meer noodig zijn. De allegorische voorstelling van dit schip vinden wij niet in de XIIIde eeuw, tijdens Maerlant en zijne tijdgenooten, althans voor zooverre mij bekend is; maar herhaaldelijk komt deze voorstelling in de XVde eeuw voor, zoodat wij reeds geneigd zouden zijn, wanneer elke tijdsbepaling bij ons gedicht ontbrak, het om die reden als een gewrocht uit die eeuw te beschouwen.

Den eersten oorsprong van het denkbeeld der Schuit zullen wij misschien in de Zuid-Nederlandsche gewesten moeten zoeken.

Gelijk bekend is, spelen bij de ommegangen onzer Zuidelijke naburen en ook elders behalve reuzen en draken ook schepen een groote rol. Vooral tijdens de Carnavalsvermakelijkheden hadden optochten plaats, waarbij een groot schip in staatsie werd rondgevoerd. Dit blijkt ons o. a. uit een raadsbesluit van de stad Ulm, waarin voorkomt: „item es sol sich nieman mer weder tags noch nachts verbuzen, verkleiden, noch einige fassnachtkleider anziehen, ouch sich des herumfarens des pflugs und *mit den schiffen* enthalten, bei straf 1 gulden" [1]). Ongetwijfeld is dit omvoeren van een schip van hoogen ouderdom en uit het heidendom overgebleven. Doch het is hier de plaats niet dit uiteen te zetten: wij verwijzen liever naar GRIMM's *Deutsche Mythologie* en andere werken. [2])

Merkwaardig genoeg vinden wij als benaming voor zoodanig

---

1) GRIMM, *D. Myth.* 242.

2) Ald. 236—244; WOLF, *Beitr. z. d. Myth.* 1, 151—159; MR. V. D. BERGH, *Wdb. der Ned. Myth* 49 vlg.; TER GOUW, *Volksverm.* 192 vlg.

schip, dat bij een ommegang werd rondgevoerd, die van *Blauwe Scute.* Uit eene stedelijke rekening van Nijmegen van 1550 deelt Mr. Van den Bergh mede, dat de regeering „*den schipgezellen, die metter Blauwer Scute omvoiren*" op Vastenavond, eene vereering gaf.

Te Antwerpen heette waarschijnlijk het schip, dat bij den ommegang gebruikt werd, eveneens de *Blauwe Scute.* De gezellen, die de bemanning van het schip uitmaakten, waren wellicht voor 't meerendeel losse knapen, echte zieltjes zonder zorg, Verloren Kinderen. Om een nauweren band onder elkander te hebben, al ware het dan ook alleen voor de Vastenavondvreugde, verbonden zij zich misschien tot een soort van Gilde, dat allengs eene zekere vermaardheid kreeg. De bloei der Hand- en Voetbooggilden, de steeds grootere ontwikkeling der Kamers van Rhetoryken in de XIVde eeuw wekten ook anderen op om zich tot een Gilde te vereenigen, al had dit geen hooger doel dan feestvieren en pretmaken: het voorbeeld in dezen werkte aanstekelijk. Eindelijk vond een Brabantsch Gilde, op voorbeeld van het Antwerpsche opgericht, een dichter in Jacob van Oostvoorne. Deze berijmde de keuren voor de lustige gezellen, nagenoeg in denzelfden tijd dat ons soortgelijke oorkonden van andere Narrengezelschappen zijn overgebleven. Door zijn gedicht is de naam en de aard van het Vastenavondsgilde aan de vergetelheid ontrukt.

Na al het aangevoerde zal het, hoop ik, duidelijk zijn, dat er geen de minste grond bestaat om Jacob van Maerlant en Jacob van Oostvoorne voor één zelfden persoon te houden: de taal, de geest en de inkleeding van het stuk van den Vastenavondpoëet wijzen op een veel later tijdstip dan het midden der XIIIde eeuw, de dagen van Maerlants jeugd en lichtheid van zinne.

Dr. Van Vloten, ten minste hij verzekert het ons zelf, is „geen liefhebber van allerlei ijdele en nevelachtige gissingen"; doch zoo hij hier de zaak ernstig had onderzocht, zich minder had laten medesleepen door eene verleidelijke gissing, hij zou zeker niet vervallen zijn tot de „verbijsterende omdolingen", waarin hij zich „nooit heeft kunnen vinden", en die hij bij anderen wel weet af te keuren.

21 Sept. 1870.

NEHALENNIA,

DOOR

H. KERN.

In het voortreffelijke Handbuch der Deutschen Mythologie van den welbekenden Germanist en dichterlijken vertaler Karl Simrock, wordt veel uitvoeriger dan in Grimm's Duitsche Mythologie over de godin gehandeld, wier naam aan het hoofd van dit opstel geplaatst is. Op bl. 354 van gezegd Handboek (3de druk) geeft de schrijver, ofschoon blijkbaar aarzelend, toe, dat Nehalennia wel een Keltisch woord zal wezen, gelijk door den Heer H. Schreiber, met instemming van Grimm, beweerd was in tegenstelling tot Wolf, die de godin en haren naam voor Duitsch hield. Die Keltische naam zoude dan zekere afleiding, hoe dan ook, wezen van *nere*, spinnen; eene zeer elliptische manier van spreken om te kennen te geven dat het werkwoord *nere*, hetwelk in 't Latijn voorkomt, ook niet ontbreekt aan het zoo nauw met het Latijn verwante Keltisch, inzonderheid Gallisch. Doch aangezien èn Latijn èn Keltisch èn Germaansch alle tot denzelfden taalstam, Indogermaansch of Arisch genoemd, behooren, bewijst het voorkomen van eenen gemeenschappelijken woordstam op zich zelf nog niets. Niet het algemeene is hier aan te wijzen, maar het bijzondere. Als het voorhanden zijn van eenen stam *ne* (waarvan men niet eens weet dat het de stam van Nehalennia is) in de

eene of andere Indogermaansche taal voldoende geacht wordt als bewijsgrond, waarom is dan de naam der godin niet eenvoudig Latijn? Natuurlijk omdat deze taal te goed en te algemeen bekend is dan dat iemand het zou wagen zich bloot te stellen door Nehalennia voor Latijn te verklaren. Van het Gallisch, d. i. eene geheel uitgestorvene en door Latijn volkomen verdrongene Keltische taal, is onvergelijkelijk minder bekend, en het is in zooverre niet meer dan billijk bij Keltische verklaringsproeven minder strenge eischen te stellen, doch de toegevendheid moet niet zóóver uitgestrekt worden, dat we eenen uitleg zouden toelaten, welke op den drempel reeds met de feiten in botsing komt. Immers, er is noch in de afbeelding der godin zelve, noch in hare zinnebeelden, iets van spinnen te ontdekken.

Wanneer we in het Handboek verder lezen, bespeuren we, dat Prof. Simrock zelf niet recht vrede heeft met de door Grimm gepatroniseerde verklaring, want op bl. 357 vg. laat hij zich in dezer voege uit: „Wat nu echter den naam van Nehalennia betreft, schijnt tot nog toe over 't hoofd gezien te zijn, dat bij den afleidingsuitgang *ennia*, die met dien in Idun, Hlodyn, Hludana, Hludena, of (*sic*) Arduenna, Cebenna, Baduhenna te vergelijken is, de *l* niet behooren kan, hetgeen zoowel tegen Schreiber's verklaring uit *nere*, spinnen, pleit, als tegen de betrekking tot de Nieuwe-maan, waartoe ik vroeger overhelde." — Wist iemand die deze aangehaalde woorden voor 't eerst leest, het niet beter, dan zou hij onvermijdelijk, dunkt me, er uit opmaken dat Prof. Simrock de Noordsche Idun en Hlodyn voor echt Keltisch aanzag, zoo goed als de bijgevoegde Arduenna en Cebenna, of wel dat hij Keltisch en Germaansch voor identisch hield, gelijk wijlen Prof. A. Holtzmann. Toch weet ieder, die Simrock's werken geheel of gedeeltelijk kent, dat noch het een noch het ander in zijne bedoeling ligt.

Die geheele Keltische verklaring, waarbij alles onverklaard blijft, tot die dwarsdrijvende *l* ingesloten, is niets anders dan eene poging om uit het onbekende het onbekende op te lossen, en van hetzelfde gehalte als de vrij nieuwe verklaring van Amsterdam, Jeruzalem, Nijl, enz., als volbloed Keltisch. Ze zoude geene ernstige wederleg-

ging verdienen, ware het niet als merkwaardig staaltje van redeneering, afgescheiden nog van alle taalkunde. Het merkwaardige is nu dit: er is geen zweem of schaduw van Nehalennia te ontdekken onder de Kelten; alleen in een paar door Germaansche stammen bewoonde landstreken vindt men gedenkstukken aan haar gewijd; derhalve is de naam Keltisch. Volgens dezelfde redeneerkunde kan Moloch eene Romeinsche godheid wezen, want men vindt in Rome geen spoor van zijne vereering. — Als men eenvoudig gezegd had: „we begrijpen den naam Nehalennia niet, evenmin als dien van Tamfana, Hlodyn, Baldr, Loki, ja evenmin als de helft der Noordsche (Germaansche) godennamen, Wodan niet uitgezonderd", dan zou geen wetenschappelijk man daarover de schouders ophalen.

Zoo onze poging om den naam der Zeeuwsche godin te ontleden, geen aanspraak maakt op den titel van „onwederlegbaar betoog", zullen we toch trachten te doen uitkomen hoeveel strengere eischen men zich stellen moet, wil men tot eene niet geheel mislukte oplossing van 't vraagstuk geraken. In de allereerste plaats dienen wij ons rekenschap te geven van elk bestanddeel, en op te sporen welke klanken we voor ons hebben, en wat deze vertegenwoordigen; we mogen vooral geene gegevens verwaarloozen, juist omdat we over zoo weinige beschikken kunnen.

De naam Nehalennia is tot nog toe nergens anders aangetroffen dan op eene menigte Zeeuwsche gedenkstukken en, buiten Zeeland, op twee steenen uit de nabijheid van Duits tegenover Keulen. In het werk van J. ab Utrecht Dresselhuis, getiteld: „de Godsdienstleer der aloude Zeelanders", vindt men eene uitvoerige, en, voor zooverre mij bekend is, volledige opgave van al de overblijfselen waarop de naam der godin voorkomt. Daaruit valt ten minste te leeren, welke afwijkingen de schrijfwijze des woords op de verschillende gedenkteekenen vertoont. De meest gewone spelling is Nehalenniae, in den Latijnschen datief; een enkel maal *nehalenie* (bl. 82 bij Dresselhuis); *nehaleniae* (bl. 77; 82; 88); [ ] *alenni* (bl. 79); *neihali-* of *neehali-* (bl. 80); *nehalaenniae* (bl. 86); *nehalaen-* (bl. 88); ongewis *nehalee* of *nehaee* op den eenen bij Duits gevonden steen (bl. 158).

Dewijl we weten den naam of titel eener godin voor ons te hebben, moeten we onwillekeurig gissen dat het laatste gedeelte, *ennia* enz., wel eens overeen kon komen met ons *in*, in *koningin* en dergel. Er is een suffix hetwelk in de oude taal der Arische (Indogermaansche) volken *ania*, en in zwakken vorm: *nia* luidde. Het diende om vrouwelijke personen te benoemen naar den mannelijken; het stond gelijk, in waarde althans, met ons *inne*, *in*. In het Sanskrit, waar *ia* onder bepaalde omstandigheden in *î*, in andere in *ya* overgaat, klinkt *ania* als *anî*, en *nia* als *nî*. Bijv. *Bhavânî* „de vrouw van Bhava (Çiva); *Indrânî*;" „Indra's gemalin;" *patnî* „meesteres, Hoogd. Herrin." Het Grieksch kent hetzelfde suffix in θέαινα (voor θεανια) „godin;" πότνια „Vrouwe," Hoogd. Herrin." Bijzonder talrijk zijn de voorbeelden in de Slavische en Germaansche talen; in de laatste moet men als stamvorm van 't achtervoegsel beschouwen *nia*, hetzij men dit opvatte als rechtstreeks het Oud-arische *nia*, of als verkorting van *ania*; voor de zwakke verbuiging geldt als stamvorm *niân*. Naast dit *nia* echter treedt een *inia* (in stamvorm) op, en dit is òf een oude bijvorm van *ania*, òf eene wijziging er van in de uitspraak. Het laatste is verreweg het waarschijnlijkste, als we letten op het ontstaan van ons *in* en *en* in "en Maandag„ bijv., het Engelsch *in* en *on*, enz. uit *ani*, Grieksch ἐνι en ἐν; niet minder op het feit dat in onze taal, in 't Hoogduitsch, in 't Engelsch de uitgang *ig* verdrongen heeft *ag* (*eg*) en *ug* (*og*). Uitvoeriger is dit punt behandeld in de „Glossen in der Lex Salica", bl. 39; hier behoeven we niet in nadere bijzonderheden te treden, daar de beteekenis van het achtervoegsel er niet door verandert. In de taal der Salische Franken (Oudnederlandsch) vindt men *nia* regelmatig achter den stam gevoegd; dus van *litu* „lijfeigene„ *litunia*, „vrouwelijke lijfeigene"; van *liudi* „volk, persoon", *liudinia* „vrouw;" van stam *ambahta* (*ambahtia*), *ambita* „dienstman", *ambahtania*, *ambitania*, ook *ambahtonia*, waar de slot-*a* des stams reeds in *o* is overgegaan; van *horag*, *horog* „een hoorige" komt *horogania* „hoorige vrouw, dienstmeid". In het Oudnoordsch levert *âs*, hemelgeest, het vrouwelijke *âsynja* op; *vargr*, *vargynja*. Het Angelsaksisch heeft den vorm *en*, voor *enn*; dus *gyden*, godin, verbogen *gydenne*, van

god; ook nog korter *n*, in *vyln*, *viln* „dienstmeid," eigenlijk Walin, van *Veal*, *Vealh* „Waal, Brit;" uit de klankwijziging mag men opmaken dat *enn* uit *inn* ontstaan is en derhalve afwijkt van het Frankische en Noordsche suffix, terwijl het samenvalt met het Oudhoogduitsche. Want ook in dit laatste ontmoeten we *inna*, *in*. Dus *vriuntinna* „vriendin„; *vriudilinna* „liefje, bijzit"; *gutinna* „godin," e. a. Geheel in onbruik evenwel was in 't Ohd. *nia* niet, want Ottfried bezigt nog *wirtun* (stamvorm *wirtunia*); zie Grimm's D. Gr. II, 319. In dit *wirtun* is de slot-*a* des stams *wirta*, Goth. *vairtha*, op dezelfde wijze tot *u* geworden, als de *a* van het Frankische *ambahta* tot *o* in *ambahtonia*, en als de *a* van sommige Noordsche stammen onder den bijkomenden invloed der *j* in den uitgang, tot *y*, bijv. in *vargynja*.

Slaan we nu eenen blik op de verschillende schrijfwijzen van ons woord, dan vinden we als gelijk in beteekenis: *ennia*, *enia*, *aennia*, en een overschot *i*, dat men niet met zekerheid kan aanvullen; er kan oorspronkelijk gestaan hebben *innia*, *inia*, *inni*, *inn*; wat nogtans is staan gebleven, is juist het voornaamste. Deze afwijkingen zijn de beste waarborg dat we hier met den boven behandelden vrouwelijken uitgang te doen hebben. Stel eens dat *nehal* een *a*-stam is, dan zou dit met suffix *nia* opleveren: *nehalania*. Door invloed der *i* in de slotlettergreep gaat *ania* over in *aenia*, *aennia*; waarschijnlijk is ook de *e* in *enia*, *ennia* klankwijziging van *a*, ofschoon eene *e* zich ook onmiddellijk uit *a* kon ontwikkeld hebben, namelijk die soort van *e*, welke aan de Gothische *i*, onze zachte *e* in *eten*, beantwoordt. Hoe het zij, de bijvorm met *i* beginnende komt zelf voor, zoodat we genoeg gegevens hebben om te besluiten, dat zoowel de Oudnoordsche en Frankische, als de gewone Hoogduitsche en Nederlandsche vorm door-elkander gebezigd werden. Wat de verdubbeling der *n* in *ennia* betreft, die is zeer gewoon ook in de meeste oude Germaansche dialecten, als een korte klinker den hoofd- of bijklemtoon heeft; bijv. Oudsaksisch *cunne*, kunne, Goth. *kuni*; Ags. *binnan*, Oudn. *innan*, zelfs Goth. *inna*.

Het eigenaardig verschil van schrijfwijze veroorlooft ons niet alleen in *ennia*, enz. een afleidings-bestanddeel te zien, maar ver-

biedt ons zelfs ten stelligste, er iets anders in te zoeken. Want veronderstel eens dat het gansche woord samengesteld is — hetgeen denkbaar was —, dan zoude *ae* of *e* de zoogenaamde wortelklinker van 't tweede lid der samenstelling wezen. Doch in dit geval kan *ae* niet afwisselen met *i*. Onverschillig of de vervaardigers der opschriften aan 't Latijn dan wel aan eenig Germaansch dialect gewoon waren, in geen van beide gevallen zouden ze *ae* met *i* verwarren. Deze verwisseling van *ae* en *i* is echter zeer licht verklaarbaar bij het bekende aanhechtsel *in*, *inne*.

Na den afleidingsuitgang gevonden te hebben, kunnen we overgaan tot de ontleding van het overblijvende *nehal*. Aangezien de uitgang *inne* gevoegd wordt achter naamwoorden (in stamvorm), die eenen mannelijken, en wel gewoonlijk, handelenden persoon aanduiden, is het te verwachten dat *nehal* zulk een mannelijk woord is, op zijne beurt afgeleid van eenen werkwoordelijken stam. Terstond herkent men het suffix *al*, waarmeê substantieven en adjectieven in menigte worden afgeleid. Van de eerste vindt men in 't Gothisch *slahals* „iemand die altijd slaat", of zooals het ouderwetsche woord onzer Statenoverzetting luidt: „smijter", van *slahan* „slaan"; het Grieksch heeft πλήκτης. Vooral in 't Ohd. zijn er ettelijke van zulke substantieven, die eenen mannelijken persoon benoemen naar zijne gewone bezigheid; zoo kan men bij Grimm, D. Gr. II, bl. 98, vinden *huotal*, hoeder, van *huotan* hoeden; *wahtal*, wachter, van *wahtan*; *goumal*, oppasser, van *gouman*. In het Mhd. is *al* tot *el* geworden; bijv. *goumel*, *triegel* bedrieger, enz. Het aantal adjectieven op *al* in 't Ohd., *ol* in 't Ags., *el* in 't Mhd. en in onze taal is nog veel grooter; om slechts eenige weinige te noemen: Ohd. *ezzal*, vraatzuchtig; *petal*, bedelziek; Ags. *sagol*, praatzuchtig; *thoncol*, bedachtzaam; Mnl. *vergetel*, enz. Zoowel bij de zelfstandige, als bij de bijvoegelijke naamwoorden, ligt in *al* het begrip van eene herhaling; van daar dat *huotal* bijv. iemand is bij wien de handeling van hoeden tot eene gewoonte, tot eene gewone bezigheid geworden is; *slahals* is iemand die de gewoonte, de hebbelijkheid heeft van te slaan, en niet iemand die op een gegeven oogenblik eenmaal de handeling verricht.

Er blijft ons nu nog over, den werkwoordelijken stam op te sporen, waarvan *nehal-* afgeleid is. Ook hier stelt een verschil in spelling ons in staat om uit te maken wat soort van *e* bedoeld is. Naast het gewone *nehal* vinden we namelijk *neihal* of *neehal*. Welke van de twee letterteekens door den steenhouwer gebruikt is, doet niets ter zake, want èn *ee* èn *ei* komen overeen met onze scherpe *ee*, Goth. *ái*, Ags. *á* (*aa*), Oudnoordsch *ei*, Ohd. *ei*, Ouds. *e* (d. i. *ē*). Dat de spelling met eene enkele *e* op verreweg de meeste gedenkteekenen aangetroffen wordt, heeft niets bevreemdends, vooral niet als we in 't oog houden dat de naam der godin verlatijnscht is. Het is merkwaardig hoe in de meeste Germaansche talen van vroegeren en lateren tijd het gebruik van den dubbelen klinker om den langen klinker of eenen gerekten klank in 't algemeen aan te duiden geworsteld heeft, om zoo te zeggen, tegen de zucht der afschrijvers om zoo weinig letters als mogelijk te schrijven. Terwijl de handschriften van den Hēliand en andere Oudsaksische stukken zich steeds met eene enkele *e*, *a*, *o* behielpen, eischte de oudste Angelsaksische spelling *aa*, *ee*, *oo*. Ook de oudste schrijfwijze der Salische Franken, uit de 6de eeuw ongeveer, had *ee* en *ij* ten minste; de jongste handschriften echter kennen slechts *e* en passen *ij* verkeerd toe. Ook in het Oudhoogduitsch en het Noordsch der runensteenen is klinkerverdubbeling niet onbekend; in 't Gothisch kon ze niet te pas komen behalve bij lange *u*, en misschien had de regelaar of hervormer der Gothische spelling *ii* (*ij*) kunnen bezigen voor *ei*. Het Nieuwhoogduitsch is het over de klinkerverdubbeling nog niet met zich zelve eens; het heeft *staat*, *schnee*, doch *lehren*, *lehn*. Bij ons alleen heeft de dubbele letter een volkomen zegepraal behaald. Indien *neehal*, en niet *neihal*, van de hand des steenhouwers is, zoude men daarin het eerste ons bekende voorbeeld zien van een verschijnsel dat schier in alle Germaansche dialecten terug te vinden is.

Bij de vraag welk begrip er in *neeh* of *neih* schuilt, worden we door het toeval niet zoo begunstigd als bij het opsporen der afleidingsbestanddeelen; iets zeer natuurlijks, want uitgangen, die aan meer dan één stam gehecht worden, hebben in den regel een

taaier leven dan één enkele stam. Het eerste wat met *neeh*, *neih* te vergelijken is, en in klank ten minste daaraan beantwoordt, is het zeer zeldzame Oudhoogduitsche *neihen*, waarvan Graff (Spr. II, 1015) aanhaalt *neihunga*" libatio, *neihhender* „libans". Het is niet volkomen duidelijk in welke opvatting de Latijnsche woorden te nemen zijn; waarschijnlijk is bedoeld „plenging," en „plengende", of nog algemeener „offer" en „offerende". Dit is zoo goed als zeker, dewijl de 3de pers. enk. tegenw. t., *neihhit*, ook door Graff t. a. p. vermeld, in 't Latijn met „immolat" wordt weêrgegeven. *Neihen* is dan „offeren," en in aanmerking genomen dat ons „offeren" aan het Latijn ontleend is, en eigenlijk geheel algemeen „aanbrengen, aanbieden„ enz. heet, is het niet onwaarschijnlijk te achten dat ook *neihen* het algemeenere begrip in zich sluit. Uit de overige Duitsche talen laat zich, zoover mij bekend is, niets vergelijken behalve een Angelsaksisch woord, 't welk ook nog maar op ééne plaats gevonden is, en wel in 't gedicht Daniel (naar Grein's uitgave, vs. 455). Ten gerieve der lezers volge hier de geheele plaats, van vs. 445 af te beginnen.

Hyssas heredon drihten for tham hædhenan folce
sevton hie sôdhcvidum and him saedon fela
sôdhra tâcna, ôdh-thät he sylfa gelŷfde,
thät se være mihta valdend, se-the hie of tham mirce generede.
Gebeád tha se bräsna Babilone veard
svîdhmôd sînum leodum, thät se være his aldre scyldig,
the thäs onsôce, thätte sôdh være
mære mihta valdend, se hie of tham mordhre alŷsde.
Agäf him tha his leoda lâfe, the thær gelædde væron,
and *náhte* ealdfeondum, thät hie âre häfdon.

D. i. „De (drie) jongelingen (in den vurigen oven) verheerten den Heere voor het heidensche volk, wezen hen [1]) te recht met woorden der waarheid, en verklaarden hun veel waarachtige teekenen, tot dat hij (de koning) zelf geloofde dat Hij, die hen uit den nood redde, de Gebieder aller macht was. Toen beval de barsche heerscher van Babylon, streng, aan zijne mannen,

[1]) „Hen" slaat op volk; wij zouden in onze spreektaal net anders zeggen.

dat alwie ontkennen mocht dat Hij, Die de jongelingen van den dood verloste, de waarachtige onvolprezen hoogste Machthebber was, het leven verbeuren zoude. Hij gaf toen aan hen de goederen over zijner mannen, welke daarheen werden gebracht, en schonk (of: verleende, vergunde) aan zijne vroegere vijanden, dat dezen eere genoten".

De uitgever, Dr. Grein, die zich door zijn Glossarium op de Angelsaksische dichters niet minder verdienstelijk gemaakt heeft dan door zijne uitgave en vertaling er van, wijdt aan *náhte*, of gelijk hij schrijft: *nahte*, eenige regelen. Alvorens die aan te halen zij de opmerking gemaakt, dat voor *ht* in 't Angelsaksisch geen korte *a* staat. Bijv. voor 't Goth. *ahtau*, ons *acht* heeft het Ags. *eahta*, Engelsch *eight*; wel kan naast *meacht*, macht, een *miht*, Engelsch *might*, en derg. zich vertoonen, ten gevolge van de *i*, welke tot den stam *mahti* behoort; *miht* is klankwijziging van *meaht* We verwijzen ten overvloede op Grimm, D. Gr. I, 236, en voegen er slechts bij dat in den Nordhumberschen tongval van 't Ags. voor *ht* geschreven wordt *ae* = *ea*; dus *aehte* = *eahta*; voor *r* heeft 't Nordh. vaak *a*, bijv. *arm* = *earm* „arm, doch niet voor *ht*; zoo ook *naeht* en zelfs *neht* = *neaht*, *niht*. Kortom, eene korte *a* voor *ht* is ongehoord; waar in zulk een geval *a* staat, is de lange bedoeld; dus *náht* „niets, nietswaardig", Engelsch *naugt*, *nought*. — Dr. Grein merkt bij *náhte* in zijn Gloss. op: „ein dunkeles Praeteritum," en na aanhaling van boven meêgedeelden versregel, vervolgt hij: „dem Zusammenhang nach erwartet man die Bedeutung *gewähren*, *theilhaftig machen*". Nu, het algemeene begrip van „gewähren", van „bij wijze van gunst verleenen, vergunnen, schenken" ligt er zelfs stellig in, dunkt me. Als daarop het vermoeden geopperd wordt dat „men misschien een werkwoord *náhan náhte* = Oudnoordsch *ná*, *nádha* en verwant met Lat. *nanciscor* aannemen moet", dan valt tegen de lange *á* niets in te brengen, doch of onmiddellijk het Ags. en Oudn. woord als geheel hetzelfde te beschouwen zijn, is zeer twijfelachtig, ofschoon inderdaad in 't Oudnoordsch wel eens *á* aan Goth. *ái*, Ags. *á* beantwoordt.[1]) Eenen zekeren samenhang

[1]) Bijv. in *rá* ree, Ags. *rá*, Eng. *roe;* mogelijk is in zulke gevallen Oudn. *á* =

usschen Ags. *nâhan* en Lat. *nanciscor* willen we iet ontkennen, vooral met het oog op het Grieksche ἐνεγκεῖν naast ἐνεικεῖν, doch op deze wijze schijnt zich Dr. Grein de zaak niet voor te stellen, en daarom is het niet overbodig er aan te herinneren dat een Ags. *nâh* nooit zoo eenvoudig maar = Lat. *nanc* kan wezen, tenzij als van oudsher overgeërfde zustervorm. — De conjectuur van Prof. Dietrich, door Grein vermeld, en daarin bestaande, dat *nâhte* veranderd dient te worden in *rahte*, heeft drie bezwaren tegen zich: 1) een *rahte* van *reccan* „verordenen" en „zeggen" is evenmin bestaanbaar als *nahte*; 2) de Verleden Tijd van *reccan* is *reahte* of *rehte*; 3) de beteekenissen van *reccan* passen hier niet.

Vergelijken we 't Ags. *nâh* met Ohd. *neih*, dan is het niet te gewaagd aan het werkwoord het algemeene begrip toe te kennen van „schenken, verleenen, goedgunstig toedeelen," ongeveer het Lat. „*offerre*", Skr. *bhaj*. *Neehal*, *neihal* ware bijgevolg „schenker, uitdeeler"; *neehalennia* „schenkster, uitdeelster". Soortgelijke woorden, waarin het begrip van uitdeeler, begiftiger ligt, werden dikwerf gebezigd om het denkbeeld „heer, meester" aan te duiden. In het Sanskrit, o. a., is *bhaga* „uitdeeler", van 't boven aangevoerde *bhaj*, ook „heer"; begrijpelijkerwijze wordt zoo ook de goedgunstige zonnegod en schepper genoemd. In de Iraansche talen, alsook in 't Slavisch is *baga*, *bogŭ* het gewone woord voor „een god, God" geworden. Welnu, Neehalennia zal ook zoowel schenkster, milde Geefster, als Meesteres, Vrouwe beteekend hebben. In de laatste opvatting was zij de meest geëerde plaatselijke of gewestelijke godin; in de eerste, de goedgunstige geefster van rijkdom, lijfsbehoud, zegen. Zij wordt afgebeeld als eene Vrouwe, omringd van overvloed, dien zij met kwistige hand kan uitdeelen; het hondje aan hare voeten zal wel geen toespeling op den Hellehond zijn, maar eene eenvoudige zinnebeeldige voorstelling om te kennen te geven dat de godin is, gelijk wij hier te lande tot dezen dag toe spreken: „de Vrouw". Wij plegen

---

Vrddhi van *i*, dat is = *âi*, hetwelk in 't Goth. *ai* wordt, op dezelfde wijze als in 't Latijn Romae (romai) uit *Româi* zich ontwikkelt; *râ* voor *râi* is te vergelijken daarentegen met Lat. *populô* uit *populôi*.

het woord vrouw niet meer in den zin van „domina" te bezigen, behalve in Mevrouw, doch tegen het hondje zegt de dame des huizes, terwijl ze hem een stuk brood toe houdt: „kom hier bij de Vrouw"! Nog ondubbelzinniger en merkwaardiger is een ander zinnebeeld der godin, namelijk de steven van een schip. Dit toch herrinnert ons aan een der namen, welke der Noordsche godin Freya toekomen, en wel Mardöll „Zeenimf". Nemen we in aanmerking dat Freya ons Vrouwe, Meesteres, is, hetzelfde dus beteekent als Neehalenia; verder, dat van Freya gewaagd wordt als zijnde de schenkster (Hoogd. Mundschenkin) der goden (zie Simrock, Myth. bl. 327), dan komen we tot het besluit dat Neehalenia en Freya slechts twee namen zijn, en wel synonieme, voor eene en dezelfde godin.

Er zijn nog twee feiten welke ons versterken moeten in de meening dat *neehan*, *neihan* moet beteekend hebben *schenken* in de beide nog ten onzent en in Duitschland gangbare beteekenissen, en dat men zich Neehalenia dacht eensdeels als Freya in 't algemeen, anderdeels als de „Mundschenkin". De bedoelde feiten zijn: Ten eerste, bij het beeld onzer godin komt ettelijke malen ook de afbeelding voor van Hercules, dat is, van eene inheemsche godheid die de meeste trekken van overeenkomst met den Grieksch-Romeinschen Hercules vertoonde. Ten tweede: een steen ergens in Gelderland opgedolven, thans verdwenen, had volgens Keysler (zie Dresselhuis in zijne Verhand. bl. 170) het volgende opschrift: HERCULI MACUSANO ET HAEVAE ULLUPIO ET ULPIA AMMAVA PRO NATIS. — Zonder onze verbeelding al te vrijen teugel te vieren, mogen we gerust het er voor houden, dat de aardsche echtelingen hier hun dank betalen aan een hemelsch echtpaar; met andere woorden, gelijk Ulpia uit Hamouwe (Hameland, de Graafschap Zutfen) de gade is van Ullupio, is Haeve of Haeva de gemalin van Hercules, derhalve Hebe, waarvan Haeve eene verduitschte uitspraak moet wezen. Hoe is het nu te verklaren dat eene zoo ondergeschikte godin als Hebe hier te lande zóó zeer in aanzien zou gekomen zijn, ware het niet dat de Nederlandsche Hebe, de „Mundschenkin" van ouds her hoog vereerd werd? Ligt het niet voor de hand, dat Haeve, de wederhelft van

Hercules, alleen de aan 't Latijn ontleende naam was voor de Germaansche godin, bij wier beeld eene afbeelding van Hercules pleegt te prijken, en wier gewone Nederlandsche en Nederrijnsche naam was Neehalenia?

De grammatische vorm van 't woord laat zich niet dan bij benadering vaststellen. De eerste naamval luidde ten tijde waartoe de gedenkstukken behooren, waarschijnlijk *neehaleni*, — *enni*, — *inne*; de vierde naamv. *neehalenia*, — *ennia*, — *innea*; de datief kon kwalijk anders luiden dan *neehaleniae*, — *ennie*, — *innië*, geheel of nagenoeg gelijk aan 't Latijn; de Gothische vormen zouden wezen: nom. *naihalani*, gen. *naihalanjos*; dat. *naihalanjai*; acc. *naihalanja*.

De slotsom van ons onderzoek kunnen we aldus samenvatten: Neehalenia, hetwelk zoowel Schenkster, Mundschenkin, als schenkster, goedgunstige Geefster, Meesteres, Vrouwe beteekent, is een der menigvuldige namen of meer in 't bijzonder de geliefkoosde gewestelijke naam der godin, die in de Noordsche mythologie gemeenlijk met Freya betiteld wordt en ook als schenkster der goden en als zeegodin optreedt. In onze nieuwere taal is Neehalenia te vertolken met „Onze lieve Vrouwe".

EIGENNAMEN EN VERKLEINWOORDJES.

DOOR

H. KERN.

Men vindt op de altaren en andere overblijfselen des Heidendoms in Zeeland ettelijke persoonsnamen die een afzonderlijk onderzoek ten volle verdienen. Ondanks den Latijnschen vorm waarin die namen ons overgeleverd zijn, kunnen ze ons toch nuttig wezen,

want we kunnen er enkele gevolgtrekkingen uit afleiden, welke ons het een en ander, hoe weinig dan ook, omtrent de moedertaal van de oprichters der gedenkteekenen leeren. Dat al die personen in Zeeland of op ons Nederlandsch grondgebied te huis behoorden, is geene uitgemaakte zaak; toch mag men uit de later aan te toonen overeenkomst der meeste namen met andere, buiten kijf Nederlandsche, het besluit trekken dat we inheemsche, zoo niet uitsluitend Zeeuwsche, namen voor ons zien. — Enkele verstrooide opmerkingen aangaande die oude namen mogen hier eene plaats vinden; de bron waaruit we geput hebben, is de Verhandeling van Ab Utrecht Dresselhuis over de Godsdienstleer der aloude Zeelanders, waarvan ik ook in het opstel over Nehalennia dankbaar gebruik gemaakt heb.

Op bl. 77 van dat werk treffen we aan: L. JUSTIUS SATTO ET L. SECUNDINIUS MODERATUS FRATRES. Dat Justius en Secundinius Latijnsch zijn en afgeleid van den naam der patronen of gewezen heeren, behoeft nauwelijks vermelding. Ook L(ucius) en Moderatus zijn duidelijk Latijn, terwijl Satto even kennelijk Germaansch is. Satto is de regelmatige 1ste nmv. van een bijvoegelijk naamwoord, oorspronkelijk deelwoord, naar de zwakke verbuiging. Het beantwoordt in vorm volmaakt aan 't Oudnoordsche *setti*, sterk: *settr*, Deensch *sat*, en, het voorvoegsel *ge* daargelaten, aan ons *gezet*, Geldersch *ezat*. Het Noordsche *settr*, Deensche *sat* beteekent nu rechtstreeks „modestus, compositus, moderatus!″ Bedenkt men dat Satto en Moderatus broeders zijn, dan zal men overtuigd wezen dat de Latijnsche naam niets anders is dan de vertolking van den Germaanschen. Dat Satto, hetwelk als bijnaam te beschouwen is, in den zwakken vorm optreedt, strookt ook geheel met het thans nog heerschende IJslandsche gebruik; om uit te drukken bijv. Harald de Schoonharige zegt men in 't Oud-Noordsch en IJslandsch: Haraldr Hârfagri, behalve: H. hinn Hârfagri.

Indien ik een oudheidkenner was, zoude ik trachten aan te toonen dat Satto, verlatijnscht in Moderatus, die soort van bijnaam is, dien wij een „van″ noemen; verder zou ik uit andere in Zeeland opgedolven monumenten het bewijs trachten te leveren, dat sommigen de „van″, d. i. den familie-toenaam niet gebruikten

of hadden, maar als zoodanig aanwendden den voornaam des vaders met een bijgevoegd „zoon", of misschien een van den voornaam des vaders afgeleid patronymicum. Met andere woorden, vóór 1600 jaren heerschte, schijnt het, in Zeeland ten opzichte der namen dezelfde gewoonte welke nog vóór 200 jaar gold, en wat het gebruiken van een „van" betreft, nog tegenwoordig geldt. Hier moet ik me vergenoegen met de aandacht van oudheidkenners op dit punt te vestigen, en keer ik terug op zuiver taalkundig gebied.

Uit den vorm Satto blijkt dat men hier te lande in den eersten naamval der zw. verbuiging mann. *o* had, waar het Gothisch, en in veel later tijd nog het Friesch en Angelsaksisch *a* vertoonen. Opmerkelijk is het, dat in den Bataafschen naam, of eerder titel, Chariowalda „Hertog", de *a* aan 't slot voorkomt. Doch hieruit mag men niet opmaken dat de Zeeuwen eenen anderen tongval spraken dan de Batavieren. Vooreerst toch dagteekenen de Zeeuwsche overblijfselen uit de derde eeuw (zie Dresselhuis, verh. bl. 111), terwijl Chariowalda twee eeuwen vroeger leefde, zoodat in dat tijdsverloop de *a* tot *o* kan geworden zijn. Eenmaal hadden *alle* Germaansche talen in 't bewuste geval eene *a*. Ten andere wisselen *o* en *a*, juist in de zwakke verbuiging met elkander af nog in 't Oudsaksisch der 9de eeuw; zie o. a. Grimm's Gesch. d. deutschen spr. bl. 451 (eerste uitg. bl. 648). Het verschil was eerder plaatselijk dan gewestelijk, schijnt het. Zooveel blijkt echter uit de ons bij Romeinsche schrijvers bewaarde eigennamen, dat reeds in de eerste eeuwen onzer jaartelling in het grootste deel van deze landen en Duitschland de *o* het meest verbreid was. Men denke slechts aan de Saxones der Romeinen, en nog vroeger aan de Iscaevones, Ingaevones van Plinius en Tacitus.

Overspringende tot bl. 83 (t. a. p.) vinden we den naam JANUARINIUS AMBACTHIUS. Dit laatste is zeer zeker geen eigennaam; het mag een toenaam wezen, doch dan is het, gelijk zoo veel toenamen, eigenlijk toch een gemeenzelfstandig naamwoord, op de wijze van ons Prins, de Koning, Slotemaker, Smit, enz. enz. *Ambacthius* is eene onbeholpene spelling voor *ambachtius*, hetgeen trouwens in 't Latijn eene nog vreemdsoortiger vertooning zou

maken dan het eerste; het beteekent „dienaar" of „beambte" en luidt in 't Gothisch *andbahts*, meerv. *andbahteis*; de stam is *ambachti*. In de verbuiging van de stammen op *i* is het Gothisch verder van 't oude afgeweken dan menig ander dialect. Het Oudsaksisch vormt van den stam *liudi* bijv. den genitief meerv. *liudio*, datief *liudiun*; het Oudhoogduitsch van *gasti* (*kasti*, *kesti*) insgelijks *gestio*; het Oudnoordsch heeft niet slechts *belgja*, *belgjum* in 't meervoud, maar behoudt de *i* zelfs in 't enkelvoud; genitief: *belgjar*. Hoe onzeker nu ook de vorm der naamvallen dezer i-stammen is voor de oude taal der Zeeuwen of Nederlanders, stellig moet men toen in enkele naamvallen des stams *ambachti* nog de *i* gehoord hebben met eenen daarop volgenden klinker; de getrouwste overbrenging van 't geheele woord in 't Latijn was dus *ambachtius*. Dit komt vooral uit in den datief en instrumentaal, die *ambachtio*, of *ambachtia* of *ambachtië* moet geluid hebben.

Van twee andere verlatijnsche namen of woorden op *ius*, namelijk Texquisius op bl. 73, en Flettius op bl. 75 (t. o. p.) vermoed ik insgelijks, dat het woorden zijn die een beroep aanduiden, althans oorspronkelijk. Aan eene poging tot opheldering van Texquisius waag ik me niet; ook *flettius* is al te onzeker, ofschoon het voor de hand ligt aan het zoo algemeene *flet* „huis, hof" enz. of ons „vlet" te denken. Van *fletti* zou regelmatig afgeleid zijn een sterke stam *flettia* hetwelk zeer wel „huisman, hofman" zou kunnen beteekend hebben. Hoe dit zij, het feit waarop we vooral de aandacht willen vestigen, is dit, dat de man zich voluit noemt: Flettius Gennalonis; het woord voor „zoon" (filius) staat er niet bij. De naam des vaders is Gennalo, en het zij de genitief in 't Latijn letterlijke overzetting is van denzelfden naamval in de landstaal of een middel is om een patronymicum, bijv. Gennaling, uit te drukken, in geen van beide gevallen behoeft Flettius een vóórnaam te wezen. Een ander gedenkteeken vertoont eenvoudig als naam des oprichters *Theronis filius*, dus enkel onze „van" van de soort Janssen, zonder vermelding des voornaams. Evenzoo houd ik Gennalonis voor den patronymischen toenaam, *flettius* voor eenen titel of stand.

Een ander voorbeeld van weglating van „filius" levert een

opschrift op bl. 83 (t. a. p.): AMMACIUS HUCDIONIS; daarentegen lezen we bl. 86: DACINUS LIFFIONIS FILIUS. De namen der vaders, Hucdio en Liffio (zóó in den nominatief, onverschillig of het mannelijke of onzijdige woorden zijn) doen zich kennen als verkleinwoorden, en komen in vorm geheel overeen met den naam van den Kaninefaat Brinio. Dergelijke verkleinde eigennamen zijn zóó afgeknot, dat men slechts zelden den vollen vorm kan raden; wie niet toevallig weet dat Frits uit Friderich, Benno uit Bernhard afgekort is, zal er wel vruchteloos naar zoeken. Hucdio hangt waarschijnlijk samen met den Angelsaksischen vrouwennaam Hygdhe, en Liffio, naar het schijnt, met den Noordschen naam Leifr, doch dat ze geheel en al hetzelfde zouden wezen, behoeft men niet te veronderstellen. De Arische (Indogermaansche) persoonsnamen bestaan meestal uit twee bestanddeelen[1]). Elk der twee bestanddeelen, leden der samenstelling, kan natuurlijk een of meer lettergrepen bevatten, doch in den verkleinden, of nauwkeuriger gezegd, verkorten gemeenzamen vorm blijft er van 't geheel, in den regel, slechts ééne lettergreep, op zijn hoogst twee, over, met uitsluiting van het verkleinende achtervoegsel. Met gemeenzame vormen zijn bedoeld zulke als Frits, Heintje, Wimpje, Μίκυλλος, Θράσυλλος, en dergelijke, niet Frederikje, Hendrikje, Σωκρατίδιον, welke half liefkoozend, half spottend klinken. — Wat het verkleinende *io*, stam *ion*, in Hucdio, Liffio, Brinio aangaat, reeds vóór geruimen tijd is de opmerking gemaakt dat men in Brinio den Kennemer het Hollandsche *ie*, Nederlandsche *je* terugvindt. Het is wel der moeite waard eenigszins langer bij dezen verkleiningsuitgang stil te staan, te meer dewijl Grimm's behandeling er van deels aanvulling, deels wijziging behoeft.

In D. Gramm. III, 683 spreekt de groote meester over verkleinwoorden, op enkele *i*. Vooreerst brengt hij daartoe Oudhoogduitsche voorbeelden gelijk *magati* „meisje", *fugili* „vogeltje", e. a. Desniettemin voegt hij er bij, dat de genitief luidt *fugelines*, enz.; met andere woorden, de aangetogen voorbeelden zijn geen

---

[1]) De Romeinen, anders zoo conservatief, zijn in de vorming hunner voornamen geheel afgeweken van de gewoonte van al hunne stamverwanten.

verkleinwoorden op *i*, maar op *î* in den nominatief, *în* in den stam.

Ofschoon men in onze taal als plaatsvervanger van *în* eerder een *ijn* dan een *ie(n)*, *je(n)* zou verwachten, heeft Grimm ons *duifje* (*duifie*), *schaapje* (*schaapie*), terecht gelijk gesteld met deze Oudhoogduitsche verkleinwoordjes, als ook met het Zwitsersche *i*, of naar gewestelijke uitspraak, merkwaardig genoeg, even als bij ons, ook *ji*. Als voorbeelden strekken *äugi*, in Wallis en Grauwbunderland *äugji*, = oogje; *häsi*, = haasje. Het Zwitsersch wijkt in zooverre van ons taaleigen af, dat het dit *i*, *ji* ook dáár bezigt, waar wij *tje* alleen welluidend vinden; dus kan de Zwitser zeggen *öhri* = oortje; maar even gewoon is toch ook in 't Zwitsersch *ti*, bijv. *teilti* = deeltje, *müülti* = muiltje, *vögelti* = vogeltje; ook het Zwitsersche *meitji* = meisje (voor meidtje) zou ik eerder hierbij voegen dan bij de afleidingen op enkele *i*, *ji*. In onze taal bestond ten tijde van Brinio nog niet de welluidendheidsregel of gril, die thans er in heerscht, gelijk de naam des Kennemers zelfen bewijst. Behalve ten onzent en in Zwitserland leeft hetzelfde suffix in Engeland, en vooral in Schotland, voort; bijv. *mousie* = muisje, muisie; *doggie* = hondje; *wifie* = wijfje; inzonderheid in eigennamen, mannelijke en vrouwelijke, voor een deel door de Engelschen met *y* geschreven, ter sierlijke afwisseling, schijnt het; als: Willie, Polly, Annie, Fanny. — Onder de overige Duitsche talen kennen 't Hoogduitsch en 't Friesch hetzelfde achtervoegsel in eigennamen, als Benno, Kuno, Otto, enz.; Friesch: Menno, Taco, Tammo, e. a. Alleen is van den uitgang *io* de *i* verdwenen, hetgeen regelmatig in alle andere gevallen gebeurd is. Het is of de geschiedenis der verkleinwoordjes in 't Germaansch in schier elk opzicht afwijkt van die der overige woorden; niet alleen vinden we de ouderwetsche *i* bewaard in ons *ie*, (*je*), terwijl uit het woord *grafio*, graaf, onder honderd andere in alle dialecten de *i* verdwenen is, maar men ziet in de Friesche eigennamen eene *o*, waarvoor anders in dat dialect *a* staat. Bij andere verkleinwoorden, die op *ken*, Hoogd. *chen* is tegen den regel der klankverschuiving de Oudarische *k* gebleven, die anders in onze taal *h* (tusschen twee klinkers ook wel *g*) is geworden. Het is of

de verkleinwoorden in vorm en verbuiging bij alle andere woorden achteraan komen hinken. Hun verbuiging wijkt af van den doorgaanden regel. Immers waartoe zal men een Oudhoogd. *fugilî*, gen. *fugilînes*, Nhd. *vögelein*, gen. *vögeleins*, brengen? Is het sterk, dan moet de stam *îna* zijn en niet *în*; de nominatief *fugilî*, Zwitsersch *häsi* enz. stond dan voor *în* (Gothisch *eins*), gelijk Zwitsersch *wî*, wijn voor *wîn*. Vergelijken we het Grieksch, dan ontmoeten we verkleinvormen op ιον, doch ook, in eigennamen, op ιων en ινες, bijv. Ἀθηνίων, Ἑρμίων, Σμικρῖνες, Λευκῖνες. Als er geen andere vormen bestonden dan de mannelijke Benno, Kuno e. dgl. dan zoude men deze eenvoudig gelijkstellen met Ἀθηνίων; dat wil zeggen, het zouden regelmatige mannelijke naamwoorden der zwakke verbuiging zijn, gelijk Goth. *vilja*. Ook Brinio, Liffio, Hucdio zouden hierbij behooren, ingeval hun grammatisch geslacht mannelijk was, hetgeen we juist niet weten. De wijze waarop in onze taal de demiuutieven op *je*, *ie* verbogen worden, is ook zonderling. Want niettegenstaande ze onzijdig zijn, nemen ze in 't meervoud *s* aan; eenen tegenhanger leveren op *kinders*, *eijers* en derg., welke echter min of meer plat klinken. Daarentegen bestaat er van *je* geen ander meervoud dan *jes*. Was de uitgang mannelijk, dan zou de aangevoegde *s* niets bevreemdends hebben, dewijl de stam *jen*, *ien* is, en na vloeienden letters de *s* zoo gewoon is. De tegenstrijdigheden laten zich oplossen zoo men veronderstelt dat van ouds her twee stammen, een sterke en zwakke, d. i. een op eenen klinker en een ander op eenen medeklinker *n*, naast elkander bestaan hebben. Naast een Grieksch ιον gen. ιου dus, een ιων, ιωνος (=ιονος), hetgeen in 't onzijdig opleveren zou ιον, ιονος naar 't voorbeeld der onzijdige vormen van de comparatieven op ιον. De twee veronderstelde vormen zijn zóó dooreen geloopen dat eene scheiding er van in ieder bijzonder geval ondoenlijk is geworden.

De geopperde stelling wordt bevestigd door het bestaan van zulke wisselvormen als Mnl. *mannekijn*, manneken, Geldersch *menniken*, en Ouds. Menniko, wel is waar enkel als eigennaam voorkomende, doch dit doet niets ter zake. Ook vertoont ons het Friesch in zijne patronymica, woorden in den grond identisch met de verkleinwoorden, zwakke vormen als Juwinga, Nanninga,

Gockinga, enz., waar de overige dialecten het sterke *ing* (*ink*) hebben. Vraagt men nu wat is de Oudarische vorm waartoe wij een Nederl. *ijn* kunnen terugbrengen, dan is het antwoord: *iana*, nomin. onz. *ianam*; doch *io* zou Arisch wezen: *ian*, nomin. mann. *iân* (voor *ians*), onzijdig: *ian* en daarnaast hoogstwaarschijnlijk ook *ia*. Zien we in hoeverre de verkleiningsuitgangen in 't Sanskrit hiermeê overeen komen.

Als Grimm D. Gr. III, 699 zegt; „In 't Sanskrit is *k* de verkleinletter" en voorts naar Bopp verwijst, „die slechts enkele voorbeelden aanhaalt", dan is hem zulks niet euvel te duiden, doch de bewering zelve geheel onjuist. Behalve *ka* zijn er andere demi-nutiefsuffixen, die uitvoerig behandeld werden in de Oudindische spraakkunst van Pânini; het een en ander daaruit deelen we hier mede. Er heerschte bij de Indiërs in het verminken van eigennamen in verkleiningsvorm evenmin een vaste regel als bij anderen. De meest algemeene naam, Devadatta „door god of de goden gegeven", Lat. Deodatus, Gr. Theodotos, in 't gebruik even algemeen als ons Jan, kan, verkleind, luiden: Devadattaka; maar dit is alsof wij zeggen Johannesje. Om ons Jantje uit te drukken, bezigde men of Devika of Devila of Deviya. Uit Varunadatta vormde men Varunika, Varunila, Varuniya [1]). Deze laatste uitgang *iya* is het mannelijke van 't Grieksche ιον, gen. ιου. Ten nauwste met de verkleinwoorden vewant, of liever eigenlijk één daarmede zijn de patroniemen en metroniemen, zoo goed als de begrippen „kind" en „kleintje" in betrekking tot ouders op hetzelfde neêrkomen. Nu luidt een zeer gewoon patronymicum in 't Sanskrit *âyana*, hetgeen niets anders is dan eene versterking van *iana* of *îana*. Vooral dienen de woorden op *âyana* om de jongere leden der familie aan te duiden; bijv. een jonger lid uit de familie Gârgya wordt aangesproken als Gârgyâyana. Vergelijkt men dit met zulke Grieksche woorden als Κρονίων Kronos' zoon", οὐρανίων „hemeltelg", dan komt men tot het besluit, dat *âyana*, eene versterking van *iana* of *îana* zijnde, hetzelfde uitdrukt als ιων, ιων, stam *iân*, *îan*. Dit *iana* gebezigd als verkleinings-uitgang, keert terug in Mnl. (*ek*)*ijn* en tevens in ons *ie*, *je*(*n*)

[1]) Pânini 5, 3, 78—83.

Ohd. *în*, nomin. *î*, Zwitsersch *i*. Wellicht is de naam Dacinus, de zoon van Liffio, een voorbeeld van eenen vorm gelijk Mnl. *mannekijn*.

Gelijk *ekijn* een samengesteld achtervoegsel is, zoo ook *etje*, *tje*, Zwitsersch *ti*, zonderling genoeg voor *zi*. Van ons *tje* meent Grimm (t. a. p.): „Niemand zal willen beweren, dat dit nnl.-*pje*, -*tje* een afzonderlijke van *je* in den grond verschillende verkleiningsvorm is." De kracht van *je* en *etje* is zeker dezelfde, doch terwijl het eerste samenhangt met Gr. *ιον* en *ιων*, kan het laatste niet gescheiden worden van *ιδιον*; *pje* is in 't geheel geen suffix. Omdat in 't Geldersch de 3de pers. enk. Teg. T. van „komen" luidt: *hi kömp*, moet men niet zeggen dat in dit taaleigen het suffix van den 3den pers. wel eens *p* is. Het spreekt toch van zelf dat de *p* in *kömp* haar ontstaan juist daaraan te danken heeft, dat er onmiddellijk op de *m* eene *t* te staan kwam; eerst uit *kömpt* kon na afwerping der *t* een *kömp* voortkomen. Evenzoo is *bloemetje* geworden tot *bloemtje*; dit geeft in de uitspraak *bloemptje*, en hiervan komt *bloempje*. Op dezelfde wijze als ons *je*, of het mannelijke er van, in Hgd. eigennamen als Kuno schuilt, doet *tje* het in zulke als Kuonzo (Kunz), voor Kuonzio, Lanzo, Ozo, waarnaast ook *Ozi* (z. Graff Spr. I, 541) voorkomt. Verschil tusschen Kuno en Kuonzo is niet te bespeuren. Dat Götz, waarin de klankwijziging klaar aantoont dat er eene *i* in de volgende lettergreep gestaan heeft, Fritz, enz. slechts de hedendaagsche uitspraak vertegenwoordigen van een ouder Fritzo, Fritzi zal wel geene tegenspraak ontmoeten.

De Zeeuwsche overblijfselen leveren van (*etje*, *itio*) geen voorbeeld op. Wel schijnt een ander deminutief in Gennalo (Dresselhuis, bl. 75) voorhanden. In het Gothisch was de verkleiningsuitgang *ila* zeer gewoon, bijv. Vulfila, Totila; zoo ook het daaraan beantwoordende *ilo* in 't Ohd., bijv. Liupilo, Svâpilo, Hûnilo. Een zwak *alo* komt wel is waar, zoover ik weet, niet voor, doch wel in Tirol en de Beiersche Alpen een sterk *al*, bijv. *weibal* wijfje, enz. (D. G. III, 673). Ook in 't Sanskrit komt behalve *ila* (zie hier boven) een gewestelijk *ḍa* voor, waarvan de *ḍ* weinig of niet verschilt van onze Hollandsche palatale *l* in tegenstelling tot de zuiver dentale *l* van 't Sanskrit. Ook *la* was niet ongewoon

na *i* en *u;* bijv. *Bhânula* van Bhânudatta (z. Pânini t. a. p.). Het is mogelijk dat in Gennalo de verkleinende kracht enkel in *lo* steekt, zooals in 't Gothische *magula* „knaapje", van den stam *magu.* Zoolang men de samenstelling waaruit *genna* verkort is, niet weet, blijft het twijfelachtig wat men als het eigenlijke suffix moet aanzien, maar dat het een deminutief is, zeer na verwant met het zoo gewone *ilo,* mogen we zeer waarschijnlijk achten.

OLLE EN OELE.

DOOR

A. DE JAGER.

In het Woordenboek der Nederlandsche Taal komt het woord *olle* niet als afzonderlijk artikel voor. Het wordt alleen op *Oele* als een bijvorm van dit woord vermeld. Zoo inderdaad, gelijk de Redactie meent, *olle* en *oele* verschillende vormen van hetzelfde woord zijn, had toch het eerste, en niet het laatste, als hoofdwoord beschouwd en dientengevolge opgenomen dienen te worden. Niet alleen omdat *olle* menigvuldiger voorkomt dan *oele,* maar ook en vooral omdat het eerste als een zelfstandig naamwoord, en dus in zijne eigenlijke beteekenis, gebruikt werd; terwijl *oele* alleen als een tusschenwerpsel, dat is, ook volgens de Redactie, in eene afgeleide beteekenis bekend staat.

Wat de beteekenis van het woord *olle* betreft: zij zal duidelijk worden, als men de volkstaal raadpleegt, waartoe het woord behoort. Het dagteekent, bij onze schrijvers, uit de laatste helft der zeventiende en de eerste der achttiende eeuw, en komt, zoover mij bekend is, alleen in den meervouds- en in den ver-

kleinvorm voor. De mij voorgekomen plaatsen zijn de volgende.

J. Pook, Tymon of de Schijnmenschenhater (Amst. 1710), bl. 24:

Wy kennen u te wel; en laat ons dan walkand'ren
Geen blaauwe bloemen, en geen ollen *op de mouw*
Meer spelden; spreek recht uit; —

W. van der Hoeven, 't Koffyhuis, Kluchtspel (Amst. 1734), bl. 43:

— *ik laat my geen* ollen *zo licht*
Op de mouw spelden.

Scapyn, Blyspel (Amst. 1696), bl. 12:

Of menen zy my licht met olletjes *te paijen?* —
Dat schut ik, neen sy sullen 't niet ontdraijen.

H. van Halmael, De fyne Bedriegeryen ontdekt (Amst. 1713), bl. 16:

Die manier van onderrechten is altyd niet goed,
De Meester raakt wel eens onder, als een Discipel ook zy: devoir doet,
En ik ben veel te dom, dat dit iets op my zou hechten.
Zoo hy my weêr ollen *maakt, zal ik hem eerst onderrechten.*

Langendijk, Gedichten (Amst. 1721), D. II. bl. 294:

— *Zwyg; wy weeten van uw' zaaken;*
Gy hoeft hier op een nieuw geen' olletjes *te maaken.*

Aldaar, bl. 284:

Neen paaij, je zelt me met die praetjes zo niet loeren.
Prins Ferdinand, jy weet het wel,
Dat ik geen olletjes *vertel.*

H. Verbiest, Klucht van 't Wynvaatje (Amst. 1670), bl. 4:

Dat zijn die bazen, die 'er op slimme practijken verstaen,
En komen 'er Waert met een Lombertbriefje van een muizeval pajen,
En krijgen noch tien gulden toe, om noch andere ollen *te drajen.*

Klucht van den Pasquilmaker (z. j.), D. II. bl. 8:

Maer onse Joffr. Theodoor, om datse altijt gevlucht is geweest,
Meent datse nu meer stanx mag maken als een degelijke veest;
Wy sijn (gelijk s'er laet duncken) altemael hoeren, en sy sou wel pretenderen
Van sesse klaer te zijn, maer sulcke olligjes *en moet men ons niet leren.*

S. van Rusting, Klaaggedichten van Ovidius (Amst 1701), bl. 223:

Maar wat bruyt u dat? is het strafbaar, voor een vrint
Van Naso, blank te staan? hoe zijt gy zoo ontsint?
Dat zijn maar olletjes, *en regte sotskops nucken.*

Bekker, De betoverde Weereld (1739), D. II. bl. 242:

D'opvoedinge der kinderen versterkt dien indruk; alsomen hen van jongs op door gemaakte geruchten vervaart, om hen door ingebeelde vrees te stillen; ende voorts met alle sulke olletjes *en oudwijfspraatjes onderhoud.*

Van Swanenburg, Arlequin Distelateur (1726), bl. 67:

doch al genoeg van grollen, en ollen, *dewyl wy tot koolen en knollen overgaan.*

Van Halmael, Crispyn Bedrieger (1705), bl. 12:

Crispyn:

Ik vind het raar, zulk een manier van nooden!
Doe jy dat uyt je zelfs, Jongman, of is je dat zo geboden?

Robbert:

Neen, myn Heer, deugd'lyk, het is my belast,
Dat is, nooyd myn Heer, alleen voor de Middag te gast

Crispyn:

't Is nog voor middag, wel dat moet ik weeten.

Robbert:

Neen, zonder ollen, *alleen voor den middag ten eeten.*

Mij dunkt, dat na de gegevene voorbeelden de beteekenis van het woord *ollen* en *olletjes* zich met voldoende zekerheid laat bepalen; zij is die van praatjes of grollen. *Ollen op de mouw spelden, ollen maken* of *draaijen* of *vertellen* is iemand met dwazen, ongerijmden praat bezighouden, wat wijs maken en derg. *Olligjes* is een in sommige dialecten gewone verkleinvorm, en dus hetzelfde als *olletjes.*

Tuinman, derhalve, zag de beteekenis van het woord zeer goed in, toen hij in zijne Spreekwoorden, D. II. bl. 20 schreef: „*'t Zyn ollen,* dat is 't zyn beuzelpraatjes." Aan die verklaring had men zich moeten houden. Doch betweterij bedierf de zaak. In den vierden druk van het anders niet onverdienstelijke Nederduitsch-Fransch Woordenboek van Halma (1781) leest men als eene uitdrukking uit de platte volkstaal: „*Ollen*, meerv. Prullen, vodden. Als: hij maakt niet als ollen en prullen. *Il ne fait que barbouiller du papier, il n' écrit que des sottises.*" — Weiland nam in 1806 die verklaring over, waarbij echter de fransche overzetting aan de nederlandsche omschrijving te stade kwam: „Prullen,

vodden, *hij maakt op het papier niet dan ollen en haken"*. — En sedert hebben onze lexicographen elkander ditzelfde nagezegd, hoewel uit niet één voorbeeld bleek, dat *ollen* door iemand was gebruikt voor „haken op het papier." Van Moock, later door Kramers letterlijk gevolgd, vertolkte de bekende fraze door „*Son écriture n'est rien qu'un griffonnage illisible.*" Bomhoff, in zijn Nieuw Groot Woordenb. der Nederl. Taal, omschreef *ollen* alleen door „verwarde krullen." En het Woordenb. der Nederl. Taal hechtte, mijns inziens, te groote waarde aan het gezag van Weiland, door „volgens diens getuigenis" over en dus aan te nemen, dat „nog in 't begin dezer eeuw *ollen* in de dagelijksche spreektaal bekend was in den gewijzigden zin van *prullen, vodden"* — waarbij dan ook het weinig passende voorbeeld vermeld wordt: „hij maakt, op het papier, niet dan *ollen* en haken". — *Vodden en prullen* op het *papier* is toch wel geen gewone term.

Met onderscheiding moet hier genoemd worden het Nederduitsch Engelsch Woordenboek van Holtrop (van 1801), en dit bevestigt de lofspraak, door den heer Beckering Vinckers, in den vorigen Jaargang van den Taal- en Letterbode, bl. 296, aan dat werk gegeven. Men vindt daarin: „*Ollen, as*: Hij zoekt u ollen wijs te maken, *He will tell you cock and bull stories;* hij maakt niet dan ollen en grollen, *he writes nothing but nonsensical stuff, idle stories.*"

Is alzoo de beteekenis van het woord *ollen* als bekend en voldoende gestaafd te achten: niet hetzelfde zou ik durven verklaren van zijnen oorsprong. De Redactie van het Woordenboek ziet in *ol*, of (zooals zij meent) *oel*, den nederlandschen vorm van een wijd verbreid woord, dat riem of band beteekent, met beroep op het oud noordsche *ól*, angels. *él*, middelhoogd. *nol*, noorw. en deensch *ol*, die zulk een voorwerp aanduiden. Doch tusschen een riem, band of lint en een grol of praatje is een niet uit het oog te verliezen verschil. Nu is het wel zoo, gelijk de Redactie verder opmerkt, dat „voorwerpen van luttel waarde veelal benamingen van eene nietigheid in het algemeen zijn geworden"; maar dan was zulk een voorwerp van luttel waarde ook als zoodanig in de taal bij zijnen naam bekend. Men zeide *niet een draad*,

niet een bast voor „niet het geringste in het algemeen", ómdat en nadat *draad* en *bast* bij ieder voor kleine of weinig beteekenende dingen bekend waren; doch van een woord *ol* of *oel* met de eerste en eigenlijke beteekenis van voorwerp van luttel waarde is in de nederlandsche taal geen spoor te ontdekken. Evenmin is het gebleken, dat in talen, waarin werkelijk het genoemde woord aanwezig was of is, dit werd toegepast op zulke wijze, als bij ons met *olle* plaats had, zoodat aan eene overneming van eene figuurlijke spreekwijs niet valt te denken. In de meening der Redactie, aangaande de groote waarschijnlijkheid van de door haar gegevene verklaring, kan ik derhalve niet deelen.

Dat het intusschen somwijlen gemakkelijker is, eene gegevene afleiding onaannemelijk te vinden, dan eene betere aan de hand te doen, ondervind ik bij dit woord. Met zekerheid weet ik voor alsnog den oorsprong van *olle* niet aan te wijzen. Wat ik daarover ga mededeelen, is gissing, en niets meer.

Tuinman vraagt t. a. p. „Is *ollen* de romp van *grollen*, of *knollen*, daar 't hoofd afgekapt is? Immers is 't evenveel, of men ymand *ollen*, of *grollen*, of *knollen* wys maakt." — In die gedachte kan wel waarheid liggen. Het woord *ollen* heeft met *grollen* en *knollen* niet alleen overeenkomst in klank, maar ook in beteekenis. Ten aanzien van *grollen* bleek dit reeds boven; doch ook *knollen* komt in denzelfden zin voor. Door het Spreekwoordenboek van Harrebomée te raadplegen, kan men zich daarvan overtuigen; zie aldaar D. I. bl. 421. De spreekwijzen *zich een knol laten wijsmaken*, *iemand een knol draaijen* beteekenen hetzelfde als *zich ollen laten wijs maken*, *iemand ollen draaijen*. Nu is voor den taalkundige zulk eene overeenkomst niet voldoende om de woorden als identiek of als etymologisch verwant te houden; doch eene andere vraag is het, of het ongerijmd zou heeten, aan te nemen, dat de platte volkstaal nevens *grollen* en *knollen* eenen vorm *ollen* opnam, als naar een zeker taalgevoel op den klank af den wortel van beiden en tevens beider beteekenis uitdrukkende. Men bedoelt dan *grollen* of *knollen*, en dus in ieder geval iets, dat op *ollen* neêrkomt. Sporen van zulke onvolkomen uitdrukkingen komen bij het volk meer voor. Het kind, dat het woord

drinken nog niet kan uitbrengen, zegt *ninnen*. Welnu, de moeder verstaat de bedoeling, komt aan de geuite behoefte te gemoet en vraagt den kleine, of hij *ninnen* wil. Uit de kindertaal gaat het woord over in die der volwassenen, en bij menig nederlandsch schrijver vindt men de kromtaal *ninnen* voor *drinken* gebezigd. Wie nu zulke eigenaardigheden der volkstaal miskent, kan zich over de afleiding harer woordvormen lang het hoofd breken en toch nog mistasten; die kan b. v. het werkwoord *ninnen* met Tiling tot het zelfstandig naamw. *non* brengen, of in goeden ernst met Weiland vragen, of *ninnen* ook zoude komen van *innen*, naar zich nemen, in den mond laten loopen. Om nader bij het woord te blijven, waarvan hier de rede is, wijs ik nog op het werkw. *ollen*, dat in de friesche volkstaal gebruikelijk is voor *lollen*, volgens Wassenberghs Taalk. Bijdragen, St. I. bl. 68. Kapt nu de Fries (om Tuinmans uitdrukking te behouden) van het werkw. *lollen* het hoofd af, met behoud van romp *ollen*: de Hollander kan hetzelfde gedaan hebben ten aanzien van het zelfst. naamw. *grollen* of *knollen*.

Men zou ons woord *ollen* ook kunnen vergelijken met het fransche *oleries*. Oorspronkelijk duidde dit woord de feesten aan ter eere van Minerva Oleria. Met overbrenging op de plechtigheden der roomsche kerk, verstond men er door zekere adventbeurtzangen, anders geheeten *les O de Noël* (bij Kramers onjuist *Ol. de Noël*), om reden dat die zangen, zooals Roquefort zegt, met den uitroep *O!* aanvingen. Is in deze laatste benaming, zoo ik wel zie, reeds een gemis aan den noodigen ernst te bespeuren, nog duidelijker vertoont zich dat gemis in de beteekenis, die *oleries* in het oudfransch aannam, t. w. van beuzelachtige, onbehagelijke, vervelende dingen. Zoo men mocht aannemen, dat tot die opvatting de letter *o* kan hebben bijgedragen, als welke in sommige spreekwijzen met de *nul* word verwisseld, dan zou de aanvangsletter van het nederl. *ollen* ook wel met de beteekenis in verband kunnen staan. In allen gevalle verdient de overeenkomst in vorm en zin der woorden *ollen*, *olletjes*, *oleries* wel eenige opmerking.

Behalve *ollen* heeft het nederlandsch ook *oelen*, en de Redactie van het Woordenboek, zooals boven reeds is opgemerkt, houdt

beide vormen voor één woord. Het laatste komt voor als een soort van tusschenwerpsel; b. v. Langendijk, Gedichten, D. II. bl. 71:

> — *Ja* oele *hy gaat fluiten.*
> *Wou jy die veugel in zyn vlucht zo makk'lyk stuiten?*
> *Dat 's miskoot.* —

Alewijn, De bedrooge Woekeraar (Amst. 1739) bl. 47.

> *Loezen zalf, loezen zalf!* oelen, *niet met al!*
> *Ik weet een middel, dat ons zonderling zal dienen in 't geval.*

Zoo mij geen ander gebruik van het woord bekend was dan dit, zou ik aan zijne verwantschap met *ollen* twijfelen en er liever de uiting eener gewaarwording in zien. Gelijk *oei* en *oef* respectivelijk een gevoel van pijn en van benauwdheid aanduiden, zou *oele* ook dat van teleurstelling kunnen te kennen geven. Dan, het woord komt ook voor in eene samenstelling, die in zin met *ollen* overeenstemt. Men leest bij H. van der Zande, De ingebeelde Dood, bl. 34:

> *'t Zyn* oelefeuten, *zeg, wie zoekt gy nu te scheeren?*

Oelefeuten moet hier beteekenen beuzelpraatjes, waardoor men iemand tracht te bedotten. *Feuten* kan van *fut*, *vod* zijn, en de samenstelling dus zooveel zeggen als futsige of voddige praatjes, beuzelachtige vodderijen. Door die opvatting wordt de verwantschap van *oelen* met *ollen*, hoewel niet stellig uitgemaakt, toch wel waarschijnlijk, en heel wat aannemelijker dan de verklaring van Bilderdijk, volgens wien *oelen* zou gezegd zijn voor *hoelen*, d. i. huilen; zie de Taal- en Dichtkundige Verscheidenh. D. II. bl. 146.

NOG AL IETS OVER OCHTEND

DOOR

J. BECKERING VINCKERS.

In haar artikel over *ochtend* verklaart de Red. van 't Woordenboek den gemeenzamen vorm *ochend* voor echter en oorsponkelijker dan *ochtend*. Het ontstaan van dit laatste is volgens haar op de volgende wijs in zijn werk gegaan. Uit het Goth. *uhtvô* ontsproten de Nedl. vormen *ochte*, *uchte*, *ocht*, *ucht*. *Ocht* en *ucht* verliepen in de volkstaal tot *ochend*, *uchend*, door 't inschuiven van *en*, evenals *naakt* tot *nakend*, *tachtig* tot *tachentig* en *boekweiten* door *boekete* heen tot *boekende* (in *boekende* gort). Maar naast *ochend* en *uchend*, zegt de Red., bleef ook *ochte* en *uchte* bestaan, dat ook wel *ochten* en *uchten* werd geschreven. Deze verschillende vormen liepen vervolgens dooreen, en *ochend* en *uchend* kregen eene *t* naar de analogie van *ochten* en *uchten*, ofschoon zij die *t* reeds bezaten in de *d*, die, na 't inlasschen van *en* in *ocht* en *ucht*, uit de *t* van deze laatste woorden was geboren. Tegen deze wijze van verklaren wordt in de II[de] aflevering van den Taal- en letterbode, door een der Redacteurs van dit tijdschrift, Dr. Cosijn, protest aangeteekend. „In de eerste plaats", zegt hij, „geloof ik niet dat *naakt* tot *nakend* en *tachtig* tot *tachentig* overging. Ware dit het geval dan zou er, ik beken het, geen bezwaar zijn aantenemen, dat ook uit *ocht* een *ochend* kon ontstaan. Zoolang echter geen tweede voorbeeld van zulk een scheiding en inlassching wordt geleverd, blijft dit bedenkelijk". Vervolgens betoogt Dr. Cosijn, dat *nakend* niet uit *naakt* is gesproten maar uit *naket*,

en *tachentig* niet uit *tachtig*, maar uit het, waarschijnlijk naar 't model van *zeventig* en *negentig*, van een vroeger voorkomend *tachtetig* gevormd *tachtentich*. *Tachentig* uit *tachtentig* pleit veeleer voor 't ontstaan van *ochend* uit *ochtend* door 't uitstooten der *t*, naar 't voorbeeld van *zachjes*, *luchjes* etc. uit *zachtjes*, *luchtjes*, etc. Kan dus *ochtend* niet uit *ochend* worden afgeleid, dan eischt dat woord een andere verklaring, die Dr. Cosijn aldus tracht te leveren: „Kiliaens *ochten*, *uchten* uit *ochte*, *uchte* staat volkomen gelijk met *toren*, *jongen*, *vasten*, uit *torre*, *jonge*, *vaste*. De *n* nu moest in 't Hollandsch dialect of wegvallen of door een tongletter worden gesteund. En dit laatste heeft en hier (d. i. in *ochtend* voor *ochten*) en elders plaats gehad. Ik wijs alleen op *iemand*, *niemand*, *ergent*, *nergent* voor *ieman*, *nieman*, *ergen*, *nergen*". Buitendien acht Dr. C. het waarschijnlijk, dat de analogie van *avond*, 't welk zoo dikwijls met *ochtend* verbonden wordt, op den vorm van dit laatste woord van invloed is geweest.

De redeneering waardoor Dr. Cosijn de onjuistheid van de verklaring der Red. tracht te betoogen, schoon in een enkele bijzonderheid minder klemmend [1]), komt mij in 't algemeen wel gegrond voor, doch ook zijne afleiding van *ochtend* is niet geheel bevredigend. Zijn de analogische voorbeelden door de Red. gebezigd om het ontstaan van *ochtend* te verklaren op de keper beschouwd onjuist, de door Dr. Cosijn tot hetzelfde doel bijgebragte modellen zijn ook niet in den haak. [2]) Doch het grootste bezwaar, dat ik tegen beider betoog heb, is dit, dat de vormen *ochten*, *uchten*, waarvan zoowel de Red. als Dr. Cosijn zich ter verklaring van 't ontstaan van *ochtend* uit *uchte* bedienen, op de door hen bedoelde wijze, d. i. als nominatieve wisselvormen van *ochte*, *uchte*, woorden zijn van een hoogst twijfelachtig bestaan. In den mij ten dienste staanden Kilianus auctus van 't jaar 1642 vind ik alleen: *ochten*-maal; *nochten*-mael en *'s ochtens*; voorts: *nuchte*, *nuchten*, *nuchtens*, deze drie enkel bijwoordelijk = mane d. i. 's morgensvroeg; en vervolgens. *morgen nuchten* en *nuchtenstondt*. Anders niets. *Ochten* komt dus bij Kiliaen wel voor, maar enkel als lid van een zamenstelling of in een bijwoordelijke uitdrukking.

Van nominatieven geen zweem; en men kan dus bezwaarlijk spreken van Kiliaensche vormen *ochten*, *uchten* voor *uch*te, *och*te, die volkomen gelijk staan met de nominatieven *toren*, *vasten* en *jongen*, respectievelijk voor *torre*, *vaste* en *jonge*. De omstandigheid, dat Kiliaan *ochten* niet anders dan in zamenstellingen of bijwoordelijke uitdrukkingen opgeeft, is zeer opmerkelijk. Zij is, dunkt mij, een overtuigend bewijs, dat in den tijd, toen hij zijn glossarium zamenstelde, geen nominatief *ochten* in gebruik was. En of zoodanige nominatief ooit voor Kiliaans tijd heeft bestaan, dat is hoogst twijfelachtig. Dr. Eelco Verwijs, door mij op dit punt geraadpleegd, verklaart in zijne mij met groote welwillendheid verstrekte inlichting, dat hij zich van zoodanigen nominatief *ochten* voor 't oogenblik geen voorbeeld herinnert.

Het bestaan van zulk een nominatief in vroegeren tijd is dan ook, schoon niet onmogelijk, toch hoogst onwaarschijnlijk. En zoolang van dit bestaan niet blijkt, kan men bij 't onderzoek naar den oorsprong van het thans gebruikelijke *ochtend* natuurlijk van een nominatief *ochten*, *uchten*, wisselvorm van *ochte*, *uchte*, geenszins gebruik maken. We dienen ons dus ter verklaring van dien oorsprong uitsluitend te houden aan 't geen werkelijk bestaat, d. i. aan de zamenstellingen en bijwoordelijke uitdrukkingen, die bij Kiliaan en elders voorkomen. Gelukkig zijn deze hulpmiddelen ter bereiking van ons doel ook volkomen voldoende. Een aandachtige beschouwing van die bij den Duffelaar en elders aanwezige vormen zal ons het ontstaan van het tegenwoordige MANNELIJKE woord *ochtend*, daar twijfel ik niet aan, zoo klaar maken als de dag. Ik onderstreep dat mannelijk met een dubbele streep, om daardoor de aandacht te vestigen op een gewigtige bijzonderheid van ons vraagstuk, die, naar 't schijnt, zoo wel door de Red. als door Dr. Cosijn over 't hoofd is gezien. Wij hebben hier namelijk niet enkel de vraag te beantwoorden: hoe is het vroegere *uchte* in het tegenwoordige *uchtend* overgegaan? maar: hoe is uit het oorspronkelijk *vrouwelijke uchte* het thans gebruikelijke *mannelijke uchtend* in de wereld gekomen?

Het onderzoek, dat tot de beantwoording dezer vraag moet leiden, kunnen we niet beter beginnen dan door eens op te diepen,

hoe dat oude vrouwelijke *uchte* (welks vroeger bestaan, schoon door geen voorbeeld gestaafd, toch door de bestaande vormen er van boven alle bedenking verheven is) in die zamenstelling *ochten*-maal, en in *'s ochtens*, *nuchten* en *nuchtenstondt* aan die sluit-*n* is gekomen. En in dit werk zullen we 't best slagen, zoo wij eens nagaan, hoe zich ons woord al zoo in de oudste gedenkstukken der verwante talen vertoont. Het oudste voorbeeld levert ons de Gothische bijbelvertaling, Marc. I, 35: „Jah *uchtvon* usstandans usiddja," ter vertaling van Καὶ πρωὶ ἔννυχεν ἀναστὰς ἐξῆλθε = En vroeg diep *in den nacht* opgestaan zijnde, ging hij uit. Voorts vinden we in 't Ags. bij Cædmon 294, 2: This väs *on uhtan* eal geworden ær dagrêde = Dit was *in den uchtend* al geworden, voor den dageraad; en Beovulf 126:

Thâ väs *on uhtan* mid ærdage
Grendles gûdhcräft gomum undyrne =
Toen was in den uchtend met 't vroege dagen
Grindels strijdkracht den mannen onthuld;

ook nog Leg. Eccles. 24:

Gehyran on *uhtan* thone uhtsang = Te hooren in *den uchtend* den uchtendzang; en in 't Oudsaks. van den Hêliand vs. 3419:

Thuo samnôdun managa
wêros an is wîngardon, ende hie im werk bifalah
Adro an *uhton* =
Doe verzamelden zich menige
Mannen in zijn wijngaarde(n) en hij hun werk beval
Vroeg in den *ochtend*.

Ook in de Oudhoogd. vertaling der Psalmen door Nôtkêr moet dit woord herhaaldelijk zoo adverbiaal voorkomen.

Met dit *moet voorkomen* had ik den lezer moeten afschepen, zoo Dr. Eelco Verwijs zich niet over ons had erbarmd en zich de moeite had getroost de hier volgende plaatsen voor mij uit Nôtkêr overteschrijven:

Ps. 29, 6: „Aber *ze uohton* chumet diu frewi.
„ 62, 2: „Got Got miner ih wachen *in uoton* (sic) ze dir".
7: „Ube ih din irhugeta in rauwon so gedencho ih dannan din ouh in *ouhtun*". (sic)

62, 7: „Hier singet der Propheta passionen Domini, umbe den antfang dere *nuhton*". (sic)

Ps. 62, 7: „Humilitas in prosperis (mezmuoti in framspuote) ketuot mih ze dero *uohtun* hugen, daz chit ze werche, wanda *inuohtun* ist werches zit".

„ 56, 9: „*In uohtun* irstuont psalterium unde cithara, daz ist Corpus dominicum.

„ 107, 2: „*In uohtun* irstan ih.

„ 129, 6: „ Fone dero *uohtun* unz ze naht kedingta ih an minen truhtenen.

„ 118, 148: „Miniu ougen furefuoren dia *uohtun*, unde furewacheton sia ze dir. Welichiu ist diu *uohta?* Ane do dien begonda tagen, die in umbra mortis sazen".

En eindelijk wijst Dr. Eelco Verwijs me nog in Grein's Bibl. d. Ags. Poezie 1. 238 op vs. 8. van den *Zwerver:*

Oft ic sceolde âna *uhtna* gehvylce mîne ceare cridhan.

Dikwijls moest ik eenzaam der ochtenden elk (= op elken ochtend) mijne zorgen klagen.

Wat blijkt nu uit alle bovenstaande Gothische, Angelsaksische, Oudsaksische en Oudhoogduitsche voorbeelden? Dat ons woord overal, behalve op één Oudhd. plaats, die *n* bevat, wier aard wij in *ochten-maal* en *'s ochtens* tot zekerheid wenschen te brengen.

En als we nu in 't oog houden, dat die ééne vorm zonder *n* de nominatief enk., d. i. de onverbogen vorm is, terwijl al de andere verbogen zijn, dan zien we, dat we hier te doen hebben met een zoogenaamd zwak vrouwelijk substantief, dat in de verschillende verwante taaltakken en in 't Middennederlandsch aldus werd verbogen:

Enk.	Goth.	Osak.	Ags.	Ohd.	On.	Mndl.
Nom.	uhtvô)	uhta	uhte	uhtâ	ôtta [5])	uchte
Gen.	uhtvôns	uhtûn	uhtan	uhtûn	ôttu	uchten
Dat.	uhtvôn	uhtûn	uhtan	uhtûn	ôttu	uchten
Acc.	uhtvôn	uhtûn	uhtan	uhtûn	ôttu	uchte
Mv.						
Nom.	uhtvôns	uhtûn	uhtan	uhtûn	ôttur	uchten
Gen.	uhtvônô	uhtônô	uht(e)na	uhtônô	ôttna	uchten

Dat.	uhtvôm	uhtûn	uhtum	uhtôm	ôttum	uchten
Acc.	uhtvôns	uhtûn	uhtan	uhtûn	ôttur	uchten.

En als we ons nu herinneren, dat, zooals Grimm D. G. 1² 709 het uitdrukt, in der zusammensetzung und im adverb sich oft das alte schwache genitiv-*n* erhalten hat, terwijl die anders reeds lang afgesleten was, dan wordt het ons duidelijk, dat de sluit-*n* in het *ochten* van *ochten-maal*, de door de zamenstelling bewaarde *n* is, die een zwak substantief vroeger in alle naamvallen, behalve in N. en V. enk. en D. mv., bevatte; zoodat *ochtenmaal* een zoogenaamde oneigenlijke zamenstelling is, d. i. een verbinding van den gen. enk. van *uchte* of *ochte* met het subst. maal.[6]) *Ochten* staat dus in dezen volkomen gelijk, niet met *toren*, *vasten* of *jongen*, maar met *vrouwen* in *vrouwen-dag* = Mariae lichtmis. Uit het boven bijgebragte wordt het nu ook zeer natuurlijk, als er in Oudnederlandsche geschriften geen nominatief sing. *ochten* of *uchten* wordt gevonden. Immers hadden de *n*-stammen die *n* reeds in de oudste ons bewaarde gedenkstukken der Duitsche taaltakken in den nominatief enk. spoorloos verloren, en eerst zeer laat hebben vele Hoogduitsche mannelijke, niet vrouwelijke, zelfst. nw. die *n*, ten gevolge van een vergissing, weer aangenomen.

Ochten in *ochten-maal* is dan nu wel verklaard; dat is een oude genitief: maar hoe zit het met de *n* der overige Kiliaansche Gothische, Angel- en Oudsaksische en Oudhoogduitsche voorbeelden?

Die vraag valt nu, wat de vormen der verwanten talen betreft, zeer gemakkelijk te beantwoorden.

In 't Gothisch werden genitief en datief wel zonder voorzetsel als tijd bepalingen gebezigd, en *uhtvon* is dus eenvoudig een adverbiale genitief naar 't model van *nahts* en *dagis*, of een datief als *vintrau* = in den winter. In al de door mij aangevoerde voorbeelden uit het Ags. en Ouds. staan *uhtan* en *uhtun* of *uhton* in den door 't voorzetsel *an* (*on*) geregeerden datief of accusatief; want deze prepositie regeert in die talen bij tijduitdrukkingen, zonder merkbaar verschil van beteekenis, nu eens dezen dan genen naamval.[7]) In de mij door Dr. Eelco Verwijs aan de hand gedane plaats uit ‚De zwerver' staat *uhtna* in den

van *gehvylce* afhangenden gen. plur.; en in de Oudhoogduitsche voorbeelden, van de zelfde hand afkomstig, treffen we ons woord toevallig in alle 4 naamvallen van het enkelvoud aan.

In de aanmerking op 118, 148 staat	de nom. *diu uohta;*
in21.1	de gen. *der uohtun;*
elders de door *fone, in* of *ze* gereg.	dat. *dero uohtun;*
en weer in 118, 148.	de acc. *dia úohtun.*

Maar nu de sluit-*n* van dat Kiliaansche *nuchten*, hoe is het daarmee gelegen? En is het wel zeker, dat in *nuchten* hetzelfde woord zit als in *uchten?* Zoo ja, hoe komt dat woord aan zijn eerste *n?* Om op deze vragen behoorlijk bescheid te geven, zal het 't raadzaamst zijn, dat we de laatstgedane 't eerst trachten te beantwoorden; want de sluit-*n* staat met de *n* aan 't begin van *nuchten* in zulk een naauw verband, dat in de verklaring van deze die van gene ligt opgesloten. Hebben we dus den oorsprong dier prothetische *n* van *nuchten* behoorlijk in 't licht gesteld, dan is daardoor tevens de aard der slot-*n* van dat woord volkomen verklaard. Van waar heeft dan *nuchten* die prothetische *n?* Om dit duidelijk te maken herinneren we, dat proklitieken (d. i. zoodanige woordjes die, zonder eigenlijke voorvoegsels te zijn, toch met 't hun volgend woord zoo naauw zijn verbonden dat ze daar als 't ware op leunen), dat zoodanige proklitieken door toonloosheid en snelheid van uitspraak zeer dikwijls onder een geslonken gedaante aan dit volgend woord blijven hangen; een verschijnsel dat door Engelsche taalkenners niet ongepast *error of division* d. i. een vergissing in de verdeeling wordt genoemd, en dat een sterk sprekend bewijs is, hoe weinig onbeschaafde sprekers eigenlijk weten wat ze doen.

Door deze vergissing zijn te Zwartsluis *nemmer* en *narm* geboren uit *den emmer, den arm;* zoo denkelijk in 't Mndl. *naernst, nerenst, naerst* uit *in aernst, in erenst:* zoo is ongetwijfeld *teven* of *teffen* (later *tevens* of *teffens*) ontstaan uit *te even* of *te effen;* zoo *neven* of *neffen* (later *nevens*, *neffens*) uit *en even en effen.* In Nederlandsche geschriften treffen we reeds vroeg dergelijke versmeltingen aan, maar daaronder is er geen meer geschikt om ons ten aanzien van *nuchten* op het rechte spoor te brengen, dan

het bij Maerlant 1.137 en bij Melis Stoke 3,389 voorkomende *navonds* = des avonds, en dat, volgens Grimm D. G. 111, 131, evenzoo uit *en avond* is geboren als *nevens* uit *en even*. En deze verklaring van Grimm is ook volkomen juist. Doch waaruit is dat *en* vòòr *avond* gesproten? Raadplegen we de boven opgegeven Oudhd. voorbeelden, dan zouden we tot het besluit komen, dat de proklitiek *en* uit *in* is voortgekomen; gaan we echter op de Angelsaksische en Ouds. d. i. Nederduitsche uitdrukkingen af, dan zullen we zeker op het vermoeden komen, dat de oorsprong van dat Nederlandsche *en* in een vroeger *an* is gelegen. [8]) En dit vermoeden zal bij nader onderzoek wel bevestigd worden: want het zal blijken, dat het voorzetsel *an* vroeger in Nederduitsche taaltakken bij adverbiale tijduitdrukkingen, waarin we nu veelal *op*, *in* of een genitief bezigen, een even geliefkoosde partikel was als, blijkens de bovenaangevoerde plaatsen uit Nôtkêr, de prepositie *in*, bij dergelijke betrekking, onder de Oudhoogduitschers. Zoo lezen we in de Oudnederduitsche Psalmvertaling:

Ps. LIV, 18: *An* âvont inde *an* morgan inde *an* mitdon dage = 's avonds ende 's morgens ende 's middags.

Ps. LIX, 17: Ik eft singan sal sterke thîna inde mendan sal *an* morgan ginâthê thîna; wanda thu gidán bis anfenger mîn inde fluht mîn *an* dage arbeithis mînis = Ik echter zingen zal uwe sterkte en roemen *'s morgens* in uwe genade; want gij zijt geworden mijn beschermer en mijn toevlugt *in* den dag mijns noods.

Ps. LXX, 9: Ne forwirp mi *an* tîde eldî = verwerp mij niet *in* den tijd mijns ouderdoms.

Verder lees ik in een fragment van een Oudnd. vertaling eener homilie van Beda Venerabilis: Sô wat sô wî *an* allemo demo gêra vergômelôsen = Al wat wij *in* 't geheele jaar veronachtzamen.

Ook vind ik nog in een oorkonde uit de 9^e^ of 10^e^ eeuw van 't stift Freckenhorst (bij Warendorf in 't Munstersche): „*an* dero vaston = in de vasten".

Voorts in een biecht afkomstig uit de 9^e^ eeuw: Sô *an* dag sô

an nahta, sô *an* hwilikaru tîdi sô it wâri = 't zij *bij* dag, 't zij *bij* nacht, of op welken tijd het ook ware. In 't Ouds. van den Hêliand, met den datief: *an* odhrun dage = 's anderen daags; *an* êrdagen = in vroeger dagen; *an* twêmgêran = in (gedurende) twee jaren, etc.; met den acc. zonder veel verschil van beteekenis: *an* âband = op, tegen den avond; *an* dia elliftun tîd = ter elfder ure; *an* middean dag = op den middag etc. etc. Ook in de Goth. fragmenten vinden we: *ana* midjai dulth, = in medio festo = in of op 't midden van het feest; en *ana* dag = in die = des daags = per dag. En is niet bij onze Hoog- en Nederduitsche buren, nog heden ten dage, *an* een in adverbiale tijdbepalingen zeer gebruikelijk voorzetsel?

En leeft het in 't Ags. in dezelfde betrekking zoo gebruikelijke *an* (in) niet nog heden ten dage voort in 't Engelsche *on* sunday, *on* weekdays, *o'*clock (uit *on* clock)?

Bij een zoo veelvuldig gebruik van de partikel *an* in tijdbepalingen onder onze naaste taalverwanten laat het zich verwachten, dat zij ook op Nederlandschen bodem geen vreemdeling zal zijn. En in deze verwachting worden we dan ook, bij nader onderzoek, niet teleurgesteld.

In Oudfriesche wetten is *an* (of zijne wijzigingen *oen*, *en* of *in*, [9]) *een* of *a*) in adverbiale tijduitdrukkingen van een uitgebreid gebruik. Zoo lezen we in 't zoogenaamd Westerlauwersche of Oudfriesche Landrecht:

413, 19: dat hyo *an* moerne opstoed =
dat zij 's morgens opstond.

406, 19: al deer een strijd is opheven *een* ontijd: *an* pascha-morn, *an* pinksteramoern, ende *an* Christes moern. Als er een strijd is aangeheven *bij* ontijd: *op* paaschmorgen, *op* pinkstermorgen, en *op* kersmorgen.

407, 25: da prester skilma iowe tria offer: een *an* Christes-moern, een oder *oen* paeschamoern, dat tredde *oen* pinksteramoern:
den priester zal men geven drie offers:
een *op* kersmorgen, een ander *op* paaschmorgen, het derde *op* pinkstermorgen.

19, 3: Suudwirth naet fora, soe hya *een* (=an) ionde weer mogen comma oen den owirra =
Zuidwaarts niet verder dan (zoodat) zij 's avonds weer kunnen komen aan den oever.

449, 22: *an* dera tredda tid des deegs =
op de derde ure des dags.

408, 1: *an* goede monendei = op goeden maandag.

408, 2: *an* hwita tornsdei = op witten donderdag.

In 't Brockmer handschrift:

169, 19: Kempa skilma *a* sunna ewinda
Kampen zal men op zonnekeer (als de zon keert).

En eindelijk in 't Emsegoer handschrift:

99, 3: Theth tha Fresa gader come enes *a* iera to upstellesbame *a* tyesdei anda thera pinkstera wika =
dat de Friezen te gader komen eens *in* 't jaar bij den opstalsboom *op* dingsdag in de pinksterweek.

Doch niet alleen in Oudfriesche oorkonden komt dat voorzetsel *an*, *en* in dusdanige adverbiale tijd bepalingen voor; er bestaan ontwijfelbare bewijzen dat het ook in de overige Nederlandsche gewesten *werd*, ja nog dagelijks *wordt* gebezigd. Van het bedoelde gebruik dezer praepositie in vroegere dagen vinden we in de bloemlezing uit Middennederlandsche dichters, bijeen verzameld door Dr. Eelco Verwijs, een zoo gepast voorbeeld als we maar kunnen wenschen. In 't eerste deel pag. 102 vs. 503 ssqq lezen we:

Si saten
Met mi ter taflen ende aten
En witten donderdage.

Dit ,en witten donderdage' komt woord voor woord overeen met het boven bijgebragte Oudfriesche ,*an* hwita tornsdei.' Dit is zeker een vol dingend bewijs dat de partikel *en* werkelijk door toonloosheid verzwakt is uit *an*, welk *an* in zijn onverzwakte gedaante ook wel in oude geschriften voorkomt. Zoo lezen we in de Fragmenten van Oud- en Middennederlandsche poezij en proza medegedeeld door Mr. L. Ph. C. van den Bergh op pag. 119;

Ay vrouwe, seiti, dat ik u saeh
Heden *an* desen dach etc.

En in 't Woordb. der Nedl. taal worden onder de praepositie *aan* nom. 17, de volgende voorbeelden aangetroffen: *Aan* den zevensten dach sal den Heere een feest zijn. Exod. 13, 6. — Ende het is geschied *aen* den tweeden nacht. 4. Esdre 5, 16. Om *aen* den Joncxten dach te richten alle volcken.

Z. Nacht ged. 3, 54.

en eindelijk de welbekende regel uit Ev. Gez. 180, 5.

Eens, *aan* den avond van mijn leven;

terwijl de Red. haar artikel over *aan* in tijdbepalingen besluit met de opmerking, dat het gebruik van dit voorzetsel in dusdanige uitdrukkingen begint te verouderen en alleen in ,*morgen aan den dag*' voor *morgen zonder uitstel* nog zeer gebruikelijk is. Wat de Redactie hier van het verouderen dezer praepositie in tijdbepalingen zegt is alleen wat den onverzwakten vorm aangaat volkomen juist; want in een geslonken gedaante wordt zij in alle hoeken des lands nog dagelijks bestendig gebezigd. Immers kan het na al het aangevoerde aan geen redelijken twijfel onderhevig zijn, of in uitdrukkingen als: „Ik kom *'n* zondag; hij vertrekt *'n* maandag," is die *'n* een overblijfsel van dat *en* dat, uit *an* geboren, boven in ,*en* witten donderdage' verzwakt maar overigens ongeschonden, en in *an* hwita tornsdei' alsmede in een menigte andere uitdrukkingen geheel onverzwakt en ongeschonden werd aangetroffen. [10]) Dus staat *'n* zondag voor *en* of ouder *an* zondag, zoodat dit volkomen overeenstemt met het Engelsche ,*on* sunday' en het Hoogd. ,*am* Sontag,' behalve dat in dit *am* de praep. *an* met het bep. lidwoord is versmolten; een verschijnsel, dat in het toenemend gebruik van het vroeger minder scheutig gebezigde artikel zijn verklaring vindt, en zich ook in de bovenbijgebragte Nederlandsche voorbeelden vertoont.

En nu zijn we waar we wilden wezen: want nu zal ieder zelf wel inzien, dat *nuchten* even zoo uit *en uchten* is geboren als *'n zondag* uit *en zondag*, als *navond* uit *en avond*, *neven* of *neffen* uit *en even* of *en effen*; en dat *nuchten*, *navond* en *neven*, toen zij in hunne zamenstellende deelen niet meer werden begrepen, gelijk zoovele bijwoordelijke uitdrukkingen, met die geliefkoosde *per fas et nefas* overal bijgehaalde, adverbiale *s* werden voorzien,

en dus in *nuchtens*, *navonds* en *nevens* overgingen. Is de uitdrukking *nuchten* uit *en uchten* geboren, dan is ook de vraag naar den oorsprong der sluit-*n* in *nuchten* door het bovenverhandelde reeds beantwoord. Want ieder aandachtig lezer heeft zeker reeds bij zich zelven gezegd, dat *en uchten* volkomen gelijk staat met het boven in verscheiden voorbeelden aangehaalde Ags. *an uhtan* of Osaks. *an uhtûn*. De sluit-*n* in *nuchten* is dus de *n* van den datief enk. van het zwakke vrouw. subst. *uchte*, geregeërd door 't voorzetsel *en*, vroeger *an*.

Maar hoe laat zich nu uit dezen adverbialen datief van het oude vrouwelijke *uchte* het ontstaan van het thans gebruikelijke mannelijke *uchtend* (*ochtend*) verklaren? Doodeenvoudig op de volgende wijze. Toen men eens *nuchten*, omdat men 't niet meer begreep, in *nuchtens* had veranderd, kwam men, zoo als 't gaat, van de eene dwaling tot de andere en begon — denkelijk verleid door de analogie van *'s morgens*, *'s avonds*, *'s daags* en *'s nachts* — ook *'s nuchtens* te gebruiken. Ja, men ging ('t zij, zooals Dr. Cosijn gist, naar 't model van *avond*,[11]) 't zij ten gevolge van de aan de Duitsche taaltakken eigene neiging om een sluit-*n* door een tongletter te versterken), niet alleen *'s nuchtens* maar zelfs 's *nuchtents* en 's *nuchtends* bezigen. Intusschen bestond *uchten* nog altijd in *uchten*- maal *uchten*- stond en andere zamenstellingen; en 't was dus zeer natuurlijk, dat men naast *'s nuchtens*, *'s nuchtends* of *'s nuchtens* ook wel 's *uchtens* gebruikte. Zegt Jan van Brabant in zijn door Dr. Eelco Verwijs, Bloemlezing III, 126 vs. 9., medegedeeld gedicht:

Al den dach.
Van *nuchtens* toter respertijt,

in een mij door Dr. Eelco Verwijs aangewezen plaats uit Willem van Hillegaersberch (van den sacrementen vs. 254.) bl. 177, heet het:

Sanderdachs *des uchtens* vroeg,

en ook Kiliaan geeft *'s ochtens;* terwijl Hooft (zie Woordenboek der N. T. onder *ochtend*) nu eens *des nuchtens* en dan weer *'s nuchtends* of *'s nuchtents* bezigt.[12]) Toen het echter eens zoover was gekomen, toen was ook het oogenblik verschenen, dat het, behalve in zamenstellingen en bijwoordelijke uitdrukkingen,

geheel of bijna geheel in onbruik geraakte oude vrouwelijke *uchte* onder een geheel nieuwe gedaante en met een veranderd geslacht tot een nieuwen werkkring zou worden geroepen.

Immers wat lag nu meer voor de hand dan dat men de adverbiale uitdrukkingen *'s nuchtens*, *'s uchtens*, *'s nuchtends*, *'s nuchtents* aanzag voor genitieven van een mannelijk substantief *nuchten*, *uchten*, *nuchtend* of *uuchtent*. En alzoo is het ook geschied. Omtrent het midden der 17e eeuw, of misschien wel vroeger, leeft het mannelijke substantief *uchtend* reeds als een hart.

Immers zegt reeds Hooft N. II. 45: Zij blokten meenigmaals ... heele daaghen van den *uchtent* tot den avond; en Meijer verklaart in zijn Woordenschat *matutin* door *uchtendt*stondigh en *aweit* door *uchtend*zang. En zoo hebben dan die door velerlei vergissing in de wereld gekomen adverbiale uitdrukkingen *nuchten*, *nuchtens*, *'s nuchtens*, *'s uchtens*, *'s nuchtents* en *'s nuchtends*, geholpen door 't *uchten* der zamenstellingen *ochten*- maal etc., in plaats van het vroegere vrouwelijke *uchte* een vonkelnieuw mannelijk substantief *uchtend* of *ochtend* in het aanzijn geroepen.

Dat juist *uchtend* (*ochtend*) het gebruikelijke woord werd, is grootendeels toeval: 't had natuurlijk ook wel *nuchten*, *uchten* of *nuchtend* kunnen worden.

't Zou dus ook wel mogelijk zijn, dat hier of daar een nominatief *uchten* (*ochten*) werd aangetroffen; maar die is dan noodzakelijk op de boven uiteenzette wijze bij vergissing uit een bij vergissing geboren *'s uchtens* of zamenstellingen als *uchten*-maal ontstaan, en 't zijn dus altoos deze adverbiale uitdrukkingen en en zamenstellingen, die men aan een onderzoek naar den oorsprong van het mannelijk *uchtend* ten grondslag moet leggen.

Dat *nuchten* of *nuchtend* in den *struggle for life*, die ook op 't gebied der taalvormen steeds gaande is, werkelijk een poos de zege aan *uchtend* heeft bewist, dat blijkt ten duidelijkste daaruit, dat naast *ochten*- *maal* ook *nochten*- *maal* in gebruik kwam, en dat Hooft, N. II. 419, het krieken *des nuchtends*, dat is den genitief van een nominatief *nuchten* bezigt; ja, in de woordenlijst van meergemelde Bloemlezing wordt *nuchten* als grondvorm van *nuchtens* opgegeven. [1]) *Uchtend* is echter in 't eind alleen

meester van het slagveld gebleven, en *nochten-maal* is niet zoo gelukkig geweest als de Hd. *Nebenmensch* en *Nebenchrist*, die de Mhd. *ebenmensch* en *ebenchristen* volkomen hebben verdrongen. [14])

Misschien zal het dezen en genen lezer, die zich met de voortgaande ontwikkeling der taalvormen niet zoo opzettelijk heeft bezig gehouden, niet zoo geheel aannemelijk voorkomen, dat uit zulk een nog wel bij vergissing in de wereld gekomen genitief *'s uchtends* of *'s ochtends*, dat, in sommige streken van ons land onder het volk zoo veelvuldig gebezigde, *ochtend* in gebruik kon raken. Om aan de gemoedsbezwaren van die dezen en genen eenigzins te gemoet te komen, merk ik op, dat hoe dieper men doordringt in de geschiedenis der taal- en begripsontwikkeling, het hoe langer hoe duidelijker begint te blijken, dat *vergissing* een der hoofdhefboomen dier ontwikkeling is geweest, en dat het een zeer gewoon en door tal van voorbeelden te staven verschijnsel is, dat door vergissing uit een verbogen vorm een nieuwe grondvorm (d. i. bij een werkwoord een nieuwe infinitief, bij een zelfst. naamwoord een nieuwe nominatief) in gebruik komt. 't Is door dusdanige vergissing, dat uit het imperf. *wrochte* (van werken) een nieuw infinitief *wrochten* is ontstaan, die Holtrop nog niet, maar Bomhoff wel heeft; zoo is uit het imperf. *däuchte* (van *dünken*) een nieuwe infinitief *däuchten* geboren, welk bij vergissing gevormde nieuwe infinitief reeds op weg is een splitsing van het begrip door *dünken*, uitgedrukt tot stand te brengen Maar wat voor ons geval hoogst leerzaam is, dat zijn die talrijke Nhd. nominatieven op *n* (gen. ens) als *Balken*, *Ballen*, *Bogen*, *Braten*, *Daumen*, *Garten*, *Haufen*, *Husten*, *Kasten*, *Magen*, *Riemen*, *Spaten* etc. etc. etc., die alle in 't Mhd. nog den nom. enk. op *e* en alle overige naamvallen op *en* hadden. Waaraan hebben die hunnen Nhduitschen nom. enk. op *n* te danken. Immers enkel en alleen hieraan, dat de verbogen *n*-vorm, die, gesteld dat alle naamvallen in 't gebruik beurt om beurt evenvaak voorkomen, zevenmaal vaker moest gehoord worden dan de onverbogen vorm op *e*, eindelijk voor den grondvorm werd aangezien, zoodat men niet *Balke*, *Balle* etc. etc. voor den eigenlijken nominatief hield, maar *Balken*, *Ballen* enz., enz. en ze ook als zoodanig behandelde, dat wil

zeggen, deze reeds verbogen vormen, als waren 't echte onverbogen n-vormen, gelijk b. v. *Morgen*, *Ofen* etc., nog eens verboog, en in plaats van een genitief op *n*, die hun toekwam, een nagelnieuwen op *ns* gaf, waarop ze eigentlijk geen recht meer hadden. [15])

Andere voorbeelden van grondvormen, die aan de veelvuldig voorkomende verbogen naamvallen hun ontstaan te danken hadden, levert ons de Fransche taal in woorden als *sermon*, *tuteur*, *amour*, *ambition* etc. etc., die alle deels door vorm en klem (*amour*, *ambition*), deels door den klem verraden, dat zij op de verbogen vormen *amóris*, *tutóris*, *sermónis*, *ambitiónis* en niet op de onverbogen vormen *ámor*, *tútor*, *sermo* en *ambitio* berusten. De inwoners van Gallië namen de Latijnsche woorden onder dien vorm over, dien ze 't meest hoorden en zagen. Ook zijn in 't Latijn zelf de nominatieven *honos*, *arbos* etc. door den invloed der verbogen *honoris*, *arboris* ete. in *honor*, *arbor* etc. overgegaan.

Deze voorbeelden waren gemakkelijk met vele andere uit verwante talen te vermeerderen, doch de gegevene zullen wel voldoende zijn, om te bewijzen hoe licht de spraakvormende gemeente bij vergissing uit een verbogen vorm een nieuwen grondvorm in 't leven roept.

En hiermede geloof ik, dat het opkomen van het tegenwoordige mannelijke *uchtend* of *ochtend* in plaats van het vroegere vrouwelijke *uchte* genoegzaam is in 't licht gesteld.

Ten slotte moet ik nog opmerken, dat het geheele beloop mijner bovenstaande redeneering meebrengt, dat ik *ochend* niet door inlassching uit *ocht*, maar door de elisie der *t* uit *ochtend* geboren acht; te meer daar het uitstooten der *t* uit *cht* in den volksmond zulk een gewoon verschijnsel is. De analogische gevallen door Dr. Cosijn op dit punt aangehaald zijn volkomen gezond ondanks de *j* in *zuchtjes* etc.; want in de gemeenzame en gewestelijke uitspraak gaat die *j* in *i* over, en toch blijft de elisie bestaan. Immers hoort men voor ,wacht eens' wel *wach'ies*, voor ,zachtjes' veel *zach'ies*, voor ,wichtje' wel *wich'ie* onder anderen in het welbekende

Lieve wichie!
God verlich'ie!

en wat daar meer volgt in de studentikoze vertaling van:

Fille chère!
Dieu 't éclaire etc.

Vele andere punten in den loop mijner uiteenzetting ter sprake gekomen, als ook den oorsprong van het woord *uchte*, dien ik meen gevonden te hebben, wil ik deels in een reeks aanteekeningen deels in een vervolg trachten af te handelen. Nu wil ik alleen nog een oogenblik stilstaan bij het ook bij Kiliaan voorkomende *nuchte* in plaats van *nuchten*. Men zou zich van dit *nuchte* naast *nuchten* kunnen afmaken door te zeggen, dat de *n* van *nuchten* door den invloed van het Hollandsch dialect verloren ging. Doch daar zou nog al iets tegen zijn in te brengen.

Ten eerste vertegenwoordigt Kiliaans Glossarium geenszins bij uitnemendheid, laat staan bij uitsluiting, het Hollandsche taaleigen, maar *voces Brabantis in primis usitatas;* zoodat we niet weten of *nuchte* wel een Hollandsche vorm is. Ja, 't is welhaast zeker, dat *nuchten* geen speciaal Hollandsche vorm is, aangezien de *n* van *nuchten*, voordat het wegvallen der slot-*n* in dezen tongval veld won, deels door de adverbiale *s*, deels door de aangehechte tongletter voor wegvallen werd behoed. Immers is ten tijde van Hooft, en dus meer nog voor Hooft, zelfs in 't Hollandsch volksdialect, blijkens de proeven ons daarvan in den *Warnar* van genoemden schrijver en in Bredero's *Spaanschen Brabander* en *Moortje* bewaard, het wegvallen der slot-*n*, behalve in attributief gebruikte bijv. nw. en verled. dlw., een tamelijk zeldzaam verschijnsel. Alle bezwaren vervallen echter, zoo we aannemen, dat *uchte*, schoon gewoonlijk zwak, toch ook, zooals zoomenig ander woord, wel sterk werd verbogen; zoodat men in plaats van het gebruikelijke *en uchten* soms ook *en uchte* bezigde, waaruit dan op dezelfde wijze *nuchte* voortsproot als uit *en uchten* later *nuchten* ontstond. Ten opzichte van deze veronderstelling kan ik met Newton zeggen: *hypotheses non fingo;* want zij steunt op vers 3463 van den Hêliand, waar niet zwak *an uhtan* maar sterk *an uhta* staat te lezen.

AANTEEKENINGEN.

[1]) Minder klemmend is Dr. Cosijn's betoog, dat *nakend* niet uit *naakt* is geboren, maar uit *naket;* want, alles wel beschouwd, is het noch uit 't een ontstaan noch uit 't andere. Het behandelde woord komt namelijk reeds zeer vroeg onder tweederlei gedaante voor. 't Ofri b. v. bezigt niet alleen *nakad* (*naket*) maar ook *naken*. Zoo staat in 't Westerl landrecht 254, 51: als ma siucht anne mon and ene frouwe bede *naket* togadere; maar 440, 18: da *nakena* Fresen = de naakte Friezen, en 440 27: alle *naken* Fresen. 't Nfri. heeft nog *neaken*, 't Noordfri. *naken*, *nacken* en *nackt;* en 't On. wel *naktr*, *nöktr*, *nökvidr*, maar tevens *nakinn* (*nn* uit *nr*), dat in 't Zweedsch (*naken*) en in 't Deensch (*nögen*) uitsluitend in gebruik is gebleven. De vorm *naken* is ouder dan *nakend*, is dus niet door 't wegvallen der *d* uit *nakend*, noch door 't inschuiven van *n* uit *naked* gesproten, maar het is de volkomen regelmatig verschoven Duitsche vorm van het Sankr. *nagná.*

Nakend, de vooral in onze noordelijke provinciën gebruikelijke vorm, is dus door 't zoo geliefkoosd versterken van een *n* door een tongletter uit *naken* ontstaan, even als het veelvuldig gebezigde *dronkend* uit *dronken*. Men dient met deze inschuivingstheorie in de Duitsche talen wat omzigtig te zijn. Vergelijkt men b. v. het Ohd. *samant*, Mhd. en Mnl. *sament* met Goth. *samath* (ἐπὶ τὸ αὐτό) Ags. *samod* of *samed,* dan zou men licht aan 't inschuiven eener *n* in bovenstaande vormen denken; doch zien we dat 't Goth. ook *samana*, 't Ags. ook *saman* en te Mnl. ook *samen* bezit, dan wordt het waarschijnlijker dat *samant* en *sament* door 't aanhechten dier geliefkoosde tongletter in de wereld zijn gekomen, evenals het Mnl. *sident* uit *siden* (Ags. sidhdhan of sîdhan), Mhd. *neberd* uit *neben*, *zwischent* uit *zwischen;* *vollend*(*s*) uit *vollen*, *wilend*, Nhd. *weiland*, uit den dat. mv. *wîlen*, Nnl. *wijlen;* en ons ten *uwent*, ten *onzent* etc. uit ten *uwen*, ten *onzen;* ten *jouwent* bij Bredero reeds in 't Moortje:

,Alle dommelicke sondachs so waren wij *tot jouwent* op de warme ketel.'

[2]) Dat de nom. enk. *vasten* door 't aanhechten eener *n* uit het vrouwelijke *vaste*, Ohd. *vasta*, is voortgekomen, mag men betwijfelen. Het gewone lot van dusdanige Mnl. woorden op e was — tenzij ze op *de* uitgingen (als bode, linde) of zulk een bijzondere geschiedenis hadden als *uchte* — dat ze de *e* lieten vallen. De nominatief enk. *vasten* laat zich dan ook, geheel ongedwongen en volkomen in overeenstemming met de phonetische wetten die de Nederl. taal beheerschen, verklaren. *Vasten* staat volkomen gelijk met woorden als *keuken*, *keten*, *reden*, die geenzins door 't aanhechten eener *n*, maar door 't wegwerpen eener *e* zijn ontstaan. Gelijk *keuken*, *keten* en *reden* vroeger *cokene* ('t fragm. van 't Nevelingenlied), *ketene* en *redene* (Ohd.

redina) waren, zoo was *vasten* vroeger *vastene*, dat Kiliaan nog heeft en welks vollere vorm *fastunnia* ettelijke keeren in den Heliand voorkomt, gelijk de, evenals in 't Ndl., verkorte vorm *faesten* in 't Ags. Wel beteekent *fastunnea*, evenals 't Ags. *faesten* en 't onz. Goth. *fastubni*, meer ,het vasten' dan ,vastentijd', (in welken laatsten zin vooral *vasta* gebruikt werd), maar *vastene* bij Kiliaan heeft beide beteekenissen.

De vergelijking van *uchten* met *toren* is ook niet volkomen in orde.

Ook al bestaat er werkelijk een nominatief *uchten* naast *uchte*, dan zal men nog niet kunnen zeggen, dat zoodanig *uchten* gelijk staat met *toren* naast 't Mnl. *torre* (of *tor*). Immers, *uchte* is zwak en de *n* van *uchten* zou blijkens het in den text verhandelde altijd van een anderen aard zijn dan die van *toren*; want *torre* is sterk, niet alleen in 't Mnl., maar ook in al de verwante taaltakken en in alle verschillende gedaanten, waaronder het voorkomt, zoowel het Ohd. vrouwelijke *turri*, *turre*, als het mannelijke Ags. *torr*. De vorm op *n* bestond ook reeds lang voor dat er van een Mnl. *torre* sprake is. Immers lezen we in de zoogenaamde Karolingische Psalmen, Ps. 60. vs. 4: thu leidôs mî, wanda gedân bist tô-hopa mîn, *turn* sterke, fan antsceine fiandis = gij leiddet mij, want gij geworden zijt mijn toeverlaat, *toren* van sterkte, van 't aanschijn des vijands. Ook in 't Oudn. is 't woord *turn* en dus reeds met de *n* voorzien, waarmee het zich ook in 't Mhd., doch reeds wisselend met *m*, vertoont. Ook 't Litauisch heeft tôrnis; misschien uit het Duitsch overgenomen. De in alle verwante taaltakken onveranderd, voorkomende *t* bewijst, dat alle de verschillende vormen (ook 't Ohd. *urrea?*) afkomstig zijn van 't Lat. *turris* of 't Grieksch τύῤῥις (of ouder τύρσις bij Pindarus). Homerus kent dit woord niet: hij gebruikt πύργος. 't Is zeker een der vroegst overgenomen woorden, want reeds zeer vroeg maakten de Germanen en Belgen met de Romeinsche *torens* kennis. (Zie Caes. B. G. II cap. XII). Ook met Dr. Cosijn's verklaring van de *d* in *ochtend* als een eigenaardigheid van 't Hollandsch dialect, kan ik mij niet vereenigen

Heeft *ochtend* de slot-*d* niet aan zijn veelvuldig verkeer met *avond* te danken, dan is 't zeker geen Hollandsche noodzakelijkheid die ze haar bezorgde (*morgen* bleef *morgen* zonder Hollandsche *d*-stut), maar veeleer een Nederlandsche, ja algemeen Duitsche hebbelijkheid om de slot-*n* door een tongletter te dekken. *Iemand* en *niemand* hoort men niet alleen in Holland, maar door gansch Nederland, ja Duitschland; en het Deensche *Mand* en *Qvinde* = *man* en *kwene* (d. i. vrouw, Goth. Qino) hebben hun *d* aan diezelfde neiging te danken Zooals gezegd is, vindt men *uchtend* reeds bij Hooft: en in zijne en Bredero's nabootsingen van 't Hollandsch volksdialect komen nog weinig sporen van 't wegvallen der slot-*n* voor; integendeel vertoont zich in den Spaanschen Brabander in 't gesprek der knikkerende jongens, dit laatste woord reeds met de *n*: "Komt *jongen* langt me je hoedt," zegt Joosje tegen Contant, en later: "O bloet dat sen vlocken barckman, die *jongen*, die kan schieten." Dat *jongen* voor *jonge* zullen we ook wel aan een vergissing of aan ingenomenheid met het meer klinkende van den verbogen *n*-vorm te danken hebben. Ook afkeer van den hiatus zal, toen men 't gevoel voor het onderscheid tusschen verbogen en onverbogen vormen begon kwijt te raken, menige *n* hebben gezet, waar zij niet behoorde. Van daar denkelijk bij Jan Luyken: ,Dit wou *den goeden* Hemel wreeken', en: ,dat *den* Hemel uwe boosheijd straf'; van daar het bij varenslieden zoo gebruikelijke d*en* Ouwe of den Ouw*en*, waarmee ze den kapitein bestempelen, ook al telt hij pas 25 jaar.

Niet onaardig geeft Kiliaan, die *jonje* niet *jongen* kent, als mominatief voor *le dernier jour*. . .uyterst*en* oft jongst*en* dagh.

Dat dekken der slot-*n* door een tongletter schijnt al een heel oude Duitsche liefhebberij te zijn: want de *d* van *hond* is, blijkens de Skr., Gr. en Lat. vormen *çvan*, κυον-, *can*—, een Duitsch toevoegsel, waarmee dit woord reeds circa 360 n. Chr. versierd was De oude Friezen zeiden ook *hund*, maar hunne nazaten hebben die *d* weer laten zakken; als deze iemand op een plaats zien, waar hij niet behoort, roepen ze: 'n *huwn* in de tsjerke!

[3]) Reeds in de vroegste tijden schijnt het gebruik van *uhte*, in de Nederduitsche tongvallen, behalve in zamenstellingen en bijw. uitdrukkingen, zeer beperkt te zijn geweest. In 't Ags. komt het zelden anders dan adverbiaal of als lid van een compositum voor; in den Hêliand enkel adverbiaal; in de Oudnederduitsche (Karloingische) psalmen zal men 't nergens aantreffen; evenmin in Oudfriesche oorkonden. Ook 't Nieuwfriesch kent het niet; de Groningers evenmin, en de Drenten denkelijk ook niet. En of het in Nederduitschland erg in zwang is mag men betwijfelen. Een hier woonachtige, uit Osnabruck afkomstige, familie heeft het in die streken nooit gehoord. Schambach heeft het in zijn Göttingisch-Grubenhagensches Idiotion ook niet; wel *mormorgen*, *mermorgeu* en *momorgen* d. i. *mornemorgen* voor *morgenochtend*, evenals 't Engelsch to *morrow-morning*. De Groningers zeggen hiervoor *mörgen vroug*, de Friezen *morn froeg*, de Zutfenaren *morgen vrog* (*o* als in *dom*), doch de Overijsselaars gemeenlijk *morgenochtend*. In 't Bremer Idiotion wordt het, blijkens 't artickel *ochtend* in 't Woordenboek, gevonden; ook Thieme heeft het in zijn Duitsch-Engelsch Woordenboek opgenomen, doch die heeft wel meer in onbruik geraakte woorden. Zeker is 't, dat het in 't Nhd. evenmin gebezigd wordt als in 't Engelsch. Ook het Deensch schijnt het niet meer te kennen; het Zweedsch daarentegen heeft niet alleen, in overeenstemming met het Oudn., *otta* vrouwelijk, maar ook, merkwaardig genoeg, *otte* mannelijk; voorts verscheiden zamenstellingen met dit woord.

[4]) Die *v* in *uhtvô* zal wel een Gothische eigenaardigheid zijn, die deze tongval wel meer vertoont, bijv. in *bandvo* = een teeken; *galvo* (Deensch *gade*) = straat, en *vahtvo*, alle drie zwak en vrouwelijk evenals *uhtvo*; terwijl naast *vahtvô* het Ohd. *vahta* staat evenals naast *uhtvô* 't Ohd. *uhtvă*. Ook hierin is dit Goth. *uhtvo* merkwaardig, dat de *u* voor de *h* niet, zooals gewoonlijk, in *au* is overgegaan; waaruit men wel vermoedt, dat die *u* lang was; welk vermoeden men bevestigd acht door Nôthêr's *uohta*. Doch dit bewijst niets, aangezien N. wel meer *uo* schrijft in plaats van een ontwijfelbaar korte *o* (*u*) b. v. in *uohso* voor *ohso*, Goth. *auhso*, Doch de aard dier Gothische *u's* eischt een opzettelijke behandeling.

[5]) De *ó* in 't On. *ótta* is de gewone verlenging der *u* bij 't wegvallen of assimileeren eener *h*, ook voorkomnede in *drótt* naast Ags. *dryht* (drost); *sótt* naast 't Goth. *sauhts* Nedl. *zucht* (in water*zucht* etc.) *nótt* naast *nacht*. etc.

[6]) De zamenstelling *ochten-maal* is niet van den oudsten stempel; de oudste composita van dit woord waren alle, zooals trouwens gewoonlijk bij die ouden van dagen het geval is, echt of eigenlijk, blijkens de Ags. *uhtgebed*, *uhtsang*, *uhttîd*, de Ohd. *uhti-sang*, *uhto-sterno* en 't On. *óttu-* söngr. Merkwaardig is het lengteteeken op *ûhtô-sterno* in de Ohd. vertaling van Boëthius de Consolatione philosophiae 221.

[7]) Immers moest men al weinig onderscheid tusschen deze naamvallen voelen

om, zooals in Adrianus en Ritheus gebeurt, te kunnen schrijven: *On thone daeg* (aee) he wäs ær gesceapen, and *on tham dæge* (dat) he eft gesweealt.
op dien dag was hij vroeger geschapen, en *op dien dag* stierf hij later.

Evenzoo: Job ârâs on *tham* eahtodan dage, on *ærne* merigen. Job verrees op den 8sten dag, in den vroegen morgen.

[8]) Ook het *en* waaruit de *n* van *nevens* is overgebleven zal wel uit *an* niet uit *in*, zijn gesproten. Bezigt het Ohd *ineben*, het Nederduitsch gebruikt *an*, 't Ags. *on efn* adverbiaal, doch 't Os. van den Hêliand *an ebhan* als voorzetsel, vs. 1150: *an ebhan* Galileo-land, vs. 2234 *an ebhan* Galilea-land = naast of bij het land Galilea.

[9]) *En* klinkt in den Frieschen mond licht als *in;* zenden spreken velen als *sinden* uit.

[10]) Ongeletterden *schrijven* veel ,ik kom *een* zondag' voor ,'*n* zondag, daar ze, heel natuurlijk, deze '*n* gelijkstellen met die van ,'n boek', ,'*n paard* etc. Het Oudfri. ,*een* ontid' voor ,*an* ontîd' heeft misschien reeds aan deze verwarring van 't voorzetsel met het lidw. zijn ontstaan te danken.

[11]) Is *ochtend* werkelijk een nabootsing van *avond*, dan vindt het een waardigen tegenhanger in 't Engelsche *morning*. In Ags. geschriften vindt men naast *aefen* wel reeds ook *aefnung*, maar naast *morgen* of *morn* geen *morgenung* of *mornung*. In Cap. gr. Chron. 45 staat voluit *morowning* een nabootsing van *eve-ning*, waaruit blijkt, dat wegens het uit *æfen* verkorte *eve* de combinatie *ning* voor den uitgang werd aangezien. In Wycleffe's bijbelvertaling (van circa 1389) lezen we Marc. 1. 35: in the *morewinge* d. i. *morrow-ing* naar de analogie van *even-ing;* terwijl Tyndale in zijne vertolking van den bijbel 1526, op dezelfde plaats *moorninge* bezigt uit den verkorten vorm *morn-ing*, dat sedert in gebruik is gebleven en de splitsing heeft bevorderd van de begrippen *cras* en *mane*, vroeger in *morrow* vereenigd.

[12]) Men zal nu in het door Dr. A. C. Oudemans (Woordenboek op de gedichten van Bredero *in voce*) uit het Moortje aangehaalde *nochtent* wel iets anders zien dan *ochtent* plus klem-*n*, zooals ZWEZGel. het verklaart. *Huye nochtent* staat zeker voor *huiden en ochten* gelijk Kiliaan's *morgen nochten* voor *morgen en ochten*. In *huye* zouden we een voorbeeld van 't wegvallen der slot-*n* hebben, zoo die *n* van *heden* niet zulk een raadselachtig wezen was, waaraan dit woord reeds zeer vroeg ook al bij nabootsing schijnt gekomen te zijn.

In plaats van:

De blanken uchtendt met haar schoon gebloosde kaken...

zooals in den Geraerdt van Velsen staat gedrukt, had de Drossaart ook wel: ,*De blanke nuchtendt*' kunnen schrijven, daar hij ook des *nuch*tendts schreef. Maakt Hooft *uchtend* hier alleen vrouwelijk, omdat hij personifieert, of komt dit woord anders ook bij hem met dit geslacht voor? Schrijft hij ,van *den* ochtendt' enkel om den hiatus te vermijden? Met het geslacht sprongen die Ouden, die geen heerleger van geslachtslijsten ten dienste stond, soms al heel zonderling om. Bij Jan Luyken staat pag. 10 der Duytse Lier (uitgave 1738), niet meer of minder dan:

Dit wou *den* goe*den* Hemel wreken,
Zij deed hem 's uchtens voor den daauw,
Zoo hij zich spiegelde in de beeken,
Verlieven op zijn eygen schaauw.

[13]) Dat die parasitische tongletter nog dadelijk zoo vast niet zat, blijkt uit het zooevengemeld boek van Jan Luyken, waarin pag. 2 boven: *ochtent*, onder: *'s uchtens*, op pag. 4 morgen *uchtend*, pag. 10 *'s uchtens*, pag 16 *uchtend* staat: zoodat Jan de *d* voor *s* niet noodig oordeelde.

[14]) In 't voorbijgaan vestig ik er de aandacht op, dat in de woordenlijst van Dr. De Vries en Dr. Te Winkel *evenmensch* en *evenbeeld*, die Holtrop beide en waarvan Kiliaan het tweede heeft, niet zijn opgenomen.

[15]) 't Is door een dergelijke vergissing dat *Herz* aan zijn genitief *Herzens* is gekomen. Men hoorde *Herzen* veel vaker dan *Herz* of *Herze*, hield *Herzen* voor den hoofdvorm, verboog dien, en *Herzens* werd de blijvende genitief, schoon *Herz* als nominatief het veld behield Dr. Cosijn ziet dus de zaak verkeert in, als hij op pag. 17 zijner vergelijkende spraakleer beweert, dat *Herzens* de eenige vorm is, die den buigingsuitgang na de *n* behouden heeft. Reeds in het Oudh. (*herzin*) had die genitief zijn *s* verloren, en heeft ze eerst laat, op de uiteengezette wijze, bij ongeluk weer aangenomen.

[16]) *Nacht* heeft ten opzigte van zijn geslacht in de Nederlandsche taal dezelfde geschiedenis als *ochtend*: het dankt zijn mannelijk genus aan dezelfde, door 't adverbiaal gebruik te weeg gebragte, vergissing. Oorspronkelijk is *nacht* in alle verschoven en onverschoven Indogermaansche talen vrouwelijk: zoo 't Vedische *nakti*, 't Gr. νύξ, Lat *nox*, Lit. *naktis*, Let. *nekts*, Oudslav. *nosjti*, Goth. *nahts*, Ags. *neaht*, *niht*, Ohd Mhd. *naht*, Ofris. *nacht*, Oudn. *nátt* of *nótt*. Doch in de Oudduitsche talen had *nacht* een, zeker overouden, in 't Goth reeds onregelmatigen, genitief *nahts* of *nahtes*, Ags. *nihtes* etc., die dikwijls adverbiaal met *dages* werd verbonden: zoo b. v. Kero 24: *tages* indi *nahtis*, Ags. bijbel Marc. IV, 27: *dages* and *nihtes*, Ofri. *nachts* iefthа *deis* etc. Toen men nu *dages* met 't lidwoord begon te verbinden, kreeg *nahtes*, ook wegens zijn vreemden vorm, waardoor het al het voorkomen van een mannelijken genitief had, dat lidw. eveneens en men zei nu b. v. in 't Ofri. *thes* deis iefthа *thes* nachts, zoodat *nacht* er nu werkelijk als een mannelijk woord uitzag. Buiten *dit* adverbiaal gebruik handhaafde het echter zijn vrouwelijk geslacht en zei men b. v. in 't Ags.: on *thære* nihte, in den Hêliand: ‚*diu* tiorda tîd *therâ* nahtes', Ofri. fon *dere* nachte, *thiu* thiustera nacht, en ook in 't Nhd. is *Nacht*, ondanks des *Nachts*, vrouwelijk gebleven. Alleen in 't Nederlandsch heeft *nacht* zijn geslacht ook buiten de bijwoordelijke spreekwijs veranderd, en dat reeds vroeg; want in het Abel spel van Esmoreit (handschrift ┼ 1500[de] eeuw) uitgave van Prof. Moltzer vs. 514 staat reeds: van *enen* nacht ten ander*en*. Intusschen is het bij ons nog lang tusschen beide geslachten blijven weifelen. Zegt Kiliaan adverbiaal ‚*des* nachts' hij zegt tevens ‚in *de* voornacht, ‚in *de* nanacht', ‚bij duyst*ere* nacht', en Jan Luyken in zijn Duytse Lier, pag. 15, zingt van ‚het diepste *der* nacht' en op pag. 29 van: ‚*Ter* midd*er*nacht'. *Midder* is hier klaarblijkelijk de sterke dat. enk. vrouwelijk, en toch wordt het uit deze adverbiale spreekwijze, evenals *uchtend* uit *nuchtends*, geboren subst. *middernacht* in de Woordenlijst van Dr. De Vries en Dr. Te Winkel, gelijk *nacht* zelf, uitsluitend als mannelijk opgegeven, dat zich laat verdedigen door 't welbekende taalfeit, dat substantieven in bijwoordelijke uitdrukkingen dikwijls een ander geslacht hebben dan anders, welk verschijnsel echter altijd uit vroeger verschil of later vergissing voortvloeit Bij Holtrop word *middernacht* nog als vrouwelijk opgegeven en *nacht* zelf als *S. C.*, dat

beteekent *subst. communis generis*, zooals ook uit de daar gegeven uitdrukkingen het vallen van *de* nagt', ,in het holste van *den* nagt' etc etc blijkt. Het Hd. *Mitternacht*, op dezelfde wijze als het onze geboren, heeft zijn geslacht, even als *Nacht* zelf, behouden. Anders is het gegaan met *Mitwoche*, dat volkomen langs denzelfden weg als om *uchtend* aan zijn mannelijk geslacht is geraakt. In een goed Hd. Woordenboek in 1798 te Leipzig bij Christ. Gottl. Rabenhorst uitgekomen, wordt *Mitwoche* enkel als vrouwelijk opgegeven.

Maar wat gebeurt er? Naar de analogie van (*des*) *Sontags*, (*des*) *Montags* begon men *Mitwochs* (of ook *Mitwochens*) te zeggen, en uit dezen genitief vloeide nu een nom. mannelijk *Mitwoch* even natuurlijk voort, als uit *'s uchtends* etc. ons tegenwoordig mannelijk *uchtend*.

BLADVULLING.

In des Hoogleeraars MOLTZERS *Bibl. van Mnl. Letterk.* vindt men bladz. 71 der eerste aflevering den versregel:

Ic sie wel, die scouwen die sijn mijn.

In eene noot verklaart de Hoogleeraar, o. i. te recht, op het voetspoor van Dr. VAN VLOTEN, *scouwen* voor hetzelfde als *scouden*, van *scout*, d. i. *schuld*. Den Hoogleeraar dunkt deze verklaring ook daarom de ware, wijl men in *Rubben* vs. 199 vindt:

Soe sijn die scouden al gader mijn.

Het is ongetwijfeld de aandacht van den geëerden uitgever ontsnapt, dat nagenoeg dezelfde zin voorkomt in het in dezelfde aflevering door Hem uitgegeven *Spel van Esmoreit*. Daarin immers lezen we (bl. 45), vs. 730 tot '35:

O edele vrouwe, gheeft mi u hant
Ende wilt mi dese mesdaet vergheven,
Want ewelijc al mijn leven
Soe willic u dienere sijn,
Want die scouden die sijn mijn.

J. H. v. D.

JONGEN

DOOR

P. J. COSIJN.

Toen ik in den vorigen jaargang van onzen Bode mijn bezwaar tegen de verklaring van *ochtend* uit *ocht* blootlei, trachtte ik tevens de vorming van *ochtend* uit *ochte* door analoge gevallen toe te lichten. De woorden, die ik aan mijn verklaring deed voorafgaan („misschien is de volgende [verklaring] niet onjuist") bewijzen genoegzaam, dat ik alles behalve in den waan verkeerde een afdoend betoog te hebben geleverd. Hoezeer mij die voorzichtigheid geraden was, blijkt genoegzaam uit 't doorwrocht stuk van den Heer B. Vinckers over 't zelfde onderwerp. Ik erken dan ook volgaarne, dat zijne beschouwingswijze mij de eenig ware voorkomt: op 't cardinale punt, 't mannelijk geslacht van *ochtend*, heeft hij 't eerst de aandacht gevestigd en alleen dit is de sleutel tot 't recht begrip van de vorming des woords. Ook de aanwijzing der proclitische *n* (wel te onderscheiden van de prothetische, waarvan zelfs 't Middelnederlandsch merkwaardige staaltjes oplevert) acht ik alleszins juist: tot nadere bevestiging van 't door den Heer Vinckers gezegde vermeld ik nog *en alderheilegen dage* (Lanc. II, 22591), *en paeschdage* (Lanc. II, 24627), *in sinxendaghe* (Limborch I, 2251). Niet onbelangrijk is het, dat aan *nuchtens* wederom een *navonts*, *navents* of *navens* beantwoordt; vergelijk Wal. 10306, Sp. II. I³ 24, 14; I⁴ 48, 31; III³ 31, 67. Een *snavens* werd door

mij, en, naar ik meen niet zonder grond, in de plaats van 't onzinnige *snoevens* vermoed in de Vlaamsche Rijmkroniek, vs. 10136, en is nog de gangbare Zeeuwsch-Vlaamsche uitdrukking. Dat (reeds in 't Mnl.) de *t* voor de *s* gewoonlijk wegviel en zoo bij de vorming van een mannelijken nominatief uit *snuchtens* kan zijn toegevoegd naar 't model van *avond*, zij terloops aangemerkt.

Ook de overige punten van 't betoog heb ik met aandacht nagegaan. Wat in de eerste plaats *toren* aangaat, terecht brengt mij de Heer Vinckers 't Oudnederlandsche *turn* onder 't oog. Had ik in der tijd de moeite genomen van mijn excerpten na te slaan, ik had daaruit kunnen leeren, dat naast een Middelnederlandsch *torre* ook een mannelijk *toren* voorkomt. Om een paar plaatsen te noemen: Stoke VIII, 1290: *Daer lach stroe Binden torne* en VIII, 712: *Daer mocht men sien op de vaert Der viande, daer si haer baken Hoghe op haren torne traken.* Mlp. I, 2550: *Virgilius die ploech een dinck: By nachte plach hi uut te gaen, Ende ghinc onder enen toerne* (Var. *den toren*) *staen, Daer die joncfrou te slapen plach.* Ferguet 277: *Een hoghe torne stont ane deen ende*, ibid. 280: *Die den torne gebatalgiert so wel hadde op die hoghe see.* Desgelijks Lsp. II. 48, 386: *So dede die coninc maken Eenen toorne* (Var. *torre*) *van groten zaken;* ibid. 48, 1164: *Toornen* (Var. *torren*) *ende muren maecte hi mede.* Als blijkt, bestaat naast *toren* (of *toorne*, als *aerne* voor *aren*) een *torre* (ook *tor*, vergl. Sp. II. Deel I, pg. 7, vs. 24). 'T eerste beantwoordende aan 't Onl. *turn*, 't laatste aan Ohd. *turri*, As. *torr.* De verklaring van den *n*-vorm zij aan een nader onderzoek overgelaten; genoeg, dat daaruit geen enkel besluit te trekken is voor de wording van *ochten*, gelijk ik verkeerdelijk meende.

Wat *nakend* aangaat, de analogie van 't Oudhoogduitsche *samant*, waaraan de heer Vinckers veel schijnt te hechten, kan betwijfeld worden. Hoe treffend, bij schier gelijken vorm, de tegenstelling is van 't geen door Holtzmann in zijn Altdeutsche Grammatik dienaangaande wordt gezegd en wat door den Heer Vinckers is aangevoerd, blijke uit 't volgende citaat: „Auch für die ältere zeit muss man vorsichtig sein; nichts ist natürli-

cher als dieses eingeschobene *t* zu finden in samant neben saman und doch spricht Goth. samath für organisches ant'. Desniettemin geloof ik, dat onze landgenoot in voce *nakend* den spijker op den kop geslagen heeft. Ik maak dit op uit de volgende plaats bij Zarncke: *dô liez der valsche rihter si nacken zien durch die stat.* Dit Middelhoogduitsche *nacken* heet aldaar een ‚verstümmelte form', maar 't Oudnoordsche *nakinn* met de derivata *nögen* en *naken* aan de eene en 't Sk. *nagna* (waarom door den Heer V. in fem. gen. vermeld?) aan de andere zijde maken het meer dan waarschijnlijk, dat deze bijvorm van *nacket* aan *nackent* 't aanschijn geschonken heeft. [1]) Een Middelnederlandsch *naken* ben ik nog niet op 't spoor gekomen. Maar dit bewijst nog niets. [2])

Wat *vasten* aangaat, in 't Oudnederlandsch komt noch *vasta* noch een aan *fastunnia* beantwoordende vorm voor. 'T Middelnederlandsch kende zoowel een *vaste* als een *vastene.* Vergl. Stoke X, 1027; Brab. Yeest. II, 865 en de Var.; Vlaamsche Rijmkr. 3629 enz. In de samenstelling *vastelavond* of *vastenavond* neem ik én wegens de beteekenis van 't eerste lid én wegens den analogen Mhd. vorm bepaaldelijk een *vaste,* gen. *vasten,* aan; ons modern *vasten* zal intusschen wel uit *vastene* gesproten zijn. Niet onaardig is het, om te zien, hoe in *Paschen* zich zulk een *n*-vorm ontwikkeld heeft. De vorm *Paasch* is uit *Pasche,* Lat. *Pascha,* geboren en wordt in de spreektaal wel eens, in samenstellingen alleenlijk gebruikt: *een heerlijke Paasch, Paascheieren* enz. Ook de Goten hadden een *paska* (blijkens de toevoe-

---

[1]) 'T Latijn heeft *nudus* uit *nogvido.* Vgl. Leo Meyer Die Goth. Spr. pg. 422.

[2]) Hoe de Vinckers kan beweren, dat ik de formatie van *ergent* en *iemand* op de rekeaing van 't Hollandsch dialect zou stellen, vat ik niet. Mijn bedoeling *was,* dat, ware de *d* niet toegevoegd, de *n* in 't [latere] Hollandsch zou zijn weggevallen. Of evenwel de *nd* in *niemand* niet voor *nn* staat en een ten onzent sporadisch (maar in 't Scandinavisch zeer gewoon) verschijnsel is, verdient wel een nader onderzoek. Zoo vermoed ik, dat *ik konste* en *ik begonste* voor *ik kondde* en *ik begondde* en dit weer voor *ik konnde* en *ik begonnde* van *konnen* en *begonnen* (zwakken bijvorm van *beginnen*) staat. Is voorts de vergelijking van 't Gothische *kuntha* voor *kunnda* met On. *madhr* (voor *mandr* en dit voor *mannr*) met gesyncopeerde *n* en anorganische aspiratie onjuist?

ging *unsara* 1 Cor. 5, 7 vrouw.). Een nom. sing. *Paschen* (Sp. H. I[2] 3, 27 *die Paschen*, Ez. 45. 21 *het Paesschen*) is even als *ochten(d)* ‚bij vergissing' in de wereld gekomen en genomen uit den dativus pluralis *Paschen* voorkomende in de uitdrukking *te Paschen;* vgl. Lorr. II, 2693 *Wilthi het mach te paschen sijn, Datter nu comende es;* ibid. vs. 2719 *te pascen* en 't Drentsche volksrijmpje bij Ter Gouw, Volksv. pg. 208. In de Freckenhorster Heberolle staat 520, 521 naast *an thero paston* een *te paschon*, dat Heine aan een zwak fem., doch m. i. verkeerdelijk, toeschrijft. Dat men 't meervoud in de tijdsbepaling boven 't enkelvoud verkoos, is vrij natuurlijk, omdat men op de Paaschdagen in plurali 't oog had. Evenzoo bezigt 't Oudnoordsch een meervoudig *Páskar*, *Páskir*, welks datief in de uitdrukking *á Páskum*, Deensch *i Paasken*, Oudfriesch *to Paeschum*, volkomen aan ons *te Paschen* beantwoordt. Een dergelijke pluralis vindt men trouwens nog in 't Hoogd. *Ostern*, *Weihnachten* en *Pfingsten;* vergl. ook Fra. *les Pâques*. De vorm *Paeschendag* bij Maerlant en *Paesschenfeeste* bij Vondel zijn van den nom. *Paeschen* gevormd.

Doch om voet bij stuk te houden, zet ik de behandeling van *Pinksteren* ditmaal ter zijde, om over te gaan tot de behandeling van 't woord *jongen*, waarom het mij blijkens 't opschrift dezer schets eigenlijk te doen is. De heer B. Vinckers is van oordeel, dat ik in 't aannemen der epithetische *n* niet heb misgetast. Intusschen hoe aangenaam het is een man, als den heer Vinckers, aan mijn zijde te hebben, *magis amica veritas.* Ik begreep de vorming van dit woord ten eenenmale verkeerd, toen ik met mijn verklaring van *ochend* meende gereed te zijn.

Uitgaande van een zwak substantief *jonge*, stam *jongen*, moest ik natuurlijk tot de aanneming eener epithetische *n* in den nominatief komen. Dat dit substantief in vorm en wezen één is met 't zwakke adjectief, lijdt geen twijfel. Reeds 't Oudhoogduitsch kende zulk een *jungo*, 't Middelhoogduitsch *junge* (Graff III, 602; Müller, I, 776). Dit *jonge* komt ingelijks in 't Middelnederlandsch voor. In mijne aanteekeningen vind ik slechts de volgende plaatsen, doch die voldoende zijn, om 't bestaan des woords te staven:

Nom. Sing.	Mlp. II. 3923	*Amon was een vrissche* (Var. *abel*) *jonghe.*
Gen. Sing.	Mlp. II. 1442	(*Si*) *bat hair vriendelec aldaer* *Dat sy des jonghen name waer.*
Nom. Plur.	Mnlp. I. 745	*So gaet hi, als die jonghen plien,* *Ende wil sijn nuwe vrienden sien.*
Dat. Plur.	Mnlp. I. 178	*Den jonghen gheve ic te verstaen,* *Wat liefte is, als ic best can.*

De beteekenis is niet *puer*, maar *juvenis*, *adolescens*, als in 't Mhd. Voorts leest men *een jonge* Jes. 10, 19, *des jongen* Spreuk, 22, 15.

'T spreekt van zelf, dat naast den vorm *jonge*, plur. *jongen*, ook een *jong* of *jonge*, plur. *jonge* in den zin van de *jonge mensch* kan voorkomen. Immers de substantive gebruikte adjectieven gaan in 't meervoud (althans in den regel) *niet* op *en*, maar op de adjectiefs-*e* uit. Zoo in 't Middel- als gedeeltelijk nog in 't klassiek Nieuwnederlandsch. Doch hierover uit te weiden is thans overbodig. Dat ons *jongsken* van dit *jong* is afgeleid, zij terloops aangemerkt.

Naast dit mannelijke *jonge* komt voor dieren een onzijdig *jong*, Mnl. *jonc*, klassiek Nnl. *jonck*, voor, dat in 't Mhd. *junge* (Müll. I. 776), in 't Oudhoogduitsch deels *jungo* deels anders luidde.

Bewijsplaatsen zijn voor 't Middelnederlandsch:

Wal. 318	(*Hi*) *hevet een serpents nest vernomen,* *Daer vier jonghe in laghen ende sliepen.*
Lanc. III. 6529	(*Die vogel*) *sat op sine jonge te hant,* *Die hi allegader doet vant.*
ibid. 6534	*Die dode jonge tien stonden* *Ontfingen allegadere dleven.*

De meervoudige deminutieven *jongskine* en *jongekine* komen desgelijks Lanc. III. 7230, 7236, 7255 voor. In de Statenvertaling vergelijke men over *jonck*, plur. *jongen* Job 4. 11; 39, 3; 39, 7 enz. Zie verder Rijmb. Gloss.

Dit alles baat niets ter verklaring van ons *jongen*, dat niet alleen in den Statenbijbel Spreuk. 20, 11 en bij Breeroo, maar reeds ruim een eeuw vóór Kiliaen voorkomt. Nemen we al eens aan, dat de epithetische *n* zich in den nominatief genesteld heeft, dan blijft niettemin de pluralis *jongens* een waar mirakel. Wij bezitten een aantal als zwakke substantieven gebezigde

adjectieven: *geleerde*, *zieke*, *wijze* enz. enz. Geen dezer gaat in nom. op *n*, in plurali op *ns* uit. Na vele vruchtelooze pogingen te hebben gedaan, om dit raadsel op te lossen, sloeg ik nogmaals Graffs Sprachschatz (ten overvloede naar ik meende) op en werd aangenaam verrast door twee plaatsen, die mij in dezen licht gaven. Aldaar (I. 606) toch worden vermeld: *junginun*, rudimenta en *die iunginen dero rammo*, pullos corvorum. 'T laatste alleen is voor ons betoog noodig, maar door 't eerste worden wij tot de overtuiging gebracht, dat hier aan geen schrijffout gedacht kan worden. Dit *iunginen*, pullos, kan zoowel een zwak mannelijk als neutrum zijn; door het tot een vermoedelijk Gotischen vorm *juggeinans* (*juheinans*), *juggeinona* (*juheinona*) terug te brengen, wordt de Nederlandsche vorm *jongen* eerst recht duidelijk. Deze moet eens *jongijn* geluid hebben en zal waarschijnlijk tot een adjectief op *-ijn* ,als *guldijn*, *zilverijn* enz. behooren. De vergelijking met *guldijn* is vooral daarom van pas, omdat ook dit adjectief een mannelijk zelfstandig naamwoord *gulden*, meerv. *guldens* heeft opgeleverd.

Uit vrees, dat te sterke ingenomenheid met deze vondst mij de bezwaren daartegen deden voorbijzien of gering achten, nam ik de vrijheid mijn gevoelen te onderwerpen aan 't oordeel van Dr. Kern, van wiens welwillendheid en raad ik steeds een dankbaar gebruik maak. ZHgl. versterkte mij niet alleen in mijn meening, maar verplichtte mij tevens met de verwijzing naar zijn voor de kennis onzer taal zoo hoogst belangrijke verklaring der Salische Glossen. Ik kan niets beter doen, dan de plaats (pg. 149) *wortgetreu* over te nemen. „Jetzt bleibt uns nog i n g i m u s zu deuten übrig. Es ist nicht viel daran zu deuten. Es giebt nur éin Adjectiv, das den Begriff „anniculus" und „bimus" umfasst; das adjectiv ist „jung", nicht nur in allen deutschen Zungen, sondern auch in fast allen indogermanischen Sprachen. Auf Fränkisch hiess es i u n g oder i u g; daraus weitergebildet ist nhd. Jungen, ndl. j o n g e n; im Ahd. ward dies von Thieren gesagt, z. B. "d i c i u n g i n e n d e r o r a m m o" (Graff, Spr. I 606). Der Gen. sg. ist auf Fränkisch i u n g i n u s oder i u n g i n i s (j u g e n u s, - n e s) oder auch wol i u n g i n a s. Das *is* mit lan-

gem *s* [*i?*] ist *ij* = *ii*. Ob die Glosse iugijnus oder iungijnus sein sollte, ist nicht zu entscheiden; ist auch ziemlich gleichgültig. Im Nnl. besteht die vorm jug nicht nur in jeugd, sondern auch in jufvrouw (aus jugvrouw) und im mundartlichen jochie „Jünglein".

Ik acht thans alle verdere behandeling overbodig. Met 't aanhalen van Dr. Kerns woorden heb ik den lezer voorzeker grooter dienst gedaan, dan wanneer ik mijn eigen betoog had voortgezet. Op de vraag, of ons Nederlandsch niet een soortgelijken vorm in *veulen* d. i. *volijn* en voorts ons *zwijn*, Got. *svein*, Lt. *su-înus* (vgl. Got. *gaitein*) bezit, dan wel of dit voor een verkleinwoord als Mnl. *magadijn* te houden is, kom ik later terug.

Nog een paar opmerkingen. De heer V. reduceert ons *keuken* tot een Mnl. *cokene*. Zoo ook anderen. Ik heb niets tegen dezen vorm, die tallooze malen voorkomt, dan dit eene, dat 't vaderschap van *keuken* daaraan moet worden ontzegd. De Middelnederlandsche *o* wordt in geen enkel geval onze *eu*, daar alleen de *i* des uitgangs Umlaut kan bewerken. Leert men al, dat een toonlooze *e* dezelfde kracht had, dan bewijst men dit alleen door die toonlooze *e*'s, die uit *i* zijn ontstaan; voor de andere is dit bewijs niet te leveren. Reden genoeg, om, tenzij men een *dubbele* uitspraak van den toonloozen klinker zou willen aannemen (*quod absurdum*), onze *eu's* terug te brengen tot den tijd, dat de *i* zijn aantrekkingskracht nog kon uitoefenen. De Middelnederlandsche *ue* of *eu* waarborgt ons bovendien in tal van woorden, dat reeds toen de Umlaut zich had vastgezet. In 't Vlaamsch of wat de tot op een zekere hoogte voorkomende Middelnederlandsche *κοινή* ook moge zijn, was zijn verschijning veel zeldzamer dan in 't dialect, dat onze schrijftaal ten grondslag ligt, maar litterair schraal vertegenwoordigd is.

Wat verder door mij aangaande 't vermogen der *j* om de verkleinwoordjes met een helderen klinker te begiftigen gezegd is, dient verbeterd te worden. 'T komt mij thans veel waarschijnlijker voor, dat b. v. *goodjes*, *lootjes*, *gaatjes* enz. uit *godje*, *lotje*, *gatje* enz. gevormd zijn naar analogie van *goden*, *loten*, *gaten* uit *god*, *lot*, *gat* enz., dan dat de *j* daarvan de oorzaak is.

Immers komen dergelijke meervoudige deminutieven met heldere vocalen alleen voor, wanneer ook de grondwoorden in 't meervoud den klinker openen. Om 't korter uit te drukken: *lotje* is 't verkleinwoord van *lot* en *lootjes* dat van *loten*. Een dergelijk verschijnsel, dat zich eveneens in 't dialectisch Duitsch voordoet, vindt men bij de neutra met meervouden op *eren*, oudtijds *er*; *kindje* is 't verkleinwoord van *kind*, *kindertjes* dat van *kinder* (thans *kinderen*) enz. enz. 'T spreekt van zelf, dat de meervouden *goodjes*, *lootjes*, *gaatjes*, *paadjes* enz. enz. later tot de vorming (,bij vergissing') van een enkelvoud *goodje*, *lootje*, *gaatje*, *paadje* enz. aanleiding gaven.

Haarlem, 20 Dec.

ROSE 3014.

DOOR

J. VERDAM.

In de bovenaangehaalde plaats komt een spreekwoord voor, waarvan de bedoeling duidelijk is, maar waarvan de woorden ons een oogenblik in verlegenheid zouden kunnen brengen. Daar staat namelijk:

Die dorper dient, na dorper loent.

waarvan de beteekenis geen andere zijn kan, dan die van het moderne „waar men meê verkeert, wordt men meê geëerd". Ten overvloede blijkt dit nog uit den Franschen tekst,

Qui felen sert, itant en a

„Die zich verlaagt tot het knechtschap van een schurk, plukt

daarvan de wrange vruchten, krijgt loon naar werken, dien vergaat het er naar".

Deze beteekenis van *lonen*, nl. die van *loon ontvangen*, *ergens goed of slecht afkomen* en dus ongeveer *beloond worden*, klinkt ons vreemd, daar wij alleen de bet. van *loon geven* er aan hechten. Het was ook in 't Mnl. wel niet de gewone beteekenis, maar behalve op deze plaats, komt zij ook voor *Exc. Cron. van Brabant.* 134 a.

Ende mits desen werden de Ludikers, die wreet van natueren sijn, noch felder en overmoediger, twelck hem ten lesten qualic *loonde*, also hierna geseyt sal worden, „hetwelk hun ten laatste slecht bekwam."

De plaats in den *Limb.* (I 1283)

Ic salse doen in enen viere
Verberren, wats gesci?,
Ic sal hare hare toverie
Wel doen loenen, dien si nu
Op heeft ghebracht an u.

levert slechts een half bewijs, want de zin kan zeer goed zijn: „ik zal haar heur tooverij doen *opbreken*; maar *loenen* kan ook = *belonen* zijn, wanneer men *doen* in den zin van *laten*, *bevel geven* opvat, even als „ic salse doen verberren".

Hetzelfde verschil van beteekenis, dat er is tusschen het Mnl. en het tegenwoordige *loonen*, bestaat ook bij andere verba.

Zoo beteekende *blusschen* ook *uitgaan*, bijna *gebluscht worden*, *Rinclus* 423:

Sine bluscht niet (*de gloed*), mer pijnt altoes voert.

en 555

Den berrenden dorst, dien du nu dreechs
en bluschste niet, dronestu den Rijn.

openbaren ook *openbaar worden*

Sp. 1[7], 53 21.

Het es te ghesciene noch
Dat bi di dit wort openbare.

ontsteken ook *ontbranden*, bijna *ontstoken worden*.
Versl. en berigten IV 26.

So waer die tranen vloyen hier,
Daer ontsteect een gheestelijc vier.

bederven ook *te niet gaan*, *omkomen*, *eindigen*.

Sp. 1, 3, 37.

Sulke sijn, die huwelic beginnen
Want si willen kindere winnen
Dat hare name niet en bederve.

I[6], 12, 22.

Want hi lievere vri wilde sterven
Dan in vangnessen bederven.

I[2], 24, 26.

In autworden hi hem bekende
Dan hijt selve moeste besterven,
Soude dat orloghe bederven (*ophouden*. *eindigen*).

erven ook *door erfenis overgaan op*, bijna *geerfd worden*

I[8], 11, 21

Want het was doe ende sidert sede
Alse een enen anderen onderdede.....
Sijn name ervedem te gewinne.

Ook van het omgekeerde zijn vele voorbeelden bij te brengen.

Biechten nu uitsluitend intransitief, beteekende vroeger ook *de biecht afnemen*. b. v. Rose 10828 sqq.

Ik biechte keysere ende keyserriune......
Maer in achte twent daerop,
Wat dat doen die arme kaytive.....
Hare biechte en willic niet verstaan.....
Dese coninge, dese Keyseriunen....
Ende begginen, diemen scone mach scouwen,
Dese begeric sekerlike
Te biechtene, opdat (= *mits*) si sijn rike.

Vgl. het Eng. *to take an oath* dat niet beteekent *een eed afnemen*, maar *afleggen*.

Versmachten, nu alleen intrans., beteekende vroeger ook *doen versmachten*, maar vooral *versmoren*, *verstikken*.

Rose 4703.

Tote diesmaels dat hem neemt die doet,
Endene die quade mort versmacht.

Rinclus, 1410:

Nideeheit, ghi hebt al bloet
bi quaden tongen die werelt doot.....
Haddise versmacht met eneger noet,
Ghi hadt der werelt bliscap grot
Anebracht.

TWEE MIDDELNEDERLANDSCHE GENITIVI,

DOOR

J. VERDAM.

I.

In den *Limborch* komt vijfmaal het woord *smiins* voor, waar de zin geen andere rededeel toelaat, dan den Gen. sing. van het pronomen personale.

Zie hier de plaatsen, waar *smiins* gevonden wordt.

III. 481.

Maer miin jonfrouwe es mere eren
Werdich ende groter heren
Dan*s miins*, die vare achter lande
Ende en hebbe goet gherande,
Dan ic barentare bejage.

III. 823.

Hi antwerde: God gheve u vrome
Ghi heren, wat begheerdi *smiins?*
Ik ben ghereet ende wille tsiins
U gheven om te quitene mi.

IV. 1439.

Echites seide: »Ghi siit sot.
Dat ghi u *smiins* onderwint,
Waendi dat ik ben een kint?

VI. 1292.

Eer dadic, vrouwe, dat ghi mi hiet
Dan enich mensche gedoen mochte
Ic ben die ghene die en rochte
Wat pinen ic dore u dade,
Indien ghii*s miins* hadt genade.

en XII. 805.

Nu besiet lieve heren.
Ic soude ten here gheine keren
Besiet, wat ghi *smiins* beghert.

Het is duidelijk dat in het eerste citaal in plaats van *dans miins*, moet gelezen worden *dan smiins*, en in het vierde *ghi smiins* in plaats van *ghiis miins.*

Op al deze plaatsen wordt een persoonlijk voornaamwoord vereischt, geen bezittelijk. Vooral blijkt dit duidelijk uit het vervolg van 't laatste citaat, waar Demophon (die ook XII, 805 spreekt), een oogenblik later zegt:

Begherdi *van mi* iet el
Dan goeden pays ende goede soene.

II 370, komt smiins als bezitt. voorn. voor:

„Here„ seidi, ontfarm u miins
Ic sal u soevele gheven smiins,
Dat ghiere op al u leven
Selt onthouden sonder begeven [1]).

d. i. ik zal u zooveel van *het mijne* geven. Als persoonl. voorn. evenwel moet het op eene andere wijze verklaard worden. Vonden wij *smiins* eenmaal, wij zouden het waarschijnlijk voor een fout verklaren, maar daaraan valt nu niet te denken. Wat kan dan de oorsprong zijn van dezen zonderlingen vorm?

De pronomina possessiva en personalia worden in de spreektaal meermalen dooreen gebruikt, en dit kan niet verwonderen, omdat de eersten uit de laatsten ontstaan zijn. *Ons* is even als het Lat. *vestrum* en *nostrum* zoowel pers. als poss. *Mijn* is gevormd van *mij*, evenals *uw* van *u*. In sommige boeken o. a. in de spraakkunst van den Hoogl. Kern wordt *mijn* als verbogen vorm van het pron. pers. opgegeven: van welken stam ook *mijner* en *mijns* zijn, in de uitdrukking *dat boek is mijn* wordt *mijn* door sommigen voor pers. door anderen voor poss. gehouden.

De spreektaal verwart beide soorten van woorden nog meer.

---

[1]) Lees: dat ghiere *u* op, al uw leven enz. want zich onderhouden is ook in 't Mnl. reflexief „hem onthouden.„

Men hoort tallooze malen „je moet het *mijn* zeggen: dat heb je van *mijn* niet gehoord".

De meeste menschen kennen het onderscheid tusschen *u* en *uw* niet, en zelfs *zijn*, dat veel verder van *hem* afstaat, dan *mijn* van *mij*, wordt door velen gebezigd in plaats van *hem*. B. v. ik heb het van *zijn* gehoord; je moet het niet aan *zijn* zeggen, enz. Zie Brill *Nederl. spraakleer.* § 75, 3. A 2.

Op dezelfde wijze is *u* de Nom. geworden van een nieuw pron. pers. door verkorting uit *uwe* en weglating van *edelheid*

Mijns inziens is het met *smiins* evenzoo gegaan. Dit was oorspronkelijk alleen possessief, maar kreeg door eene ellips langzamerhand eene personale beteekenis, even als *mijn*, *zijn*, *u*. Het uitgelaten subst. kan òf *lijf* òf *persoon* òf een ander geweest zijn, maar hiermede wordt m. i. de vorm voldoende verklaard. „Miin jonfrouwe es mere eren werdich ende groter heren dan smiins" kan ook nu nog zeer goed verklaard worden door de uitdr: „Mejuffrouw is een grooter heer waard dan *mijn persoon*". „In de uitdrukking wat ghi smiins beghert" en „wat begherdi smiins" hangen de genitivi natuurlijk van *wat* af.

De gen. *miins* komt nog op drie andere plaatsen in den *Limb.* voor, waar men geen gen. verwachten zou.

VI. 1623.

> Inne kere niet weder in Arragoen,
> Wat dat miins daar af gesciet,
> Daer men mi met oegen siet.

X. 64.

> God here! wat sal miins ghescien?

en 559.

> Neen vrouwe, seide dat ghersoen,
> Wat soe miins daer na ghesciet,
> Diere ghesellen en willic niet.

Blijkbaar was „wat sal miins ghescien" eene staande uitdrukking: waarin wij den gen. door *met mij* moeten wedergeven, maar juister beantwoordt aan de Mnl. zegswijze ons: „wat zal er *van mij* worden"? waardoor tevens de genitief wordt opgehelderd.

II.

Het zal wel voor niemand bewijs noodig hebben, dat de negatie *niet*, oorspronkelijk subst., even goed met een genit. kon verbonden worden, als thans *iets*, *niets*, *wat* enz. Op vele plaatsen nam men vroeger aan, dat het ww. den genit. regeerde, terwijl men later leerde inzien, dat de gen. alleen door *niet* werd te weeg gebracht. Hoe fijn het oor onzer voorouders op dit punt ontwikkeld was, blijkt o. a. uit *Limb.* II; 800.

Doet hiit oec[1], ent wel verghinge,
Dat si goet; en doet hiis niet
Hi en sal ons selve gheen verdriet
Doen.

Eene zeer bizondere toepassing van dezen regel is mij bij het lezen van den Limborch voorgekomen. De plaatsen, waar de uitdrukking voorkomt, zijn de volgende:

I. 1234.

U sone leit mi spade ende vroe
Ane, om sine vriendinne te sine,
Nacht ende dach doet hiis mi pine,
Maer doch blivet al verloren,
Emmermeer wetic wel te voren
Dat ik *siins wives* niet en ben.

1165.

dies soueti tere amien
Mi, des magic wale lyen
Dat ic *uwes wiif* (l. *wiifs*) niet en ben,

1798.

Hi dede mi beden meer dan ene
Om te wesene sine vrendinne
Dies mi lettel goet ghine inne,
Want ic *siins wiifs* niet en ware.

en VI 2499.

---

[1]) *Oec* tegenover *niet*, dus = ons *wel.*, cf *Limb.* I, 1718—1720. Thans nog in de spreektaal over: b. v. Gij hebt het boek niet gezien, *ook?* waar wij even goed de vraag met *wel?* kunnen sluiten.

Doe sprac die vrouwe goet:
„Sekerlec, ghi mesdoet,
Dat ghi mi dit legt vore;
Kennedi mi wel ter core,
Ic wane wel, das ghiit liet.....
Ghine siit *miins mans* niet.

De bedoeling is op al de plaatsen zeer duidelijk. De zin is: „gij kunt mijn man niet zijn (1e citaat); ik weet dat ik zijn vrouw niet zijn kan (1e 2e en 3e citaat). Hoe men tot deze beteekenis geraakte, kan gemakkelijk worden aangetoond.

Letterlijk staat er: „Gij zijt niets van mijne vrouw, van mijn man". d. i. gij zijt niets van datgene, wat mijne vrouw, mijn man zou moeten zijn; gij hebt geene hoedanigheid of eigenschap, die u tot mijne vrouw, mijn man zou kunnen maken, d. i. *gij kunt mijn man niet zijn.*

Deze zelfde verklaringswijze moet ook toegepast worden op *Limb.* VI, 1490.

Venus, vrouwe, wat modiis,
Dat ghi hovessce liede sciet?
Al en *ben ic dies selve niet*
Dat heeft mi wonder herde clene.
Want sekerlec ic minne ene
Die bloeme es van allen wiven.

d. i. Venus, wat is uw inzicht, uwe bedoeling daarmede, dat gij beschaafde menschen, die elkaar beminnen, van elkaar verwijdert? Al is dit niet op mij zelve toepasselijk, al heb ik dit zelf niet ondervonden, al ben ik zelf niet in dien toestand, in dat geval, dat verwondert mij niet, want *ik* bemin de bloem aller vrouwen.

en op Wal, 6133.

Dorstic binnen der vesten comen
Ic ghinge met ju, here, siet;
Maer *mijns gaens* nes daer *niet*,
Ic hebt al te dicke verwrocht.

d. i. Ik kan daar niet heen gaan, voor mij is daar geen toegang" eigenlijk „van mijn gaan daarheen kan niets inkomen, er is niets, wat mij recht of vrijmoedigheid zou geven, om daarheen te gaan."

Leiden, Sept. 1870.

SMIJNS

DOOR

P. J. COSIJN.

De Heer Verdam duide het mij niet euvel, dat ik nu reeds aankom met een enkele bedenking tegen zijne verklaring van bovengenoemden genitief. Mijn bezwaar bestaat hierin, dat 't voorafgaan van 't artikel ons verbiedt aan de ellips van een substantief (*lijf* of *persoon*) te denken. Of is *de mine mont, dat miin lijf* Middelnederlandsch? Bij mijn weten kent 't Dietsch te dezen maar twee constructies: de eerste vinden wij b. v. Lsp. II, 36, 736: *Vader inden handen dijn so bevele ic den gheest mijn!* de tweede zou luiden: *Vader in dinen handen so bevele ic minen gheest!* De genitief *smiins* eischt dus eene andere behandeling. Terecht wees de Heer Verdam op II, 370, waar *smiins* genitief is van *dat mine*. Vergelijk ook Lanc. III, 16292. Welnu, de twee plaatsen II, 822 en XII, 805 geven ons een duidelijk denkbeeld, hoe 't begrip *'t mijne* 't persoonlijk voornaam- woord kan vervangen. In *wat begheerdi smiins* is het om 't even, of wij *van 't mijne* of *van mij* zeggen. Evenzoo beteekent 't Engelsche *these ears of mine* letterlijk 'deze ooren van de mijne', maar wil natuurlijk zeggen 'deze ooren van mij'. 'T Hollandsche *mijn* voor *mij*, *zijn* voor *hem*, die de heer V. tot staving zijner verklaring aanhaalt, acht ik op andere wijze ontstaan. Immers deze vormen vindt men nog bij voorkeur in de uitdrukkingen *van mijn* (of *van mijnes*) en *van zijn* (of *van zijnes*); het zijn wezenlijke genitivi pron.

pers., maar die toen men hunne waarde als zoodanig niet meer begreep, door de voorzetsels *van* versterkt en zoo later 'bij vergissing' voor accusatieven aangezien en daarmede verwisseld zijn. Wat 't verwarren van *U* en *Uw* betreft, dit lag alleen aan de omstandigheid, dat *reeds* in 't Middelnederlandsch, gelijk *nog* in de spreektaal, de slot-*w* na de *u* wegvalt: vergelijk *slu*, *ru* voor *sluw*, *ruw* enz. Waartoe ook de *w* wanneer geen vocaal volgt? Op de drie andere plaatsen moge alleen de verklaring *van mij* passen, geenszins bewijzen ze een ellips na *smiins*. Zijn ze echt, dan behooren zij thuis in een dialect, waar men in zekere uitdrukkingen *dat mine* voor *ic*, 't zij alleen in gen., 't zij ook in de overige casus obliqui placht te gebruiken. De twee reeds vermelde plaatsen toonen dan, hoe geleidelijk die overgang was. Maar — in 't vierde boek, vs. 1439 is behoedzaamheid een eerste vereischte. Al doorlezende bemerkt men ras, dat de tekst niet in den haak is. Wat zegt Echites hier? en tegen wien spreekt hij? tegen den éénen ridder, die aanraadt de maagd af te staan? Dan heeft *smiins* den zin *van dat mine* en beteekent de versregel 'dat gij u met mijne zaak bemoeit'. Maar richt hij het woord tot beiden; wat zegt hij dan, dat wij genoodzaakt zouden zijn aan een gen. pron. pers. te denken? *Hem onderwinden* met *sijns* komt o. a. Wal 10112 voor, waar wij 'zich zijner aantrekken' zouden bezigen; vergelijk ook Limborch VI, 2070. In den zin van *het tegen iemand opnemen* herinner ik mij niet het gelezen te hebben. — Ook moet ik er nog op wijzen, dat in III, 479 meer 't goed, dan de persoon van heer Heinric zijn liefde in den weg staat, en dat in VI, 1288 (*de*)*s* wel eens adverbium kan zijn. Maar dit zijn bijzaken.

Ongaarne zou ik hier van den Heer Verdam afscheid nemen, zonder ook iets te hebben bijgebracht tot nadere bevestiging van wat hij verder aanvoert. *Biechten* komt in de door hem aangegeven beteekenis ook voor Lanc. III, 17131 (vgl. 1980). *Gescieden* c. gen. pron. pers. na *wat* is niet alleen den Limborch eigen, maar een gangbare Middelnederlandsche uitdrukking: met *mijns* leest men het b. v. Sp. H. III[6] 59, 104; Lanc. III, 219, 6904, 11093; met *dijns* Lanc. III, 5746; met *uwes* of *u*(*u*)*s* Ferg. 4503,

Rose 12013, 14013 enz. enz. Tot 'tgeen aangaande *niet* gezegd wordt, leveren verder cum. gen. sing. Rose 5380, cum gen. plur. Lanc. III, 25958 en Wal. 4573 geschikte bijdragen.

Haarlem, 23 December.

BLADVULLING.

In het *Spel van den hertoghe van Bruyswyc* enz., door den Hoogleeraar MOLTZER opgenomen in de eerste aflevering zijner welkome *Bibl. van Mnl. Letterk.*, lezen we vs. 732 tot '35:

O edel oem, ic hebbe ghesien
Wonder ane Florentine die scoene,
Die met rechten mochte draghen crone
Voer Babeloen den soudaen.

In eene noot zegt de geëerde Uitgever: „men zou verwachten *van Babeloen.*" — Neen, wij verwachtten hier wel degelijk *voor.* Immers leest men vs. 816 en '17 van hetzelfde spel:

Maer Florentijn, die es wel weert
Te draghen crone voer elken man.

In het *abel spel van Esmoreit* vindt men vs. 530 en '31:

Ghi moecht met rechten draghen croene
Voer elken man die nu leeft.

Volledig zou, dunkt ons, de eerstbesprokene versregel luiden

Voer (van) Babeloen den soudaen.

In vs. 1125 en '26 toch lezen we:

Want van Babeloen die soudaen
Was sijn vader.

Er is daarenboven een groot onderscheid tusschen het *dragen der kroon voor*, d. i. *boven*, of: *voor het aangezicht*, d. i. *als echtgenoot van iem.*, en: *het dragen der kroon van iemand.* Bedriegen wij ons niet, dan bedoelde de schrijver het eerste. De weglating van 't voorz. *van* kon tot geen misverstand aanleiding geven, die van *voor* o. i. wel.

Hoe denken de lezers van den Taal- en Letterbode er over?

J. H. v. D.

SPROKKELINGEN,

DOOR

J. H. VAN DALE.

IX.

D'EERSTE WINST IS KATJESWINST, MAAR DE TWEEDE WINST HOUDT VAST.

De Heer T. Boerma, Hoofdond. aan de school voor uitgebr. lager onds. te Veendam, verplichtte mij door het volgende schrijven:

„Op bl. 20 van den 2en jaargang van den Taal- en Letterbode vind ik een artikel van uwe hand over 't spreekwoord:

Het eerste gewin is katjesspil (kattenspil, kattengespil, kattengespin).

Vergun mij eenige woorden daarover.

In de provincie Groningen zegt men tot en van een speler, die bij 't begin des spels veel wint:

De eerste winst is kat*jes*winst,
maar de tweede winst houdt vast.

Of:

De eerste winst is kat*je*winst;
de tweede winst, — die houdt vast.

Zou deze vorm van 't door u besproken spreekwoord ook misschien de goede, d'oude, d'echte wezen? Voor deze meening pleit m. i.

1° het, voor zooverre ik weet, in de prov. Gron. *algemeen* gebruik van den door mij aangegeven vorm, en

2° *de verklaring*, die door d'aanneming van dien vorm zoo recht eenvoudig en natuurlijk is. Immers, men wil er m. i. doodeenvoudig mee te kennen geven: dat men op d'eerste winst — op winst in 't begin van 't spel — *even goed* vertrouwen kan als op katten, waarop men, volgens d'algemeene begrippen die men van 't kattenkarakter heeft, al *heel weinig* vertrouwen kan.

Ik ben onbekend met 't geen vroeger door u over 't zelfde spreekwoord geschreven is, en 't kan daarom zijn, dat ik „met den mosterd na den maaltijd kom", en dat alles, wat ik gezegd heb, reeds door u of door een ander is opgemerkt, in dàt geval verzoek ik u verschooning voor de moeite die ik u veroorzaak. Is zulks evenwel *niet* het geval, dan geef ik u vrijheid, dit mijn schrijven te gebruiken zooals het u 't beste schijnt".

Bij al hetgeen reeds over *Het eerste gewin is kattegespin* enz. gezegd is, verdient ook het bovenstaande, dunkt mij, een plaatsje in den *Taal- en Letterbode*, al ware 't maar alleen, omdat we 't spreekwoord er in vollediger vorm door leeren kennen.

HET BRUSSELSCH FRAGMENT VAN DEN CASSAMUS.

DOOR

ALFONS WILLEMS.

Toen, verleden jaar, mijn vriend Verwijs zich onledig hield met het uitgeven van den nederlandschen Cassamus, was het hem reeds bekend dat er op de Burgondische Bibliotheek te Brussel nog een fragment daarvan moest bestaan. Hoe hij op het spoor dezer ontdekking kwam, dank aan een artikel van Frocheur in den *Messager des Sciences historiques* van Gent, heeft hij zelf in zijne Inleiding medegedeeld. Op zijn verzoek begaf ik mij naar de Bibliotheek om het bedoelde fragment af te schrijven; doch na vele nuttelooze nasporingen bleek mij òf dat Frocheur zich had vergist, òf dat het stuk sedert lang was verdwenen.

Nogtans, om alle onzekerheid omtrent dit punt op te heffen, had de hoofdbibliothecaris, de heer Alvin, wien ik op het zoo stellig gezegde van Frocheur opmerkzaam had gemaakt, mij met de grootste bereidwilligheid beloofd eene algemeene kollatie der handschriften te zullen instellen. Deze maatregel had dan ook den gewenschten uitslag, daar ik, den 22sten Maart ll., bericht ontving dat het zoolang te vergeefs gezochte fragment weder aan het licht was gekomen, en dat het te mijner beschikking stond om er een afschrift van te nemen.

Waarom de eerste gedane opzoekingen vergeefsch waren gebleven, is hieraan toe te schrijven, dat, volgens de verklaring van Frocheur, het stuk afkomstig was uit den boedel van J. Fr.

Wilhems, terwijl het integendeel een tiental jaren vroeger op de veiling van Le Candele was aangekocht.

Het is waar, het fragment werd door Willems eerst ontdekt, als schutblad in een exemplaar *Van de proprieteyten van dingen* (Haerlem, 1485, in fol.). Het berust thans ter Burgondische Bibliotheek, n° 18,228. De uitstekende vlaamsche taalkenner heeft er de volgende aanteekening in het fransch bijgevoegd:

„Vers flamands détachés d'un volume de la bibliothèque royale acheté à la vente des livres de M. Le Candele de Gyseghem, au mois de Mars 1838. Ces vers appartiennent à la traduction flamande du roman français *Le Vœu du Paon*, dont j'ai acquis un fragment de près de 2000 vers en 1825, écrits derrière le Ms. flamand du Roman de la Rose de Hein van Aken de Bruxelles, en son vivant curé à Cortbeke près de Louvain (aujourd'hui en la possession de l'Institut des Pays-Bas).

Les vers correspondants de mon fragment s'y trouvent entre les lignes 1400 à 1500 (Le poëme entier en français, selon l'abbé de la Rue, *Essais sur les bardes*, II, 347, contenait plus de 6000 vers). Les deux textes diffèrent considérablement en quelques endroits.

Et comme ce morceau de parchemin, dont chaque colonne a dû renfermer 50 vers, porte en tête le chiffre du feuillet XCVI, il est probable que le codex, d'où il est tiré, comprenait encore d'autres pièces de poésie, et contenait au moins 30,000 vers.

Gand, le 1r Mai 1838. J. F. Willems.

Het fragment bestaat uit eene strook van een doorgesneden blad perkament, waarvan het onderste gedeelte is weggevallen. Elke bladzijde heeft drie kolommen van 25 regels. Dus in het geheel is het 150 verzen groot. [1])

In den Cassamus, zooals hij ons bewaard is gebleven, heeft de opvolging der episoden aldus plaats: Strijd van Cassamus en zijne neven met Clarus en de zijnen. — Gevangenneming van Casseel van Baudre. — Gesprek van Cassamus met zijne gevangenen. — Komst der heeren bij de jonkvrouwen. — Gesprek der ridders met de jonkvrouwen. — Koningsspel. — Schaakpartij.

De brusselsche fragmenten zijn geheel vervat in de episode van het Koningsspel. Dit Koningsspel gaat in den door V. uitgegeven tekst van vs. 1369—1676, terwijl het fragment met vs.

---

[1]) Op den recto staat in marg. het volgende latijnsche distichon te lezen:
Ad finem vitae dicet Deus: ite, venite.
Dicet namque malis: ite; venite, bonis.

1446—1657 overeenkomt, zóó echter, dat na iedere halve kolom de volgende halve ontbreekt, door het gemis der onderste helft van het blad.

Het koningsspel — in het fransch *Le jeu du roi qui ne ment* — bestond hoofdzakelijk hierin, dat de deelnemers aan het spel eenen hunner tot koning uitriepen, welke beurtelings ieder der andere leden eene vraag betrekkelijk de minne voorstelde, terwijl wederkeerig hij de aan hem opgegeven vragen naar waarheid moest beantwoorden. In ons gedicht is het gezelschap samengesteld uit vijf personen: drie jonkvrouwen, Edea, Phesonie en Ydorus, en twee heeren, Betijs en Casseel van Baudre.

Het spel vangt aan met de verkiezing van Betijs tot koning. Betijs ondervraagt opvolgentlijk Edea, Phesonie en Baudrijn. Dezes antwoord is eene liefdesverklaring aan Edea, waarop de jonkvrouw verklaart dat zij niets weigeren, doch ook niets beloven wil.

De koning richt dan het woord tot Ydorus, en met haar antwoord valt juist het eerste onzer fragmenten in:

—„Here, en peinsde noit vriendinne
Allene te sine bi mire spraken,
Maer alse vallen so die saken
Dat ic nu beloven sal,
Salic mi selven geven al,
Beide met herten ende met sinne;
In sal bedriegen niet die minne.
Nu laet liden dese battalie,
Die wesen moet sonder falie
Van Alexander Macedo
Ende onsen lieden also
Jegen Claruus den soutaen;
Sprekewi daer omme, hets wel gedaen,
Ende vanden groten perdoene,
Dat daer die riddre stout ende coene
Selen bejagen ende gewinnen:
Daer salmen sien wel die minnen [1]).....
Die minne en vercrachte mi dander".
—„Bi trouwen", seiti, die Baudrijn,

[1]) Hier ontbr. eenige (waarschijnlijk zeven) verzen. Die weglating is enkel aan eene nalatigheid des afschrijvers toe te rekenen.

Van desen behete mogedi wel sijn
Blide ende wel te gemake:
Ontfaet, hets ene scone sake."
— „Here," seide die coninc doe, (1475)
„Derre gichten ben ic vroe,
Diemen met goeden danke geeft.....

[Gelijk men ziet, komt het antwoord van Ydorus wederom op eene liefdesdeclaratie neer, welke ditmaal tot den koning zelven is gericht. Baudrijn valt in de rede om Betijs geluk te wenschen.] Deze verklaart echter dat zijn geluk niet volkomen is. De tegenwoordigheid van zijne schoone beminde, die hij daar vóór zich heeft, vermeerdert nog zijne kwelling. „Wat wonder is het, roept hij (en hiermeê begint het tweede fragment) dat ik ben

Te meer beruert int herte mijn (1503)
Van hogen gepeise en lettelkijn,
Omme te hogene minen name. (1505)
Het ware onrecht haddix blame,
Want die herte daer die minne
Es in, moet dogen in allen sinne
Wat dat hare overgeet,
Bliscap, rouwe, lief ende leet. (1510)
Dat kint mijn herte altemale.
Nochtan en dorstic noit die tale
Beginnen iet in al mijn leven,
Dat ic te kinnen hadde gegeven
Mijn vernoi ende mijn torment. (1515)
Hebic gesproken te verre twent,
Ic bids genade oetmoedelike."
Ydorus seide vriendelike:
„Here coninc, here, ic wille gijt wet,
Ic hebbe mijn herte ane u geset, (1520)
Dat ict u geve altemale:
Nu mint ende onse minne wale."
—„Vrowe", seiti, die coninc, doe,
„In was van gichten noit so vroe."
Hem sprac Casseel ende seide: (1525)
„Gi hebt gewounen een meerre scoenheide
In desen spele ane u gebod.....

[Ydorus antwoord is aanmoedigend. De koning verklaart zich dankbaar, en Baudrijn wenscht hem weer geluk.] Waarop Betijs herneemt dat ook hem in 't kort evenveel geluk zal te beurt vallen. Baudrijn bekent dat hij zich niet te beklagen heeft.

Omtrent deze plaats valt ons derde fragment in, maar met aanzienlijke afwijkingen van den gedrukten tekst, niet alleen in de redactie maar zelfs in het verhaal. [Baudrijn beweert dat het nu zijne beurt is den koning eene vraag te stellen. „Wat zoudt gij liever hebben, zoo spreekt hij, uwe beminde, voor uwe oogen te zien] of wel bij hare afwezigheid aan haar te denken?"

...Ende deze ij heren met *).
Elc hadde daer, ic wille gijt wet,
Sinen vrient ende sine vriendinnen,
Sonder die vrouwe van daer binnen,
Phesonie, die hare wale
Conste decken altemale
Tote si haer stade sage
Waer daer best haer herte lage.
Die Baudrijn begonste doe,
Ende sprac aldus den coninc toe.
Hem seithi: »Het es zede
Int lant van Baudre ende van Meden,
Alsd u conincscap geet ut,
Dat gi dan al over [l]uut
Secgen moet des men u vraget.»
—»Dat wert emmer van mi gewaget,»
Seide die coninc. »Bi mire trowen,
So vraegic u vore dese jonefrowen
Ende bidde u met, dat gi
Mi segt wele u bequamer si
Soe te siene uwes liefs anscijn,
Die niet scoenre en mochte sijn,
Ende dat u so dwinget van minnen,
Soe dat soete gepeins [1]) int herte binnen,
Dat van hare comt te lene....

---

*) Het gedeelte van het fragment, dat hier aanvangt, komt volmaakt overeen met het oorspronkelijke, volgens het door mij genomen afschrift naar den Bruss. en Parijschen Codex (vs. 1813 vlgg.):

En la chambre Venus, a fin or entaillie,
Fu la joie entr'eulx cinqt doucement commencie,
Fors la suer Gadifer, la belle Fezonie,
Celle n'ot point d'ami, fait y avoit faillie.
Mais la pucelle estoit courtoise et enseignie,
Si s'en sot bien couvrir si comme a celle foye,
Tant qu' amour li resoit par amour conjoie.

---

[1]) Hs. S......soete gepeins, enz.

De koning antwoordt: „Veel aangenamer en ook veel rustiger voor mijn hart is het droomen aan mijne geliefde dan hare gestadige tegenwoordigheid. Want (zoo vangt het vierde fragment aan *)

Alsie sie mire scoendre anseijn,
Dat niet scoenre en mochte sijn,
Ende roder alse een erike roet,
Hare krespe [1]) haer, met al, op haer hoet,
Ende haren [2]) roden lachenden mont,
So wert mijn herte tier stont
So sere beruert van hare minnen,
Die mi ontsteken doet van binnen,
Dat mi dunct dat ic niet
Noch en hore noch en sie iet;
Niet gevoelic noch en sie.
Ende blivic hier in dit ende ye
Ende besage haer scoen anseijn,
So soudic so temaieert [3]) sijn,
Dat mi al soude dunken sage
Wat ic horde ofte wat ic sage.

---

*) Verg. weder de franschen tekst, vs. 1855 vlgg.

Quant je regard a plain la face qui rougoye,
Les ieulx vers et rians, la crine crespe et bloie,
La bouche et le menton, la gorge qui blanchoie
De la belle pour qui fine amour me mestroie!,
Je sui si tres mué qu'il n'est riens que je voie:
Riens ne voi, riens ne sens, ne rienz ne sentiroie,
S'en tel point devant li tout mon vivant estoie;
Et pour ceste raison entengz et entendoie,
Qu'en regarz esbahiz nulz amanz ne s'esjoie.
Mais quant je sui tout seul en chambre quoite et quoie,
Et le doulz souvenir a penser me ravoie
De ce que j'ai véu, se jamaiz le véoie;
Mieulx et plus sagement vers li me contenroie,
Et mez biens et maulz quoiement li diroie.
Lors pens et contrepens, record et estudoie,
Et les ieux de mon cuer en pensant li envoye,
Si que tout mon deduit a penser me ravoie.
Quant plus loing sui de lui, amours plus me maistroie
Tous sui sien sans pareil: Dieu doinst qu'elle soit moye

---

1) *Krespe*, gekroesd, Lat. *crispus*.
2) Hs. Ende op haren roden.
3) Hs. *temaieert*. Het ww. *temayeren* bet. ontstellen, verontrusten.

Maer wanneer ic ben allene
Ende met nieman gemene,
Soe compt mi dat soete gepeis
Dat ic liege hare ende gens [1]);
Ic peise ende weder peise
In mijn herte, dat ic te tseise [2])
Houde, op verwermen ende op vereölen,
Op bliscap ende op rowe gevolen,
Van hare, omme haer grote dogt.....

Het fragment eindigt vóór nog de koning met zijne thesis klaar is.

Baudrijn stemt gansch met het gevoelen van Betijs in. Op hare beurt stelt Phesonie, de eenige die niet beminde, den koning eene vraag: „Welke zijn de twee dingen die u in de liefde meest verheugen?" De koning antwoordt: „Het zijn de hoop en de mijmering; deze vertroosten mij het best. Als ik te veel bezwaard ben, zoo begint het vijfde fragment,

Alsic ben te sere verladen,
So staen mi dese ij in staden [3]):
Dies belovic mi meest van hen.
Gedinken vertroest minen sen
Jegen meshope, ende brinet te voren
Die scone die ic hebbe vercoren,
Om doen tansiene der herten mijn
Den roden mont, dat soete anscijn,
Die kele wittere dan die snee;
Ende alse mi doet die herte wee,
Hope so geeft mi thoge goet,
Dat mi mijn seer al sachten doet.
Alse dese ij vergadren mogen
In mijn herte, so mager dogen [4]),
No pine, no rowe, no verdriet
Lang inne wonen niet.
Na dat ict can versinnen
So staet mi aldus van minnen".
—"Here conine," seide si, Phesonie,
"Dus wel en wasic bereeht nie.
Maers moet u geven ere ende goet,
Ende tuwen lieve gelucke ende spoet".

[1]) Hare ende geins, *hier en ginds.*
[2]) Iets van iemand te tsijnse houden, is het fransche: *tenir à cens.*
[3]) Hs. So staen mi dese ij staden.
[4]) Dogen, subst. gebruikt: *lijden.*

Alse daer Phesonie die magt
Haer questie hadde gevragt,
Vragede Edea naest dat.....

Edea vraagt wat nu de dingen zijn die in zake van minnen het meeste „rouwe" in het hart brengen? — „Het zijn begeerte en vrees", zegt de koning. — „Welnu, herneemt Edea, gij hebt alle redenen om dien rouw uit uw hart te verbannen."

In den reeds bekenden tekst neemt hierop Ydorus onmiddellijk het woord, om op hare beurt den koning te ondervragen. Doch in ons laatste fragment neemt het verhaal eene gansch andere wending. De drie eerste regels schijnen aan de duiden dat de koning op de fijne toespeling van Edea heeft geantwoord. Meteen slaakt hij eenen zucht. Hierop schildert ons de dichter het tafereel van „Venus camere", waar de jonge lieden zoo vroolijk waren vereenigd. Het is eerst op aanraden van Baudrijn dat Ydorus eene vraag opgeeft: „Welke zijn de drie dingen die de minne best behoeden?"

...U wel geraecte scone vriendinne".
"Vrowe", seithi, "Venus die godinne
Soe moets hebben lof ende ere".
Mettien so versuchti sere.
In Venus camere, geloeft das,

Verg. weder den franschen tekst, vs. 1924 vlgg.:

"Dame", ce dist le roi, qui gette un souspir,
"Ainsi le voelle Amour par son gré consentir!"
En la chambre Venus plaine de douce odour,
Ramé de ciprez, entremellé de flour,
Sus les tapis de soie fais a Inde Majour,
Tinrent leur parlement li loial ameour,
Lez II contre les III a joie et a baudour.
Mainte belle demande y ot fait celi jour,
Et u roi qui ne ment ot bel respondéour,
Sage et bien enparlé et vrai entendéour,
Et le Baudrain fu sage, si ot bel parléour.
Idorus regarda a la fresche coulour:
"Dame", dist le vallet, "venue estez au tour,
Or poés demander, bien en avez loisour".
—"Sire", dist Idorus, "volentier m'i atour". etc.

Dat deze fragmenten behooren tot hetzelfde Hs., waarvan die in den *Cassamus* (Inl. XV vlgg.) zijn medegedeeld, lijdt bijna geen twijfel, vooral door de vergelijking met het oorspronkelijke. Ik heb daarom gemeend ook hier den franschen tekst bij de door mijn vriend Willems medegedeelde stukken te moeten voegen.

E. V.

Die vol van soeten gore was,
Saten met enen bliden sinne ende live
Die jonge liede alle vive:
Twee jigen drie wasser daer.
Menege questie, dats waer,
Was dien coninc optien dach
Gevracht, des hi so hi best mach
Berechte, na die verstantnesse mijn.
Doen seide die Casseel Baudrijn
Tote Ydoruse ende seide nu:
»Joncfrowe, nu behoret u,
Vraget dien coninc u begeren«.
—»Here, dat sondic node ontberen«,
Seide die wel geracte smale,
Ende begonste daer hare tale:
»Here ende vrient, nu berecht mi
Welc dat iij dinge si
Die de minne hoeden best,
Want in mijn herte ie[1] is twest.
Bi ure cronen manics u, here...

Het antwoord van Betijs maakt een einde aan het koningsspel. Daarop volgt de episode van het schaakspel, die het gansche verhaal sluit.

---

[1]) *ie* is eene konjektuur; het woord is in het Hs. onleesbaar.

Brussel, Sept. 1870.

AAMBORSTIG.

AAN DE REDACTIE VAN DEN TAAL- EN LETTERBODE.

WelEdele Heeren!

In de 3_e Afl. van den *Taal- en Letterbode* komt een stukje voor van den Heer Beckering Vinckers, waarin de vraag gedaan wordt of *aamborstig* uit *ademborstig* of uit *angborstig* geboren is. Ik ben geen taalbeoefenaar maar een medicus, en dus waag ik mij niet aan de afleiding, maar sla voor u een boekje na, dat niettegenstaande het herhaalde malen ook door taalkundigen is aanbevolen, toch bij de beoefenaars van het vak in vergetelheid schijnt geraakt te zijn. Ik herinner mij, dat ik bij het bestudeeren der verschillende editiën van *den Rosengaert van den bevruchten vrouwen*, wier beschrijving ik in het Ned. Tijdschrift voor Geneesk. 1864 gegeven heb, het woord in quaestie vond in de beteekenis, die de Heer B. V. er aan gehecht had, met eenige wijziging.

Ik heb de uitgaven van 1530 en 1560, die in mijn bezit zijn, nageslagen; deze zijn latere afdrukken van een onbekende editie van 1513 of 14 en daarin vind ik:

Midts den welcken die vrou cort vā adem wort, enge vā der borst ē beswijmt (1530) Ē hier dore wort de vrouwe cort vā adem enghe vā der borst ē beswijmt (1560).

Deze boekjes zijn vertalingen of van een hoogduitschen of van een latijnschen text, beide in 1513 als eerste editie uitgegeven. De hoogduitsche (mijn editie is van 1529) heeft: »Darumb die frau eins kurtzen athems wirt, und engbrüstig und geschwint. De latijnsche (mijn editie is van 1563) heeft »ex quibus deinde puerpera fit asthmatica plerumque, crebroque deficit, atque exanimis.... jacet.«

De duitsche uitgaaf is de oorspronkelijke, de latijnsche de vertaling er van.

Hier is dus *asthmatisch* zoowel in het hoogd. als in het ned. door *kortademig* vertaald, terwijl *engbürstig enge van borste* gezegd wordt van het meer snelle ademen bij hevige koorts en op het einde van het leven.

Naar het mij voorkomt zijn de beide begrippen langzamerhand ineéngesmolten; maar *eng van borst*, een borst die moeielijk uitzette en inkromp, schijnt wel het hoofdbegrip geweest te zijn.

Battus Medicijnboeck Amsterdam 1627 (vertaling van *Wirtzung*) verdeelt *Aenborstigheid* of *amborstigheid* in drie soorten *Dispnea*, *Asthma* en *Orthopnea*.

Dispnaea, als den adem pijnelijck ende onordentlijck, doch sonder hart pijpen getroeken wort; daerom datmen ook alsulcken siecken Dispnaci noemt, welcke door engigheyt der borst en pijpen der *hoosen* (longen) den adem met groote moeyte inhalen, ende daermede mer moeyte hebben, als met den selven wederom uyt te laten.

Asthma dat is eenen herden treekenden Adem, dat meer swarigheyt is int uytlaten des Adems als int intreeken, alsoo dat sulcks met een sterck hijghen ende pijpen toegaet, ja met alsulcken engigheydt der Borst, dat het schijnt, dat daer den patient in blijven moet.

Orthopnea heeft dese ghebreken alle beyde, die eoemt gemeynlijc soo sterck, dat den siecken, hij sij soo swack als hij wilt, nochtans altijt moet overeynde sijn, door vreese van versticken. De selve bevinden oock, met der daet, als sij overeijnde sijn, dat sy den adem veel lichter uyt ende inhalen connen. Soo dat *Dispnea* alleene causeert uyt swackheyt der intreckende crachte des Adems. *Asthme* by foute van cracht die de overvloedige dampen uyt de hoose behoort te drijven. Ende *Orthopnea*, daer cracht van den Adem in te treeken ende uyt te drijven ghebreeet."

Men houde mij deze opmerkingen ten goede. Ik vermeet mij niet kennis van de taal te hebben; maar heb gegeven wat ik had. Deze *Rosengaerts* bestaan in verschillende drukken van 1529 tot 1700 en zoo veel er in verschillende uitgaven en dialecten zijn, meest alle te vinden in de bibliotheek der Maatschappij voor geneeskunst te Amsterdam.

Van deze boekjes zijn er twee Kamperdrukken in Overijsselsch dialect, de oudste in de gemelde bibliotheek, de andere, die aan Dr. Halbertsma heeft toebehoord, thans berustende op de Provinciale Bibliotheek van Friesland. De vergelijking der dialecten kan dus gemakkelijk geschieden en de taalbeoefenaar kan er, zooals ik vroeger al deed opmerken, veel in vinden.

Utrecht, 9 Juli 70. Dr. H. J. Broers.

DE OORSPRONG DER TAAL EN DE HYPOTHESE VAN DARWIN.[1]

DOOR

H. E. MOLTZER.

---

§ 1.

De oorsprong der taal. „Indien ons iemand”, zegt HERDER, [a]) „het vraagstuk voorlegde, hoe de beelden van ons netvlies en alle andere gewaarwordingen van onze verschillende zintuigen, onze voorstellingen en begrippen hoorbaar kunnen worden uitgedrukt door geluiden, en wel door geluiden, die, als waren ze dragers en voertuigen, onze gedachten kunnen overbrengen naar een ander, wiens trommelvlies ze maar even doen trillen: ongetwijfeld hield men dien persoon voor een krankzinnige, zijn vraagstuk in elk geval voor onoplosbaar. Of welk verband is er denkbaar tusschen eene zichtbare kleur en een hoorbaren toon, die, golvende door de lucht, het vermogen bezit om op zijne beurt de kleur weder aanschouwelijk voor de oogen te tooveren”. Wat mag het wezen, de taal, die — zegt BILDERDIJK [b]) —

Die 't stofloos met het stof vereenigt en vermengelt?

Wat is het geheim dier

Schildring zonder verf, door loutre luchtpenceelen,

---

[1]) Oorspronkelijk eene voorlezing, uitgesproken te Deventer op *het Nut* en te Amsterdam in *Felix*.

die nu door hare kracht

> het stroomgeruisch der wateren
> 't Geplasch van 't klettrend nat, 't geklak der beekjens klateren

doet, dan

> Des afgronds joelen op 't gedonder van de lucht,
> En 't stormgebulder van den noodstorm als hij zucht,

nabootst; straks het zacht geritsel van het lover en het tjilpend piepen der gepluimde burgerschap afwisselt met het aaklig loeien des woudstiers naar zijn prooi, met krakend raafgekras en knettrend uilgeknap; die liefde en haat met onderscheid van klanken te bezielen en het hart met sombren weemoed, als een mistdamp, te overwalmen; die vreugde en droefheid, den hemel en de hel voor ons uit te storten weet: wat is het geheim der kunst van spreken?

Gemakkelijk is de kwestie niet: toch kan het geen verwondering baren, dat de wetenschap door alle eeuwen heen haar beste krachten heeft ingespannen om tot eene bevredigende oplossing te geraken. De gave der taal is iets zóó treffelijks, zóó heerlijks, dat het zeer onnatuurlijk ware geweest, indien de menschelijke geest er niet onverdroten naar had gestreefd, om de bronnen te ontdekken, waaruit de taal is ontsprongen. Der woorden indachtig „tout genre est bon hormis le genre ennuyeux" wil ik niet beginnen met eene uiteenzetting der verschillende meeningen en onderstellingen, die in vroeger en later tijd ter verklaring zijn aangevoerd en verdedigd: ik bepaal mij tot de allervoornaamste, die tevens den meesten bijval hebben verworven.

„Van goddelijken oorsprong is noodwendig de taal", redeneeren sommigen. „Van menschenkinderen kan ze onmogelijk het werk wezen, ze moet eene schepping van den Volmaakte zijn. Heeft niet alles in de natuur zijn eigenaardigen klank, geeft het niet al geluid? De dieren des velds, de vogelen des hemels, — het gulden tijdperk, waarin ze, naar de overlevering, nog spraken met den mensch, moge zijn voorbijgegaan —, ze verstaan elkaâr kennelijk, ze vragen en antwoorden: het geloei der koeien, het gekraai der hanen, het gehinnik der paarden, een en ander is ja wel onverstaanbaar voor ons menschen, maar zien en merken wij

niet aan de beesten, dat die uitingen onder hen ongeveer dezelfde rol vervullen als onder ons de spraak? En zouden dan nu schepselen, die zooveel lager staan dan de heer der schepping, van God uitnemender gezegend en uitgebreider bevoorrecht zijn dan de mensch? Neen, dien hij schiep naar zijn beeld en zijne gelijkenis, dien heeft hij ook toegerust met het vermogen der spraak: hij heeft den mensch niet minder gemaakt dan de ezelin van Bileam: den mensch moet zijne taal ingeschapen zijn evenals den dieren de hunne". [c]) Die bewering moge getuigen van ingenomenheid met ons geslacht, zij is in strijd met de uitkomsten der ervaring; de vergelijking namelijk van zulke dierlijke geluiden met de menschelijke taal gaat mank, zeer mank. De eerste, als *gekras*, *geblaf*, *gebrul*, *gebrom*, *gegons*, *gezang* worden bloot *instinctmatig* voortgebracht: geen leeuw die onderwijs krijgt in het brullen, geen nachtegaal die les neemt in het zingen: de een zoowel als de ander doet dat van zelf, van nature, zonder dat 't behoeft te worden aangeleerd en aangekweekt. Ook al wordt het vogeltje terstond na de geboorte uit het nest genomen en tot de cellulaire gevangenschap van het kooitje gedoemd, het vergeldt geen kwaad met kwaad door zijn stemgeluid te smoren, maar zal even lief als de kinderen der vrije natuur de tonen kweelen van zijn lied. Taal daarentegen, tot zelfs de moedertaal toe, moet worden geleerd: *gillen*, *kermen*, *stenen*, *krijten*, *schateren*... dàt doen ook wij van nature, dat moeten we zelfs vaak afleeren, maar Hollandsch spreken kunnen we alleen als onze moeder het heeft voorgedaan. Het jongske, waarmede op zekeren avond de Graaf Von Bismarck in zijn kwartier is verrast, moge van Fransche ouders wezen, uit zich zelf zal het te Berlijn evenmin praten van „la grande nation" en „la grâce de Dieu" als van de „Wacht am Rhein" en „Gottes Gnade". Er is meer. Een hond blaft tegenwoordig niet anders dan de Cerberus van het schimmenrijk het eenmaal deed, en de leeuwerik tiereliert hier te lande juist zoo als hij overal elders tiereliert; desgelijks alle andere beesten, ze varieeren hun thema nooit, ze zingen steeds het oude liedje en immer op dezelfde wijs; *wat ingeboren is, pleegt namelijk onveranderlijk van aard te zijn.* Niet alzoo

de taal: of is die van gisteren en van heden hetzelfde? Hemelsbreed verschil is er tusschen het Hollandsch van de XIVe en dat van de XIXe eeuw; tusschen het Fransch van RABELAIS en dat van PAUL LOUIS; de taal der *Olle Kamelen* van FRITZ REUTER en die der *Camera Obscura*, zou men wel zeggen, dat beide ééner moeder kinderen zijn?

Het is dus zeer gewaagd het natuurlijk geluid der beesten en de menschelijke spraak op ééne lijn te stellen; indien het eerste vrij zeker ingeboren is, van de laatste is veeleer het tegendeel aannemelijk.

Daarom staan anderen de meening voor, dat God aan zijn schepsel de gave der taal heeft geschonken door eene onmiddellijke openbaring. Men doet een beroep op *Genesis* I, vs. 19 en 20: „want als de heere God uit de aarde al het gedierte des velds en al het gevogelte des hemels gemaakt had, zoo bracht hij die tot Adam om te zien hoe hij ze noemen zou, en zooals Adam alle levende ziel noemen zou, dat zou hun naam zijn. Zoo had Adam genoemd de namen van al het vee en van het gevogelte des hemels en van al het gedierte des velds" *d*): doch, is dat afdoende? Of zullen wij met de Arabische vertaling dus lezen: „hij bracht ze tot Adam om hem te toonen, hoe hij ze noemen moest"? Maar dan is niet duidelijk, hoe de heere God, blijkens een vorig vers, den mensch had geboden, zeggende: „van allen boom dezes hofs zult gij vrijelijk eten", enz.: hoe had Adam dat kunnen verstaan, indien hem de taal nòg moest worden geopenbaard? In ieder geval is dat beroep op de H. Schrift van hoogst twijfelachtige zekerheid, en andere plaatsen zijn niet bij te brengen: maar bovendien... „Gott selbst als Lehrmeister der Menschen aufgetreten"! *e*) Ik weet niet hoe 't in dezen met anderen gesteld is, maar ik voor mij vind de voorstelling Gode onwaardig, durchaus ungöttlich. God zóó sprekende en onderwijzende: onderstelt het niet spraakorganen, tong, tanden, keel? Ook geloof ik niet met LESSING *f*) aan den omgang van de kinderen der menschen met wezens van edeler natuur, waarvan zij het geheim der kunst van spreken zouden hebben afgeluisterd. Stellig heeft hij dat gelezen in het boek der verdichting, althans

de geschiedenis meldt er niets hoegenaamd van. Maar is het ook niet ondenkbaar, dat iemand *taal* zou kunnen leeren, dat wil zeggen gedachten en denkbeelden en voorstellingen uitdrukken, zonder te zijn ingeleid en ingewijd in die onzichtbare wereld des geestes, zonder den zin en de beteekenis van de woorden der *taal* te vatten: wat zou er van hem zijn geworden dan een klinkend metaal en eene luidende schel die holle klanken voortbrengt? wat anders dan een papegaai, wiens praten toch altijd een „dom praatje" blijft?

Indien dan de taal noch ingeschapen noch geopenbaard is, zal zij eene vinding wezen van het vernuft des menschen. Doch hoe? Moeten wij de toevlucht nemen tot de onderstelling — en het is eene meening van ouden datum — dat, ten einde een doelmatig middel van gedachtenwisseling te verkrijgen, door de menschenkinderen eene vergadering is belegd, waarin men is overeengekomen om een bond te stichten, een taalbond? En het doel van dien bond zou dan geweest zijn, dat de menschen van een en hetzelfde voorwerp steeds zouden spreken door middel van een en dezelfde verbinding van spraakgeluiden; de voorstelling van een en hetzelfde ding voortaan en voor goed te kennen geven door een en hetzelfde hoorbare teeken, onvoorwaardelijk aan een of andere zaak een bepaalden naam verleenen: een olifant bv. olifant en nooit anders dan olifant, een ezel overal en altijd ezel noemen? *9*) Het zou dan zijn gegaan met de woorden als met de gestempelde geldstukken: evenals niet alle goud en zilver ruilvermogen heeft, maar slechts dat waarop de beeldenaar prijkt, desgelijks zal men ook na die overeenkomst niet met een of anderen willekeurigen naam in het maatschappelijk verkeer hebben terecht gekund, maar eenig en alleen met die, welke uitdrukkelijk door de vergadering geldig en gangbaar verklaard, om zoo te zeggen geijkt waren. Wie een olifant ezel noemde en omgekeerd, of wie een oli*fant* oli*dier* noemde, liep gevaar van niet te worden begrepen: immers hij had kennelijk een taaltje op eigen hand, voor hem alleen verstaanbaar?

Het is te betreuren, dat evenmin het proces-verbaal van deze meeting als van die waarin het Contrat social is geredigeerd, staat opgeteekend in de Jaarboeken van ons geslacht. Want hoe is zulk

eene overeenkomst algemeen verbindend geworden? Of liever, hoe is men tot een besluit gekomen? Hoe is zelfs discussie mogelijk geweest zonder dat men... o, de opmerking van HEYSE is ondeugend: „om het over eene dergelijke verbintenis eens te worden, moesten de menschen elkaâr alvast verstaan: sie hätten also Sprache schon besitzen müssen, um die Sprache einführen zu können". *h*) De voorstanders dier meening zouden dus den oorsprong willen bewijzen van iets, waarvan zij het bestaan bij hunne redeneering stilzwijgend veronderstellen. Alsof ik, om de origine van het letterschrift te verklaren, zou mogen zeggen: door eene schriftelijke verbintenis heeft men ons letterschrift in het leven geroepen. Men gevoelt het gebrekkige van 't betoog, de kwestie wordt eenvoudig verschoven.

Niet ingeboren, niet van den hemel neêrgedaald, niet uitgedacht door het menschelijk brein en ingevoerd door overeenkomst: zwaait dan wellicht op taalkundig gebied het toeval den schepter en stellen gril en willekeur de wet? Van dit gevoelen is o. a. een wijsgeer der oudheid: „Vraag mij niet" — spreekt DIODORUS — „waarom ik dit voorwerp zús en dat zóó noem! Ik kon ze immers even goed anders noemen? Wat let mij de slaven, die ik Jan, Piet en Klaas noem, bijwoorden en voegwoorden tot namen te geven? Indien het me behaagt van stonden aan Jan te noemen *Ofschoon*, Piet *Maar* en Klaas *Evenwel*, — gelooft gij, dat bij ongeluk *Evenwel* den rug zal krommen voor de zweepslagen, die ik niet onduidelijk te kennen geef dat aan *Ofschoon* zijn toegedacht? Evenmin toch als er eenig het minste verband bestaat tusschen mijn *slaâf* en den *naâm Jan*, evenmin bestaat dat tusschen mijn *slaaf*, en den *naam Ofschoon:* een naam is iets willekeurigs, iets toevalligs". *i*) Rira bien qui rira le dernier: die wijsgeer ziet alleen aan wat voor oogen is, en schijnt niet te weten, dat hetgeen door verloop van tijd zóó onnaspeurbaar wordt, dat het aan de waarneming ontsnapt, niet te min primitief baarblijkelijk kan hebben bestaan. Omdat wij de oude lappen niet herkennen in het billet doux, zou *daarom* de voddenraper *niet* zamelen voor de papierfabriek?

Ziedaar de meest gangbare opinies: in het kruisvuur van

den strijd der meeningen van GRIMM, k) RENAN, l) MAX MÜLLER, m) STEINTHAL n) en anderen mag ik me niet begeven: alleen de verklaring van de verschillende leuzen, het „Man rings" van den schrijver der *Lectures*; het „Spontanément" des dichters van *La vie de Jésus*; het „Sprechen ist Denken" van den grondlegger der Germaansche philologie, en het „Die Sprache ist das allgemeinste, ganz eigentliche Apperceptionsmittel" van Steinthal zou me te ver voeren. Bovendien geven ook de laatstgenoemde theorieën geen van alle eene m. i. bevredigende verklaring van de wording der taal.

Zouden wij het moeten opgeven? Op de Gedenkschriften van de oudste menschen behoeven we niet te wachten om uitsluitsel te krijgen: zullen we de proef herhalen door Frederik den Tweede van Duitschland en James den Vierde van Schotland op voorbeeld van Aegypte's koning Psammetichus genomen? De Aegyptenaren — zoo luidt het eenvoudig verhaal van den Griekschen geschiedschrijver HERODOTUS o) — waren voor zijn tijd algemeen van oordeel, dat zij de oudste menschen waren van de wereld. Psammetichus, zonder de uitspraak der publieke opinie volstrekt te verwerpen, meende, dat de zaak nog niet was uitgemaakt, en liet een onderzoek instellen. Dan vergeefs: hij werd niet wijzer. Nu zou hij zien, of het vraagstuk proefondervindelijk op te lossen was. De koning gaf daartoe bevel twee pasgeboren kinders — van arme ouders natuurlijk — bij zijn herder in den kost te doen, met dezen verstande, dat hij ze afgescheiden van de kudde en van alle levende ziel moest groot brengen. Ze werden gevoed door eene geit of, zooals eene andere lezing wil, gezoogd door eene vrouw, die de koning voor dit bijzonder geval eenvoudig de tong had laten uitsnijden. Geen sterveling mocht een woord spreken in hunne nabijheid. De koning wilde weten wat de oorspronkelijke, dus de oudste, taal was: want dan was hem tevens bekend, wat 't eerste en oudste volk was geweest, indien namelijk hij nog maar navorschte door welk volk die taal was gesproken.

Het duurde twee jaar eer de kleinen, die overigens even luidruchtig waren als andere kinders, een enkel verstaanbaar geluid uitbrachten. Op zekeren dag evenwel — de herder had

nauwelijks de deur van de hut opengedaan — springen ze naar hem toe, klouteren tegen hem op en roepen: „βεκος, βεκος, βεκος." Dat was, dacht de man, meer dan geschreeuw en getier, dat was blijkbaar een woord. Onmiddellijk geeft hij er Zijne Majesteit kennis van, wien nu slechts restte te onderzoeken tot welke taal dat woordeke „βεκος" behoorde. Hij bevond dat het die was der Phrygiërs, waarin 't beteekende „brood". Hunne taal was dus de oorspronkelijke, dacht de koning, de Phrygiërs zelven 't oudste volk. De Aegyptenaren beschouwden na dien tijd hunne eigene adelbrieven van iets jonger datum dan die der Phrygiërs.

Wij kunnen om de wording der taal te verklaren eene dergelijke methode moeilijk volgen. Kikvorschen, konijnen en honden heeft de physioloog zooveel tot zijne beschikking als hij noodig heeft, om de werking der vergiften op het dierlijk organisme te ervaren; de kwade wereld wil, dat in academische ziekenhuizen behalve op het cadaver ook wel proeven worden gedaan op levende lijven: het is mogelijk, en toch geloof ik, dat de taalkundige, durfde hij andermaal, al ware het met eigen kroost, de kinderproef bestaan, welhaast in één adem zou worden genoemd met de uitvinders van chassepot en mitrailleuse. Bovendien is gelukkig het goed recht, ook van arme zuigelingen, tegenwoordig zoo stevig gewaarborgd, dat er aan iets dergelijks niet te denken valt. Trouwens wij kunnen langs anderen weg, op meer humane wijze, hetzelfde doel bereiken. Langs denzelfden weg, der waarneming namelijk. Want den koninklijken weg der ervaring te verlaten, zou hoogst gevaarlijk zijn, die der bespiegeling toch voert zoo licht naar het rijk der verbeelding, „ins Blaue hinein".

De natuur op de daad betrappen, zegt de talentvolle FREDERIC WILLIAM FARRAR, daarop komt het aan. De vraag is, of we dat kunnen. Ik zou meenen van ja. Ook wij zijn in de gelegenheid elken dag, elk uur, om waar te nemen hoe het woord wordt geboren en de taal geschapen, hoe de mensch zich dat dierbare kleinood beide verwerft en verwerkt. Naar de bakermat van ons geslacht mogen we de schreden niet kunnen richten: de plaats, waar vuurmand en wieg en tafelstoel onzer eigene kleinen staan, is niet ver van een iegelijk onzer. En de kinderen der natuur,

de nog woeste en wilde, ruwe en onbeschaafde volksstammen: aangaande hen en hunne zeer primitieve en daardoor luttel of niets verbasterde wijze van spreken leggen de reisbeschrijvingen een getuigenis af, dat veel licht verspreidt. Voorts zijn de kinderen der duisternis, die uit den booze zijn, ik bedoel het gild der dieven en roovers, vaak genoodzaakt zich een geschikt middel van onderlinge gedachtenwisseling te formeeren, uitsluitend dienstig voor de ingewijden, eene eigene taal, te vergelijken met het cijferschrift der diplomaten, voor zoover 't onverklaarbaar is voor elk, die er den sleutel van mist: ik bedoel het zoogenaamde „argot".

In drie werkplaatsen waar woorden worden gesmeed, de kinderkamer, de grot van den wilde en het rooversliol wensch ik, mijn lezer, u binnen te leiden: wij willen het werk der taalschepping aldaar bespieden.

De kinderkamer. Als het kind de dagen der natuurlijke gebaren en dierlijke geluiden heeft doorleefd, en wat meer doet dan staroogend voor zich uit kijken en het vingertje in den mond steken, vernemen we klanken als *waf, waf,* — *boe, boe,* — *mé, mé,* waarmede blijkbaar — het kind wijst er bovendien naar — een hond, een koe en een schaap worden bedoeld. Soms — maar paarden laten zich niet dikwijls hooren — soms heeft zoo'n klank veel van gehinnik, en zien wij dat daarmede wordt te kennen gegeven, dat het een paard ziet. Een ezel kan het bezwaarlijk een naam geven: in Groningen althans, waar ezels zelven zeldzaam zijn, worden we zelden of nooit onthaald op gebalk. Maar de poes — we weten allen dat ze op de kinderkamer *miauw* heet; en de bij, is het niet opmerkelijk, dat ze door 't kleine volkje van Engeland *bumblebee* wordt genoemd? En de haan heet daar zeer eigenaardig *cock-a-doodle-doo.*

Voorts wordt het onweder genoemd naar het statig rollen van den donder; en de stoomwagen, die zijne aannadering verkondigt door — zooals VAN BEERS *P*) het uitdrukt — „een dubble golp van dampen uit te spuiten en woest-snuivend te proesten" — is hij niet de *sche-sche?* Eindelijk is het een feit, dat in de kinderwereld een horloge in den regel met den naam van *tik-tik;* een schel met dien van *tingeling;* de klok van den toren wordt ge-

doopt met dien van *bom-bam*. En — de geloofwaardigheid van het vertelsel daargelaten — is het toch opmerkelijk, dat het eerste woord van die kinders, waarop de koning van Aegypte zijne proef heeft gedaan, zou hebben geluid „βεκος", want, waren ze niet van eene geit gezoogd? Ze zullen dus eenvoudig de geit hebben nageblaard. Op nog een paar, — meer ook niet, immers wie boekstaaft de stamelende klanken der kinderen!? — op nog een paar historische bijzonderheden kan ik wijzen. Na de oorlogen van het eerste keizerrijk is er te Overdyke een asiel voor verwaarloosde weesjes gesticht, waarin onder andere is opgenomen zekere Clemens. Van dat mannetje staat opgeteekend, dat zijne kennis van vogels en van hunne wijze van doen buitengemeen groot was, dat hij elken vogel een bepaalden, vaak zeer gepasten naam van zijne eigene vinding had gegeven, dien de beestjes herkenden zoodra hij ze floot: elk van die namen nu had dit caracteristieke, dat het een *nom parlant* was, een naam die als 't ware van zelf sprak, omdat hij het verschillend geluid van de onderscheidene vogels weergaf. De termen der ornithologen kende het ventje natuurlijk niet: gelijk alle andere kinders in zijn geval zouden hebben gedaan, had Clemens zich op zijne wijze geholpen en was bij de naamgeving eenvoudig op den klank afgegaan. Desgelijks doen de kinders van Indische en Canadasche dorpen, die volgens getuigenis van een zendeling hun eigen taaltje spreken, afwijkende van den gewonen conversatie-toon der groote menschen. 9)

Ik stel u voor de kinderkamer te verlaten. Mij dunkt, wij hebben eenige ervaring opgedaan. Zijn niet de meeste woorden, die de kinderen *zelven* formeeren, d. i. die ze niet overnemen van moeder of min, die ze niet nabauwen of napraten, al de woorden van hun *eigen* vinding, hun *eigen* schepping, zijn ze niet kennelijk nabootsing van geluiden, die worden voortgebracht door beesten en levenlooze voorwerpen? Ze doen die geluiden na, en noemen een en ander verschillend, al naarmate van het geluid, dat het geeft: *de taal der kinderwereld is zeer rijk aan zoogenaamde klanknabootsingen.*

Thans wil ik u in gedachte voorgaan naar de grot van de kinderen der natuur, of liever laten we deze en gene reisbeschrijving

opslaan, waardoor we worden ingelicht o. a. aangaande de taal der wilde volksstammen. In menig opzicht den kleinen gelijk, zijn zij het stellig in hunne wijze van spreken. Ja, die is zoo gebrekkig, zoo onbeholpen, dat de reizigers, veelal zendelingen, er letterlijk van getroffen zijn, en wij hun getuigenis nauwelijks kunnen gelooven. Van de taal onzer beschaafde maatschappij moeten wij abstraheeren, haar bijna geheel wegdenken, om ons ook maar eene flauwe voorstelling te kunnen vormen van een toestand zoo primitief b. v. als die van den Yamparico, die eene soort van brabbeltaal heeft als het gebrom van een hond; of als dien van de boschbewoners van Malacca, wier spraak wel iets moet hebben van 't gekweel van vogels; of als dien van de Veddahs op Ceylon, wier taal bestaat uit een gering aantal klanken, even als die der Puris van Brazilië en die der bewoners van Victoria, die letterlijk niet verder kunnen tellen dan drie, geen woorden hebben voor ons „gisteren" en „morgen", maar zich genoodzaakt zien om bij gebrek van de noodige hoorbare teekens zichtbare te bezigen, en waar de taal hen begeeft zich te behelpen met gebaren en mines, waardoor ze elkaâr als 't ware seinen geven. [r])

Maar is het nu niet opmerkelijk, dat wij juist bij dergelijke natuurmenschen hetzelfde waarnemen als in de kinderwereld? Een paar voorbeelden slechts: in de taal van 't eiland naar George Vancouver genoemd heet hetgeen wij uitdrukken door koken: *liplip;* ons lachen: *hê-hê;* [s]) in die van Australië is de naam van den mannetjespapegaai *kirakira*, van de wijfjespapegaai *kunneta;* van den kikvorsch *kong-kang;* van den havik *pipita;* in een Noord-Americaansch dialect heet de uil *koskoskoo-oo;* de gans *shi-sheeb;* de ratelslang *shi-shi-gwa:* blijkbaar alle klanken, die in meer of mindere mate het geluid nabootsen van het voorwerp, dat er door wordt aangeduid. En zoo zijn er meer. Ik voor mij ben geneigd van de oude legende, dat de Aegyptenaren zich zóó lang hebben bediend van eene taal uitsluitend bestaande in nabootsingen van dierlijke geluiden, totdat hun god Thoth hen beter heeft geleerd, van die legende de kern van waarheid geloovig aan te nemen.

Eene andere legende verhaalt, dat in den ouden tijd de goede

God een middel heeft moeten bedenken om zijne schepselen, wien, sterk als ze zich vermenigvuldigden, de geboortegrond alras een te enge woonplaats werd, te verspreiden over den aardbodem. Hij zou daartoe elken stam zijne eigenaardige taal schenken. En nu liet hij een groot vuur ontsteken en een ketel met water daarover hangen. Als het water tot kokens toe was verhit, moesten ze zich stamsgewijs om den ketel groepeeren en luisteren naar de tonen van het zingende water: zoo leerde hij ze alle hun spreekwerktuig op verschillende wijze stemmen.

Of zal, gelijk wederom eene andere legende wil, de Godheid in een heilig woud zijne schepselen hebben vereenigd, en hun de hemelsche muziek en het lied der sfeeren in de ooren hebben doen ruischen? En zullen toen de popel het ritselen, de beek het kabbelen, de storm het gieren, de vogel het zingen hebben geleerd? De visschen hadden den kop niet hooger uit het water gestoken dan de oogen, hun ooren waren er onder gebleven: zij hadden alleen gezien, niet gehoord, dus zijn ze stom gebleven. De mensch heeft den geheelen schat der tonen opgevangen: en alle weet hij ze weer te geven in het lied, waarmeê hij lovend en dankend den roem der goden verheerlijkt.

De stemmen uit den voortijd bevestigen alzoo het getuigenis van geografen en zendelingen, dat, ook in de kindsheid van ons geslacht, de stamelende uitingen des menschen voor een goed deel niet anders zijn dan *klanknabootsingen.*

De woordenboeken der dieventaal bevatten insgelijks menig belangrijk artikeltje van taalfabricatie. Op velerlei manier, door vormverandering, door wijziging van beteekenis b. v. weten de dieven de bestaande woorden zóó volmaakt onkenbaar te maken, zóó te vermommen, dat hun praat abracadabra wordt voor elk die niet in de bende is opgenomen, maar hunzelven als middel van verstandhouding en gedachtenwisseling even uitmuntende diensten doet als den vrijmetselaren hun bepaald manuaal. Deels dus kunnen ze de taal van het gild der eerlijke en quasi-eerlijke lieden, ingericht dan altijd naar hunne behoeften, voor hun doel aanwenden; deels — en dit is voor ons van meer belang — doen ze dat niet, maar smeden fonkelnieuwe woorden, waarvan zij

zich het natuurlijk monopolie verwerven. Onder die scheppingen van eigen maaksel treffen we bij Fransche, Duitsche, Engelsche, Italiaansche dieven b. v. aan: den naam *tick* of *tocquante* voor klok; *grugnante*, *grunnickel*, *grondin* voor big; *humbox* voor preekstoel; *rattler* voor wagen; *bêlant* voor schaap; *cric-croc* voor toast; *paffe* voor schoen; *prad* voor paard; *tourlouru* voor gendarme, aldus naar het geneurie van de schildwachts, en dergelijke. Om kort te gaan, ook de dieventaal vloeit over van *klanknabootsingen*. En daarom is dat „argot" ons zoo dierbaar. Want wie niet opgroeit voor de galg — of nu die is afgeschaft voor vijftien jaar met de kosten — brengt tegenwoordig weinig of geen nieuwe woorden in omloop: immers de geniaalste dichter zal in den regel het hoogstens zoo ver brengen dat hij vermag te tooveren met den voorraad, die hem is overgeleverd?

Thans, na een genoegzaam aantal verschijnselen te hebben onderzocht, willen wij het veld van onze waarneming verlaten. We hebben, naar mij voorkomt, recht en reden aan te nemen, dat overal waar heden ten dage woorden geboren en talen geschapen worden, ze grootendeels het ontstaan te danken hebben aan reproductie der uitingen en geluiden van beide levende en levenlooze wezens, en als 't ware de echo zijn der stemmen, die zich allerwege in de natuur doen hooren, de onbewuste en onwillekeurige nabootsing der klanken die worden voortgebracht zoo door bezielde als door niet bezielde creaturen. En bauwen de kinderen en de wilden alles wat ze hooren na, zonder het te willen en te weten, instinctmatig, ik zou haast zeggen *van nature*, ook waar de dief door de moeder der uitvindingen, door den nood, wordt gedrongen om *met voorbedachten rade* nieuwe woorden te smeden, weet hij met al zijn geslepen vernuft, met al zijn listigen toeleg, geen ander richtsnoer te bedenken dan — *op den klank af te gaan.*

Maar, indien we nu al tegenwoordig bij de naamgeving overal en altijd de *klanknabootsing* eene gewichtige rol zien spelen, is dan het vermoeden gewaagd, dat het ook in den voortijd desgelijks zal zijn toegegaan? Wat zich aan ons openbaart als eene onveranderlijke, eene constante wet, moeten we, mogen we de

werking daarvan uitsluitend beperken tot onzen eigen tijd? Of viel er niets van boven naar beneden, voordat NEWTON zijne bekende wet had ontdekt, en bewogen zich de planeten wellicht niet in ellipsen om de zon, voordat KEPLER de zijne had gevonden? Even ongerijmd als het zou wezen iets dergelijks te beweren, even ongerijmd zou het zijn te stellen, dat de wetenschap van het heden der taal volstrekt onvruchtbaar zou zijn voor die van haar verleden en haar ontstaan. Integendeel: profeteert de wetenschap aangaande de dingen die daar komen zullen, niet minder schiet ze hare stralen in het ondoordringbaar duister der eeuwen en onthult aan onzen blik wat in een stikdonkeren nacht verborgen schijnt.

Wij hebben, ook op grond der resultaten van het historisch onderzoek, alle recht tot de onderstelling, dat zeer veel woorden, zoo niet de meeste, oorspronkelijk niets anders zijn geweest dan *klanknabootsingen*; dat het zelfs met de thans bij uitstek beschaafde en ontwikkelde litterarische talen, de Semitische b. v. en de Arische, in den beginne evenzoo geschapen stond; dat ook onze voorouders primitief eene taal spraken in alles gelijk aan het geklikklak van de Hottentotten.

De Oxfordsche Hoogleeraar MAX MÜLLER moge met die onderstelling, waaraan hij spottenderwijs den naam geeft van *bow-wow-*theorie, onmeedoogend den draak steken, ik meen dat tegenover hem de geleerde FARRAR haar goed recht krachtig en afdoende heeft gehandhaafd. En daarom zou ik niet onvoorwaardelijk de voorstelling durven aanvaarden, die de Heer TEN KATE op de schilderij van *De Schepping* heeft gegeven van den eersten Adam:

»'t Hoofd gebogen
Kust al het schepsel 't stof: zijn stal wijst naar den hoogen,
En tot den hemel is zijn voorhoofd opgericht.
Gods eigen majesteit zweeft op zijn aangezicht
In wondre spelingen, en Gods onsterflijk leven
Licht uit die oogen, waar bezielde tranen beven,
Maar van een glimlach als een zonneschijn doorstraald.
Die handen, door wier sneeuw de blaauwende ader dwaalt,
Zijn uitgebreid als tot een Priesterlijken zegen;
Die lippen, frisch gelijk een lenteroos, bewegen,
En »VADER, VADER!« ruischt het eerste Menschenwoord«. *t*)

Tegen het laatste zou ik wel eenig bezwaar hebben; het is m. i. te fraai gekleurd. De voorstelling der Heilige Schrift, dat Adam zijn eerste woord uitbrengt, als — ik laat wederom den dichter spreken — als

"daer dwaerelt
In bonte rij
De Dierenwaereld
Den mensch voorbij
En allen groeten
Hun Opperheer", *u*)

dat dus zijn eerste woord een *diernaam* is geweest, die voorstelling verdient, meen ik, de voorkeur.

Het is er verre van daan dat *klanknabootsing* de eenige bron zou wezen waaruit de taal is ontsprongen. Er is meer. Ik bedoel de *pooh-pooh*-theorie, gelijk ze tot groote ergernis van vele linguisten door MAX MÜLLER wordt geheeten. De zaak is deze. Aan die kleine wereld, waarvan wij zelven de alpha en de omega zijn, ons eigen organisme dus, en aan de buitenwereld danken wij tal van gewaarwordingen en indrukken: we ruiken, proeven, zien, hooren, voelen allerlei aangenaams en onaangenaams. Het eene verdringt het andere en zoo gaat het aanhoudend voort, steeds voort: daar is geene verpoozing van den golfslag. Elk oogenblik brengt wat anders, elk punt des tijds komt er „verandering in het gezicht van onzen droom". Met onverstoorbare kalmte plegen wij onze reize door het aardsche dal te vervolgen; wij zijn aan zeer veel gewend geraakt; wij vinden zelfs, dat er niets nieuws is onder de zon. Of het moest wezen, dat een of ander ons „frappeert", dat we als „geëlectriseerd" worden, dan — en hierop komt het aan — dan geven we onwillekeurig den boezem lucht door een kreet te slaken, den kreet van vrees, van smart, van bewondering, van afschuw, van wanhoop, van verrassing, van vreugde, van droefheid, van teleurstelling.

"Nature in many tones complains,
Has many sounds to tell her pains,
But for her joys has only three,
And those but small ones, ha! ha! he!"

zingt Dr. KING. v) Op velerlei wijze, inderdaad: het *ach*, het *och*, het *bah*, het *pooh*, het *fi*, het *hé*, het *ai* — daar zijn er meer — voer ik aan ten betooge, dat de onderscheidene gewaarwordingen en indrukken aan ons stemorgaan een verschillenden toon ontlokken, en tevens dat eene en dezelfde bevinding kennelijk de snaren van alle menschelijk spreekwerktuig doet trillen op vrij gelijke wijs. Uw *bah* is — dit acht ik buiten kijf — het gevolg van geheel iets anders dan uw *hé;* en uit uw *ai* durf ik voorspellen, dat gij u b. v. op de tong hebt gebeten. En als vader MAERLANT zich beklaagt, dat in den slechten adellijken tijd de edelman tot den poorter zeide *Fi*, begrijpt elk, dat hij daarbij den neus optrok en op zulk eene inleiding zeer eigenaardig volgen liet: „Scheer je weg, ik kan je niet luchten of zien." Na dat *Fi* konden we immers ook onmogelijk een compliment verwachten?

Aan elke *im*pressie die ons treft, geven we *ex*pressie, en deze, zegt CHAVÉE, „écho des émotions profondes de l'âme,... traduit l'affection du moment, de la minute, plus fidèlement, que toutes les descriptions ne pourraient le faire". w)

Ik vestig nog de aandacht op de bijzonderheid, dat menschen van weinig beschaving en ontwikkeling, vischvrouwen, appelwijven, sjouwerlieden en zeesoldaten b. v., akelig rijk zijn in dergelijke uitingen, een verschijnsel dat trouwens eveneens wordt waargenomen bij Indianen, Kaffers en Nieuwzeelanders, dus bij wilde volksstammen x). En het kan niet bevreemden, als we bedenken, dat, naarmate de mensch toeneemt in kennis des onderscheids en het wezen der dingen beter doorziet, hij zich allengs over minder begint te verwonderen en te verbazen, rustiger den blik laat weiden over alles wat hem wedervaart. Op dergelijke gevoelsuitingen zal men den wijsgeer zelden betrappen.

De bedoelde *ontboezemingen* nu worden evenals de *klanknabootsingen* almede aangemerkt als het erts, waarin het edele metaal is verborgen; de grondstof waaruit het woord is gemaakt en de taal gevormd. Door de woorden te ontleden in de verschillende bestanddeelen, waaruit ze zijn samengesteld, is men met genoegzame zekerheid tot dat resultaat gekomen.

In de derde en laatste plaats herinner ik u de zoogenaamde

Lautgeberden, *vocal gestures*, geijkte termen voor die soort van klanken en klankverbindingen waardoor we werken op onzen evenmensch. Door eene korte toelichting hoop ik aan de duidelijkheid niet te kort te doen. *ij*)

Gij wilt iemand tot staan brengen of tot stilte manen; gij loopt er een achterna om hem in te halen; gij tracht den ander een wenk te geven of te beduiden, dat gij niet van hem gediend zijt; dezen moedigt gij aan, genen schrikt gij af; uw paard moet in galop, uw hond de haas achterna.., straks zal uw telganger moeten stilstaan, want gij wilt afstijgen, de hond uw spoor weêr volgen: hoe zult gij het aanleggen of — want van aanleggen kan geen sprake zijn, het gaat bliksemsnel! — hoe wekt gij de aandacht van mensch of beest? Eene *s* en eene *t* is het eenvoudige middel om loopen in staan te veranderen, *st* hebt gij alleen te zeggen; eene *h* met eene *u*, *hu*, doet op het lastdier dezelfde werking als een klap met de zweep, en, als gij de *u* omzet in *o*, zal het beest den wagen niet langer voorttrekken; eene *p*, eene *s* en eene *t*, *pst*, doet vriend en vijand gelijkelijk omzien. *Ho*, *hu*, *hei*, *hau* (denk aan *hau-daar*) — de taalkundigen weten de genoemde met tal van voorbeelden te vermeerderen —: door die en dergelijke signalen zijn we in staat eens anders opmerkzaamheid te vestigen, en hem niet onduidelijk aan het verstand te brengen wat we van hem verlangen. Ze doen ongeveer denzelfden dienst als de gebiedende wijs, en zijn niet, gelijk de *klanknabootsingen*, bloot echo van eenig natuurgeluid; niet, gelijk de zoogenaamde *gevoelsuitingen*, louter onwillekeurige uitstortingen des gemoeds, maar naar buiten werkende en toongevende zijn ze uitnemender dan die beide, en als het machtwoord, waardoor de mensch de eerste voorwaarde vervult van samenleving en samenwerking, namelijk de mogelijkheid van samenspreking.

Nog eene kleinigheid wensch ik ter sprake te brengen: maar het is een lastig punt, dat, ik wil het niet ontveinzen, langen tijd een struikelblok voor mij is geweest. Bij de *klanknabootsingen* werkt de mensch om zoo te zeggen naar een model: dat de Grieken aan een *os* den naam van βοῦς, de Romeinen aan den *koekoek* dien van *cuculus* hebben gegeven, laat zich hooren, is zelfs zeer

natuurlijk. Ook is het model voor allen gelijk: dat dus, hetgeen door den een met *βοῦς* en *cuculus* wordt bedoeld, terstond gevat wordt door de anderen, kunnen wij ons almede voorstellen. Doch, hoe het feit te verklaren, dat over het algemeen een iegelijk mensch zijne *gewaarwordingen* en *indrukken* steeds hoorbaar uitdrukt op *eene en dezelfde* wijs, en allen zich verstaanbaar maken aan elkaâr doordat ze *vrij gelijkluidende* klanken voortbrengen?

Die man is wanhopend: gij ziet hem niet, gij hoort hem, en toch — gij aarzelt geen oogenblik het te verzekeren, want gij zoudt, waart gij wanhopend als hij, een zelfden kreet slaken; gij geeft het sein der stilte, het zeer gewone *st*, ik zou om stilte te gebieden precies hetzelfde sein hebben gegeven. Is daar eene reden voor? Ik zou meenen van ja.

„Ieder weet wat reflexbeweging is. Zij grijpt plaats, als de indruk op een gevoelszenuw, zonder toedoen van den wil, beweging, samentrekking van zeker lichaamsdeel ten gevolge heeft. Zoo wordt niezen door het kittelen van den neus, vernauwing der pupil door het vallen van licht in het oog, trekken met de beenen door het kittelen van de voetzool bewerkt. Reflexbeweging bestaat steeds hierin, dat een enkelvoudige indruk werktuigelijk, regelrecht, door eene hetzij enkelvoudige, hetzij samengestelde beweging gevolgd wordt". „Reeds den eersten keer dat een kind iets zuurs proeft, trekt het een leelijk, zoogenaamd zuur gezicht. Die zure trek is eene uitdrukking van leed, maar tevens een wapen, een voorbehoedmiddel, want de lippen worden verwijderd van de zijwanden der tong, die voor zuur bij uitstek gevoelig zijn". [z]) Onwillekeurig, zonder het te willen en te weten, zet het kind zich in postuur. En een ander kind zou evenzoo doen; van daar dat het zure gezicht van het een treffend, sprekend gelijkt op dat van het ander.

Zonder het te merken aan den rand gekomen van een afgrond en daardoor hevig ontsteld, zullen we met de armen allen eene rugwaartsche beweging maken, evenals we op eens heerlijk verrast wederom allen op dezelfde manier met handen en hoofd zullen gesticuleeren, als waren we er op afgericht. In het algemeen zal door prikkeling van een der zenuwen, telegraafdraden

om zoo te zeggen, die ons lichaam in alle richtingen doorloopen, alle indruk in de hersenen, dat is tot ons bewustzijn, worden gebracht, en van daar, als van het hoofdkwartier, overgeseind naar de voorposten, dat is onze verschillende organen, een bepaalde uitwerking te weeg brengen, op bepaalde wijze reageeren. En dat niet alleen bij *een en denzelfden* mensch, bij *allen* zonder onderscheid: het samenstel toch van het organisme des eenen verschilt niet zoo veel van dat des anderen, of we hebben grond om aan te nemen, dat gelijke oorzaken bij allen gelijke gevolgen hebben. Vandaar dan ook, dat de gebaren der doofstommen, *niet* la parolle manuelle, maar de taal der oogen en der handen, hunne *niet* aangeleerde gebaren dus, eene zoo treffende overeenkomst hebben, dat niet alleen die der Nederlandsche doofstommen volmaakt op elkander gelijken, maar de Nederlandsche aan zijne indrukken precies dezelfde uitdrukking geeft als die van elken anderen landaard.

„Spraakklanken nu zijn, volgens den Hoogleeraar Donders, *aa*) geluiden door het stemorgaan in verband vooral met het mondkanaal voortgebracht". Gaat er nu van de hersenen een sein naar stemorgaan en mondkanaal, dan zullen deze den indruk weergeven op hunne wijze, dat is door geluid; dan geraken de elastische tongen van het strottenhoofd — zoo heet ons stemorgaan — in trilling, terwijl de mond een zekeren stand aanneemt, en... het menschelijk organisme geeft een toon, een bepaalden toon, openbaart zich door de stem. Al naarmate nu de indruk heviger is, de gewaarwording levendiger, de begeerte sterker, zullen wij meer of minder lucht uitdrijven, zoo doende kracht, toonshoogte en timbre der trillingen wijzigen, en derhalve telkens andere geluiden moeten voortbrengen. Door de gelijkheid voorts der structuur van alle menschelijk stemwerktuig zal alle menschelijk organisme wederom een en denzelfden indruk op vrij gelijke wijze hoorbaar uitdrukken.

Bovendien zij het mij vergund de bekende waarheid te herinneren, dat bij lageren graad van ontwikkeling de menschen treffend op elkaâr plegen te gelijken. Ze zijn, als de bladeren der boomen, wel niet gelijk en gelijkvormig, maar toch evenmin sterk ver-

schillend. Aanmerkt de schaapherders, het domste slag van menschen dat bestaat: of gij den een spreekt of den ander, het is om het even; is niet elk van hen in zekeren zin type van het geheele gild? Aanmerkt de Turco's: bij het onweer slaat al die barbaren zonder onderscheid de schrik om het hart; of verborgen ze niet elk om strijd in het lazaret het hoofd onder de dekens, toen de god der eere donderde? Aanmerkt den werkenden stand, onze oppassers, onze dienstboden: hun horizon is beperkt, hun gedachtenkring alles behalve wijd; hunne wijze van spreken verschilt luttel; het eene exemplaar vertegenwoordigt het geslacht werkman of werkvrouw even goed als het andere. 's Menschen individualiteit begint zich eerst daar te doen gelden en uit te komen, waar de zon der beschaving en verlichting hare stralen schiet door de nevelen van de eenkleurigheid der onkunde, en de eentonige schemer is geweken vóor eene oneindige verscheidenheid van schakeeringen en tinten, van schijnsel en schaduw. Eerst dan vertoont zich alle voorwerp aan den beschouwer in een eigenaardig licht, al naar gelang van zijne vatbaarheid en van de scherpte zijns bliks. De vorstin des daags moge schijnen over rechtvaardigen zoowel als onrechtvaardigen en ze beide koesteren door hare warmte; bij den fakkel der kennis en wetenschap zien zij, wier oogen zijn gewend aan dien gloed, of liever, die er een oog voor hebben, oneindig veel beter en meer dan die dat licht niet verdragen kunnen of niet geleerd hebben daarbij te zien.

Van afkomst gelijk, van huis uit dezelfden, zijn de kinderen der menschen alzoo gaandeweg verschillend opgegroeid. Allengs is verscheidenheid van natuurlijken aanleg en vatbaarheid openbaar geworden, en heeft elk zich eigenaardig ontwikkeld. Thans stijgt deze even hoog boven het gemeene niveau als gene er beneden blijft; thans zijn er reuzen en dwergen, verlichten en duisterlingen; thans sterksprekende persoonlijkheden en volmaakt onbeduidende enkelingen. Maar de eerste menschen kunnen wij ons niet eenvoudig genoeg voorstellen: ze verwezenlijkten stellig het ideaal van volkomene gelijkheid. Wat de een gevoelde, gevoelde de ander en wat de ander dacht, dacht de een: één hart en ééne ziel. Iemand hunner had *slechts een kik* te geven om te worden

begrepen door allen; de taal des gemoeds van één geleek die van allen; ieder was de tolk ook van zijn evenmensch.

Ik vat den draad mijner redeneering weer op en resumeer het gezegde in de volgende stellingen:

1. De oorsprong der taal is te zoeken in geluiden, die waren hetzij eene *nabootsing van natuurlijke klanken*, hetzij eene *onwillekeurige uiting* zoowel van het *gevoel* als van den *wil*.

2. Die geluiden waren niet alleen *openbaringen* van hetgeen er omging in het menschelijk gemoed, van hetgeen de mensch ondervond en verlangde, dragers dus en vertegenwoordigers van eenige voorstelling: ze waren ook voor den evenmensch *erkenningsteekens*, signalen, waardoor hij, van wege de gelijkheid der structuur van alle menschelijk organisme, kon te weten komen van welken bepaalden indruk eenig geluid de uitdrukking was.

3. Zoo vond de stem des menschen noodwendig *weerklank* in de ziel van zijn natuurgenoot.

Ik wil niet treden in eene breedvoerige weerlegging der bedenkingen, die tegen deze stellingen worden ingebracht. Ze zijn menigvuldig en — ik zal het eerlijk bekennen — gewichtig, ja op het eerste vernemen zelfs vernietigend, als het ware. Alleen merk ik op, dat bij nader inzicht de zwaarte van het geschut door de oppositie hooger blijkt te zijn opgegeven dan het kaliber inderdaad is, en de getalssterkte van het vijandelijk heir dikwerf hoofdzakelijk in de verbeelding bestaat.

De tegenwerping b. v., dat in de taal van het dagelijksch leven, tot zelfs in de namen der dieren toe, geen spoor te ontdekken is van eene dergelijke ontwikkeling, dat geluiden als de bedoelde tegenwoordig zelfs veeleer uitzondering dan regel zijn; — het bezwaar, dat een woordenschat gelijk de beschaafde talen dien bezitten, zóó rijk en uitgebreid, zóó verscheiden en volledig, toch niet aan eenige honderdtallen van klanken het aanzijn kan verschuldigd zijn; — de bedenking, dat er onnoemelijk veel stoffelijks en, wat meer zegt, onstoffelijks is, waarvan de naam toch onmogelijk op de genoemde wijze wordt verklaard: *geest*, *ziel*, *denken*, b. v. en hoeveel meer van dien aard, verder *groen*, *wit*, *rood*, *blauw*, in één woord al de namen van kleuren en dergelijke; — de op-

merking, dat klanknabootsingen en tusschenwerpsels, ons *boe* en ons *bah* volstrekt onvruchtbaar zijn: wie zal van *boe* een bijvoeglijk naamwoord en van *bah* een werkwoord durven, ja, kunnen afleiden? — en dan, last not least, de bewering, dat eene theorie, gelijk ik heb voorgedragen, vernederend is voor den mensch, als die hem, een weinig minder immers slechts gemaakt dan de engelen en met eere en heerlijkheid gekroond, afrukt van zijn hoogen zetel en zijne verheven majesteit moedwillig schendt.

Wat zal ik tot die dingen zeggen? Mijn bestek, ik herhaal het, gedoogt niet al die excepties te ontzenuwen; maar mijn eigen point d'honneur evenmin om door te zwijgen den schijn op me te laden van onvermogen. Daarom slechts een paar opmerkingen, mogen ze strekken tot eene waarschuwing tegen overijling en voorbarigheid.

„Men bespeurt van al de klanken, waaruit de taal dan zou zijn ontsprongen, niets hoegenaamd meer". Het zij zoo: maar is daarom de theorie onhoudbaar? Ik zou meenen, dat die consideratie op de keper beschouwd van nul en geenerlei waarde is.

Bekend is de geschiedenis, de wording dus ook, van ons letterschrift, ons *a b c*. Het is evenmin als de taal gelijk eene gewapende Minerva kant en klaar uit het brein van eenigen Jupiter te voorschijn gesprongen. Integendeel: dat onaanzienlijke groepje van die kleine, schijnbaar zoo willekeurig gekozen teekens, waarvan wij ons bij 't schrijven bedienen, is van ouden, zeer ouden adel en heeft een hoogst interessanten levensloop gehad. Onze letters toch zijn oorspronkelijk teekeningjes; schrijven was primitief niets anders dan schilderen, afbeelden: „die Schrift ist Malerei, die Malerei ist Schrift", zegt Brugsch terecht. *bb*) De naam van den *arend* werd in schrift gesteld niët door vijf verschillende letterteekens maar door de figuur, de beeltenis van den arend, in omtrek geteekend: desgelijks eene *bloem*, een *boom*. In het oudste Chineesche schrift b. v. beduidde een cirkeltje met een stip in het middenpunt de *zon*, en moesten drie naast elkaâr staande en aan elkaâr grenzende driehoekjes, waarvan het middelste het hoogste was, een *berg* verbeelden.

Door combinatie van een of meer figuren drukte men een

nieuw denkbeeld uit: de verbinding van een stuk of twee tenten, b. v., een paar golvende lijntjes (voorstelling van de zee) en eenige voetstappen tusschen tenten en zee in beteekent in het schrift der Roodhuiden zooveel als ons *volksverhuizing;* het beeld der zon, het cirkeltje, en dat der halve maan, een cirkelsegmentje, er omheen geteekend, geeft in het oudste Chineesche schrift te kennen *licht.* cc)

Maar — en heb de goedheid hierbij te denken aan de welbekende raadseltjes, „de Rebus", — een teekeningje van de hand, van het oog, van het been kan ook worden gebruikt om eenvoudig de klankverbinding — *hand* —, — *oog* —, — *been* —, voor te stellen, niet waar? Indien ik het volgende voor u opschreef: „hij is aan de betere"... en dan eene *hand* teekende, gij zoudt dadelijk mijne bedoeling raden: „hij is aan de betere *hand*". En evenzeer indien ik opschreef: eerst het woord *over*, vervolgens wederom de figuur van eene *hand*, eindelijk den uitgang *-igen:* het woord *overhandigen* ware uw eerste woord. Het eerste lid van de samenstelling *elpenbeen*, dus *elpen-* met de teekening van een *been* er achter; het voorvoegsel *be* met die van een paar *oogen* zouden u terstond *elpenbeen* en *beoogen* op de lippen brengen. Bij de *figuren*, de afbeeldsels van de *hand*, de *oogen* en het *been* zoudt gij niet aan een menschelijk oog, aan eene wezenlijke hand, aan het lichaamsdeel been denken, maar alleen aan de *lettergreep* — *oog* —, — *hand* —, — *been* —.

Desgelijks nu is men eenmaal ook de figuren van het beeldschrift gaan gebruiken. Losgemaakt van het voorwerp, waarvan het de teekening voorstellen moest, is het afbeeldsel opgetreden als vertegenwoordiger van niets meer dan den *naam* dien het origineel droeg. Een enkel voorbeeld Toen de vrome Franciscanen den inboorlingen van Anahuac de boodschap van het kristendom kwamen brengen, lieten ze het bekende woord *paternoster* in beeldschrift voorstellen. Een ware „rebus" kwam er voor den dag, namelijk, de teekeningjes van een wimpeltje, waarvan de naam *pa*(n), van een steen, waarvan de naam *ter* (tete), van een cactusvijg, waarvan de naam *nos* (nosch), en eindelijk wederom dat van den steen, den *ter*. Als men nu niet aan de *voorwerpen*

wimpel, steen, cactusvijg, maar alleen aan den *klank hunner namen* denkt, alleen aan *pa*, *ter*, *nos* en *ter*, krijgt men eenvoudig de combinatie van vier lettergrepen, of het woord *paternoster*.

Deze ontwikkeling van het beeldschrift, de *Ideenschrift*, tot de *Lautschrift*, [dd]) — zoo heet de laatstbedoelde schrijfwijze —, was eene goede en groote schrede voorwaarts, vooral omdat men zoo doende met een betrekkelijk gering aantal figuren het al vrij ver brengen kon. Maar het bleef een halve maatregel, die, wat o. a. betrof de nauwkeurigheid van uitdrukking, veel te wenschen overliet.

Eindelijk is men er toe gekomen om die figuren, die teekeningjes, niet alleen te bezigen voor geheele lettergrepen, voor geheele klankverbindingen, maar... voor enkele klanken. Het beeld van den *arend* stelde niet meer den vogel voor van dien naam, evenmin fungeerde het voor de twee syllaben *a* en *rend:* het begon eenvoudig te dienen voor den klank of de letter *a*. Overal dus waar de *a*-klank werd gehoord in het spreken, teekende de hand den omtrek van den *arend*, gelijk b. v. om de *l* aan te duiden den omtrek van den *leeuw*. Om dus het woord *aal* te schrijven, moesten het teeken van den *arend* en dat van den *leeuw* naast elkaâr komen te staan. Allengs kregen vervolgens voor elken klank, voor elke letter, deze en gene *bepaalde* figuren den voorrang en geraakten als geijkte teekens gaandeweg algemeen in zwang. En met een vijfentwintig ongeveer wist men ten laatste nagenoeg alle klinkers en medeklinkers aanschouwelijk voor te stellen, m. a. w. *te schrijven*. Ons eigen alphabet heeft inderdaad, zooals bekend is, geen anderen oorsprong.

De gegeven verklaring van onze schrijfletters moet ik zeggen, dat aan geen twijfel onderhevig is. Of zal iemand er niet aan gelooven, omdat hij in ons tegenwoordig alphabet geen zweem van dien oorsprong bespeurt? „Ik zie het niet, dus is het zoo niet", is dat logica? Zou zulk eene conclusie gewettigd wezen? Al mogen dan de namen *tafel*, *bank*, *rok*, *stoel*, *paard*, en andere, geene levende en sprekende getuigen zijn van de waarheid mijner theorie, geheel de Nederlandsche taal zelfs schijnbaar bestaan uit

louter overgeleverde en conventioneele termen: indien wij bedenken, welke colossale omwentelingen er in het rijk der taal hebben gewoed, omwentelingen waardoor de aanblik der woorden ganschelijk is veranderd, als die zijn verminkt en afgeknot, verkort en ineengedrongen, verbasterd op allerlei wijs, dan zal elke gevolgtrekking uit den toestand van het heden der taal tot haar verleden en hare wording, tenzij op grond van historisch en psychologisch onderzoek, als ongemotiveerd behooren te worden verworpen. En ik twijfel niet of MAX MÜLLER met zijn „phonetische typen" (?) zal zich bekeeren tot de leer van HEYSE en FARRAR, en absolutie vragen voor de spotnamen *bow-wow* en *pooh-pooh*.

Mijne tweede en laatste opmerking is deze. „Men kan zich geen denkbeeld vormen van eene taal zóó onbeholpen, zóó gebrekkig, zóó onvolledig, zóó armoedig als noodwendig wordt ondersteld door de theorie, die ik heb trachten te verdedigen". Wederom, we moeten ons niet laten verschalken door hetgeen voor oogen is, en alleen afgaan op ce qu'on voit en buiten rekening laten ce qu'on ne voit pas. Getooverd, of liever wonderen gewerkt, heeft de menschheid in haar leven met de karige grondstof, die ze oorspronkelijk tot haar beschikking had.

Bedenk eens, wat heeft éénzelfde woord tal van onderscheiden beteekenissen, de eene trapsgewijze uit de andere afgeleid! Van de vele duizenden voorbeelden slechts een, want de zaak is overbekend. Ik heb gekozen het Fransche woord voor ons *hof*, *cour*, waarvan o. a. *courtisan* en *courtisane* enz. enz. afkomen. Merkwaardig is de historie der beteekenis van *cour*. Primitief geeft het te kennen in het Latijn, waaruit het in de Fransche taal is gekomen, *heg*, *schutting*, *omheining van akker* en *weide*, en werd, als deel voor het geheel, ook voor *pachthoeve* gebezigd, volkomen gelijk ons *tuin*, dat immers evenzeer eigenlijk *omheining* beduidt. In de middeleeuwen is de algemeene beteekenis van *schutting* overgegaan tot de meer bijzondere van *borstwering*, *versterking*, *vesting*, van waar b. v. de Fransche plaatsnamen op *-court*, als *Graincourt*, *Liencourt*, *Aubignicourt* en dergelijke. Enger beperkt begon het uitsluitend te worden gebruikt van de fortificatie, waar de vorst resideerde met zijne raden en zijn ge-

zinde; *la cour* werd dus *de hofplaats*. En evenals ons woord *hof* thans zoowel de *plaats* beteekent waar de koning zetelt als het *personeel* van zijn huis, desgelijks is ook het Fransche *cour* allengs van *hofplaats* overgegaan tot *hofstoet*. En zoo zijn er meer voorbeelden bij te brengen. [ee]) Voorts is het een feit, dat we bijna alle woorden in *natuurlijken* zoowel als in *figuurlijken* zin gebruiken. De namen der deelen van ons lichaam b. v. dragen we over op veel en velerlei: we spreken van „het *hoofd* van den staat; de *pooten* van den stoel; de *beenen* van den driehoek; de *voet* van den berg; het *oog* eener naald; de *buik* van het zeil; de *tand* des tijds; het *hart* der aarde; het *oor* van de kan; de *hals* der flesch; de *mond* der rivier". *Hard, zacht, schel, schril, scherp*, al de verschillende qualificaties der muziektonen, passen we ze niet even goed toe op de kleuren? En wederom de kleurnamen *blank, rood, zwart:* spreken we niet van *blanke* oprechtheid, van *roode* republiek, van *zwarte* ondankbaarheid? *ff*)

Ik wil maar zeggen: wat kunnen we àlleen door *afleiding* en *overdracht* van beteekenis met een simpel woordje onmetelijk veel uitrichten! En nu heeft de mensch nog zooveel andere middelen. Onuitputtelijk is zijn tooverroede in magische krachten, waardoor hij het eeuwenoude telkens verjongt, en zoodoende dienstbaar maakt aan de vervulling van telkens nieuwe behoeften en nieuwe eischen. Wij maken van de grondstof letterlijk al wat wij willen; gelijk we met niet meer dan 26 schrijfteekens alle mogelijke klinkers en medeklinkers van onze spreektaal, zoo goed en zoo kwaad als we kunnen, aanschouwelijk op het papier voorstellen, voorzien we met een primitief zeer klein getal van geluiden in al onze taalkundige nooden. Met de talenten van den oorspronkelijk geringen, karigen voorraad heeft de mensch gewerkt en gewoekerd, ze tien- en honderd- en duizendvoudig vermeerderd, ze gemaakt tot eene ware goudmijn, waarvan beide de diepte en de overvloed de verbazing wekken van den aanschouwer.

De rijkgeworden fabrikant zou holtsblok en schootsvel van weleer haast gaan vergeten; gelukkig dat hij nog dagelijks in de gelegenheid is, de beeltenis uit de periode van zijne schamelheid te

aanschouwen. Inderdaad, het woordenboek van den arbeider, van den gemeenen man, en dat van den geleerde, van den beschaafden stand: ze zijn, wat woordenrijkdom betreft, niet met elkaâr te vergelijken.

De Heer D'ORSEY getuigde, dat de leden van zijne gemeente niet meer dan een driehonderd woorden noodig hadden voor hun dagelijkschen conversatie-toon: wij hebben aan tienmaal zooveel nog lang niet genoeg. De Heer FARRAR zegt, dat hij de waarheid van D'ORSEY's getuigenis op grond van herhaalde proefneming durft staven, en voegt er bij, dat de taal van boeren, wier gesprekken hij, zonder dat zij 't merkten, een geruimen tijd heeft afgeluisterd, hem voorkwam al even arm te wezen. [gg]) De geheele woordenschat der Chineesche taal, bestaande uit ongeveer 40.000 woorden, kan worden teruggebracht tot een betrekkelijk gering minimum: rekent men namelijk alle woorden, die eenigermate met onze afleidingen en samenstellingen zijn te vergelijken, woorden b. v. als ons *doofstom*, *armzalig*, die uit twee andere bestaan en dergelijke, niet mede, dan krijgt men slechts 450 stamwoorden als de oorspronkelijke bestanddeelen van 40.000, die dus hoofdzakelijk secondaire en tertiaire formaties zijn. [hh]) MAX MÜLLER verzekert, dat insgelijks alle woorden der Semitische en Arische talen tot een 500 à 600 grondwoorden of wortels (radices), zooals ze heeten, zijn te reduceeren. En toch bestaat de Engelsche taal, eene der laatstgenoemde, uit 100.000 woorden, ja wellicht nu reeds uit meer. [ii]) Wat, meer bijzonder, het Engelsch aangaat, cijfers zijn welsprekende getuigen, welnu, de statistiek leert, dat ook in de industrie der woordensmederij, der bearbeiding en verwerking van de grondstof dan altijd, de Engelschen het zeer ver hebben gebracht. Een paar opgaven ten bewijze.

De woordenschat der Engelsche taal neemt steeds toe blijkens de tellingen, die in verschillende tijdperken zijn gedaan: van 43.566 zien we het cijfer klimmen tot 58.000, vandaar tot 70.000, en in 1843 was de voorraad gestegen tot niet meer of minder dan 94.466 woorden.

Een fatsoenlijk Engelschman, zegt de Oxfordsche hoogleer-

aar, een man die zijn' Bijbel, zijn' Shakspere, zijn' Times enz. enz. leest, heeft daarvan niet meer noodig dan 3. à 4000; een welsprekend redenaar minstens 10.000; een dichter als Shakspere verbruikt daarentegen wel 15.000 woorden. Milton's werken zijn gebouwd met 8.000 woorden, en het Oude Testament zegt, volgens RENAN, alles wat het te zeggen heeft met 5.642 woorden.

De moed, trouwens ook de tijd, heeft me ontbroken om een dergelijk onderzoek in te stellen op het gebied van onze eigene taal, maar ik twijfel geen oogenblik of we zouden een dergelijk resultaat verkrijgen.

Doch genoeg: indien we nu waarnemen, dat, naarmate de mensch lager staat, de kring dus van zijne begrippen en voorstellingen beperkter is, hij *des te minder* woorden behoeft, terwijl bij toenemende beschaving en ontwikkeling, bij klimmende noodzakelijkheid derhalve om voor al wat hij nieuws denkt en werkt nieuwe namen te smeden, de mensch het geheim bezit der kunst om door een nieuwen stempel de oude stukken dienstbaar te maken aan de vervulling van al zijne behoeften: is dan niet bij nader inzien het bezwaar, dat de oorspronkelijke taal nooit zóó sober en poover kan zijn geweest als door mijne theorie wordt ondersteld, eene tegenwerping van hoogst twijfelachtige kracht?

En ik durf met vrijmoedigheid de verzekering te geven, dat mijne stellingen aangaande de origine der taal de proeven *ook van andere* bedenkingen met goed gevolg kunnen doorstaan.

(Het vervolg in eene volgende aflevering.)

Groningen. Februari 71.

AANTEEKENINGEN.

a) Zie STEINTHAL, *Der Ursprung der Sprache im Zusammenhange mit den letzten Fragen alles Wissens*, bl. 39.

b) *Dichtwerken*, V, bl. 129.

c) JACOB GRIMM, *Ueber den Ursprung der Sprache* (4e aufl.), bl. 13.

d) FARRAR, *Chapters on language* (London 1865), bl. 10, noot 2.

e) Verg. HEYSE, *System der Sprachwissenschaft*, bl. 48, § 21.

f) Grimm, t. a. pl., bl. 28, noot 1. Verg. ook den brief van den Heer Alberdingk Thijm aan den Heer Wessels in dezes *De Wording der taal*, enz. 's Hage 1869, bl. iii: »De taal is, oorspronklijk, *Naturwuchs*, ook voor mij; maar niet zonder speciale tusschenkomst van den Schepper, en grootendeels *à l'insu* van het sprekend individu«. Dat is mij inderdaad te hoog.

g) Zie Lersch, *Die Sprachphilosophie der Alten*, bl. 38, 40, enz. enz., alwaar de opinies van Aristoteles en Epicurus worden meêgedeeld. »Aber« — zoo redeneert naar Lersch's vertaling de eerstgenoemde — »nicht jeder *Naturlaut* ist *Sprache;* damit er diese werde, muss das Begriffliche hinzutreten. Wie tritt aber das Begriffliche hinzu? φύσει oder θέσει? Träte es auf einfachem, natürlichem Wege zu dem Naturlaute, *so müssten alle Nationen dieselbe Sprache haben.* In allen sind dieselben παθήματα ἐν τῇ ψυχῇ; wären nun die Worte nicht ein bloszes Zeichen (συμβόλον), sondern congruent mit den Begriffen, so müssten *alle in gleicher Form* Gedanken und Empfindungen ausdrücken. Das ist aber nicht der Fall, folglich muss die Sprache κατὰ συνθήκην, *nach Uebereinkunft der einzelnen Völker*, gebildet seyn.«

h) t. a. pl., bl. 56.

i) Lersch, t. a. pl., bl. 42 vlgg.

k) t. a. pl., bl. 30 vlgg.

l) *De l'origine du langage*, bl. 89 vlgg.

m) *Lectures on the science of language* (4th ed), I, bl. 402.

n) t. a. pl., bl. 133.

o) II, 2.

p) Uit zijn *De Stoomwagen*: in den bundel *Gevoel en Leven*, bl. 142.

q) Farrar, t. a. pl., bl. 16 en 20.

r) t. a. pl. Chapter IV, passim.

s) Aldaar, bl 17, noot 3; verg. voor hetgeen volgt Chapter III, bl. 24 vlgg.

t) *Zesde Tafereel*, bl. 163 vlgg. (tweede druk).

u) t. a. pl., bl. 171.

v) Bij Farrar aangehaald, bl. 89, noot.

w) *Les langues et les races*, bl. 17.

x) Farrar, t. a. pl., bl. 101.

y) t. a. pl., bl. 104 vlgg.; Heyse, § 29, bl. 73.

z) Prof. van der Wijck, *Zielkunde*, bl. 74 vlgg.

aa) *De physiologie der spraakklanken, in het bijzonder van die der Nederlandsche Taal*, bl. 6, § 4; zie ook §§ 6, 12.

bb) H. Brugsch, *Ueber Bildung und Entwickelung der Schrift*, passim. (In de *Sammlung* van Virchow en Holtzendorff.)

cc) Verg. ook Farrar, Chapter XVIII.

dd) Verg. Steinthal, *Die Entwicklung der Schrift*, passim.

ee) Littré in voce; Max Müller, t. a. pl., II, bl. 252 vlgg.

ff) Verg. benevens de boven aangehaalde werken H. Wedgwood, *On the origin of language*, Chapter IV (*Analogy*).

gg) Farrar, t. a. pl., bl. 59.

hh) Zie daarover o. a. J. ten Doornkaat Koolman, *Die Sprache nach M. Carrière und Anderen*, Norden, 1866, bl. 19.

ii) t. a. pl., I, bl. 276 en 278, noot.

LEVENSGESCHIEDENIS VAN HET WOORD GLIMP,

DOOR

J. TE WINKEL.

„Ieder woord heeft zijne eigene levensgeschiedenis" zegt Grimm; maar wij kunnen er bijvoegen: meestal eene, die in nauw verband staat met de geschiedenis van andere woorden. Wij zien toch, als wij den levensloop der woorden nagaan, onophoudelijk, hoe vorm en beteekenis van het ééne woord invloed op het andere oefenen, en vooral is die invloed merkbaar bij zulke woorden, die óf nagenoeg gelijkluidend zijn met andere, óf met elkaar in de eene of andere afgeleide beteekenis overeenkomen. Toevallige overeenkomst in één opzicht namelijk is bij twee woorden al zeer spoedig oorzaak van groote toenadering. Beide nemen iets van elkaar over; het volk brengt ze eerst met elkaar in verband, verwart ze daarna met elkander, en weet eindelijk in het geheel niet meer tusschen beide te onderscheiden, zoodat ze in het spraakgebruik dan werkelijk inéénvloeien.

Zulk eene verwarring merken wij ook op bij de woorden *glimpen* en *glimmen*. Van toevallige overeenkomst in vorm is hier een geleidelijk gevolg geweest, dat het eerste langzamerhand zijne oorspronkelijke beteekenis in onze taal verloren heeft, en die van het tweede heeft aangenomen, waardoor ze schijnbaar één zijn geworden, ofschoon het volksgevoel, dat niet gemakkelijk twee woorden van volkomen dezelfde beteekenis in de taal duldt, ze

later weder door eene kleine schakeering heeft onderscheiden. De geschiedenis van het eerste woord, dat wij hier zullen behandelen, zal dit bewijzen; vanzelf zal daarbij in het oog vallen, dat én de stam van beide woorden verschillend is, én de beteekenis van het één aan het ander oorspronkelijk geheel vreemd was.

'tSchijnt mij vooral toe niet overbodig te zijn, deze verwarring van *glimpen* met *glimmen* eens nader in het licht te stellen, omdat zij langen tijd niet alleen bij het volk, maar zelfs bij de etymologen geheerscht heeft. Om dit te bewijzen zullen wij daarom vooraf in het kort nagaan, wat de voornaamsten hunner daaromtrent hebben aangeteekend.

L. ten Kate, die zoovele bouwstoffen geleverd heeft voor de biographie der woorden, zegt (*Aenl.* 2. 195) op het woord *glimp* niet anders dan: „zie *glimmen*", en op dit artikel teekent hij alleen aan: „met eene oud-Duitsche zware dialect, veranderende *mm* in *mp*, zeide men ook *glimpen* voor *glimmen*". Hij houdt dus ons woord voor een' dialectvorm van *glim*.

Weiland, die de woorden *glimp*, *glimpen* en *glimpig* in zijn *Taalk. Woordenb.* heeft opgenomen, is het met hem eens, daar hij zegt, dat het met *glimmen* uit ééne bron voortvloeit. Het laatste leidt hij dan van een' stam *lu* of *li* af, terwijl hij er niet alleen het hoogd. *glimmer*, het eng. *to gleam*, het zw. *glimma*, maar ook het ags. *leoman* en het latijnsche *lumen* meê vergelijkt. Ten Kate haalt er ook het ags. *morgen-* en *aefen-glommung* bij aan (*Aenl.* 2. 195). Wij zullen echter zien, dat *glimpen* met deze woorden volstrekt niets te maken heeft.

Bilderdijk weerspreekt hier Weiland niet. Volgens hem (*Verkl. Gesl.*, uitg. 1834) is *glimpen* ontstaan „uit *glimmen*, activè genomen, waarin de *p* de gedwongenheid aanduidt". In zijne eerste uitgave (van 1822) houdt hij „de *p* voor eene bloote versterking van de *m*, welke 't zelfde doet als de verdubbeling der *m* in 't hoogduitsch". Zie ook zijne *Aant. op Huygens*, 5. 88 en 6. 322. Het hoofdbezwaar, dat zich reeds terstond tegen deze verklaringen voordoet, is, dat zij zeer willekeurig zijn en de *p*, die het woord toch werkelijk bezit, wegmoffelen of aan dialectuitspraak toeschrijven. Bilderdijk, die iets meer dan de anderen

van de geschiedenis van het woord wist, verklaart de oude beteekenissen van *glimp* (welvoegelijkheid, roem, eer) uit de nieuwe, die zeer verwant is met die van *glimmen* (schitteren); maar zulk eene verklaring is al te zeer in strijd met de wet van oorzaak en gevolg (waarbij het nieuwe uit het oude voortkomt en niet omgekeerd), dan dat wij er iets aan zouden hechten.

De ware verklaring werd het eerst, naar ik meen, gegeven door J. de Rhoer, in zijne aanteekeningen op het Stadboek van Groningen van 1425, bl. 62 (uitgegeven deor het genootschap: Pro Excolendo Jure Patrio). Als hij daarin het woord *onghelymp* gevonden heeft, verwijst hij naar 't ags. *limpan* en een artikel over den stam van dit woord bij Ten Kate (*Aenl.* 2. 661), welke laatste dus het stamverwante ags. woord en ook het hoogd. *glimpf* gekend heeft, maar niet op de gedachte schijnt gekomen te zijn, er ons woord *glimp* meê te vergelijken. De Rhoer haalt vervolgens een paar Nederduitsche plaatsen aan, waar de woorden *glimp* en *onghelymp* gevonden worden, en zegt dan ten slotte: „hiervan is *glimp* nog bekend".

De Rhoer's meening zal door de eenigszins uitvoerige geschiedenis, die wij nu van het woord zullen geven, volkomen bevestigd worden.

Op het eind van de middeleeuwen treffen wij het woord het eerst aan, en wel in den vorm *ghelimp*, waartegenover *onghelimp* stond. *Ghelimp* beteekent daar overal: *behoorlijkheid, welvoeglijkheid;* de uitdrukking *mit ghelimpe* moet overal wedergegeven worden: *op behoorlijke, betamelijke wijze, met eer.* Zoo lezen wij in Potter's *Minnenloep*, 1. 2437:

Ghij mannen, wacht u mit *ghelimp*,
Dat ghi blijft uut horen schimp.

En 2, 2317:

Die mach billic in elken lande
Root draghen mit *ghelimpe*,
Want hi ten aernste ende ten schimpe
Altoes vrilic voert mach gaen
Daer anderen souden bliven staen.

De zin is daar, in betrekking tot alles, wat er voorafgaat:

„hij, die te midden van het minnekoozen over zijne zinnelijkheid weet te heerschen, mag zich *op eene betamelijke wijze* aan de vrijerij overgeven". Men zou hier de woorden: „*die mach mit ghelimpe*" eenvoudig kunnen weergeven met: *dien is het geoorloofd.* Zie verder: *Minnenloep* 4. 1148.

Die vader sprack in goeder *ghelimp.*

In eene oorkonde van 1409 (Nijhoff, *Gedenkw.* 3, 301) vinden wij: „ende of man des niet mit beteren voegen ende *gelimpe* eens gewerden en conde". *Voegen* verklaart *gelimpe* hier geheel en al.

De plaatsen, door De Rhoer aangehaald, luiden als volgt: *Stadr. van Hamb.* IV. 58, bl. 390: „Schmadworden, die eer en *glimp* concerniren"; *Stat. Bremen,* pag. 565: „Dat ohrne in *glimp* und ehre geith".

Daartegenover beteekent *onghelimp* nu natuurlijk alles, wat misstaat, onvoegzaam, ongeoorloofd is, kortom *schande.* (Zie gloss. *Minnenloep.*)

In den *Minnenloep* 1, 735 lezen wij:

Mit oirloff spreke ic tot den vrouwen
Want ic doet in goeden trouwen,
Om die te waernen van *onghelimpe.*

d. i. te vrijwaren voor *schande.*

En 1, 2819:

Ay hoort dese valsche treken
Ende dat grote *onghelimpe,*
Die dit wijff in bosen schimpe
Den edeleu vorst heeft aughescreven.

En 2, 3519:

Seker het ware grote *onghelimp*
Off mij een vroukijn dede schimp.

Van Mieris, *Chartb.* 4, 639, in eene oorkonde van 1422: „opdat wij voert weten moegen, wair wij ons na richten sullen, en dat geen *ongelymp* dair in en valle". Het meervoud *ongelimpe,* in de beteekenis van *onbehoorlijke dingen,* vinden wij bij Van Mieris, *Chartb.* 4, 722, in eene oorkonde van 1424: „om

alle redelicheyt vorwairt te keeren, ende alle toecomende *ongelympe* te scouwen". Zoo ook bij Nijhoff, *Gedenkw.* 4, 143, in eene oorkonde van 1437: „bij middel van welken geschillen vele grote onrade — onvertellike quade ende *onghelimpe* opgestaen ende toecomen geweest sijn".

Als adj. in de beteekenis van *onbetamelijk*, *onbehoorlijk*, *slecht*, staat het in den *Minnenloep*, 2, 700:

> Mar die gheburen van groven huse,
> Die mitten gueden altoos schimpen,
> Ende spreken arch mitten *onghelimpen*
> Van alre minnentliker doecht, enz.

terwijl wij in het *Stadboek van Groningen* van 1425, Lib. III, C. 6, de straf vermeld vinden op het doen van „hoensprake mit *ongelympen* woerden", en lager: „mit *onghelympen* ende onbescheidene woerden". Er wordt hier dus van *onbetamelijke uitdrukkingen*, van *scheldwoorden* gesproken.

Ten laatste treffen wij ook nog de afleiding *ongelimplich* aan, ofschoon de hoogduitsche vorm en de omgeving, waarin het verkeert, ons allicht ietwat aan een germanisme doen denken. De plaats bij Nijhoff, *Gedenkw.*, 4, 455, in eene oorkonde van 1571, luidt: „Alsoe onse ongetrouwe ondersaten sich vast seir *ongelimplich*, ongeboirlich, ind qualich tegen ons gehadt". *Ongeboirlich*, het hoogd. *ungebührlich*, heldert hier ons woord volkomen op.

Zoeken wij het woord verder bij Kiliaen, dan vinden wij alleen *glimpen* = *glimmen*; ignescere; wij zien dus, dat de oude etymologen met hem gedwaald hebben.

In den *Teuthonista* van G. van der Schueren is de opgave vollediger. Wij lezen daar, bl. 102: „*gelymp* = eer; *gelympen* = themen, voegen, waelstaen, georloft wesen; *gelymplyck* = themelijck, voychlijck; *ongelymplyck* = onbehoyrlijck.

Met den overgang der middeleeuwen tot den nieuwen tijd, toen alles, na langen tijd van voorbereiding, werd omgekeerd of gewijzigd, deelde het woord *glimp* in het algemeene lot, althans na de middeleeuwen vinden wij het in anderen vorm en gewijzigde beteekenis terug. Het luidt nu niet meer *gelimp*, maar *glimp*;

gelimpen is *glimpen* geworden en *ongelimp* is spoorloos verdwenen.

Het wegvallen van de *e* in de voorvoegsels *be* en *ge* is geen ongewoon verschijnsel. Meer afgeleide woorden hebben daardoor den schijn van oorspronkelijke gekregen. Wij kennen *blijven* voor *belijven*, *blok* voor *belok*, *blusschen* voor *belusschen*, *gloeien* voor *geloien*, *glijden* voor *gelijden*, *krieken* voor *gerieken* of *geraken*, enz.; de Hoogduitschers ook nog *glaube*, waar wij *geloof*, *gleich*, waar wij *gelijk*, *glied*, waar wij *gelid*, *glück*, waar wij *geluk* zeggen. Dit behoeft dus geene nadere verklaring.

De beteekenis is bovendien veranderd, en wel overgegaan tot die van: *glans*, *schoone schijn*. *Glimpen* werd *schitteren*; *glimpig*, *schitterend*, *schoonschijnend*. De voorbeelden uit middeleeuwsche schrijvers hebben ons doen zien, dat met *gelimp* en *ongelimp* — *eer* en *schande* — in het bijzonder bedoeld werd: *goede en slechte naam*, dus de eer en schande, zooals die zich voor het uiterlijk vertoont. *Glimp* werd niet alleen het *betamelijke*, maar dat, *wat er uitzag als betamelijk*, en werd zoodoende spoedig genomen voor: *uiterlijke glans der eer*, weldra ook voor *uiterlijke glans* alleen. Zoo beteekent ook *decus* in verband met *decere* oorspronkelijk *betamelijkheid*, *deugd*, *eer*, maar later ook: *sieraad*, *schoonheid*, dat wat *schijnt*, *schittert*. Deze overgang van beteekenis had het woord echter hoofdzakelijk te danken — en hier komen wij op hetgeen wij in het begin opmerkten — aan het bijna gelijkluidende woord *glimmen*, dat den zin van *schitteren* had. Het volk gebruikte, onbekend met de verschillende afkomst, de beide woorden door elkander, en het lag eer in den aard van het woord *glimpen* om iets van *glimmen* over te nemen, dan omgekeerd het geval kon zijn.

Glimp als *glans*, *schittering*, treffen wij meermalen bij onze oude schrijvers aan, bv. bij Hooft, Br. 2, 25: "Doen hij met de zoolen van zijn voeten ten naesten bij teghens d'onze kujerde, was de kloot der aerde te klein, om hem soo te beschaduwen, oft wij werden sijnen *glimp* gewaer".

Bij Vondel, *Altaerg.* v. L. 4, 550:

> Of om met *glimp* te zetten in zijn eer
> Een hoffelijck of eenigh kercklijck Heer.

Hier. verw. v. L. 1, 720:

Hoe 't van den Hemel hoogh geadelt Priesterdom
Ontkleed van zijnen glans treurt zonder *glimp* of luyster.

Bij J. Vos, 2, 487:

De heldre diamant, het waardtst in yders zin,
Verwint dit stof in *glimp* gelijk de zon het maanlicht.

Bij Huygens (uitg. 1672), *Korenbl.*, 1, 455:

Muyder slot, onthoofde Romp,
Zedert u de *glimp ontglomp*,
Zedert ghij de stercke straelen
Westelick saeght van u daelen
Van het sonne-licke Hooft,
Dat de sterckste sterren dooft.

Glimpen in de beteekenis van *schitteren* lezen wij bij Cats, 1, 358, a.:

Maer veel, die onder u doen alle herders *glimpen*,
Verwecken menighmael die lieden om te schimpen,
Omdat het sinnigh wijf, dat banck en tafel wrijft,
Ontrent haer eygen selfs een vuyle slonse blijft.

Huygens, *Korenbl.*, 1, 89:

Hey! wat 's al de werelds *glimpen*
Min als tegenwoordigheit!

Korenbl., 1, 93:

Schoone spitsche geveltoppen,
Die uw flikkerende ley,
Die uw wederwijse knoppen
Als een' jonge Juffer-rey
Neffens eene siet staen *glimpen*.

Korenbl., 1, 81:

Wat is 't swart van de Kauw
Bij 't *glimpen* van een Specht, bij 't vlammen van een Pauw?

Korenbl., 1, 115:

Deughden heb ick willen paeren,
Ondeughd heb ick willen ga'eren
En verhechten in een' klomp,
Naer mij hier de Deughd *toeglomp*,
Naer mij daer de Ondeughd terghde.

Korenbl., 2, 432:

> 't Wijf smeert haer oolick wesen
> En doet het *glimpen* trots het fijn Veneetsch gelas.

Glimpig = *schitterend*, *glanzig* is te vinden bij Hooft, *Ned. hist.*, 5: „Ten zelven einde gebruikte men hen in hooghe oorloghsampten en *glimpighe* gezantschappen, op soo maagher een teerpenning, dat ze'r schatten van 't hunne inschooten".

Ned. hist., 93: „Sijnde dit also met eenen *glimpigen* schijn en spaense statelikheit uitgeset".

Ned. hist., 593: „Don Johan... voeghde sich naa de geenen, die tot het *glimpighste* rieden".

Cats, 1, 538, a.;

> En dat eerst so *glimpigh* was
> Is terstont maer enckel asch.

Lescaille, *Mengelp.*, 2, 284:

> En van haare lieve lippen,
> Even *glimpig*, even varsch
> Als een eerstgerijpte kars
> 't Langgewenschte Ja laat slippen.

Ook deze beteekenis werd door den tijd gewijzigd. Even als *species*, dat oorspronkelijk beteekende: het *wezen* eener zaak, zooals dit door het aanschouwen blijkt, overging tot: de bedrieglijke *schijn* van iets, zoo ook kreeg *glimp* al zeer spoedig den zin van: *uiterlijke schijn*, die niet overeenkomt met het inwendig karakter. Bij eenige der boven aangehaalde plaatsen doet zich die overgang reeds van verre gevoelen, en als Sluyter in zijn *Buitenleven*, 30, waar hij zegt:

> Elk soekt uyt ander luyden falen
> Een *glimpkroon* voor sich selfs te halen.

van eene schtterende kroon spreekt, denken wij daarbij toch wel eenigszins aan eene kroon van klatergoud. Aardig is het op te merken, dat Vondel in zijne eerste dichtstukken het woord in de oudere, in zijne latere in de nieuwere beteekenis gebruikt. De zin, dien het woord bij hem heeft in de zooeven aangehaalde plaats uit de *Altaergheheimenissen*, schijnt eene herinnering aan

de vroegere beteekenis te wezen, die ook later bij hem verloren ging. Reeds in zijne *Gijsbr. v. Amstel*, v. L, 3, 347, vinden wij de nieuwere beteekenis:

Neef Velzen, langh geterght, van eighen wraeck geprickelt,
En Woerden hebben mij hier listigh ingewickelt,
En 't schoonste voorghestelt, en eerst de zaeck verbloemt
Met wonderbaeren *glimp*.

Verder *Joh. de Boetg.*, v. L., 10, 34:

De booswicht vreest de tucht, en soeckt in desen man
Iet strafbaers, dat hij met een *glimp* bestraffen kan.

Joh. de Boetg., v. L., 10, 108:

Men behoefde geene *glimpen*
Om d'ongebonden tong dus los te leeren schimpen
Met majesteiten en zoo groot een koningin.

Dit is de eenige plaats, die mij is voorgekomen, waarin *glimp* in het meervoud gebruikt wordt. Van Lennep keurt dit dan ook af, en het spraakgebruik schijnt het ook vroeger, evenmin als nu, te hebben toegelaten.

In al de drie aangehaalde plaatsen kan men het woord het best met *schijn van recht* verklaren. *Zonder eenigen schijn van recht* luidt bij Hooft, *Ned. hist.*, 775: *glimpeloos*. Wij lezen daar: „Met *glimpeloozer* voorgeeven, grooter onstuurigheit en quaeder bekoomst, uiterden zich de Roomsgezinden tot Brussel."

Cats gebruikt *glimp* in de beteekenis van: schoone schijn, die eene onwaarheid verbergt, 2, 160 b.:

Een ander lang gewent haer beyder schoon te maken
Gaf oock met groten *glimp* oirkonschap deser saken,

en Sluyter, *Eyb. Zangl.*, 7, gebruikt het voor: *bedrieglijke schijn*:

Ik ben (helaes!) te licht verleyd
Door 's werelds *glimp* en ijdelheyd.

Glimpelijck en *glimpigh*, dat misschien nog eer dan *glimp* zelf eene wijziging in beteekenis heeft ondergaan, werd eerst *schoonschijnend* in ongunstigen zin, daarna zelfs *bedrieglijk*, en wel juist door den schoonen schijn. Zoo lezen wij bij Vondel, *Salmoneus*, v. L. 7, 92:

Wie *glimpigh* mommen wil, die momme niet zoo grof.

d. i. wie zóó mommen wil, dat het hem helpt, zóó mommen, dat de schijn zou kunnen bedriegen.

David in ball., v. L., 9, 7: „Toen Absalon nu den tijt rijp sagh — nam hij, *glimpelijck* en schijnheiligh, oorlof van den vader."

David herst., v. L., 9, 80: „Jozef, die, zoo de broeders *glimpelijck* uitstrooien, van een wilt gedierte verscheurt is"; d. i. uitstrooien, zóó, dat het schijn van waarheid had.

Bat. Gebr., v. L., 9, 663:

Men prest den ouden, lang aen 't afgaen en verwelcken,
Om *glimpigh* d'uiers van den rijcken man te melcken.

v. L., 11, 101: „op *glimpige* titels hunne nageburen, en anderen onrechtvaerdigh beoorlogen"; d. i. op schoonschijnende en daardoor bedrieglijke gronden.

Zie verder Stijl, *Opk.* (1824), 115: „dat de Prins in die gevaarlijke omstandigheden meest beducht geweest is voor den invloed der *glimpige* handelingen van Requezens".

En Wagenaar, *Hist.*, 3, 231: „doch opdat de Graaf een *glimpig* voorwendsel hebben zou — moest men aan het beoorloogen van Frankrijk den naam geeven van verdediging der grenzen des keizerrijks".

Ten gevolge van deze beteekenis wordt er nu ook onderscheid gemaakt tusschen een' *glimlach*, die lieflijk, een' *glimplach*, die geveinsd, en een' *grimlach*, die kwaadaardig is.

Tegenwoordig verkeert *glimp* in het laatste tijdperk van zijn bestaan. Handhaaft het zich ook nog in de taal der dichters en redenaars, uit den mond van het volk wordt het zelden meer gehoord. Het ww. *glimpen* is geheel met *glimmen* samengesmolten, en wanneer de werkmeid van *glimpende* tafel spreekt, bedoelt zij *glimmende*, daar het laatste ww. de *p* in de volkstaal van het eerste heeft overgenomen, in ruil voor de wijziging in beteekenis, die oudtijds het eerste door het tweede had ondergaan. Het zal ook wel de herinnering aan de volkstaal van Abtswoud en niet aan de oude beteekenis van het woord ge-

weest zijn, die Poot in zijn Akkerleven deed zeggen (1, 368):

> Als een boer zijn hijgende ossen
> 't *Glimpend* kouter door de klont...
> Voort ziet trekken.

Alleen is nog zeer gebruikelijk de uitdrukking: een' *glimp* aan iets geven, in den zin van: de pil vergulden.

Alzoo hebben wij de geschiedenis van het woord *glimp* nagegaan, en gezien, dat het achtereenvolgens deze beteekenissen in onze taal gehad heeft: 1° behoorlijkheid, betamelijkheid, welvoeglijkheid, 2° eer, 3° glans, 4° valsche schijn. Nu nog een kort woord over de hoogere afleiding.

In het oud-hoogd. en ags. vinden wij het woord terug. Voor het oud-hoogd. geeft Graff (*Alth. Spr.* 2, 214) op: „*kalimflich* = competens; *ungalimflich* = incongruum; *ungelimfe ist* = non contingit; *gilimphida* = consequentia; *gilumphida* = occasio; *kalimfan* = competere, en eindelijk het verb. simplex *limfan* = convenire. Hij haalt daarbij o. a. dezen zin aan: „mir limphit thaz ich thenke". O. III. 20, 13. = *het betaamt mij*, geheel in denzelfden zin, waarin wij ons woord *glimp* in de middeleeuwen hebben aangetroffen. In die beteekenis is het dan ook bij de Hoogduitschers blijven voortbestaan. Zij kennen *Glimpf* = decentia, modestia, *Unglimpf* = absurditas, ruditas, inconvenientia, *unglimpflich* = indecenter, *verunglimpfen* = conviciari, criminari. Ook geeft Graff een Noordsch woord *lempa* op in den zin van het oud-hoogd. *limfan*.

Slaan wij voor het ags. Ettmüllers *Lex. Angs.* op, dan vinden wij daar op bl. 163 het woord *limpan*, *lamp*, *lumpen*, in de beteekenis van: attingere, contingere, accidere, evenire, attinere en pertinere. Vooral de laatste beteekenis is hier van belang, en daarom schrijven wij een paar plaatsen uit Ettmüllers Lexicon af: „Hvät limped thäs to the"? Beda, I, 7. = quid hoc pertinet ad te? — „hit belimpd to thaere spraece". Boeth. 38, 2.

Als afleidingen geeft Ettmüller op: *alimpan* = evenire, *belimpan* = evenire, pertinere, *limp*, *belimp* en *gelimp* = accidens quodvis; *ungelimp* = infortunium, incommodum; *limplic*,

gelimplic en *gelimpfull* = opportunus; *ungelimplic* = incommodus.

Wij vinden dus in het ags. niet alleen den stam, maar zelfs de woorden volmaakt weer, die wij in onze taal bezitten, ten deele in de middeleeuwsche beteekenis. Wij zien door vergelijking echter, dat die beteekenis niet de oudste kan zijn, welke het woord gehad heeft. Om alle beteekenissen te verklaren, moeten wij die van *attingere* = aanraken, tot grondbeteekenis nemen. Uit *attingere, contingere* volgt terstond die van *accidere, evenire;* immers als impers. beteekent het latijnsche *contingit* hetzelfde als *accidit* (het gebeurt, of, wat *contingit* betreft, het valt te beurt, nam. aan iemand). Dat *pertinere, accidere* en *attingere* nauw verwante begrippen zijn, toont de etymologie van ons woord *gebeuren* genoegzaam aan; ook behoeft het geen betoog, dat *iets aanraken* en *ergens toe behooren* in vele gevallen synoniem zijn. Uit de beteekenis van *pertinere* nu volgt die van *decere* (verg. het hoogd. *gebühren*). Zoo bezitten wij zelve het woord *behoorlijk* in den zin van *betamelijk*, dat van *behooren* (ergens toe) is afgeleid, evenals *gepast* van *passen*, *geschikt* van *schikken.*

Ten slotte een meer gewaagd uitstapje op het gebied der oudere Indo-Germaansche talen. De stam moet daar *lamb* luiden, en werkelijk bestaat die in 't grieksch in dezelfde grondbeteekenis, als *limpan* in ags. heeft, namelijk die van *aanraken.*

Het grieksch namelijk levert het ww. λαμβάνειν, λαβεῖν, dat oorspronkelijk beteekent: *krijgen door aanraking*, *eigenhandig nemen*, *aangrijpen*, in tegenoverstelling van λαγχάνειν: *door het lot ontvangen.* Wij vinden dus ook hier het gronddenkbeeld *aanvatten*, *aanraken* terug.

Het sanskriet toont zich ook hier als oudste stamverwante door het ww. *labh*, sterke vorm *lambh*, dat *adipisci* beteekent. [1])

---

[1]) Dit althans geeft Bopp in zijn Glossarium op. Daarnaast heeft hij een' anderen stam *lab* = *cadere;* maar in het sanskriet Lexicon der Petersburger academie, van Böhthlinck en Roth, vinden wij naast *labh* = *adipisci* een ww. *lamb*, in de beteekenis van *zich hechten aan*, en eene afleiding *avalamb* = *afhangen*, *zich hechten*, *steunen op*, *vatten met de hand.* Dit zelfde ww. kan in afgeleide beteekenis met *vallen* vertaald worden. Misschien — doch ik laat de beslissing geheel aan

Zoo leert de geschiedenis van een woord, hoe men kan beginnen met *najagen* en *verwerven*, om een tijdlang tot *eer* en *glans* te geraken, maar ten slotte niets over te houden dan *een valschen schijn*.

---

de Sanscritici over — hebben beiden gelijk, en komt onze stam in het sanskriet onder twee vormen voor: *lambh* = *adipisci* en *lamb* = *adhaerere*. Van *lamb* = *adhaerere* komen dan al de germaansche woorden, die wij hebben leeren kennen; van *lambh* = *adipisci* met de geadspireerde *b*, het gr. λαμβάνειν.

Leiden, Januari 1871.

SPROKKELINGEN,

DOOR

EELCO VERWIJS.

BELLONC, BELLUNC.

In den *Rom. v. Limb.* IV, 1751 vlgg. wordt het gevecht verhaald van Echites en den Graaf van Milaan, en daarin lezen wij vs. 1806 vlgg.:

Den grave ontmoeti alsoe erre,
Ende hief Mimminge alsoe heet,
Dat te dien slaghe sneet
Ende geraecten op dassel ter cure,
Ende slouchen *in bellunc* dure,
Dat beneden den gordel uutquam.

Mr. V. D. Bergh teekent hierbij in het Gloss. aan: „Een duister woord, misschien verbasterd van het oud Fransche *bellong*, dat Roquefort verklaart „inégal en longueur," zoodat de dich-

ter zou willen zeggen: hij kloofde hem ongelijk in de lengte, dus in de schuinte door."

De geleerde uitgever kende het woord slechts uit deze éene plaats, terwijl ons thans door latere uitgaven meer plaatsen ten dienste staan, waarin het woord voorkomt, en hierdoor de verklaring gemaklijker wordt gemaakt.

In het gedicht *Vanden IX besten* (KAUSLER 3, 141 vlgg.), 528, leest men van Godeveert van Bulgoen:

> Antiochen wan hi mede,
> Ende ghedoechder meneghen last
> Eer hise wan: so was so vast.
> Daer slouch hi *in bellonc* teenen slaghe
> Eenen ruese ontwee, sonder zaghe.

Als een term in de heraldiek komt het eenige malen voor in den *Grimb. Oorl.*, als: II, 1795, waar de banier van den Heer van Assche wordt beschreven:

> sijn rikelicke baniere
> Van x stucken van kelen, van goude
> *In bellonc* gesneden, alsoe hi woude.

Ald. II, 4955, waar de beschrijving der banier van den Heer Gosewijn van Wedergraet voorkomt:

> sijn baniere fyne,
> *In bellonc* gaende, goet ter cuere,
> Beide van goude ende van lasuere,
> Met enen rande dacromme van kelen.

Van die van den Heer van Trasignies heet het II, 5030:

> sijn baniere,
> Die rikelic was ende diere
> Van lasuere ende van goude
> *In bellonc* dwers, also hi woude.

Eindelijk wordt van Geraert van Ophem II, 5108, verhaald:

> Van silvere voerdi den scilt,
> Vijf ruten van kelen *in bellonc*. [1])

In bellonc, als heraldieke benaming, zouden wij thans ver-

[1]) Zie de afbeeldingen dier wapenschilden Dl. 1, pl. 3, N°. 2; Dl. 2, pl. 9, N°. 3, 4 en 6.

klaren door *geschuinbalkt* (Fr. *bandé*) in de drie eerste plaatsen van den *Grimb. Oorl.*, in de vierde door *schuinrechts geruit* (Fr. *losangé*).[1]

Ook in het Mhd. komt de uitdrukking *in bellung* voor, als blijkt uit Lexer's *Mhd. Wtb.* 1, 174, waar de volgende plaats wordt aangehaald uit Beheims *Buch von den Wienern*, 206, 24: „ain menschen arm *in pellung* zwischen disem galgen unrain mit abgehakten vingern zwain, und darüber kreuszlinge *in pell*, als ich euch singe, ainen vaimlöffel."

Lexer geeft de plaats zonder er eene verklaring aan toe te voegen, terwijl in Schmeller's *Bay. Wtb.*[2]) op Bell, bellung, ook deze plaats wordt aangevoerd, met de volgende verklaring: „eine heraldische Farbe (?; oder für Pfell, wie mhd. pellil = phellil).

In bellung is ook daar niets anders dan *in de schuinte*, *overdwars*.

Den oorsprong van het woord hebben wij in het Ofr. te zoeken. Als term in de heraldiek meen ik de uitdrukking *en bellunc* te vinden in eene bij Du Cange (7, 60) aangehaalde plaats uit *Li Chastellains de Couci*, 966:

> Des armes Hauvel
> De Quivrein viendrai bien à chief
> Dou devisier: d'or à un chief
> Atachié *en bel'ine* assis,
> Et d'argent, de geulles le vis

Er kan, dunkt mij, haast geen twijfel bestaan of op deze plaats zal ook moeten gelezen worden *en bellunc*, dat waarschijnlijk ook in het Hs. zal staan.

Wij moeten thans onderzoeken wat *bellong* beteekent.

Het woord *bellong* is een bnw., dat *langwerpig* beteekent en o. a. voorkomt in den *Rom. de la Rose*, 18373 (Ed. Michel 2, 237), waar van verschillende soorten van spiegels wordt gesproken.

---

[1]) Rietstap, *Handb. d. Wapenk.* 147, 152.

[2]) 2e Ausg. von Frommann, 1, 229.

Autre miréor sunt qui ardent
Les choses, quant eus les regardent,....
Autre font diverses images
Aparoir en divers estages,
Droites, *belongues* et enverses,
Par composicions diverses.

Naast bellong vindt men ook beslong en barlong, dat nog heden in gebruik is in de beteekenis oblong, *langwerpig*; in het dialect van Berry *bilong*, Pic. *berlong.* [1]) In barlong, beslong, belong, zal ieder, evenals in oblong, het bnw. long herkennen; doch wat is nu bar-, bes-, be-?

Het Fransch heeft aan het Latijn de partikel *bis* ontleend, in de beteekenis van *tweemaal.* Dat voorvoegsel komt in verschillende vormen voor, als:

1° in den oorspronkelijken vorm *bis*: als *bisaïeul*, *bissac* (dubbele zak), *biscuit* (tweebak) enz.

2° in den vorm *bes*, als: *besaiguë* (eig. tweesnijdend werktuig), *besace* (tweezak = *bissac*).

3° in den uit *bes* ontstanen vorm *bé* (verg. het voorn. *mes-* en *mé-*), als *bévue* (eigenlijk *dubbel* (*slecht*) *gezicht*, bij uitbreiding *dwaling*, *misgreep*).

4° in den vorm *ber*, ontstaan door wisseling van *s* en *r* (verg. *Marseille* — *Massilia*, *varlet* (*valet*) uit *vasselet*), als: *berlue* (oogenschemering, eigenlijk het dubbelzien), *brouette* uit *berouette* (tweewielig wagentje).

5° in den vorm *bel*, vóór een *l*, met assimilatie van *r* en *l*, in *bluette* (vonk, sprankel), verkleinwoord van *berlue*, en in *bellong*, uit Lat. *bislongus*, tweemaal zoo lang als breed, langwerpig.

6° in den vorm *bar*, met de zeer gewone verandering van *e* in *a*, in *barlong* en *barioler* (kakelbont verven) van Lat. *bisregulare*, eig. met dubbele regels of streepen maken. [2])

Naast de wijziging van vorm van het Lat. *bis* heeft ook in sommige woorden eene aanmerkelijke wijziging van beteekenis plaats gehad, waarvan BRACHET het volgende zegt:

---

[1]) LITTRÉ 1, 299*b*.
[2]) Zie BRACHET, *Dict. étymol. de la langue française*, 91.

„*Bis* a pris, en passant dans les langues romanes, une acception péjorative qui rejaillit sur le radical: ainsi l'espagn. *bis-ojo* (littéral. *qui a deux yeux*), le wallon *bes-temps* (littéral. *double temps*), l'italien *bis-cantare* (littéral. *chanter double*), le catalan *bes-compte* (littéral. *compte double*) signifient respectivement *louche*, *mauvais temps*, *mal chanter*, *mécompte*. De même en français *biscornu* (proprement qui a deux cornes), *bistourné* (qu'on a tourné, courbé deux fois), ont le sens, le premier de *baroque*, le second de *déformé*. Il en est de même pour *bévue* et *berlue*, qui n'ont point étymologiquement le sens péjoratif que la langue française lenr attribue."

Bellong heeft nu wel niet dien „sens péjoratif", dien verscheidene woorden met *bis* samengesteld vertoonen, maar de beteekenis heeft toch eene wijziging ondergaan, die zich evenwel gemakkelijk laat verklaren. *Bellong* gold niet alleen in de toepassing van *twee maal zoo lang als breed*, en dus *langwerpig*, maar ook in den zin van *schuinsch*, *dwars*, eene beteekenis die met de andere nauw verwant is.

OVER.

In onze Middelnederlandsche ridderpoëzie vinden wij eenige malen eene uitdrukking, die tot nog toe niet voldoende is verklaard. Het is de uitroep *O v e r in duvels ere*, — *in duvels name*, — *in duvels gheleide*, — *in duvels hant*.

In den *Rom. v. Limb.* IV, 33 vlgg. wordt ons verhaald hoe Echites, verwoed over zijne scheiding van Margriete, zijne moeder daarover hard valt. „Der vrouwen wagheman" spreekt hem tegen, en

Echites wert verwoet sere,
Ende seide: „*Nu o v e r in duvels ere*,
Wildi u miins onderwinden?
Dies seldi crancken loen vinden."
Siin swert hi verdrouch,
Daer hi den wagheman met slouch
Thoeft af dat viel op derde.

Ald. IV, 1080 vlgg. wordt de strijd beschreven tusschen Echites en den reus Morant.

Echites, diene comen siet,
Hi hief tswert ende heeften geraect
Boven op thoet, ende heeft hem gemaect
Ene grote wonde tere snede.
Dien slach was soeswaer mede,
Datti plattelinge viel op derde.
Echites die siins gheerde
Spranc hem vloghs opten lichame.
Morant seide: »*Over in duvels name!*
Ende te minen wel groten scanden
Ben ic nu comen te kints handen.»

Ald. VII, 620 vlgg. wordt de strijd van de Saracenen met Heinric en Echites beschreven. Vs. 627 vlgg. lezen wij:

Die coninc hadde grote cracht,
Ic seggu dat hi cleine acht
Op miin her Heinriic entie sine,
Maer rechte siin spere sonder pine
Ende stac her Heinriic alsoe,
Dat hiis wel na onvroe
Was worden, en hadt dartsoen gedaen,
Hi ware ter erden neder ghegaen;
Maer miin her Heinriic gheraecten weder
Dore scilt, dore halsberch en dore leder,
Dat hi doet viel int sant.
»*Nu over in der duvele hant!*»
Riep lude die Limborchghere.

In den *Rom. d. Lorr.* II, 4442 lezen wij:

Te Gerarde riep die keyser vri:
»Gerart, vaet Ritsarde mi.»
— »Gerne here,» seide Gerart,
Ende voer te Ritsarde waert
Ende woude vaen. Maer Ritsart seide:
»*Nu over in sduvels geleide!*
Sidi oec met Gelloene mede,
So ontsegic u nu vrede.»
Tswert hiefhi met beiden handen
Ende sloecht toten tanden
Gerarde den stouten vogt.

In de fragmenten van het *Roelantslied* (fr. L), 159 vlgg lezen wij: [1])

Doen quam des conincs neve voort,
Ende sprac een overmoedich woort,
Want hi sede: »Dese kativen
Moeten hier allen bliven.«
Dit verhoorde die grave Roelant,
Ende liet orse lopen te hant.
Hi diende Gode ghetruwichlike,
Want hi stac den coninc rike
Met Sinte Joris vane
Door scilt ende buuc, ic wane,
Dat hi doot viel op dat sant.
»*Nu over in der duvel hant*,«
Sprac Roelant; Tulpijn riep: »Monjoye!«
Meneghen heidene te vernoye.

In het van fragm. L zeer afwijkende fragment H luidt deze plaats (vs. 121 vlgg.) aldus:

Roelant hoorde dese tale,
Ende volgheden alsoe wale,
Ende stacken in den scilde
Alsoe verre als hi wilde,
Ende waerpen onweerde
Doot van den peerde:
Een woort en sprac hi nemmee,
Ende brac den hals ontwee.
Doen seide de grave Roelant:
»*Over in der duvel hant!*
Ghi beloghet minen heere
Ende seit hem lachter ende oneere,
Datti ons qualike
Ghelaten hadde in dit rike.
Edel Fransoyse,« seiti, »slaet,
Want ons te doene staet.«

In de *Chans. de Roland*, 1207 vlgg. luidt onze plaats aldus:

Ultre, culvert! Carles n'est mie fol,
Ne traïsun unkes amer ne volt.
Il fist que proz qu'il nus laisad as porz:
Oi n'en perdrat France dulce son los.
Férez-i, Francs' nostre est li premers colps.
Nos avum dreit; mais cist glutun unt tort. [3]).

---

[1]) Bormans, *La chanson de Roncevaux, fragments d'anciennes rédactions thioises* (Brux. 1864), 73.

[2]) T. a. p. 142.

[3]) Francisque-Michel, *La chanson de Roland* (Paris 1869), 38. In de uitgave

Ultre, culvert! beteekent *Voort, weg, ellendeling!*

Mr. VAN DEN BERGH in het Gloss. op den *Limb.* zegt als verklaring der uitdrukking: „Ik denk, dat men er den imper. *vaer* onder zal moeten verstaan." Dr. JONCKBLOET in de Aantt. op de *Lorr.* 2666 opperde de volgende gissing:

„*Over.* Moet dit ook veranderd worden in *vaer?* Of is het de imperativus van 't ww. *overen*, dat KILIAEN vertaalt: superesse, reliquum esse: et superlucrari, en waarvoor het Mhd. heeft: *überen, übertreffen, überwinden*, als ZIEMANN het vertaalt?"

Het volksboek uit de Blauwe Bibliotheek heeft werkelijk de lezing *vaer.* Daar luidt de regel aldus: [1])

Nu *vaer* in der duvelen hant!

De Hoogleeraar BORMANS teekent bij den ouderen tekst der fragmenten aan: [2])

„Le libre bleu donne: *Nu vaer in der duyvelen hant!* Ce *vaer* vient du rajeunisseur, qui a voulu expliquer l'ellipse; à moins qu'il n'y ait eu primitivement *vaer* seul, d'où serait d'abord né *Over* et puis *Nu over.*"

De laatste gissing van den Luikschen Hoogleeraar komt mij min juist voor. De latere omwerker en schrijver van het Volksboek vond zeker in den ouden tekst, dien hij voor zich had: *Nu over.* Hij verstond die uitdrukking niet en verving ze door *Nu vaer*, dat in beteekenis vrij wel overeenkwam met *Nu over.* Om den uitroep *over* te verklaren is het evenwel onnoodig er met Mr. VAN DEN BERGH „den imper. *vaer* onder te verstaan." *Over* is ongetwijfeld eene elliptische uitdrukking, evenals de tusschenwerpsels *voorwaarts! weg! voort!* wanneer ze als een bevelende uitroep worden uitgesproken.

Over komt mij voor niets anders te zijn dan de letterlijke vertaling van het Ofr. *ultre, oultre*, van Lat. *ultra*, dat *voort!*

---

van GÉNIN, *La chanson de Roland, poëme de Theroulde* (Paris 1850), 102 lezen wij:

Ultré culvert, Carles n'est mie fol!

Hij vertaalt dit door: „*Outré* maraud." Straks zal blijken dat de lezing van MICHEL de ware is.

[1]) BORMANS, *La chans. de Ronc.* 196, vs. 387.

[2]) T. a. p. 93.

voorwaarts! beteekent. In welken zin dit *oultre* gebezigd wordt, leert ons GACHET, [1]) die eerst de twee volgende voorbeelden aanhaalt:

> *Oultre!* dist Helyas, c'or i fust Mauquarés.
> *Oultre!* dist-il, payens, or iestes-vous pierdus.

„C'est le cri de victoire de l'homme de guerre au moyen âge. Bauduin de Sebourc dit de même à son adversaire:

> *Outre!* dist Bauduins, léchières soudoians.
> (*Baud. de Seb.* 1, 197).

Tout surpasser, tout surmonter, n'est-ce pas en effet triompher et vaincre? Ainsi quand le chevalier passe à travers les escadrons ennemis, *oultre!* s'écrie-t-il, c'est-à-dire rien n'a pu m'arrêter. A l'époque des croisades, ceux qui partaient pour la terre sainte chantaient une chanson sur *l'outrée* (cantilena de *ultreia*). Ducange suppose qu'il s'agit du passage *d'outre*-mer. Nous pensons qu'il faut y voir, comme dans *outre!* le cri de guerre et de victoire. [2]) C'est ainsi que la dame du Fayel, priant pour son ami qui est en terre sainte, chante ce refrain:

> Dex! quant crieront: *Outrée!*
> Sire, aidiés à pélerin,
> Por qui sui espoentée,
> Car félon sont Sarrazin.
> (Leroux de Lincy, *Ch. hist.* 1, 105).

„Quand les Sarrasins crieront *outrée!* c'est-à-dire quand ils voleront au combat contre les chrétiens, mon Dieu, venez au secours du pélerin pour lequel je suis épouvanteé, car les Sarrasins sont cruels.""

---

[1]) GACHET, *Glossaire roman* (Brux. 1859), 349.

[2]) De bedoelde plaats uit Landulfus de S. Paulo in de *Hist. Mediolanensis* c. 2, over de kruisvaart van Koenraad in het jaar 1098, wordt bij DU CANGE 6, 864, i. v. Ultreia aangehaald, en luidt aldus: „Rege igitur in regno deficiente... Anselmus de Buis Mediolanensis Archiepiscopus, quasi monitus Apostolica auctoritate, jamdicto Presbytero nolente, studuit congregare de diversis gentibus exercitum, cum quo caperet Babylonicum regnum; et in hoc studio praemonuit praeelectam juventutem Mediolanensem cruces suscipere, et *cantilenam de* Ultreia, Ultreia cantare. Atque ad vocem hujus prudentis viri cujuslibet conditionis per civitates Longobardorum, villas et castella eorum, Cruces susceperunt, et eandem *cantilenam de* Ultreia, Ultreia cantaverunt."

Dien oorlogskreet vertaalden de overzetters der Oudfransche romans letterlijk in *Over*, doch daar hun het eenvoudige *Over* te kaal en zinledig voorkwam, voegden zij er eenige woorden bij, als *in der duvel hant*, *in des duvels gheleide* of iets dergelijks. De kreet *Voorwaarts!* kreeg door die bijvoeging meer het karakter eener verwensching, en *Nu over in der duvele hant*, — *in des duvels gheleide*, werd niet veel meer dan: *val in des duivels hand! moge de duivel u in zijn geleide nemen! abi in malam partem! In duvels name* en *in duvels ere* is nagenoeg een van beteekenis, doch minder krachtig: *Voort in duivels naam*, — *ter eere des duivels.*

SPROKKELINGEN,

DOOR

J. H. VAN DALE.

Dezer dagen ambtshalve geroepen tot het raadplegen van een groot getal stadsrekeningen van Sluis uit de laatste helft der 14e en de eerste helft der 15e eeuw, trokken de volgende aanteekeningen mijne aandacht, wijl daarin Middelnederlandsche woorden voorkomen, waarover, of in den *Taalgids*, of in den *Taal- en Letterbode*, een- of andermaal gehandeld werd. Daarom verdienen ze m. i. ook hier een plaatsje.

XI. Ric, Ricghe.

In de stadsr., loopende van 1 Maart 1404 tot 4 Juli '5, leest men het volgende:

Janne Castellain van eenen coeyenen ricghe ende tween calfvellen, verwrocht an der stede tenten.... 4 sch. 4 gr.

Reeds vroeger vonden we (*Taalg.* III, 304) getauwede coericghen vermeld. Ricghe, dit schijnt uit een en ander te blijken, werd dus in het bijzonder van eene koehuid gezegd. Is de onderscheiding paardshuid, coericghe, calfvel bloot toevallig? Wij gelooven het niet.

XII. Willox, Wullox.

Toen ik in 1861 (*Taalg.* III, 303) schreef, dat ik 't woord *willox* gevonden had in eene Sluische stadsr. van het eind der 14e eeuw, ging ik daarbij alleen op mijn geheugen af, wijl ik de plaats, waar ik 't woord had aangetroffen, niet terug kon vinden. In de hierboven genoemde stadsrek. nu lees ik: Van drien zalmen ende een duust wullox, die ghepresenteerd waren minen here den Bisschop van Dorneke in wederlone van dat hi dicwile ghecontinueerd heift tverwaten van Scepenen vander Sluus ute causen vanden sticke van Janne Stoppelare 10 sch.

XIII. Vermenesse-Vermeneghenesse.

(Zie *Taal- en Letterb.* II, 35 en vv.)

In de stadsrek., loopende van 1 Sept. 1398 tot 28 Febr. 1400, leest men: Victorre van Bavendamme, onderbailliu, van zinen salarise, dat in den name van den Beurchmeester van den course hi tale sprac ter vierscaren ende verwan te wetten Jacoppe f. Jacops, dewelke was ghebannen C jaar ende eenen dach uten lande van Vlaendren, up ziin hooft, vander doot ende moort Pieters van den Velde van Ghend; ende van vermenessen Coppin Eekaerde van Ghend, die daerof ghebannen was, up ziin hooft, uten lande van Vlaenderen zes jaer. Van elken een nobel, comt te gadre ij noblen . . 12 sch.

In de stadsrek., loopende van 30 Mei 1413 tot 13 Juni '14, treffen we den vorm vermeneghenesse aan. Alzoo lezen we daarin:

Woutre Kempen, vandat den vijsten dach van maerte iiij C

ende dartiene hi over den beurchmeester vanden course tale sprac ter vierschare ende verwan BERTELMEEUSE f. ALAERDS, gheseit Reboel, uten lande, up ziin hooft, C jaren ende eenen dach als principael (de aanlegger, de hoofdschuldige) vander doot ende moort COPPIN 's VOGHELAERS. Item, dat hi ooc verwan PIETRE BLOMMAERT van lx pont uter stede van denzelven faite van vermeneghenessen. Ende ook verwan over den vors. beurchmeester THIMMIN STOLTEN, uten lande van Zassen, talre ghoonre bouf diere recht an hebben moghen, uten lande, up ziin hooft, vander doot ende manslacht PIETER VISCHBANCX . . . . 10 sch.

Sluis, 7 Maart, 1871.

EEN PAAR MIDDELNEDERLANDSCHE MISGEBOORTEN,

DOOR

EELCO VERWIJS.

METSERMAN.

Dr. VAN VLOTEN heeft in den eersten jaargang van dezen *Bode* (bl. 148) voorgesteld om in het laatste fragment van den *Reinout*, waar herhaaldelijk van *mesters* gewag gemaakt wordt, overal *metser* te lezen. Reinout hoort dat er te Keulen eene kerk zal gebouwd worden, en dat allen werden uitgenoodigd zich daarheen te begeven, die aan het vrome werk wilden deelnemen. Daarop vervolgt de tekst (vs. 1699 vlgg.):

Renout gherede sine vaert
Ende maectem te Colne waert,
Ende alsi bi der stat quam,
Vraghedi om den *mester man*,
Die die kerke maken dede.
Die piners leidene ter stede,
Daer sine saen hadden vonden.
Doe vraechdem in corten stonden
Renout die stoute entie milde,
Of hi enen cnape hurea wilde.
Die *mester* wert blide altehant
Dat hi alsulken cnape vant,
Want hi mercte sine lede
Ende sine grote manlichede, *enz.* [1])

Dr. VAN VLOTEN heeft vooreerst bezwaar tegen de „gesloten *e*", en kan zich daarom niet vereenigen met HOFFMANN's verklaring van *meister*. „Daar er bovendien van kerkbouw sprake is", vervolgt hij, „kan er wel geen twijfel aan zijn, of men zal er overal *metser* moeten lezen, gelijk dit nog te duidelijker uit het saamgestelde *metserman* in vs. 1700 blijkt:

Vraghedi om den *metserman*
Die die kerke maken dede.

„De *metserman* of *metser* (thans *metselaar*) is namelijk de bouwmeester, onder wien zijn *cnapen*, *gesellen*, en mindere arbeiders (of *piners*) staan. Alleen mindere bekendheid met den naam bij den afschrijver deed er dezen, met verplaatsing der *t* en *s*, het door den zin schijnbaar gewettigde, maar door de taal gewraakte *mester*, voor *meester*, boven verkiezen".

Ondanks het „door de taal gewraakte *mester*", gelooven wij niet dat de door den Hoogleeraar gemaakte verandering eene verbetering is, en blijven ons houden aan de lezing *mester* of *meester*, met invoeging der *e*, die door den afschrijver zal zijn weggelaten. En wel om de volgende redenen.

In het tweede fragment van den *Reinout* (vs. 744 vlgg.) wordt verhaald hoe Reinout een kasteel deed bouwen.

---

[1]) Zie verder vs. 1717, 1731, 1739, 1777, 1785, 1794, 1795, waar overal *mester* staat.

Doe ghinc Renout ende ontboot
Al die *temmerliede* die hi vant
Ende *maetsers* in dat laut,
Alle die have willen winnen.
Eien casteel wil hi beghinnen
Op die roche in die Geronde.
Si quamen diet vernemen conden,
Entie goede *meesters* waren
Quamen ter roche sonder sparen
Vesten dat huus op die Geronde
Op die roche in corter stonde.
Ons seit de boec, bi sente Jan!
Hi hadde wel dusent *temmerman*
Ende sevenhondert *maetsenaren*.

In het vijfde fragment, even vóór de eerst aangehaalde verzen, lezen wij (vs. 1691):

Doe horde Renout die niemare
Dat een kerke begonnen ware
Tote Colne op die Rijnstat,
Over waer segghic u dat,
Ende dat men daer ontbode tewaren
Temmermannen ende *mesnaren*
Ende alle die ghelt wilden winnen,
Dat si te Colene quamen binnen.

Naast de timmerlieden worden hier de *metselaars* genoemd, en wel in de volgende *drie* vormen: *maetser*, *maetsenaer* in fragm. II, *mesnaer* in fragm. V. In de eerst aangehaalde plaats worden bij de timmerlieden en metselaars ook nog „die goede *meesters*" vermeld, die kwamen om het slot te vesten. Die *meesters* nu zijn de *bouwmeesters*, die het werk beheeren en er het opzicht over hebben; maar zeker waren niet alle 1000 timmerlieden en 700 metselaars „goede *meesters*".

Zoo is bij den bouw der Keulsche kerk één *meester*, de bouwmeester, het hoofd, tot wien Reinout verwezen wordt. „Mindere bekendheid met den naam" van metser, *metselaar*, „bij den afschrijver" kan wel niet aangenomen worden, daar een vijftal verzen vroeger die zelfde afschrijver nog van „*mesnaren*" spreekt. Had hij later *maetser*, *metser*, *maetsenaer* of *mesnaer* in zijn voorbeeld gevonden, hij zoude het zeker evengoed in den tekst

hebben behouden als hij het eenige verzen vroeger gebruikte, en het niet zevenmaal in *mester* hebben veranderd. Doch het groote bezwaar van den Hoogleeraar is juist de „door de taal gewraakte" vorm *mester*, terwijl in fragm. II te recht *meester* staat.

Wij merken hierbij op dat het laatste der fragmenten, vs. 1407—1807, door eene andere en slechtere hand is geschreven dan dat waarin de vorm *meester* voorkomt, vs. 1—804,[1]) en dat in het laatste in vs. 1634 dezelfde schrijver ook wel *met hasten* schreef, in plaats van *met haesten*, hoezeer ook daar de volkomen *a* door de taal vereischt wordt, zoodat ons de vorm *mester* geen overwegend bezwaar behoeft te zijn. Te minder, daar de „door de taal gewraakte" vorm *mester* ook elders voorkomt. In den *Parth.* bl. 21, vs. 1 vlgg. lezen wij:

So wel verstondic ende vernam,
Dat ic boven hen allen clam,
Die mine *mesters* te voren waren.
Eer ic quam te minen XII jaren,
Do leerdic van diviniteit,
Die noch es dalre *meste* wijsheit,
Vander [ouder] wet ende vander nieuwer:
Ic waens mijns *mester* noch nes niewer.[2])

Thans komen wij op het saamgestelde *metserman* terug, dat door Dr. VAN VLOTEN wordt gelezen in plaats van *mester man* bij HOFFMANN.[3]) Vooreerst treft ons in de beide verzen het on-

---

[1]) *Hor. Belg.* t. a. p. bl. 105.

[2]) Wij vinden hier *mester* en ook *meste* voor *meeste*, en bl. 23, vs. 6: *ontkert* voor *ontkeert*. Bij SPIEGHEL, *Hertsp.* VI, 503, vinden wij nog den vorm *mestereeren*, tot meester promoveeren.

door dien datze worden hier *ghemestereert*,...
En zo doctoor gemaakt.

[3]) De Hoogleeraar teekent hierbij aan: „Bij Hoffmann *mesterman*, 't welk hij dan in de aant. door ons *meesterknecht* verklaart!!" De twee uitroepingsteekens zijn van den Hoogleeraar. Misschien ben ik mijn Duitsch verleerd, maar ik lees geheel iets anders in die aant. Hoffman zegt, bl. 122:
„mester man ist nach Bilderdijk ein Compositum wie das heutige meesterknecht, wozu aus Kil. noch meestercnaep hinzuzufügen. Mester man scheint mir aber doch nicht recht sicher und Kiliaen's meester-timmer-man ist wohl eine selbst gemachte Uebersetzung. Wahrscheinlich stand für man: lofsam, was auch besser reimt".

zuivere rijm van quam en man, waarom ook HOFFMANN in plaats van *man* wilde lezen *lofsam*, eene verandering die mij min gewenscht voorkomt, daar we dan niet *lofsam*, maar lofsaem zouden moeten lezen, en het vers bovendien te lang zoude worden. Doch dit rijm is geen bezwaar, daar er meer onzuivere rijmen voorkomen in onze fragmenten, als 1410—11: moort — doot; 1476—77: graf — lach; 1627—28: verheven — ghesleghen; 1795—96: cnapen — onghemake.

Er doet zich evenwel eene andere zwarigheid voor, die van meer gewicht is.

Hoedanig is des Hoogleeraars *metserman* saamgesteld?

Als *timmerman?* Neen, want dit is saamgesteld uit den stam van het ww. *timmeren* en het znw. *man.*

Een *metselaar*, de man die metselt, heette oudtijds *maetser* (*metser*), *maetsenaer*, *mesnaer*, gelijk ons de fragmenten doen zien. Bij KIL. vinden wij de vormen *metser*, *metselaer*, en *metsenaer*, met de aanmerking *vet. Fland.* j. metser[1]).

Metser nu is afgeleid van het ww. *metsen*, evenals *bakker*, *slager*, *snijder*, *voller*, *uitdrager*, van de ww. *bakken*, *sla(g)en*, *snijden*, *vollen*, *uitdragen*; *metselaar* van het frequent. *metselen*, waarbij de uitgang *er* versterkt wordt tot *aar.*[2]) Reeds in het Ohd. bestond die vorm *meziluri*, wel is waar in de beteekenis van *slager*,[3]) verg. Hd. *metzger*, doch daar de oorspronkelijke beteekenis van *metsen*, Ohd. *meizan*, Goth. *maitan*, die van *snijden*, *houwen* is, ontstond aan de eene zijde de beteekenis van *vleeschhouwer*, aan de andere die van *steenhouwer*. Met wisseling van *l* en *n* staat daarnevens de Mnl. vorm *maetsenaer*, *metsenaer*, en de daaruit saamgetrokkene *mesnaer*.

Metser, zoowel als *metsenaar*, *metselaar*, drukt dus den manlijken persoon uit, die gewoon is de werking, door het grondwoord uitgedrukt, te verrichten, en is dus de man die *metst* of *metselt*.

Wat blijft er nu over van de schepping van des Hoogleeraars critisch vernuft, van den *metserman?*

---

[1]) In den *Rijmb.* 25298, 30637, 34289: *metsenaer*, var. *macheneers* in den *Sp.* III[5], 13, 61: *metse* (verg. Hd. *steinmetz*).

[2]) Zie *Ned. Wdb.* 1, 529 op -Aar. [3]) GRAFF 2, 912.

Dat woord staat gelijk met *bakkerman*, *slagerman*, *kwakzalverman* en *boerenbedriegerman*: met *makelaarman*, *molenaarman*, *wagenaarman* enz., eene samenstelling, die zeker oneindig meer „door de taal gewraakt” wordt dan het daarmede vergeleken, vrij onschuldige *mester* voor *meester*, niets dan een slordigheid van den afschrijver [1].

Bij het maken van tekstverbeteringen is het altijd veilig, wanneer dit ten minste mogelijk is, het oorspronkelijke met de vertaling te vergelijken. De vergelijking van den Mnl. *Ferguut* met den Franschen tekst doet ons meermalen zien, dat, hoe vernuftig de emendaties waren, hoezeer ze door den zin gevorderd werden, de dichter van den *Ferguut* herhaaldelijk zijn origineel niet heeft begrepen, en zóó slordig vertaald, dat hij werkelijk onzin schreef. De vergelijking der Mnl. *Rose* met het oorspronkelijke leert ons vaak 't zelfde. Menige plaats zou in dien Roman volstrekt onverklaarbaar zijn, zoo het origineel ons niet den weg wees. Het is waar: onze plaats uit den *Reinout* levert niet een zóó bedorven tekst; toch is het steeds zaak alle hulpmiddelen ter critiek aan te wenden.

Nu bestaat er, zoover ik weet, nog geene uitgave van den Franschen *Renaut de Montauban*, doch wel een even uitstekend hulpmiddel voor de tekstcritiek, en wel een Mhd. vertaling van onzen tekst, waarvan HOFFMANN het volgende zegt: [2])

„Dieser (Reinold) ist weiter nichts als ein ohne gehörige Kenttniss der niederländischen und hochdeutschen Sprache unternommener und ohne alles poetische Geschick und mit grösster Bequemlichkeit ausgeführter Uebersetzungs*versuch*; man thäte der Arbeit zu viel Ehre an, wenn man sie eine Uebersetzung oder gar Umdichtung nennen wollte: es sind in der Regel die nieder-

---

[1]) Het eenige woord, dat de Hoogleeraar tot verdediging van zijn *metserman* zou kunnen aanvoeren, is *sjouwerman*, naast *sjouwer* Doch dit woord is van betrekkelijk zeer jonge dagteekening. KIL. heeft noch het ww. noch het znw. Bij HALMA (1729) vinden wij wel *sjouwer*, niet *sjouwerman*. WEIL en BOMHOFF hebben ook alleen *sjouwer*. VAN LENNEP in 't *Zeemanswdb.* heeft beide: *sjouwer* en *sjouwerman*. Doch die onjuiste samenstelling, die bovendien nog niet oud schijnt te zijn, geeft nog geen recht tot dergelijke samenstellingen in 't Mnl.

[2]) T. a. p. 101.

ländischen Reimwörter verniederdeutscht beibehalten und nur hie und da mit passenden hochdeutschen ersetzt; ja das Ganze ist oft nur eine Umschreibung der niederländischen Laute in niederdeutsche und hochdeutsche".

Juist dat onbeholpene der vertaling, dat plat overbrengen van Nederlandsche in Nederduitsche en Hoogduitsche klanken, kan ons hier misschien meer dienst doen, dan de uitstekendste vrije vertaling in staat zou zijn ons te bewijzen. En wat geeft ons nu die tekst? [1]) Vs. 1691 vlgg. luiden daar aldus:

Da hort Reynolt nuwe mere,
Das ein kirch begunen were
Und man enbot in das lant sere,
Ob yemant da were
Steinhauwer und *zymerman* sa,
(Und alle den) die wolten gewinnen pfennig da,
Das sie zu Kölen inn kemen,
Und sich des wercks an nemen.
Da bereyt Reynolt sin fart
Und machte sich zu Colen wart,
Und als er *in die stat kam alda*,
Da fragte er *umb den meister sa*, [2])
Der die kirche machen solt und det.

De tekst der vertaling doet ons hier de verbetering van den onzen aan de hand. De vertaling heeft te recht:

Und als er *in* die stat kam alda.

In dat vers van onzen tekst schuilt mede eene fout, terwijl ook *man* in het volgende kennelijk bedorven is. Wanneer wij nu aldus lezen:

Ende alsi bi der stat quam *aen*,
Vraghedi om den meester *saen*,

dan is èn de zin gezond, daar de dichter niet wil zeggen, dat hij *dicht bij* de stad kwam, maar dat hij er *aan*kwam, èn ook het zuivere rijm is hersteld, dat anders, gelijk wij zagen, geen bezwaar had hoeven te zijn. Het is dan ook niet noodig de toevlucht te nemen tot des Hoogleeraars *metserman*, dat we wel zullen doen als eene onbestaanbare wanschepping en een „door de taal gewraakt" onding voor goed te schrappen.

[1]) Mone, *Anzeiger*, 6, 189, waar het laatste gedeelte van den *Reinold* uit het Pfalzer Hs. is medegedeeld. [2]) *Sâ*, spoedig, het Mnl. *saen*.

JUGEDER.

In het *Vad. Mus.* 2, 176 vlgg. komt onder de stukken uit het Hulthemsche Hs. eene verzameling voor „*van vele edele Parabelen ende wiser leren*". Daaronder is eene spreuk van Damascenus (bl. 193, vs. 497—504), wáarin een geheel onverstaanbare regel voorkomt, die door een kleinigheid is te herstellen. De verbetering ligt zoo voor de hand, dat het te bevreemden is dat de Heer SERRURE ze niet dadelijk opmerkte. De spreuk luidt aldus:

Nemstu enech vonnes te di waert,
Sich dattu niet en sijs vervaert,
No van haven, no van minnen,
So mach trecht ghescien daer binnen;
Want als gichte den *jugeder blent*,
Soe moet trecht sijn ghescent.
Niet bedrieget trecht soe lichte
Als ghiereghe herte, die begert gichte.

Bij vs. 5, de bedorvene woorden, teekent de Heer SERRURE aan: „*jugeder*, aldus".

't Valt, dunkt mij, een ieder van zelf in 't oog, dat men moet lezen:

Want als gichte den *juge verblent*,

d. i. als gift — geld — den rechter verblint. [1]) Waarschijnlijk zal zelfs in 't Hs., hoewel misschien wat onduidelijk, de ware lezing (juge verblent — jugederblent) gevonden worden.

Intusschen 't scheen voor den Hoogleeraar een raadsel te zijn, en daarom deel ik de ware lezing hier mede, hoe kinderachtig de verbetering ook schijnen moge.

---

[1]) *Juge*, Fr. *juge*, komt. o. a. herhaaldelijk voor in den *Mascaroen* (SNELLAERT, *Ned. Ged. uit de veertiende eeuw*), als vs. 371, 456, 701, 705, 720 enz.

IETS OVER EEN OUD BRUGSCH HANDSCHRIFT,

DOOR

FERD. VON HELLWALD.

De innerlijke ontwikkeling, iedere grootere middeleeuwsche stad ten deele geworden, die de deelneming aller ambachtelijke gilden in het stadsbestuur, eerst door sommige geslachten of slechts door enkele gilden gehandhaafd, ten doel had, is een in vele opzichten hoogst belangrijk verschijnsel, een nauwkeurig en naarstig onderzoek ten volle waardig. De hervorming der stedelijke constitutie werd volgens tijd en plaats nu eens op gematigde, dan weer op gewelddadige wijze, nu eens vrediglijk, dan weer onder begeleiding van hevige beroerten bewerkstelligd. De opsporing der staatsrechterlijke verhoudingen der middeleeuwen ontvangt daardoor een bijzonder belang.

In Zuid-Nederland, alvorens en zelfs nog nadat Brussel zich tot het middelpunt der gindsche statenagglomeratie verheven had, belichaamde zich het commerciëele even als het industriëele leven der Zuid-Nederlanders hoofdzakelijk in de drie steden Antwerpen, Gent en Brugge. Hier was het bepaald waar de gildegeest bloeide en bestemd was op de veranderingen der constitutie eenen bijzonderen invloed te oefenen. Omtrent de middeleeuwsche rechtsverhoudingen al dezer steden worden op de Keizerl. Bibliotheek te Weenen allerlei kostbare bouwstoffen gevonden. Voorshands willen wij ons echter alleen met de laatste der bovengemelde drie steden — Brugge — bezig houden.

De bedoelde bibliotheek bezit namelijk een oud, zeer belangrijk handschrift, naar het mij toeschijnt, zijnen oorsprong van Brugge zelf trekkende, hetwelk, zoo ver mij bekend is, tot nu toe nog door niemand werd opgemerkt en op hetwelk het mij daarom gegund moge wezen de aandacht der vakmannen te vestigen.

Wat de geschiedenis van 't genoemde Ms. betreft, zoo wordt door LAMBECIUS (Lib. II, p. 835) gemeld, dat het weleer toebehoord had aan de kamer-boekerij van keizer Maximiliaan I, en hem bepaald gedurende zijne hechtenis binnen Brugge in 't jaar 1488 tot lectuur verstrekt had, om welke redenen het door dien vorst steeds met bijzondere zorgvuldigheid, tot herinnering aan dien tijd, werd bewaard. Later in de Ambras'sche verzameling overgebracht zijnde, raakte dit Hs. in de XVIIe eeuw in 't bezit der Keizerl. Bibliotheek.

Deze perkamenten codex, slechts 67 bladen bevattende, dagteekent van het einde, althans van de laatste helft der XIVe eeuw en is in klein 4° formaat geschreven. Thans draagt hij het nummer 2716 (*olim Jur. civ.* 239).

Wat nu den inhoud aangaat, valt het niet moeilijk vijf duidelijk verschillende stukken te onderscheiden, waarvan het 1ste, 3de en 5de door dezelfde, het 2de en 4de echter door eene andere, veel keuriger hand zijn geschreven. Maar al die vijf stukken hebben Brugge en het zoogenoemde „Land van den Vrijen", waarbinnen deze stad ligt, tot onderwerp.

De eerste 22 bladen (1^a—22^b) bevatten het statuut, door het toenmalige hoofd der grafelijke regeering, Philip van Vlaanderen, Graaf van Tiedi en Lauretto [1]), ten jare 1304 aan de stad Brugge verleend, en dragen tot opschrift: *„Hier beghinnet de wettelijcheide ende privilege van der stede van Brucghe"*.

Het gewicht dezer grondwettelijke oorkonde werd reeds door WARNKÖNIG in zijne *Flandrische Staats- und Rechtsgeschichte* [2]) aangewezen. Hij noemt ze *„Brugge's groot charter"* en zegt dat zij in vergelijking met de keur van 't jaar 1281 zeer *liberaal* is.

---

[1]) Zijn broeder Robert was evenals zijn vader in hechtenis.

[2]) Deel II, Afd. 1, bl. 130.

Zij bleef de grondslag van 't Brugsche stadsrecht, totdat in 't jaar 1619 gehomologeerde „Costumen" aan de stad werden verleend. WARNKÖNIG was ook de eerste, die dit tot dien tijd ongedrukte diploma volgens het oorspronkelijke, op het stedelijk archief te Brugge berustende, bekend maakte. [1]) Maar reeds MONE, in zijn *Anzeiger*, [2]) deed opmerken, dat het van de tekstrecensie in ons Hs. aanmerkelijk verschilt, en nogtans dagteekent het laatste immers van een tijdperk, niet ver van de oorspronkelijke vervaardiging der akte verwijderd. Omtrent de hoofdzakelijkste afwijkingen der beide teksten van elkander bepaal ik mij tot de navolgende aanteekeningen:

Volgens WARNKÖNIG bestaat het origineel uit twee afzonderlijke charters, waarvan het eerste 49 artikels, meestal betrekking hebbende tot crimineel recht, en het tweede 21 artikels, over burgerlijk recht handelende — dus zamen 71 punten behelst. Ons Hs. maakt dit onderscheid *niet*, maar bevat de artikels altegader in *een enkel lichaam*, zoodat art. 1 der tweede oorkonde van WARNKÖNIG aan art. 44 van onzen codex beantwoordt. Bij deze gelegenheid voeg ik er aanstonds bij, dat de volgorde der enkele artikels geenszins overeenstemt; zij zijn vaak dooreengeworpen: dus zou men de art. 5, 17, 24, 44 van 't eerste en 16, 17, 18 van 't tweede charter (van WARNKÖNIG's tekst) te vergeefs op hunne plaats zoeken, maar zal ze in onze recensie als art. 67, 68, 64, 69, 65, 71 en 70 wedervinden. Slechts het 30ste art. van 't eerste charter (bij W.), insgelijks op zijne plaats ontbrekende, ben ik niet geslaagd in ons Ms. te ontdekken; daarentegen houdt dit laatste 2 punten in, t. w. art. 60 en 66, die bij W. *geheel ontbreken;* het eerste, kortere (bl. 17a) heeft betrekking tot het „ververs recht" en het „wijn tappen"; het tweede echter, veel breedvoeriger (bl. 20b—21b), is van grooter belang. Het behandelt de schepeneninrichting en de geheele organisatie der stedelijke regeering en begint aldus: „LX. *Vort* „*dat* XIII *scepene wesen sullen in Bruegho van jare te jare, ende*

[1]) T. a. p. Deel II, Afd. 1. Oork.-Boek, bl. 119—135.
[2]) Jaarg. 1838, kol. 468.

„ute dese XIII *scepenen so zullen de scepene kiesen eenen borch-„meester, die hem nuttelyc dinken sal bi haren eede"* enz. — Zooals uit de voorafgaande inhoudstafel (bl. 1a—3a) gemakkelijk is op te maken, behelsde de keur oorspronkelijk 72 artikelen; eene latere hand heeft echter het 32ste art. doorgehaald en in de plaats er van bij het voorafgaande het navolgende aanhangsel gevoegd: *„Ende diere ghelike die hant doet an de gone die sijn in sheren solde"*, [1]) waarbij de merkwaardige overeenkomst van dit bijvoegsel met art. 36 der eerste keur van W. dient te worden opgemerkt. Ik schrijf verder den oorspronkelijken tekst van het doorgehaalde artikel hier over, die aldus luidt:

„XXXII. Vort so wie die hand doet in evelen wille aen ghezwoorne wettelike vanghers binder stede van Brucghe, sal verbueren LX ℔".

Zooals de volgreeks komt ook de tekst der enkele artikelen geenszins overeen: zonder dat deze in ons Ms. misschien den vorm van een uittreksel heeft, zou ik hem gaarne in vele gevallen *zeer afwijkend* willen noemen. Ja zelfs het belangrijke wordt er vaak weggelaten, of weer — en dit is van meer belang — er *bijgevoegd*. Dus — om er slechts een enkel voorbeeld van aan te halen — behelst art. 59, dat over de taak des schouts en des eischers bij „pandinghe van ene scult" loopt, deze bij W. ontbrekende bepaling: *„Ende van elken sal de amman hebben* V d." (bl. 17a). — Eindelijk valt er nog aan te teekenen, dat in onze recensie niet alleen de gewone inleidings- en slotformulen maar ook de dagteekening is weggebleven. Uit Warnkönig's afdruk wordt ons bekend dat de bedoelde keur *„swondaghes na alre helighen dagh"* — dus den 4 November (1304) — werd uitgevaardigd.

Al is het niet te ontkennen dat de aangewezen afwijkingen voldoende zijn om de uitgave van onzen tekst wenschelijk te doen voorkomen, mij dunkt nogtans oneindig opmerkenswaardiger het volgende, blad 22a tot en met 30b van het Ms. innemende, *„Landrecht van den Vrijen van Brugge"*. Deze belangrijke

---

[1]) Moet wel heeten: *„stede"*.

rechtsoudheid, waarvan ik eene gedrukte uitgaaf te vergeefs zocht, bestaat uit drie afzonderlijke stukken, het eerste van 25, het tweede van 15 en het derde van 46 ongenummerde artikels. Opdat de lezer zich beter zal kunnen orientiëeren schrijf ik hier de opschriften dezer drie stukken over:

(Bl. 22b): „Dit sijn cueren ende enighe articlen ende pointen die der wet van den Vrijen toebehoren, de welke zijn ghemaect ende gheordineert bi den here van den lande ende bi der wet vors."

(Bl. 25b): „Dit sijn de cueren die behoren ter duerghingher waerhede in de wet van den Vrijen."

(Bl. 26a): „Dit sijn noch enighe andre pointen ende articlen behorende der wettelichede van den Vrijen."

Op bl. 31a—36b ontmoeten wij den tekst eener overeenkomst van den (20) Februari 1317, tusschen de schepenen der stad en die van den Vrijen van Brugge, aangaande hunne wederzijdsche jurisdictie. Warnkönig heeft dit verdrag volgens de cartularien van Brugge en van de Bourgondische Bibliotheek te Brussel bekend gemaakt; [1]) zijn tekst vertoont echter insgelijks sommige afwijkingen van den onzen: dus zijn b. v. de twee laatste artikelen in een enkel samengetrokken, waardoor het tractaat in stede van uit 18, gelijk het tegenwoordige, slechts uit 17 art. bestaat. Deze laatste afdeeling, beginnende na „.... mijns heeren wille es van Vlaendren", draagt in ons Ms. het opschrift: „*Ware eenich ghescil, dat soude verclaersen beede die wetten*", uit het voorafgaande register (bl. 31a—32a) ontleend, en begint aldus: „*Item waert dat zake dat eenich gescil hier namaels came*", enz. Verder is de datum in ons Hs. zeer onnauwkeurig opgegeven [2]) en moet, volgens Warnkönig, aldus worden aangevuld: „*tsaterdaechs voor sente Pieters daghe in de maend van Sporcle*" (d. i. den 20 Februari). Men vergelijke verder omtrent deze oorkonde Beaucourt's *Jaarb. van den Vrijen*, I, 241.

---

[1]) *Flandr. Staats- u. Rechtsgesch.* Deel II, Afd. 1. Oork.-Boek, bl. 135—139.

[2]) Hier heet het maar: »Int jaer M. CCC. XVII. In meuse februarii«.

Het vierde stuk, dat men in dit zeldzaam Hs. (bl. 37b—46a) vindt, is eigenlijk niet één stuk alleen, maar eene verzameling van oorkonden, die alle op de jurisdictie der proostdekens en van 't kapittel der kerk van *S. Donaes* te Brugge betrekking hebben en onder dit opschrift samengevat zijn:

> „In de name ons Heren amen, beghinnen de privilegien van der juridictien sprofsts sdekens ende tcapitels der kerke St. Donaes ende van de vryheiden der laten van den edelen graven van Vlaendren ghegheven. Ende zonderlanghe die touchieren ende toe behoren der profstien van Brucghe ende der cancelrien van Vlaendren".

Deze kleine oorkondenverzameling behelst niet meer dan acht stukken, van 1089 tot 1337 strekkende [1]) en in de *Nederlandsche* taal opgesteld. Al zijn dit geene origineele charters, maar eenvoudige afschriften, zoodat er SERRURE's bewering van het gebruik der volksspraak in staatsstukken of acten, als slechts van het jaar 1249 dagteekenende, [2]) geenszins door wordt tegengesproken, zoo ware het toch van vrij groot belang geweest, als men had kunnen aantoonen dat deze stukken oorspronkelijk inderdaad in de *Vlaamsche* taal waren vervaardigd. Het bleek echter dat wij hier slechts met latere *vertalingen* te doen hebben, terwijl de origineelen zelve in 't *Latijn* waren opgesteld. Dergelijke overzettingen in de landstaal zijn op alle stedelijke archieven, zoo te Antwerpen, te Leuven, te Gent als elders in groot getal voorhanden. Men begrijpt licht, dat, toen de moedertaal meer veld gewonnen had en in algemeen gebruik was gekomen, de klerken,

---

[1]) De enkele oorkonden dragen de volgende datums: 1°. Brucghe, „sander daghes na der kalender van den maend van November" (2 Nov. 1089). — 2°. TYpre [Yperen], 1101. — 3°. Cortrike, „swonsdaghes naer mede winter" (30 December) 1220. — 4°. en 5°. Arye, „svrindaghes naer onser vrouwen dach ter ghebornesse" (12 September) 1231 — 6°. Cassele, „sdonredaghes naer sinte Niclaus dach" (9 Decemb.) 1232. — 7°. Cuertrike, „sateidaghes naer Chinxsen" 1322. — 8°. Male, „den zevensten dach van Laumaent" (7 Januari) 1337.

[2]) *Gesch. d. Nederl. en Fransche Letterk. in Vlaenderen* (Gent 1855), bl. 88.

de schepenen en anderen, die het noodig hadden, en het Latijn minder machtig waren dan hunne voorgangers, de oude stukken uit de doode taal in de levende overbrachten. In samenhang met deze kwestie staat verder die, of al deze charters al dan niet gedrukt zijn, welke vraag ik slechts ten deele kan oplossen. De charters I (van 1101) en VI (van 1232) vond ik namelijk in den oorspronkelijken, d. i. *Latijnschen* tekst bij MIRAEUS [1]) afgedrukt; N°. IV (van 1231) staat insgelijks aldaar in 't Latijn, maar in eene andere oorkonde ingelascht [2]). Of echter de overige vijf stukken ook reeds bekend zijn gemaakt, ben ik voorshands niet in staat om te beslissen; bij MIRAEUS althans staan zij bepaald *niet*.

Wij komen alsnu tot het vijfde en laatste stuk, hetwelk bl. 47a—67a van onzen codex inneemt en tot opschrift draagt: „(Dits de tafele van der) *wettelijcheide van deelmans*". HOFFMANN VON FALLERSLEBEN [3]) heeft eenigszins gedwaald toen hij het voor een „erfrecht van Brugge" hield. Er valt niet te twijfelen of hij werd door het woord „deelmans" misleid, waaromtrent ons overigens WARNKÖNIG [4]) meent ingelicht te hebben. Hij zegt namelijk: „De deelmannen, ook „schepenen van ghedeele" genoemd (waarschijnlijk omdat zij er twaalf waren, gelijk de beide schepenen-colleges, [5]) moeten geenszins met de „échevins parchons" van Gent worden verward, die aldaar den raad vormden. Zij moeten veeleer den romeinschen „aedilen" worden op zijde gesteld." Verder is deze geleerde van gevoelen, dat men er eene soort van opperbouwcommissie, met eene zekere jurisdictie begiftigd, in moet zien; hun hoofd was een deken, in zijn ambt door eenen klerk of griffier geholpen.

---

[1]) *Opera diplom. et histor.* Tom. II, p. 1149, 1218—20.

[2]) T. a. p. Tom. II, 1218—19.

[3]) *Verzeichniss d. altd. Hss d. k. k. Hofbibl. zu Wien* (Leipz. 1841), 360.

[4]) *Flandr. Staats- u. Rechtsgesch.*, Deel II, Afd. 1, bl. 147.

[5]) Deze verklaring komt mij onjuist voor; bepaald te Brugge schijnt deze naam van daar te komen, dat de geheele stad in zes deelen (of ambachten) was verdeeld, t. w. »Sinte Jans ambacht« — »Sinte Donaes amb.« — »Sinte Jacobs amb.« — »Sinter Niclaeus amb.« — »Onser Vrouwen amb.« — »Der Caermers amb.«

Al wordt WARNKÖNIG's definitie door onze bovengemelde „wettelijcheide van deelmans" juist niet tegengesproken, blijkt het toch uit art. 21—29, over hunne ambtelijke bezigheden handelende, dat het veld hunner werkzaamheid veel uitgebreider was dan W. schijnt te gelooven, en dat zij bepaald met de „erfdeeling" iets te doen hadden, want hunne taak was *„in haer ambocht wettelike te deelne, te handelne, te vereffene ende te doene van alle versterveneusse ende van allen andren sticken"*, enz. (bl. 49b)

Wat nu de kwestie betreft of het tegenwoordige reglement al dan niet gedrukt is, meen ik het met HOFFMANN te durven ontkennen. Echter geloof ik van de navolgende omstandigheid melding te moeten maken. WARNKÖNIG, in zijne *Flandr. Rechtsgeschichte*, gewaagt namelijk van eene „keure van deelmannen", door den Archivaris HOLVAET hem medegedeeld, en in handschrift berustende op het stedelijk archief te Hamburg, wel is waar in een vrij laat afschrift van de XVIe eeuw. De weinige steunpunten, die hij ons aldaar omtrent deze keur geeft, veroorloven mij evenwel niet er aan te twijfelen, dat zij met de in het Weener Ms. voorkomende „wettelijcheide van deelmans" eensluidend of ten minste wat den zakelijken inhoud betreft overeenstemmend is. Evenals de onze, bevat deze keur 54 artikels; evenals in de onze, worden ook in gene de jaartallen 1316, 1319, 1350 en 1355 [1]) vermeld. In ieder geval zou eene vergelijking der beide Hss. zeer wenschelijk zijn, te meer omdat, naar ik weet, ook het Hamburgsche Hs. tot nog toe *niet* is gedrukt.

Uit het beknopte verslag hier gegeven blijkt, dunkt mij, genoegzaam de belangrijkheid van het bedoelde handschrift. De middeleeuwsche rechtsnavorscher zal er omtrent de betrekkelijke verhoudingen binnen Brugge in de XIVe eeuw menige kostbare bouwstof in vinden en het mij zeker dank weten, zijne aandacht op deze bronnen te hebben gevestigd.

---

1) Benevens deze vindt men in de Weener recensie nog de jaartallen 1330, 1335 en 1370.

Weenen, November 1870.

DE OORSPRONG DER TAAL EN DE HYPOTHESE VAN DARWIN.

DOOR

H. E. MOLTZER.

---

§ 2.

Aan de omstandigheid, dat de kinderen der menschen veel hechten — en wie zal het laken — aan een alouden eerbiedwaardigen stamboom, er zich op plegen te beroemen, als ze zijn van goeden huize, van fatsoenlijke afkomst, van een bekend geslacht, — èn aan het feit, dat de oude tijd boven den jongsten tijd dit voor heeft, dat hij wordt gehouden voor den bij uitstek goeden tijd: aan die twee verschijnselen zijn, meen ik, zoowel de legende van de gouden eeuw als de paradijsmythe het aanzijn verschuldigd.

Het handschrift, waarin de eerste bladzijden van de geschiedenis der menschheid zijn vervat, is langen tijd te zoek geweest; daarom had, zooals bekend is, de fantasie op *hare* wijze de bestaande leemte trachten aan te vullen. Waar in de galerij der beelden van ons geslacht die van onzer aller vader en moeder ontbraken of althans in het ongereede waren geraakt; waar de historische figuren niet meer konden worden onderscheiden vanwege den colossalen afstand, daar had de verbeelding de ledige ruimte bevolkt met de schepselen der verdichting. Met name het geheim van

onzen oorsprong, dat „geheim aller geheimen," had zij ontsluierd voor onzen blik; dat is zelfs, om zoo te zeggen, een der stokpaardjes van de volksfantasie geweest: vandaar tal van sagen, mythen, legenden, verhalen en vertellingen als even zooveel variaties op hetzelfde thema. Bij alle natiën, in alle talen en tongen treffen wij ze aan. En hoeveel verscheidenheid ze ons bieden, hierin stemmen ze overeen, dat het tafereel, door de fantasie gemaald van de oorspronkelijke woonplaats en omgeving der eerste menschen, allerbevalligst, allervriendelijkst, allerbekoorlijkst is, en de eerste menschen zelven door haar zijn geformeerd geheel naar het hart en den geest van hunne afstammelingen. Zooals de later levenden zich de eerstelingen droomden van hun geslacht, alzoo heeft de fantasie ze gebeeld. Zij heeft hen geschapen naar het beeld en de gelijkenis van hun nakomelingen, maar uitnemender dan een van hen, schooner, beter, wijzer, prototypen als het ware van die na hen zijn gekomen; ze heeft hen geplaatst in de lijst van hun tijd, — en kon dat anders wezen dan de goede, ja de beste oude tijd? — en hun de kroon der eere om de slapen en den heerschersstaf in de hand gedrukt. En, gelijk het — zooals bekend is — met onderscheidene mythen is gegaan, zoo ook met deze: zij is verheven tot een der artikelen van 's menschen *Credo*. *Geloofd* namelijk heeft de mensch ook *in* dit schepsel zijner verbeelding. Of zou b. v. de tijdgenoot hebben getwijfeld aan de waarheid en de werkelijkheid van het tafereel, dat de meesterhand van VONDEL heeft gemaald in den *Lucifer* (a)? Zou hij die versierde schilderij eenvoudig hebben aangemerkt als een — zij het ook nog zoo bekoorlijk — kind der fantasie, dat den kunstenaar stellig eer aandeed, maar — haar overigens hebben beschouwd met sceptischen blik? „Als een kind der fantasie"? Indien wij met die vraag tot JOOST waren gegaan, hij zou ten antwoord hebben gegeven hetgeen we lezen in het *Berecht betreffende den staet van den eersten mensche voor en na den val, en eenige omstandigheden omtrent deze stof"* voor zijn *Adam in ballingschap of aller treurspeelen treurspel:* „de Schepper aller dingen schiep Adam naer zijn beelt, heiligh, wijs, rechtvaerdigh, oprecht, en volkomen. Deze volkomenheit, waer mede hij gescha-

pen was, en zonder welcke gave wij menschen, na Adams val, geboren worden, bestont in eene overnatuurlijcke schenckaedje″..... enz. enz. [b]), welke schenkage dan verder beschreven wordt. Voor VONDEL en zijne tijdgenooten was dat fantasiebeeld waarheid en werkelijkheid, en is het dat voor de goê gemeente niet nog? Hoe lang is het voor velen na hem als een historisch feit gebleven! Ja, hoe lang?

Voor eene kleine twintig jaar gaf EUGÈNE PELLETAN een boek uit, dat den titel draagt von *Profession de foi du dix-neuvième siècle,* waarvan in 1857 reeds eene vierde uitgave het licht zag. Daarin is de geloofsbelijdenis neergelegd hem ingegeven door den profeet der negentiende eeuw. Onder de artikelen van dat *Credo* is er een, waarin het leerstuk aangaande den oorsprong en primitieven staat des menschen staat geformuleerd. De illusie der negentiende eeuw blijkt niet meer zóó volkomen als die der zeventiende: „il (l'homme) était né parfait, sans doute, si par la perfection la philosophie entend l'harmonie de l'organisation avec la destineé. Il portait en lui dès le premier jour le viatique divin, nécessaire pour atteindre la fin de son être qui est la perfectibilité. Mais il était né imparfait, si par la perfection la philosophie suppose un état de béatitude complet et fermé, au delà duquel la penseé ne peut concevoir aucun désir possible ni aucun progrès, car l'homme vit dans le temps, c'est à dire successivement et de métamorphose en métamorphose. Or, la succession et la transformation sont les ideès opposeés de la plenitude et de l'immutabilité″ (bl. 44). Dit getuigenis is een uit de vele, die zouden kunnen worden aangevoerd ten betooge, dat het geloof aan een Paradijs dat achter ons ligt, bij den een zus bij den ander zoo gewijzigd, nog niet geheel uitgestorven is.

En toch had PELLETAN's scherpzinnige landgenoot LAMARCK reeds vijftig jaar voor de verschijning der *Profession* de stelling gewaagd, dat de oorsprong van ons geslacht is te zoeken in eene soort van apen sprekend gelijkend op den mensch, en uit zoo'n apensoort door onderscheidene oorzaken het ras van onze natuurgenooten, zich heeft ontwikkeld. *c*).

Zal ons inderdaad die streelende illusie van de paradijs-mythe

met haar eerbiedwaardigen stamvader onmeedoogend worden ontnomen, en iets dergelijks daarvoor in de plaats worden gegeven? „God de Heer — zegt de auteur van *Modern Philology*, BENJAMIN W. DWIGHT ([d]), — die een wonder werkt als het hem behaagt, en het niet doet als het niet noodig is; die de spraak verwarde der bouwlieden van Babel's toren en eigenhandig op de steenen tafelen schreef; die apostelen en profeten ingaf alwat ze in zijnen naam hadden te verkondigen; en die op den Pinksterdag de gave der talen verleende aan de discipelen om de mare der waarheid die in Kristus is te beter te verbreiden: hij zal voorwaar Adam niet van stonden aan hebben overgelaten aan zich zelven als een arm, onwetend, hulpeloos wezen om, bij zijne eerste wankelende schreden den eenen misstap na den anderen te doen, en zich met zijne mannin, hem gegeven tot gezelschap en omgang, slechts in stamelende klanken te onderhouden, en dus met haar niet veel beter te spreken dan de stomme dieren met elkanderen". „Worden ontnomen" — vroeg ik. DWIGHT schreef zijn werk in 1864: wat zij het toen eigenlijk niet alreede? Begint de illlusie niet, op zijn zachtst gezegd, te verdwijnen? Ik meen van ja, en denk natuurlijk daarbij aan DARWIN's beroemd boek *On the Origin of Species*. Toen CHARLES DARWIN de opgehoopte brandstof heeft doen ontvlammen door een vonk van zijn genie, is in den hellen gloed der waarheid en der werkelijkheid het flikkerlicht der fantasie openbaar geworden als een kunstlicht, waarvan het schijnsel een matte, flauwe, bleeke schemer lijkt. Door zijne hand is het doek, waarop de hof van Eden was gepenseeld, dat wil zeggen het Paradijs dat *achter* ons zou liggen, aan flarden gescheurd, of althans dat Paradijs eene fictie, een gewrocht der verdichting gebleken.

Door dat boek over het ontstaan der soorten, een argument gelijk hij bescheiden zegt van langen adem, is m. i. het bewijs geleverd dat de oude scheppingshypothese alle recht van bestaan heeft verloren.

Ik wil DARWIN zelven laten spreken over het resultaat van zijn onderzoek. Hij schrijft: „ik ben van meening, dat alle dieren van hoogstens vier of vijf dierlijke wezens („progenitors" staat er)

afkomstig zijn en alle gewassen van een gelijk of nog kleiner aantal. De analogie zou mij eene schrede verder brengen, me namelijk doen besluiten dat alle dieren zoowel als planten zijn voortgesproten uit een en hetzelfde gemeenschappelijk prototype. Dan — de analogie zou eene bedriegelijke leidsvrouw kunnen wezen ([e])". Toch blijft er, meent hij, veel voor te zeggen. En hebben wij inderdaad recht en reden tot die gevolgtrekking, „dan — en hier spreekt hij het vrij duidelijk uit — dan zullen wij noodwendig tot de overtuiging geraken, dat alle bewerktuigde wezens, die ooit op dit benedenrond hebben geleefd, een zelfden oorsprong kunnen hebben" („that all the organic beings which have ever lived on this earth may be descended from some one primordial form" ([f]). En zich verdiepende in de vermoedelijke, ja onvermijdelijke gevolgen zijner hypothese zegt hij o. a. het volgende: „in de verre toekomst zie ik uitgebreide velden voor de belangrijkste onderzoekingen. De zielkunde („psychology" heeft hij) zal worden gegrondvest op een nieuw fundament, de psycholoog moeten uitgaan van de stelling, dat alle krachten en vermogens des geestes den mensch trapsgewijze zijn geworden. En daardoor zal een licht opgaan over den oorsprong en de geschiedenis van den mensch" ([g]).

Of DARWIN, gelijk men mij weleens in het oor gefluisterd heeft, hier van het middel tot uitdrukking van zijne gedachten gebruik maakt „pour déguiser sa pensée" ten einde het niet te bont te maken voor het aangezicht der kerkelijke heeren — een middeltje door MAX MÜLLER ook wel behendig aangewend —, waag ik niet te beslissen. Zooveel is zeker, hij zegt sapienti sat, zij het dan ook dat de scherpe kanten en de puntige hoeken er zijn afgevijld; en op den dag der verschijning van zijn jongste boek *The Descent of Man and selection in relation to sex*, in twee deelen voor een paar maanden te Londen uitgegeven, is aan allen twijfel en alle onzekerheid te dien opzichte voor goed een einde gemaakt. Onverholen spreekt DARWIN daarin zijne meening uit, en die is alles behalve flatteus voor de kinderen der menschen.

Na te hebben gewezen op den bouw van het menschelijk lichaam („the bodily structure of man") bl. 10 vlgg.; op de

embryonische ontwikkeling van mensch en beest („embryonic development") bl. 14 vlgg.; op de rudimentaire organen („rudiments," elders „superfluous parts" genoemd) bl. 17 vlgg., concludeert hij (bl. 32) tot de gemeenschappelijke afstamming van mensch en beest. „Consequently — zegt hij aldaar — we ought frankly to admit their community of descent: to take any other view, is to admit that our own structure and that of all the animals around us is a mere snare laid to entrap our judgment". Wel is waar, die gevolgtrekking is niet aangenaam, ook niet vleiend en streelend, maar — à qui la faute? „Het is het natuurlijk vooroordeel van onzentwege en die aanmatiging, welke onze voorouders deed verzekeren, dat ze van half-goden afstamden, die er ons toe leidt om ons aan te kanten tegen eene dergelijke conclusie (bl. 32 vlg.). Dan .... de tijd zal komen, profeteert hij, en is zelfs niet verre, dat het verwondering baren zal, dat beoefenaars der natuurwetenschap die goed bekend zijn met bouw en ontwikkeling van den mensch en van andere zoogdieren, werkelijk hebben gewaand, dat ze beide het voortbrengsel waren van eene afzonderlijke scheppingsdaad.

Doch ons „geestelijk" leven, de krachten en vermogens van onze ziel, vormen die dan niet als eenen scheidsmuur tusschen mensch en beest, die op hechte grondslagen opgetrokken onwrikbaar gevest staat; die niet als eene klove, onoverkomelijk en niet te dempen, door geen wetenschappelijk betoog ter wereld? Darwin komt er openlijk voor uit, dat wel is waar uit het oogpunt van „mental power" het verschil tusschen beide colossaal („enormous") is, zelfs al vergelijken we den minst ontwikkelden wilde, die niet verder dan tot drie tellen kan, met een aap van den eersten rang: maar hoe aanzienlijk dat verschil ook zij, de vraag is, of het tevens *fundamenteel* is. En daarop geeft hij een ontkennend antwoord in dezer voege: „if no organic being excepting man had possessed any mental power, or if his powers had been of a wholly different nature from those of the lower animals, than we should never have been able to convince ourselves that our high faculties had been gradually developed" (h). Daar zijn namelijk nog andere bewerktuigde wezens (waaronder

b. v. de *Primaten*, bl. 48) met „mental power" toegerust; en 's menschen geestelijke eigenschappen zijn volstrekt niet van anderen aard dan die der bedoelde lagere diersoorten. Hij doet een beroep op de onderscheidene aandoeningen der beesten; op hunne nieuwsgierigheid; hunne opmerkzaamheid; hun geheugen; hunne verbeeldingskracht; hunne rede; — hij houdt tegenover Aartsbisschop SUMNER vol (natuurlijk een en ander niet met machtspreuken des geloofs maar met bewijzen gestaafd), dat de mensch niet, gelijk men lang waande, het monopolie bezit van geschiktheid tot gelijdelijke ontwikkeling („progressive improvement.")

Onwillekeurig dacht ik bij het lezen daarvan aan de kwartierstaten van den Hoogleeraar HÄCKEL: ze stellen den oorsprong voor der verschillende soorten van planten- en dierenrijk. Uit één gemeenschappelijken wortel rijzen drie boomstammen, waarvan een het dierenrijk verbeeldt. Uit dezen stam loopen wederom onderscheidene takken, waarvan een is genoemd de branche der gewervelde dieren. Deze tak schiet tal van loten, b. v. die der visschen, der amphibieën, der kruipende dieren, der vogels, en eindelijk der zoogdieren, waarvan het allerhoogste uitspruitsel is dat der menschen (*i*). Waar blijven onze illusies? De vraag is verder, of het abstraheer-vermogen; het schoonheidsgevoel; het geloof in eenigen god of in eenige goden; het zedelijk gevoel eindelijk niet kunnen en moeten worden aangemerkt als een bepaald onderscheidingsteeken, een specifiek distinctief des menschen (*k*). DARWIN houdt er voor van niet: „the difference in mind between man and the higher animals, great as it is, is certainly one of degree and not of kind". Duidelijker kan het niet, dunkt mij.

Zoo gaat de glorie van de denkbeeldige wereld der fantasie voorbij en is het, om HUXLEY's taal te spreken, „alsof de natuur zelve de aanmatiging van de kinderen der menschen vooruitgezien en met echt Romeinsche gestrengheid het alzoo bestierd heeft, dat de menschelijke geest, juist door de zegepralen, die hij op wetenschappelijk gebied voortdurend zou behalen, de slaven zou oproepen die den verwinnaar herinneren, dat hij stof is (*l*)".

Of zullen wij den genialen spreker het zwijgen opleggen, opdat

wij behouden wat we hebben en hij ons onze kroon niet ontroove? Hoe noode wij afstand zullen doen van het familIestuk van ons geslacht, die oude voorstelling met dien goedhartigen Adam, die beeldschoone Eva, die rijkbeladen ooftboomen, die vreedzame lammetjes, die zachtaardige wolven, wij mogen toezien dat wij de verzenen niet tegen de prikkels slaan. De waarheid, zou ik denken, bovenal, „amicus Plato" enz. In een debat over de leer van DARWIN voerde HUXLEY den Bisschop van Oxford, die haar doodeenvoudig „ongodsdienstig" noemde, deze woorden te gemoet: „als ik voor een stamvader van mijn geslacht te kiezen kreeg tusschen een aap, die vatbaar is voor ontwikkeling en volmaking, en een mensch, die zijn verstand verbruikte om de erkenning der waarheid te dwarsboomen, dan zou ik — de voorkeur geven aan den aap (m)." Ik voor mij zou evenmin een oogenblik aarzelen, en daarom — al ben ik mij helder bewust hoeveel ons dreigt te ontvallen door het stelsel van DARWIN; al gevoel ik levendig dat het hier geldt wat BÜCHNER terecht noemt eene „Herzens-angelegenheit" van de allerdierbaarste; al erken ik de verre, zeer verre strekking van de theorie: ik voor mij zou geene vrijheid vinden hem af te schepen op grond van overwegingen van gemoedelijken en godsdienstigen aard, waarbij dan misschien een beetje familletrots ons nog parten kwam spelen. *Zullen* wij DARWIN het zwijgen opleggen? vroeg ik; het had moeten luiden: *kunnen* wij het? Zooveel is zeker dat het uiterst moeilijk schijnt te zullen worden. „Paläontologie, Geognosie und Geologie, die Erfahrungen auf dem Gebiete der Pflanzengeographie, der Anatomie, Physiologie und Entwickelungsgeschichte bilden ein riesiges Arsenal für die Anhänger der realistishen Schule, und die Menge dessen, was — einst für unerklärbar gehalten — heutzusage bereits erforscht und erklärt ist, ist so grosz, dasz die gröszte Hälfte des Schlachtfeldes in den Händen der realistischen Schule war, ehe Darwin durch das Erscheinen seines Werkes das Signal zum Kampfe gab (n):" de grond wordt allerwege ondermijnd.

Dan — de *taalkundige wetenschap*, de *linguistiek*, kan zij, jeugdig beide en krachtig, het monster, dat dreiging en moord blaast over de schepselen der verbeelding, niet verdelgen van den aardbodem?

Is niet m. a. w. de taal eene barrière, die de beesten nog nooit zijn overgetreden? Is zij niet als de Rubico, die wij menschen alleen zijn overgegaan.

Ik vrees, ik vrees. Wel verre, integendeel, van door een beslist *Veto* (met de noodige bewijsstukken er bij) de hypothese van DARWIN voor niet ontvankelijk te verklaren, komt ook m. i. de linguistiek, vooral door de jongste resultaten van haar onderzoek, haar veeleer ondersteunen en schragen. Met name die welke den oorsprong van taal in 't algemeen betreffen en de geleidelijke wording en ontwikkeling van verschillende talen. En dan in tweeërlei opzicht steunend en schragend. Eensdeels (1°) zet zij der hypothese als zoodanig kracht van waarschijnlijkheid bij; anderdeels (2°) is er opmerkelijke overeenkomst van gevolgtrekking. Over beide punten een enkel woord.

1° Wat het eerste betreft, wijs ik op de groote overeenkomst in uitgangspunt en ontwikkelingsproces, die we op beiderlei gebied, in beiderlei rijk (zoowel dat der planten en dieren als dat der taal) waarnemen.

Overeenkomst in uitgangspunt. Evenals de welige flora met hare sierlijke en bevallige planten, hare forsche en zware boomen; de fauna met hare oneindige verscheidenheid van zwemmende en kruipende, vliegende en loopende dieren; evenals al de schepselen van planten- en dierenrijk, alle levend organisme door de vereenigde werking van *verandering en natuurkeuze*, *sexual selection en andere factoren*, is voortgesproten uit de allereenvoudigste kiem, door SCHLEICHER la cellule simple geheeten: — zoo is ook, gelijk ik in § I heb trachten aan te toonen, het ingewikkeld samengesteld werktuig, dat wij taal noemen, het aanzijn verschuldigd aan klanken en geluiden van het allergeringste allooi. Van zulk een gering allooi, dat aan uitingen van hunne soort tegenwoordig in den volzin verachtelijk eene plaats wordt ontzegd, en ze deswege tusschenwerpsels heeten. Immers ook op taalkundig gebied geraken we door analyse der woorden ten langen leste tot hetgeen we kunnen vergelijken met de cel, namelijk den radix of den wortel des woords, door SCHLEICHER (*o*) „de eenvoudige linguistische cel," „la cellule linguistique simple" genoemd?

Doch hooren we SCHLEICHER zelven, wien in dezen alle eer toekomt: „welche hervorragende Bedeutung dabei gerade der vergleichenden Sprachforschung zukömmt, haben ins besondere AUGUST SCHLEICHERS Abhandlungen erläutert," zegt HAECKEL terecht (*p*). Bij voorkeur haal ik de Fransche vertaling aan uit het sub (o) der *Aanteekeningen* genoemde *Recueil.* Hij zegt dan: „de la théorie de Darwin résulte logiquement, comme commencement général de tous les organismes vivants, la cellule simple, d'où s'est développeé, dans le cours de très-longs espaces de temps, la multitude entière des êtres actuellement vivants et de ceux qui ont déjà disparu, de même qu' encore maintenant nous trouvons cette forme la plus simple de la vie dans les organismes demeurés aux degrés inférieurs du développement, et aussi dans le premier état embryonnaire des êtres les plus élevés," en elders: „les langues les plus éleveés en organisation, comme par exemple la langue mère indo-germanique que nous sommes en mesure d'inférer, montrent visiblement par leur construction qu' elles sont sorties par un développement insensible du sein de formes plus simples. La construction de toutes les langues montre que, dans sa forme primitive, cette construction était essentiellement le même que celle qui s'est conserveé dans quelques langues de la construction la plus simple, comme le chinois. En un mot, toutes les langues, à leur origine, consistaient en sons significatifs, en signes phoniques simples, destinées à rendre les perceptions, les représentations et les ideés; les relations des ideés entre elles n'étaient pas exprimeés, ou, en d'autres termes, il n'y avait pas pour les fonctions grammaticales d'expression phonique particulière, et, pour ainsi dire d'organe. A ce degré primitif de la vie des langues, il n'y a donc, phoniquement différentiés, ni verbe, ni nom, ni conjugaison, ni déclinaison."

Met deze treffende overeenkomst in uitgangspunt gaat gepaard: *overeenkomst in ontwikkelingsproces.* Blijkens hetgeen door DARWIN zelven in het XIIIe Chapter van zijn *Origin* (bl. 501 vlgg.) over taal wordt medegedeeld — of andere plaatsen moeten mij onbekend gebleven zijn, — was hem de bedoelde analogie ontgaan. LYELL gewaagt er van in zijne *Geological Evidences*, wijdt zelfs

een geheel hoofdstuk aan de „Vergelijking tusschen het ontstaan en de ontwikkeling der talen en die der soorten," dat allerbelangrijkst mag heeten (*q*), en met het volste recht door DARWIN in zijn *Descent* wordt aangeprezen (*r*). Zonder het vraagstuk aan te roeren, hoe uit de grove en ruwe grondstof, uit de eenvoudige cellen zou ik haast zeggen, zich allengs verschillende talen, tot de fijnst beschaafde toe, hebben ontwikkeld; hoe uit de wortels (radices) de taalstam is opgeschoten, en daaruit de taaltakken, en hieruit wederom de taalloten zijn gesproten — want dat zou mij veel te ver voeren — wensch ik er alleen op te wijzen, dat de wetten, die het ontstaan der soorten in het rijk der natuur, en die, welke de wording en de ontwikkeling van nieuwe talen en tongen onder de menschen beheerschen, kennelijk analoog zijn. „Wij mogen", zegt LYELL, „het voortbestaan van talen of de neiging van elke generatie om den woordenschat van zijnen voorganger zonder veranderingen over te nemen, vergelijken bij de kracht der erfelijkheid in de bewerktuigde wereld, die oorzaak is, dat de jongen op hunne ouders gelijken. *De uitvindende macht, die nieuwe woorden smeedt of oude wijzigt en hen geschikt maakt voor nieuwe behoeften en toestanden, zoo vaak zulks noodig is, beantwoordt aan de verscheidenheid-makende macht in de bezielde schepping*" *s*) De kamp namelijk voor het bestaan, „the struggle for life", en de dientengevolge zich ontwikkelende en volmakende variaties der soorten, die kamp is zeer goed te vergelijken met den strijd der dialecten om den voorrang en de *daardoor* geleidelijk voortschrijdende veredeling der verschillende min of meer beschaafde talen. *t*)

De zaak is deze. Hoe doelmatiger bewerktuigd — naar DARWIN's leer — eenig organisme is, des te grooter kans heeft het van bestaan; en hoe meer het zich in zijn voordeel ontwikkelt, zich kroost verwekkend naar zijn aard en zijne gelijkenis, des te grooter kans heeft het van voortbestaan voor zijn geslacht. Daarom is alle schepsel voortdurend werkzaam aan de verbetering van zijn toestand, ten einde aan de steeds meer en meer bezwarende voorwaarden van het levensbehoud te kunnen voldoen. De natuur toch wordt in de keuze der individuën en hunner afstammelingen,

waaraan zij het behoud waarborgt, hoofdzakelijk geleid door de min of meer rechtmatige aanspraken, die ze kunnen laten gelden. Ontaardt alzoo eenige famille van plant of dier, dan is die omstandigheid vaak een onbedriegelijk voorteeken van algeheelen ondergang harer soort. Want zij, die tot stilstand als gedoemd schijnen of achteruitgaan, sleepen een onzeker bestaan voort, totdat de dag komt dat ze wellicht ongemerkt verdwijnen van het tooneel dezer aarde. De bloedige strijd toch om het bestaan, eenmaal aangevangen door de stamouders der onderscheidene soorten van planten en dieren, voortgezet door de kinderen en de kindskinderen en de afstammelingen van deze tot in het jongste nageslacht, voortdurende tot op den dag van heden, is als een strijd van allen tegen allen, een kamp op leven en dood. Geheele soorten zijn reeds ganschelijk ondergegaan; andere leven voort in het talrijk kroost van diegene onder hunne nakomelingen, die, weldoeners van hun geslacht, zich zelven en hunne spruiten hebben verbeterd en veredeld, en zoo het aanzijn geschonken aan verschillende ondersoorten, waaraan die van de oorspronkelijke hoofdsoort, als lager en zwakker, in den grooten strijd geen weerstand hebben kunnen bieden. Vaak is aan die ondersoorten een gelijk lot beschoren geweest, en hebben ze, na wederom hooger ontwikkelde achtersoorten te hebben in het leven geroepen, ten laatste in „the struggle for life" op hare beurt hare plaats aan het gastmaal des levens moeten inruimen voor hare meerdere. Deze voorwaarde van het voortbestaan of het overleven dergenen die in hunne soort de geschiktsten zijn, heeft Darwin genoemd *natuurkeus*. Ze leidt tot eene gestadige verbetering in den toestand van het organisme aller levende ziel en dus tot een steeds hoogeren trap van ontwikkeling. Lager bewerktuigde wezens zullen lang kunnen blijven voortbestaan, indien zij hunne eenvoudige levensvoorwaarden voldoende kunnen vervullen. ")

Een analoog verschijnsel nu nemen we waar in de ontwikkelingsgeschiedenis der talen. Schleicher heeft groot gelijk: „on n'a pas besoin de changer un seul mot à ces paroles de Darwin pour les appliquer aux langues. Darwin dans ces lignes peint brièvement et parfaitement les errements des langues dans leur

combat pour l'existence". Ook in het rijk der taal ontwikkelen zich o. a. door hetgeen we *verandering en* (natuur) *keus* mogen noemen uit de grondtaal zoogenoemde stamtalen; uit de stamtaal de tongvallen, waarvan enkele op hunne beurt opgegroeid tot zelfstandige talen wederom aan nieuwe dialecten het aanzijn schenken.... tot steeds edeler formaties. Uit de zooals FICK [w]) haar noemt Indogermanischen Grundsprache (moeder of zuster ook van den Semitischen taalstam? [x])) zijn gesproten o. a. de zes bekende stamtalen, 't Sanskrit, 't Perzisch, 't zoogenaamde Pelasgisch, 't Letto-Slavisch, 't Celtisch, 't Germaansch, waarvan elk wederom hare onderscheidene takken telt. Om me bij ééne te beperken: tot de Germaansche behooren b. v. de van oorspronkelijke dialecten tot litterarische talen ontwikkelde Scandinavische taal, de Hoogduitsche en de Nederduitsche, voorts het — thans een naar het heet „doode" taal — Gothisch, en stellig meer nog, waarvan we bij ontstentenis van schriftelijke bewijsstukken het bestaan alleen kunnen veronderstellen. En hebben al die taaltakken niet wederom hare verschillende tongvallen zien ontstaan, waaronder er waren, die zich almede van spreektaal tot schrijftaal hebben verheven. Zoo b. v. van de Scandinavische groep 't IJslandsch, 't Noorweegsch, 't Zweedsch, 't Deensch; van de Nederduitsche 't Angelsaksisch, 't Friesch, 't Oudsaksisch, 't Vlaamsch en 't Nederlandsch. Behoef ik er bij te voegen, dat van de laatstgenoemde het Nederlandsch alweder zijne dialecten bezit als het Geldersch, het Zeeuwsch, het Groningsch, die zich intusschen alle vergenoegen met eene ondergeschikte rol en den voorrang aan het uitnemendste hunner, het Hollandsch, laten?

Genoeg, de vraag is, waaraan voortbestaan, ondergang, opkomst van eenige taal is toe te schrijven.

Voor wie de even smaakvolle als geleerde *Twelve Lectures on the principles of linguistic science* van WILLIAM DWIGHT WHITNEY [y]) leest, kan de beantwoording dier vraag weinig of geen moeilijkheid opleveren: de hoogleeraar stelt het in 't helderst licht, en juister m. i. dan MAX MÜLLER de zaak verklaart, — weshalve ik te liever naar hem verwijs. Slechts een enkel punt wensch ik te releveeren.

De meeste talen veranderen onophoudelijk, het is alsof ook op haar gebied niets bestendiger is dan de onbestendigheid. De reden van dat verschijnsel zal o. a. hierin gelegen zijn, dat der taal, voertuig immers onzer gedachten, steeds hoogere eischen worden gesteld. Bij uitbreiding namelijk van den kring van 's menschen denkbeelden, bij toeneming van den schat zijner kennis, moet noodwendig de voorraad van woorden allengs vermeerderd en de manier van uitdrukking gewijzigd worden. Met de beschaving en ontwikkeling der spraakmakende gemeente houdt hare taal gelijken tred. Vermogen te dien opzichte mannen van beteekenis en invloed reeds zeer veel in de taal, en heeft in zekeren zin WHITNEY gelijk, dat „each individual can make his fellows talk and write as he does just in proportion to the influence which they are disposed to concede to him"; is er over het algemeen te allen tijde tusschen de taal der hoogere en die der mindere standen, tusschen die der geleerden en die der ongeletterden een aanmerkelijk — *dialectisch* zou ik het willen noemen — verschil: het kan geen verwondering baren, dat, naarmate de beschaving onder eenig volk zich verder verspreidt, dieper doordringt, lager afdaalt tot alle rangen en standen, zoodat ze van uitsluitend eigendom van enkelen allengs gemeengoed wordt van allen, naar die mate de aanblik der taal van het geheele volk van lieverlede pleegt te veranderen. De taalstof en de taalvormen beide zullen als in een spiegel den vooruitgang van den volksgeest weerkaatsen en daarvan zelven de levende en sprekende getuigen zijn. Het dialect, dat aan de nieuwe behoeften en de nieuwe eischen het best bleek te voldoen, zal allengs het heerschende dialect geworden en eindelijk opgeklommen zijn tot algemeene landstaal. Dat zulk eene verandering uiterst langzaam, ja, schier onmerkbaar in haar werk gaat, behoef ik nauwelijks te herinneren; men kan dan ook, om het feit waar te nemen, niet beter doen dan toestanden van eenige taal, zooals ze in oorkonden van twee vrij ver verwijderde tijdperken haars bestaans is neergelegd, met elkaar vergelijken. En dan zal men ervaren, dat zulke dialectische afwijkingen en wijzigingen van schijnbaar luttel beteekenis na verloop van tijd een verschil te weeg brengen van colossale afmeting. Zeer

belangrijk is uit dat oogpunt de geschiedenis der Fransche taal; trouwens we mogen met evenveel grond wijzen op onze eigene, wat b. v. aangaat de *copia verborum* bij KILIAEN en die in het *Woordenboek der Nederlandsche taal*, de *syntaxis* van Mnl. en Nnl., mij dunkt het onderscheid is niet twijfelachtig. Het Nederlandsche proza van den oudsten en dat van den jongsten datum,... is het niet geheel iets anders, zoowel wat *woordvoorraad* als *woordvoeging* betreft? Doch genoeg: de vergelijking van een lateren met een vroegeren toestand van de meeste talen leert, dat, in den regel, van de te eeniger tijd binnen haar gebied bestaande *tongvallen* (dialecten) de langste levensduur en de volkomen overwinning op alle overige is verzekerd aan dengene, die, als de hoogst ontwikkelde en fijnst beschaafde, de meeste aanspraken kan doen gelden om taal der toekomst te worden. Elke moedertaal zal dan noodwendig eenmaal het veld ruimen voor de gezegendste onder hare dochters; zij zal, gaandeweg meer en meer achterlijk blijkende, allengs als geheel verouderd voorkomen en eene plaats gaan innemen in de rij der zoogenaamd doode talen. Op taalgebied is de zege in den regel gewaarborgd aan hetgeen in zijne soort het uitnemendste is.

En dat is niet alleen van toepassing op de onderscheidene dialecten van eene en dezelfde taal, het geldt evenzeer van twee verschillende talen, die, waardoor dan ook — de eene b. v. als die des overwinnaars, de andere als die des overwonnelings — nevens elkaar komen te bestaan, gelijk o. a. het geval is geweest met het Angelsaksisch en het Romaansch na den slag bij Hastings: zou het aan bloot toeval zijn toe te schrijven dat „the grammar, the blood and soul of the language (hier de Engelsche natuurlijk), is as pure and unmixed in English as spoken in the British Isles, as it was when spoken on the shores of the German ocean by the Angles, Saxons and Juts of the Continent"? [z]). Is niet wederom de zegepraal behaald door die taal, welke de meeste levenskracht bezat, van hoe grooten invloed overigens het Romaansch moge geweest zijn op het Angelsaksisch? Kan de moedertaal den strijd om het bestaan met eene of meer harer dochters, voortreffelijker geworden dan zij zelve, niet langer volhouden;

bezwijkt in den „struggle for life" tusschen twee talen een der beide, of wel blijven ze beide, gewijzigd de eene door de andere, voortleven als eene enkele: ook hier even als in het rijk der natuur leidt *verandering* tot *verbetering* en *veredeling*, doordat de *keuze* des menschen steeds valt op het doelmatigste, het beste. Benevens op de aangevoerde reden, waaraan ondergang van eene, opkomst van de andere taal is toe te schrijven, door de linguisten *dialectic regeneration* geheeten, zou ik kunnen wijzen op de phonetische veranderingen (*phonetic changes*, betere naam, dunkt mij, dan *phonetic decay*, gelijk Max Müller heeft); ik vergenoeg me echter met dit punt alleen aan te stippen: dat ook ook die veranderingen tot verbetering leiden, durf ik met vrijmoedigheid stellen. [aa])

En indien wij de vergelijking der verschijnselen, die worden waargenomen in het rijk der natuur en in dat der taal, nog verder vervolgden, zouden wij nog enkele punten ontdekken van treffende overeenkomst, van onloochenbare analogie. Wat — om één voorbeeld te noemen — de zoogenaamde „Rudiments", of „Superfluous parts" betreft, sporen van een vroegeren toestand van eenig organisme, overtollig geworden in den lateren, maar juist daardoor kennelijke blijken van herkomst en afstamming: ook deze vinden we terug in dochtertalen en dialecten Of wijst b. v. niet de overtollige *h* in *althans*, de overtollige *ch* in *mensch* evenzeer naar de moedertaal van ons Hollandsch, waarin die *h* en die *ch* alles behalve overtollig waren? Ze zijn als het ware sprekende getuigen der waarheid, dat de wasdom der talen volmaakt analoog is geweest met de ontwikkeling en den groei van de verschillende plantenfamilles en diersoorten.

Deze overeenkomst van ontwikkelingsproces pleit m. i. niet weinig voor de waarschijnlijkheid der hypothese van Darwin als zoodanig. „The dialects, languages, groups, families, stocks, set up by the linguistic student, correspond with the varieties, species, genera, and so on, of the zoölogist. And the questions which the students of nature are so excitedly discussing at the present day — the nature of specific distinctions, the derivation of species by individual variation and natural selection, the unity of

origin of animal life — all are closely akin with those which the linguistic student has constant occasion to treat": [bb]) ik maak die woorden van WHITNEY tot de mijne.

2°) Overeenkomst van gevolgtrekking. Op twee bijzonderheden wijs ik, op de *vermoedelijke afkomst* en den *vermoedelijken ouderdom* van ons geslacht. De hypothese van DARWIN rukt den mensch van het verheven voetstuk, waarop hij zijnen Adam had geplaatst; wat de linguistiek leert aangaande den oorsprong der taal is waarlijk niet geschikt om hem op te beuren, integendeel, het houdt hem laag bij den grond. Immers doet eene opvatting van hare origine als in § 1 is voorgedragen, onwillekeurig denken aan een tijdperk, waarin de mensch de gave der taal *niet* bezat? Het was een paradoxaal gezegde van WILHELM VON HUMBOLDT, „dat de mensch slechts door het spreken een mensch is, maar om het spreken uit te vinden reeds een mensch moest zijn". Reeds een mensch moest zijn.... maar wat voor een schepsel?!

„Spreken is denken", zegt JACOB GRIMM, en dat geef ik tot zekere hoogte gaarne toe: verbeelden we ons dus een mensch, die niet spreekt, — welk een wezen?! Is het niet majesteitsschennis, niet geestelijke beeldstormerij, het bestaan van zoo'n mensch ook maar één oogenblik te veronderstellen? Het zij zoo, maar we moeten niet vergeten, dat we aangaande onzen oorspong eigenlijk eerst sedert betrekkelijk korten tijd behoorlijk ingelicht beginnen te worden. Hebben wij menschen lang der fantasie uitsluitend het woord gegeven en gehoor geleend, en.... ons wel wat veel verbeeld, ons verbeeld o. a. dat we van even hoogen als ouden adel waren, het kan niet bevreemden, dat, nu de hekken worden verhangen en wij bedrogen uitkomen, we ons teleurgesteld gevoelen. Het is zelfs zeer verklaarbaar, dat de mensch niet dan schoorvoetend en met weerzin de nieuwe leer omhelst; en dat hij van het vonnis zijner vermeende degradatie appelleert op alle mogelijke rechtbanken: inderdaad, we zullen er aan moeten wennen, en er zal gewis een geruime tijd verloopen, voordat we hebben geleerd ons met de beesten te „encanailleeren", zooals men zegt. Edoch — reden om ons te schamen over onze famille hebben we wel beschouwd toch ook niet. Of — wie zijn

wij? Toen we b. v. nog kleine schootkindertjes waren en de handjes uitstrekten naar het maantje en — laten wij het eerlijk bekennen — weinig beter waren dan hondjes en katjes, — toen hadden wij zoo'n hoog woord niet, trouwens toen waren we ook alles behalve voornaam.

„Alse dat kint wort gheboren
So en cant zien noch horen,
Gaen noch staen, bu noch ba,
Ende leit als een worm bina",

zegt de dichter der *Leekenspiegel*. En wat te denken van menschen, ik herhaal van menschen, die zich voeden met kevers en mieren en wormen en krengen? Van menschen, die zich geneeren van varenkruid, paddestoelen, kikvorschen — om maar niet meer te noemen? Van menschen, die menscheneters zijn? Vele meenen, dat het verschil tusschen mensch en aap grooter is dan dat tusschen dag en nacht; ze zouden voorwaar moeilijk gelooven, als ze fijnbeschaafde Europeanen met Hottentotten vergeleken, dat deze van eene en dezelfde afkomst waren; of als zij een adellijk hofdametje naast een woesten boschjesman zagen, dat het menschen waren van gelijke bewegingen, behoorende tot eene en dezelfde species. *cc*) Wij, menschen der negentiende eeuw, wij zijn zeker verre verheven boven de apen, voor ons is „aap" zelfs een scheldnaam zoo goed als „heiden" en „mof": het neemt niet weg, dat evenals we tegenwoordig ons zelven, en terecht, op den voorgrond plaatsen, we evenzeer wel degelijk notitie hebben te nemen van hetgeen daar achter ons ligt, al zijn de uitkomsten niet verblijdend en vleiend.

Doch genoeg, ik zeide, dat de linguistiek evenmin als de natuurphilosophie van een glansrijk verleden droomt. Ontkent zij aan den eenen kant volstrekt niet b. v., dat het vermogen om gedachten uit te drukken door middel van woord en volzin *tegenwoordig* den mensch uitsluitend eigen is; dat de beschaafde en ontwikkelde taal *tegenwoordig* een der distinctieven is waardoor hij zich onderscheidt van de anthropoieden, als gorilla, chimpanzee, ourang-outang en gibbon: aan den anderen kant deinst

zij niet terug voor de onderstelling, dat de mensch zich niet altijd heeft mogen verheugen in het bezit van taal. „Le langage se montre clairement — zegt SCHLEICHER [dd]) — à l'observation scientifique comme une chose qui s'est formée lentement et successivement, *et qui n'a pas toujours existé!*"

Vóór het tijdperk waarin de taal is ontsprongen, vóór de periode „où l'homme devenait homme", zal hij zich dan hebben moeten redden met de taal der oogen, der handen, der gebaren, waarmede enkele wilde volksstammen het nog een heel eind ver brengen; waarmede de doofstommen het voorheen plachten af te doen; waarmede eindelijk de dieren zich behelpen, de bijen b. v., die den dood der koningin verkondigen door eene eigenaardige beweging van hare sprieten. En hij zal zóó lang zijn verstoken geweest van de gave der taal, totdat ten gevolge van een dier oneindig kleine oorzaken, eene van die „causes infiniment petites", wie weet welk eene geringe, microscopisch kleine wijziging is teweeg gebracht in het samenstel van zijne hersenen en spraakorganen, — eene wijziging, waardoor de voorwaarde der mogelijkheid van spreken, d. i. van alle gedachte op bepaalde wijze hoorbaar uit te drukken, was vervuld. [ee]) Eene wijziging in de spraakorganen b. v., waardoor met name het strottenhoofd zoodanig werd ingericht, dat het niet slechts een enkelen klank kon voortbrengen, maar eene oneindige verscheidenheid van gearticuleerde klanken, die de woordvoorraad zijn geweest der eerste taal.

Zoo leidt de theorie van den oorsprong der taal almede tot bevestiging der hypothese, dat ons geslacht door geleidelijke ontwikkeling zal zijn voortgesproten uit den boezem van eenige lagere diersoort. En dat zij langs geheel anderen weg tot hetzelfde resultaat geraakt als waartoe DARWIN komt, zou dat niet meer dan toevallige overeenkomst wezen?

Nog iets dat punt betreffende: eene vraag, niet van belang ontbloot, is deze: hebben wij wel recht taal het middel om aan bepaalde indrukken eene bepaalde uitdrukking te geven een specifiek onderscheidingsteeken te noemen van den mensch, in tegenstelling van het beest, dat iets dergelijks in het geheel niet zou bezitten? Ik voor mij zou het niet durven, na hetgeen ik

bij Darwin dienaangaande heb gevonden. De bladzijde uit zijn *Descent of Man* moge hier in het oorspronkelijke volgen: „*Language.* — This faculty has justly been considered as one of the chief distinctions between man and the lower animals. But man, as a highly competent judge, Archbishop Whately remarks: „is not the only animal that can make use of language to express what is passing in his mind, and can understand, more of less, what is so expressed by another". In Paraguay the *Cebus azarae* when excited utters at least six distinct sounds, which excite in other monkeys similar emotions. The movements of the features and gestures of monkeys are understood by us, and they partly understand ours, as Rengger and others declare. It is a more remarkable fact that the dog, since being domesticated, has learnt to bark in at least four or five distinct tones. Although barking is a new art, no doubt the wild species, the parents of the dog, expressed their feelings by cries of various kinds. With the domesticated dog we have the bark of eagerness, as in the chase; that of anger; the yelping or howling bark of despair, as when shut up; that of joy, as when starting on a walk with his master; and the very distinct one of demand and supplication, as when wishing for a door or window to be opened". *ff*)

Evenmin als het vermogen om gearticuleerde klanken voort te brengen den mensch uitsluitend eigen is, dat kunnen toch b. v. de papegaaien ook: evenmin is het vermogen om *bepaalde* uitingen, *bepaalde* geluiden, *bepaalde* „uitdrukken" (sit venia verbo) te maken tot dragers en voertuigen van *bepaalde* indrukken, van *bepaalde* denkbeelden, van *bepaalde* gedachten, een specifiek, fundamenteel verschil te achten, doch alleen een gradueel verschil, daar 's menschen grootere spraakvaardigheid blijkbaar samenhangt met de ontwikkeling van zijne verstandelijke vermogens. *gg*) Indien de papegaai zijne „mental faculties" kon ontwikkelen evenals een kind de zijne, dan zou het te bezien staan of het beest niet even goed zou spreken als wij zelven doen: wij hebben *meer* te zeggen dan de dieren en kunnen wat we te zeggen hebben *beter* zeggen, daarin is m. i. het onderscheid gelegen; van een specifiek, fundamenteel verschil kan, ik herhaal het, geen sprake zijn. Dus

is de gave der taal in geen geval een zóó uitsluitend distinctief des menschen, dat het als bewijs zou mogen worden aangevoerd tegen de stelling, dat de mensch uit eenige lagere diersoort zal zijn voortgesproten.

Mijne laatste bijzonderheid betreft *den vermoedelijken ouderdom* van ons geslacht.

„Als wij" — zegt LYELL [hh]) — „de vele honderd milliocnen menschelijke wezens beschouwen die nu de aarde bevolken, zien wij duizenden, die tot eene hulpelooze onnoozelheid zijn gedoemd, en wij kunnen eene onmerkbare opklimming vinden tusschen hen en de half verstandigen en van deze laatste weder tot individuen met een goed verstand, zoodat er in den loop der eeuwen tienduizenden bestaan moeten hebben, die in hun zedelijk en verstandelijk deel een overgang vertoond hebben van het redelooze tot het redelijke of van het onverantwoordelijke tot het verantwoordelijke".

Van het redelooze tot het redelijke is een lange weg. Gelukkig, dat in de laatste jaren verscheidene exemplaren van fossiele menschen en overblijfsels van hun leven en werken zijn ontdekt, waardoor toch reeds de bakens der ons bekende geschiedenis van vier a zes duizend jaar een heel eind weegs zijn teruggezet. Vergeleken zelfs met de zoogenaamde voorhistorische periode zijn die vier a zes duizend jaar slechts eene korte spanne tijds; ik overdrijf niet, de geschiedenis der omzwervingen en lotwisselingen van ons geslacht van Adam af tot Bismarck toe is een betrekkelijk gering brokstuk, „der Zeit nach verschwindend im Vergleich zu den vorgeschichtlichen Zeiten des Menschengeschlechts", zegt Dr. BÜCHNER. En DARWIN insgelijks: „wat ons is overgeleverd", getuigt hij, „door de muze der geschiedenis is luttel, indien wij bedenken, hoeveel langer reeds de mensch zijne rol had gespeeld en zijn deel gekregen op het schouwtooneel dezer wereld".

Is het niet opmerkelijk, dat de wetenschap der taalkunde evenzeer tot de onderstelling is gekomen, dat de leeftijd van ons geslacht noodwendig langer moet zijn geweest dan ettelijke duizenden van jaren? Indien wij namelijk den tegenwoordigen staat der Indogermaansche talen b. v. vergelijken met hetgeen de oorspron-

kelijke toestand harer moedertaal zal zijn geweest, dan komen wij tot de overtuiging, dat onmogelijk in zulk een kort tijdsverloop, als de gewone opvatting stelt, de lange weg dier ontwikkeling kan zijn afgelegd, de lange weg b. v. van synthetisch, gelijk alle taal primitief moet zijn geweest, tot analytisch, gelijk nu de meeste dier Indogermaansche talen tegenwoordig zijn. Bovendien, al zijn die talen thans tot den hoogsten trap van beschaving, van volkomenheid gestegen, vertoonen zij zelven nog sporen van zoo primitieve formatie, van — ik zou haast zeggen — zoo fossiel karakter, dat we haren leeftijd noodwendig ruim, zeer ruim, moeten stellen, omdat het eene onomstootelijke waarheid is, dat alle voortgang en vordering op taalkundig gebied langzaam, zeer langzaam in zijn werk gaat?

Met het boek aangaande den oorsprong en de geschiedenis der taal in de hand zet de linguist onwillekeurig de grenzen van het bestaan der menschheid uit, en schat haar vermoedelijken ouderdom op verscheidene tienduizendtallen van jaren. En dan neemt hij aan, dat de bronnen der taal te zoeken zijn in het voorhistorisch tijdvak, ja, meent zelfs grond te hebben tot de stelling, dat zij in dat tijdvak al eene groote schrede op den weg der ontwikkeling zal hebben gedaan. Drie perioden onderscheidt SCHLEICHER: in de eerste zal uit de klasse der zoogdieren de mensch zich langzamerhand hebben afgescheiden tot eene afzonderlijke famille; in de tweede zal hij zich woorden hebben gemaakt en taal geformeerd; in de derde, het historische tijdperk, dat nog slechts betrekkelijk korten tijd heeft geduurd, zouden wij tegenwoordig leven. *ii*)

Aangaande den vermoedelijken oorsprong en den vermoedelijken ouderdom van het menschelijk geslacht komen alzoo de natuurphilosophie en de linguistiek in dezen overeen, dat die oorsprong *lager*, die ouderdom *hooger* wordt gesteld. Dit laatste is een uitnemende troost voor hen, die, minder ingenomen met de nieuwe relaties, niet in hun schik met de familletrekken, die tusschen hen en de apen zijn ontdekt, voor adeldom dan ten minste ouderdom van geslacht, in ieder geval dus iets meer dan niets in de plaats krijgen.

Nog een enkel woord ten besluite. In Vol. I van zijn *Descent of Man* heeft DARWIN de volgende plaats (bl. 199): „we are naturally led to enquire where was the birthplace of men at that stage of descent when our progenitors diverged from the Catarhine stock. The fact that they belonged to this stock clearly shews that they inhabited the Old World; but not Australia nor any oceanic island, as we may infer from the laws of geographical distribution. In each great region of the world the living mammals are closely related to the extinct species of the same region. It is therefore probable that Africa was formerly inhabited by extinct apes closely allied to the gorilla and chimpanzee; and as these two species are now man's nearest allies, it is somewhat more probable that our early progenitors lived on the African continent than elsewhere". Zoo zoude dan Africa de *vermoedelijke bakermat* van ons geslacht zijn geweest.... en wij niet van Aziatischen huize zijn? Videant doctiores: ik vraag alleen, zou ook hier de linguistiek der natuurphilosophie in eenig opzicht van dienst kunnen zijn? Ik betwijfel het zeer; ik begrijp in de verste verte niet, hoe de linguistiek in dezen tot eenig betrouwbaar resultaat zal kunnen geraken, maar zie met belangstelling het betoog te gemoet van D. E. D. Europaeus, die, naar ik lees in het Literarisches Centralblatt aantoont, dat ook de wetenschap der taalkunde naar Africa wijst als de vermoedelijke bakermat van het menschelijk geslacht. *kk*)

NASCHRIFT. Men heeft mij attent gemaakt op eene leemte in § 1 van mijn betoog. Ik zou in gebreke zijn gebleven om *aan te wijzen met voorbeelden*, dat de linguistiek inderdaad tot het resultaat is gekomen, dat de primitieve beteekenis der radices dezelfde is als ze moet zijn geweest volgens de eerste der bl. 189 medegedeelde stellingen. Het is volkomen waar; ik heb alleen geconstateerd (trouwens had ik meer noodig te doen?), dat ook zij de radices of wortels der woorden verklaart als geluiden, die zijn hetzij eene *nabootsing van natuurlijke klanken*, hetzij eene *onwillekeurige uiting* zoowel van het *gevoel* als van den *wil.* Mag ik den belangstellenden lezer verwijzen naar MAX MÜLLER's *Lectures*, I, bl. 273 voor de oorspronkelijke gedaante der radices, en naar HEYSE's *System*, bl. 70—137, voor de oor-

spronkelijke beteekenis, vooral §§ 30, 31, 35, 36, 37, 45, 46; voorts, wat 't laatste punt betreft, naar FARRAR's Chapter XIII, en naar WALSER's *Schritte zur Aufhellung des Sprachräthsels betreffend indo-europaïsche Sprachwurzeln, entwickelt nach physiologischen Principien;* naar WHITNEY's *Lecture* XI; zelfs GEIGER in zijn *Der Ursprung der Sprache*, Stuttgart, 1869, overigens geen vriend van *bow-wow*, *pooh-pooh* of *ding-dong* theorieën („die thierische Miene" — stelt hij bl. 145 — oder Geberde war es, welche der erste Sprachlaut ausdrückte, und von hier aus breitete er sich über das Gebiet der Gesichtswahrnehmung aus, das er noch heute nicht wesentlich verlassen hat"), ziet zich toch zijns ondanks gedwongen haar te huldigen, als hij getuigt: „Man kann, ja man musz wohl, in das erste Objeet sprachlicher Bezeichnung auch einen thierischen Laut, ein Murren, wie es mit der bezeichneten Miene verbunden war, eingeschlossen annehmen, und kann daher den ersten Sprachlaut als Wiedergabe eines Gegenstandes in der thierischen Aussenwelt ansehen, wo Lautwahrnehmung und Gesichtswahrnehmung wie in einem Mittelpunkte zusammentreffen, wonach dann auch die den Sprachlaut vielleicht erzeugende Nachahmung in gewissem Sinne zugleich Schallnachahmung gewesen wäre."

POTT — geloof ik — beschouwt in zijne *Etymologische Forschungen auf dem Gebiete der Indo-Germanischen Sprachen*, II, 1, bl. 252, § 10, de zaak ten onrechte als hopeloos: al is zekerheid in dezen een onbereikbaar ideaal, er is al veel gewonnen met waarschijnlijkheid, meen ik.

Groningen, April 71.

AANTEEKENINGEN.

a) VONDEL, *Lucifer*, het eerste bedrijf. (Uitg. VAN LENNEP, VI. bl. 221 vlgg.)
b) Uig. VAN LENNEP, X, bl. 362.
c) Verg. Dr. LUDWIG BÜCHNER, *Sechs Vorlesungen uber die Darwin'sche Theorie von der Verwandlung der Arten und die erste Entstehung der Organismenwelt*, 1e uitgave, bl. 22.
d) Dl. 1, bl. 170 vlgg.
e) *On the Origin of species*, fifth edition, London 1869, bl. 572.
f) t. a. pl. bl. 573.
g) t. a. pl. bl. 577 vlgg.
h) *The Descent of Man* enz., I, bl. 34 vlgg.
i) BÜCHNER, t. a. pl., bl. 234, noot.
k) *The Descent of Man* enz., Chapt. III.
l) B CHNER, t. a. pl., bl. 242 vlgg.
m) t. a. pl., bl. 35, noot.
n) t. a. pl., bl. 101 vlgg.
o) Zie *Recueil de travaux originaux ou traduits relatifs à la philologie et à*

l'histoire littéraire, premier fascicule, Paris, 1868, bl. 15 en bl. 4. Dit eerste stuk bevat de vertalingen van SCHLEICHER's *Die Darwinsche Theorie und die Sprachwissenschaft*, Weimar, 1863; en van zijn keurig boekske *Ueber die Bedeutung der Sprache fur die Naturgeschichte des Menschen*, Weimar, 1865.

p) Zie W. H. J. BLEEK, *Ueber den Ursprung der Sprache, herausgegeben mit einem Vorwort von* Dr. ERNST HAECKEL, Weimar, 1868, bl VII.

q) Zie van het laatstgenoemde werk de vertaling van Dr. T. C. WINKLER, bl. 423 en vlgg.

r) *The Descent of Man*, enz., bl. 59, noot 42.

s) *Geologische Bewijzen*, bl. 435.

t) SCHLEICHER in het *Recueil*, bl. 19 vlgg. Verg. MAX MÜLLER, *Nature*, Jan. 6 th., 1870, p. 257: »a struggle for life is constantly going on amongst the words and grammatical forms in each language. The better, the shorter, the easier forms are constantly gaining the upper hand, and they owe their success to their own inherent virtue.»

u) »This principle of preservation, or the survival of the fittest, I have called Natural Selection. It leads to the improvement of each creature in relation to its organic and anorganic conditions of life, and consequently, in most cases, to what must be regarded as an advance in organisation. Nevertheless low and simple forms will long endure if well fitted for their simple conditions of life»: *Origin*, bl. 160 vlgg.

v) t. a. pl., bl. 19.

w) Zie zijn *Wörterbuch der Indogermanischen Grundsprache in ihrem Bestande vor der Volkertrennung*, Gött. 1868, waarvan de tweede uitgave in 1870 is verschenen.

x) Verg. MAX MÜLLER, *On the stratification of language*, London, 1868, bl. 33 vlgg.

y) *Language and the study of language, Twelve* etc. etc., second edition, London, 1868.

z) MAX MÜLLER, *Lectures*, I, bl. 75; WHITNEY, t. a. pl., bl. 170; SCHLEICHER, *Die Sprachen Europas in systematischer Uebersicht*, bl. 230 vlg.

aa) Verg. MAX MÜLLER, t. a. pl., bl. 42 vlgg.; WHITNEY, t. a. pl., bl. 42 vlgg. DARWIN, *The Descent of Man*, I, bl. 59 vlgg.

bb) WHITNEY, t. a. pl., bl. 46 vlgg., en vooral ook de woorden der noot, dat we niet moeten voorbijzien, dat »the relation between the two classes of phenomena is one of *analogy* only, not of *essential agreement*».

cc) BÜCHNER, t. a. pl., bl. 176, noot.

dd) *Recueil*, bl. 27.

ee) Verg. *The Descent of Man*, I, bl. 57 vlgg.

ff) t. a. pl., I, bl. 53 vlgg.

gg) t. a. pl., I, bl. 54.

hh) *Geol. Bewijzen*, bl. 467.

ii) *Recueil*, bl. 31.

kk) *Literarisches Centralblatt für Deutschland* van 21 Januari. l. l. bl. 64 vlg.

WOORDVERKLARING,

DOOR

M. DE VRIES.

III.

AFSMETTEN.

Van voorwerpen, die aan de oppervlakte vuil of vettig zijn, zegt men dat zij *afsmetten*, d. i. bij aanraking vuil of vet afgeven. Het woord is wel niet veel in gebruik, maar wordt toch in de gemeenzame spreektaal gehoord, staat in sommige woordenboeken opgeteekend, en mocht dus ook in het onze niet ontbreken. Doch bij onze zuidelijke taalbroeders wordt *afsmetten* in eene andere opvatting gebezigd, t. w. in die van het afteekenen van eene streep door middel van de *slaglijn*, in België *smetkoord* geheeten. In de woordenboeken van Van de Velde-Sleeckx en van Prof. Heremans wordt het door *tringler* vertaald, de heer De Bo vermeldt het in zijn *Westvl. Idiot.* 36, en de heer Schuermans (*Vl. Idiot.* 631) verklaart *smetten* door „bij middel eener met krijt of houtskool bestreken koord lijnen trekken op muren, planken enz.” „De koord”, zegt hij, „wordt aan de twee uiteinden gespannen; men trekt ze in ’t midden op, laat ze plotselings neêrslaan, en zoo teekent men eene rechte lijn op het voorwerp”. Het schijnt dat *smetten* in dien zin ook in Noord-Nederland niet

onbekend is: *smetlijn* althans, voor *slaglijn*, vindt men bij Weiland en Bomhoff vermeld [1]). Moest *afsmetten* in die beteekenis in het Woordenboek worden opgenomen? Het antwoord op die vraag hing af van een juist inzicht in den oorsprong des woords en zijn samenhang met ons *smetten*. Ik wil die hier mededeelen, om rekenschap te geven, waarom mijn antwoord ontkennend is uitgevallen.

De grond van *smet* en *smetten* ligt ongetwijfeld in het ww. *smijten*, dat reeds in 't Gothisch *smeitan* luidde. De beteekenis van dat ww. echter is in den loop der tijden sterk veranderd. Thans wordt het gebruikt voor *werpen*, met drift of geweld *gooien*. Voorheen, in de middeleeuwen en tot in de 17de eeuw, stond het met *slaan* gelijk: eene opvatting, die in Vlaamsch België nog heden bekend is. Maar allereerst en oorspronkelijk gold het in den zin van *smeren*. Bij het verhaal van den blindgeborene, wien Jezus genas door hem de oogen met slijk te besmeren, zegt Ulfila (*Joh.* 9, 6): „*gasmait imma ana augona thata fani*", hij streek hem het slijk op de oogen; en straks (9, 11): „*bismait mis augona*", hij bestreek mij de oogen. Ook het Oud-Noordsche *smîta* en Ohd. *smîzan* behielden die opvatting. In Mhd. *smîzen* treedt daarnevens die van *slaan* op, maar *besmîzen* gold nog voor *besmeren*, *bezoedelen*, het afgeleide *gesmeize* voor *smeersel*, *smerigheid*, *vuiligheid*. Zelfs nog in later eeuwen waren die beteekenissen in Opperduitsche dialecten, met name in Beieren, bekend. *Anschmaiszen* en *beschmaiszen* zeide men daar voor *bezoedelen*, *bevuilen*, en *geschmaisz* voor (vogel)-*drek* (Schmeller 3, 476). De opvatting van *slaan* schijnt meer

---

[1]) Prof. Bormans (op *Christ.* bl. 326) meende *smetten* in deze beteekenis reeds in 't Mnl. te vinden, en wel in vs. 17 van den *Verkeerden Martijn*, waar hij *besmit* als 3den pers. praes. van *besmitten* opvat, terwijl hij in vs. 18 *rume* voor *cume* leest. *Besmitten* zal hier dan zijn: „door middel van een met krijt of houtkool bestreken koord eene regte schreef afteekenen, gelijk b. v. de houtzagers doen", en de uitdrukking *die rume tusschen swart ende wit besmitten*, zal te kennen geven: „tusschen goed en kwaed eene lijn trekken". Vernuftig gevonden voorzeker! Doch de ware verbetering en verklaring van die plaats is reeds aangewezen door Dr. Verwijs in zijn *Wap. Mart.* bl. 123. *Cume* is in orde, en *besmit* is hier niets anders dan het verl. deelw. *besmet* in de gewone beteekenis.

bepaald in de Nederduitsche gewesten te huis te behooren en van daar in 't Mhd. te zijn doorgedrongen. In 't Ags. gaan beide nog samen: *smîtan*, percutere; *besmîtan* en *gesmîtan*, inquinare; *smîting*, contagio, pollutio (Ettm. 708). Maar in 't Mnl. *smiten* uitsluitend voor *slaan*, waaruit zich vervolgens het begrip van *werpen* ontwikkelde, dat trouwens reeds in het oude Friesche *smîta* wordt aangetroffen (Richth. 1038).

De samenhang der drie genoemde beteekenissen, hoezeer ook schijnbaar uiteenloopende, is licht in te zien. Wanneer men een voorwerp met iets besmeert, dan gaat men er met de hand, met een kwast of mes, strijkelings langs, en dit beeld was bij uitstek geschikt als plastische vergelijking, waar men iemand met de hand of met een stok langs de huid strijkt. Iemand *smeren*, lustig *afsmeren*, hem *wat smeer geven*, zijn dan ook bekende uitdrukkingen, waarin zich dezelfde overgang vertoont, en de *rottingolie*, die men iemand toedient, is aan hetzelfde beeld ontleend. Hoe nu uit deze afgeleide opvatting van *slaan* weder die van *werpen* ontstond, loopt in 't oog. Met een krachtigen *slag* van den arm slingert men het voorwerp weg, dat men werpt, gooit of *smijt*.

In onze hedendaagsche taal heeft *smijten* van de oorspronkelijke beteekenis van *smeren* zelfs de herinnering niet behouden. Zij is echter niet spoorloos verdwenen. Zij leeft nog in het afgeleide *smet* en *smetten*, die zich rechtstreeks uit de bovenvermelde opvatting van *bezoedelen*, *bevuilen* laten verklaren. Wat in het Ags. *smîting* heette, heet thans bij ons *besmetting*. Van *smijten* is *smette*, *smet* regelmatig afgeleid. Het is een versterkte vorm voor *smitte*, *smit*, dat aan ohd. *smiz*, vlek, mhd. *smitze*, ags. *smitta*, deensch *smitte*, zw. *smitta* beantwoordde. In 't Mnl. vindt men, nevens het toen reeds bekende *smette*, nog *smitte* geschreven (*Sp.* III[8], 79, 77; *Franc.* 6721; Hildeg. 176, vs. 175), en *besmit* nevens *besmet* (*Rijmb.* 23655; *Verk. Mart.* 17; *Wap. Rog.* 183; *Amand* 1, 1210; *Hexe* 52), evenals men in 't Nedersaksisch nog *smitte*, *smitten*, *besmitten* zegt (*Brem. Wtb.* 4, 866 vlg.). Van *smet* komt weder *smetten*, *besmetten* en *afsmetten* in den bij ons bekenden zin. Al die woorden hebben het denkbeeld van *bevuiling*, *bevlekking*, *verontreiniging* behouden.

Doch het begrip van *smeren*, *besmeren*, brengt niet noodwendig dat van *bevuilen* mede. Men kan iets in alle reinheid met olie, met zalf, met boter besmeren. Men kan aan een voorwerp wat verf of kleurstof smeren, om eene bepaalde plaats met een teeken of merk aan te wijzen. In die toepassing geldt het hoogd. *schmitz*, dat Weigand verklaart als een „kurzer leichter Strich zum Anmerken”. En die beteekenis vinden we in Vlaanderen en Brabant weder, waar men zekere lengte van het lijnwaad dat geweven wordt, zeker getal ellen waarin de wevers de schering verdeelen, de taak die een werkman afweven moet, de *smet* of *smette* noemt. De heer Schuermans, die de uitdrukking vermeldt, zegt (*Vl. Idiot.* 631): „Mogelijk dat men iemands taak door eene smet of teeken afteekende, en als hij tot daar gewerkt had, had hij de *smet* bereikt en zijne taak was af”. Volkomen juist, mits men *smet* hier niet in den bij ons gewonen zin van *vlek*, maar in dien van *merkteeken* versta, dien wij in hoogd. *schmitz* aantreffen.

Het blijkt dus, dat *smetten* in de thans heerschende beteekenis inderdaad hetzelfde woord is als het *smetten* der houtzagers, die met de slaglijn eene streep op het hout afteekenen. Uit het gronddenkbeeld van *smeren* ontwikkelde zich aan den éénen kant de opvatting van *bezoedelen*, aan de andere zijde, in gewestelijke spraak, die van met kleurstof *een merk* of *teeken* te zetten. Maar hieruit vloeit tevens vanzelf voort, dat *afsmetten* in dien zin in het Woordenboek geen plaats kon vinden. ’t Is waar, ’t zou eene dwaasheid zijn alle dialectwoorden stelselmatig buiten te sluiten. Maar over het al of niet opnemen moet met oordeel des onderscheids worden beslist. Zoodra eene gewestelijke uitdrukking eene leemte in onzen woordenschat gelukkig aanvult of op welke wijze ook levenskracht bezit, die der taal ten goede kan komen, dan moet zij ons welkom zijn en in ons woordenregister worden ingelijfd. Maar wanneer zij in strijd is met hetgeen het algemeene bewustzijn eenmaal voorgoed heeft aangenomen, dan zou zij niets dan verwarring kunnen stichten en inderdaad de taal meer benadeelen dan verrijken. Streeft deze er naar, aan ieder woord eene vaste en welbepaalde beteekenis toe te kennen en al het dub-

belzinnige te doen wegvallen, men zou dan hare ontwikkeling tegenwerken, door uit de gewestelijke spraak eene andere beteekenis op te nemen, die daarmede niet overeenkomt. Die afwijkende opvattingen mogen uit een historisch oogpunt belangrijk zijn, maar zij hebben geen recht om als een deel van den algemeenen taalschat erkend te worden, zij blijven provincialismen. *Smetten* heeft nu eenmaal het denkbeeld van *verontreiniging* zóó innig in zich opgenomen, dat het er onafscheidelijk aan verbonden is: het Vlaamsche *afsmetten* en *smetkoord* of *smetlijn*, waarin dat begrip niet aanwezig is, zijn in strijd met de onloochenbare kracht van *smetten* in het Nederlandsch volksbesef, en behooren dus niet tot de Nederlandsche taal, maar alleen tot de bijzondere spraak van enkele gewesten. Op het art. *Smet*, waar de oorsprong en geschiedenis des woords behandeld wordt, moeten wij er melding van maken; doch geene zelfstandige plaats komt hun toe in een woordenboek, dat niet aan de dialecten van Nederland, maar aan de algemeene taal der Nederlandsche natie gewijd is.

Ik moet nog even een punt aanroeren, dat zeker bij den lezer reeds is opgekomen. Hoe hangt ons *smet* samen met hoogd. *schmutz*, eng. *smut*, deensch *smuds*, zw. *smuts*, waarvoor men ook in Friesland *smots* zegt? In vorm en beteekenis komen die woorden te zeer met *smet* overeen, om ze daarvan te scheiden. Doch er is een bezwaar: de vocaal komt niet uit, *schmutz* laat zich uit *smeitan*, niet afleiden. Zal men daarom met Weigand (2, 612) den samenhang dezer woorden ontkennen, en van *schmutz* zeggen: „der Ursprung des Wortes.... ist dunkel"? Ik acht dit onnoodig. *Schmutz* en *smet* zijn nauw aan elkander verwant, al zijn zij niet rechtstreeks identisch. Curtius heeft in zijne *Grundz. d. Gr. Etym.*, 3de uitg., bl. 314, n°. 479, den weg aangewezen tot de juiste opvatting. Hij brengt *smeitan* te recht tot den sanskrit-wortel *mid*, vet zijn, waarvan *mêdas*, vettigheid, en *mêdura*, vet (bnw.). Maar daarnevens wijst hij op gr. *μύδος*, nattigheid, slijk, vuil, *μυδάω*, nat, vuil zijn, *μυδαίνω*, bevochtigen, *μυδαλέος*, nat, rottig, vuil, *μυδών* , bedorven vleesch, en doet opmerken (bl. 111), hoe de beteekenis van *vuil* zich uit die van *nat* ont-

wikkelde. „Die ursprüngliche Form der Wurzel", zegt hij verder, „scheint zwischen *smud* und *smid* geschwankt zu haben". Mag men dit aannemen — en het ontbreekt niet aan analoge voorbeelden —, dan is de zwarigheid opgeheven en de verwantschap van *schmutz* en *smet* in het ware licht gesteld.

AFSNEDE.

Bij Weiland — en bij de lateren die hem naschreven — vindt men dit woord vermeld in twee concrete opvattingen, die ik gemeend heb in het Woordenboek achterwege te moeten laten. Ik wil hier de reden van die uitsluiting mededeelen.

De woorden van Weiland luiden aldus: „*De afsnede in een dichtstuk*, die plaats in hetzelve, waar de lezer gevoeglijk ophouden en adem scheppen kan"; en: „*De afsnede eener redevoering*, een afgezonderd deel van dezelve".

Blijkbaar is deze opgave ontleend aan Adelung, bij wien men in het art. *Abschnitt* leest: „*Der Abschnitt in einem Verse*, die Stelle in demselben, welche zu einem kleinen Ruheplatze dienet, wo man innehalten, und Athem schöpfen kann; die Cäsur"; en: „*Der Abschnitt in einer Rede, der Abschnitt einer Schrift*, ein abgesonderter Theil derselben".

Men ziet, dat Weiland zich in de eerste der twee genoemde beteekenissen vergist. Hij stelt *dichtstuk* in de plaats van *vers*, en verklaart dan *afsnede* door een rustpunt in een gedicht, terwijl Adelung de *caesuur* of *rust* in een enkelen versregel bedoelde. Doch, deze kleine afwijking daargelaten, loopt het genoegzaam in 't oog, dat onze lexicograaf hier niets anders deed dan zijn Hoogduitschen voorganger te vertalen: iets dat hij maar al te dikwijls doet, en dat ons noopt zijne opgaven altijd met de meeste behoedzaamheid te toetsen.

Heeft nu *afsnede* in de beide vermelde opvattingen ooit wettig

in ons Nederlandsch bestaan? In de hedendaagsche taal is het zeer zeker onbekend. Wilde iemand het nu bezigen, het zou door ieder als een erg germanisme worden uitgekreten, al staat het dan ook bij Weiland, Van Moock, Martin, Bomhoff, Van de Velde-Sleeckx, Heremans en anderen vermeld. Maar was het wellicht in Weiland's tijd in gebruik, of komt het bij vroegere schrijvers voor? Er is mij niets van gebleken. Bij Plantijn, Kiliaan, Mellema, Halma en Meyer zoekt men het te vergeefs, en nergens heb ik, vóór Weiland, een enkel voorbeeld aangetroffen. Men mag dus wel aannemen, dat deze alleen uit Adelung putte, en onbedacht eene Hoogduitsche uitdrukking aan ons taalgebied annexeerde. Wij geven den keizer terug wat des keizers is, houden ons woordenboek van dergelijke onhollandsche bestanddeelen vrij, en kennen dus aan *afsnede* alleen de beteekenis toe, die het als kunstterm in de munt- en penningkunde heeft, maar die tot dusverre door geen onzer lexicografen werd aangeteekend.

AFSPIJZEN.

Ook dit woord heb ik uit het Woordenboek buitengesloten, ofschoon het bij Weiland en al zijne volgelingen vermeld staat. Vóór hem heeft niemand, zoover ik weet, het als een Hollandsch woord gekend. En waaraan Weiland zijne opgaaf ontleende, is niet twijfelachtig. Adelung verklaart *abspeisen*, als onz. ww., door „aufhören zu speisen, Mahlzeit zu halten, von vornehmen Personen", en geeft als voorbeeld: *„sie haben abgespeiset, werden bald abgespeiset haben"*. Bij Weiland luidt het: *„Afspijzen*, onz. ww., ... Het spijzen eindigen, ophouden te spijzen, inzonderheid van voorname personèn, aan eene rijke tafel: *zij zullen aanstonds afgespijsd hebben"*. Wederom was het dus zijn Hoogduitsche voorganger, wiens invloed hem beheerschte. In onze taal is *afspijzen* niet bekend. *Spijzen* zelf wordt wel gebezigd voor

spijs gebruiken in 't algemeen, maar in den bepaalden zin van *het middagmaal houden* is het Hoogduitsch, geen Nederlandsch. Zoo oordeelde ook Lulofs er over, die onder de germanismen in zijne *Kakographie*, bl. 66, het volgende opnam: „Zult gij t'huis *spijzen?* Neen, ik heb reeds *afgespijsd.*" En te recht. Als de maaltijd is afgeloopen, dan zeggen wij, dat men *afgegeten* heeft. Vinden „voorname personen" die uitdrukking wat burgerlijk, welnu, laat hen dan *afdineeren*. Maar *afspijzen*, nooit.

Doch nu rijst de vraag, of *afspijzen* geen recht van bestaan heeft als bedr. ww. Als zoodanig vindt men het gebruikt in de volgende aanhaling uit Brandt's *De Ruiter*, bl. 936: „Dit informeren heb ik hoogh-noodigh geacht, om.... den quaadtwilligen alle middelen te benemen van haar Hoog. Moog. intercessie.... te illuderen, door het voorgeeven van dat de Hongaren rebellen waaren, om een ieder daar meede *af* te *spyzen*, gelyk zy den Heer Ambassadeur Oxenstiern, en alle andere Deensche, Brandenburghsche, Lunenburghsche etc. Ministers de facto daar mede *afgespyst* hebben". De bedoeling is blijkbaar, dat men de lieden met dat voorgeven *afscheepte*. In het Hoogduitsch is *abspeisen* in dien zin zeer gewoon: eigenlijk, iemand met eene zekere hoeveelheid spijs afschepen, waarmede hij zich tevreden moet stellen; figuurlijk, iemand afschepen door hem te paaien met iets, dat hem niet bevredigt, met mooie woorden, ijdele beloften, voorwendsels enz. Zie Grimm, *D. Wtb.* 1, 122. Mag men nu uit de aangehaalde woorden besluiten, dat *afspijzen* in deze beteekenis ook bij ons in gebruik is geweest?

Indien die woorden van Brandt zelven waren, dan zou er geen bezwaar zijn dit aan te nemen, vooral daar *spijzen*, als bedr. ww., ook in onze taal bekend is. Doch het is niet Brandt die hier spreekt, maar G. Hamel Bruinincx, Resident der Staten-generaal bij den Keizer van Oostenrijk, van wien Brandt een brief aan den Griffier Fagel mededeelt, gedagteekend uit Weenen, den 27 Oct. 1675. Het schijnt dat een zesjarig verblijf in de Oostenrijksche hoofdstad het vaderlandsch taalgevoel van onzen Resident wel ietwat beneveld had. In denzelfden brief vinden wij niet alleen *versprooken* voor *beloofd*, *indraght* voor *inbreuk*, *ver-*

haat voor *gehaat*, *onderlaaten* voor *nalaten*, die ook bij Kiliaan, Hooft of anderen voorkomen en dus misschien toen nog tot ons spraakgebruik behoorden, maar daarnevens enkele andere uitdrukkingen (als b. v. *in deliberatien begrepen zyn* voor *zich daarmede bezighouden*), die genoeg doen zien, dat het insluipen van germanismen niet van heden of gisteren dagteekent. Zoolang er dus geen beter gezag bekend is dan dat van Hamel Bruinincx, acht ik het raadzaam, zijn *afspijzen* niet uit Weenen in Holland binnen te smokkelen, maar het aan de Duitschers over te laten, die er uitsluitend recht op hebben.

GOOIEN, GUTSEN.

Voor zoover ik weet, is de afleiding van *gooien* nog nergens gegeven. Toch is het eene merkwaardige uitdrukking, die wel eens behandeld verdient te worden. Noch in het Hoogduitsch, nog in eenige andere Germaansche taal wordt zij aangetroffen, dan alleen in het Nederduitsch. In ons vaderland is *gooien* de gewone alledaagsche term voor *werpen*, en buiten onze grenzen is *gojen* in de volkstaal van Oost-Friesland en in die der noordelijke kuststreken van Duitschland bekend (Stürenburg 73, *Brem. Wtb.* 2,528,[1]). Grimm schreef in 1840: „Von *gôien* (jacere, werfen) kenne ich die herkunft nicht" (*D. Gramm.* I³, 323). Stürenburg achtte het verwant met *gieten*, en te gelijk met fr. *jeter*, ital. *gettare!* Hij had beter gedaan, de verklaring van Grimm te onderschrijven. Met de eerlijke bekentenis „ik weet het niet" — die wij zoo dikwijls moeten afleggen — is de wetenschap beter gediend dan met dergelijke laffe en ongerijmde gissingen.

Thans, na al wat wij in 30 jaren geleerd hebben, kan de

---

1) Ook in Zwaben is een *gojen* in gebruik (Schmid, *Schwäb. Wtb.* 237: „*gojen*, gähnen"); doch dit is natuurlijk een geheel ander woord, ons *geeuwen*, lat. *hiare*; waarnevens hd. *gähnen* aan gr. *χαίνειν* beantwoordt.

oorsprong van *gooien* niet meer twijfelachtig zijn. Ik wil dien hier in het licht stellen en met de noodige bewijzen staven.

Gooien is eene afleiding van het mnl. bnw. *ga*, dat *snel*, *schielijk*, *haastig* beteekende, en nog in ons *gauw* voortleeft. Bekend is de plaats uit *Floris*, waar de koning aan zijne vrouw, die vreesde dat hun zoon zich in wanhoop van kant zou maken, en daarom den vader zocht te bewegen aan zijnen wensch te voldoen, ten antwoord geeft (vs. 1284):

Vrouwe, seit hi, nu en weest niet te *ga*:
Ic wane, hi hem selven niet versla.

„Wees niet te *haastig*, niet te *voorbarig*, het zal nog wel losloopen." Evenzoo in den *Troj. Oorlog*, vs. 2937:

Her Achilles voer voren, hi was *ga*,
Agamennon volghde hem na.

En in een ander fragment van hetzelfde dichtwerk (*Oud-Vl. Ged.* 2, 78, vs. 298):

Nu mochte an mi merken mijn lief
Grote dulheit, ic bem te *gha*.

Er staat *tegha* gedrukt, maar natuurlijk is *te gha*, te haastig, te voortvarend, bedoeld. De begrippen van *dul* en *ga* worden op gelijke wijze vereenigd in den *Rijmbijbel*, vs. 5935:

Van daer voer tfolc in Salmana,
Want harde dul waest ende *gha*.

Ook als bijwoord komt *ga* voor, in de oorspronkelijke opvatting van *snel*, *schielijk*. In den *Rijmb.* 33014 leest men:

Die Romeyne wilden den tempel winnen,
Entie Joden drevense also *ga*
Weder tote Anthonia.

Daarnevens zeide men ook *galike* en *galinge*, als b. v.:

Hout altoes in dinen moet,
Dat niet *ghalike* moge gescien,
Maer dat al wese vorsien.

Sp. I[8], 34, 68.

„dat niets *haastig* geschieden kan, maar dat alles voorzien en overlegd moet worden."

Des xxx daghes ginc al gesont
Die bisscop slapen in der nacht stont,
Ende es *ghalike* bleven doot.

Sp. III[7], 48, 51.

„Hij bleef plotselings dood". Elders heet het *galinge*, als:

Ende alle die ghene, die dat rieden,
Storven *ghalinge* van den lieden;
Want hem haer geweide uutscoot
Ten fondemente ende bleven doot.

Sp. III[6], 38, 23.

Du sagest heden neven di
Galinghe sterven twee of drie.
Waenstu starker sijn dan die?

Hs., aang. bij Clignett, *Bijdr* 61.

Nevens het bijwoord *galike* was ook het bnw. *galijc* in gebruik:

Heilich cruce, bescermt mi desen dach
Van alder quader aventure,
Ende van alre viande wederstoet,
Ende van der *galiker* doot.

Rumb. Avondst. 24.

Van deser werelt tlange leven
Waer met hem een cort beweven,
Ende ene wel *gallike* doot.

D. Lucid. 6241.

Gallike is eene populaire uitspraak voor *galike*, als *smalle* voor *smale*, *jammer* voor *jamer* enz. Gelijk wij boven lazen, dat iemand *galike* dood bleef, of *galinge* stierf, zoo is ook hier de *galike doot* een plotselinge dood. Gewoonlijk werd zulk een uiteinde, in 't bijzonder de dood door apoplexie, kortweg de *gadoot* genoemd, in welke samenstelling wij ons bnw. *ga* terugvinden. Het woord *gadoot* is bekend genoeg. Ik heb er in *Taalk Mag.* 4, 86 vlg. over gehandeld. Zie ook Clignett, Aantt. op Maerlant's *Sp. Hist.*, bl. 56—58, enz.

Ook in de verwante talen was *ga* vanouds gewoon. In 't Ohd. luidde het *gâhi* (praeceps, velox), het adv. *gâhes* (subito, repente), en daarnevens het subst. *gâhî* (subitatio, praecipitatio, impetus), en verschillende andere afleidingen (Graff 4, 129—133). In 't Mhd. *gâch* en *gâ*, adv. *gâhes*, *gâliche*, subst. *gâhe*, *gâcheit* enz. (Benecke 1, 453—455). Nog heden kent het Hoogd. *gäh*, *gähe*, *gählings*, waarvoor echter, met de gewone verweeking van *g* tot *j*, de nieuwere vormen *jäh*, *jähe*, *jählings* thans meer algemeen in zwang zijn. De beteekenissen van *velox*, snel, voor-

barig, en *praeceps*, steil, d. i. snel afloopend, zijn daar nevens elkander in gebruik gebleven.

Naar den oorsprong van *gahi*, *gah*, *ga*, behoeven wij niet verre te zoeken. De samenhang met het ww. *gaan* loopt in 't oog. De vergelijking van hd. *gehen*, van goth. *gaggan*, mnl. *gangen*, vanwaar het imperf. *ging*, en vooral van de goth. woorden *framgahts*, voortgang, *inn-at-gahts*, ingang, *un-at-gahts*, ontoegankelijk, wijst duidelijk de keelletter aan, die wij in *gahi* terugvinden. De oorspronkelijke wortel schijnt *gahan* geweest te zijn: *gahan*, *gangen*, *gaan*, evenals *fahan*, *vangen*, mnl. *vaen*, en *hahan*, *hangen*, mnl. *haen*. Van diezelfde keelletter vindt men ook nog een spoor in het zeggen: *soo gôghet hier somtayts*, zoo gaat het hier somtijds, dat wij in het Antwerpsche volksdialect in de *Trijntje Cornelis* van Huygens (1, 585) aantreffen. *Gahi*, van *gahan* afgeleid, geeft dus eigenlijk te kennen *gaande*, *zich bewegende*, bepaaldelijk toegepast op datgene wat zich met snelheid beweegt.

Maar de keelletter, die in het mnl. *ga* werd weggelaten, is in onze taal niet geheel verdwenen. Het is bekend, dat eertijds de *h*, *j* en *w* op het eind van woordstammen veelvuldig verwisseld plachten te worden. Grimm heeft daarover in zijne *D. Gramm.* (I^2, 148, 403, 885 en elders) meermalen gehandeld. Nevens *gah* kon dus ook *gaj* en *gaw* staan. Onder die beide vormen komt het woord werkelijk bij ons voor. Het laatste is ons *gauw*, bij Spieghel nog *ghaw* gespeld (*Hertsp.* 1, 270), doch dat reeds vroeg de uitspraak *au*, *ou* had aangenomen, blijkens *gouwe dief*, ons *gauwdief*, bij Broeder Gheraert, vs. 1342. *Gay* treft men aan in *gaylike* en *gaydoot* (*S. Franc.* 5891 en 5899), en ook bij Kiliaan heet het *gay*, *gayelick* en *gaye dood*, doch daarnaast nog *gaych* en *gaychlick*, waarin de oorspronkelijke *h*, *ch* met de daaruit ontsproten *y* was samengevloeid. In de Nederduitsche dialecten buiten onze grenzen zijn mede de beide vormen, *gai* en *gau*, in gebruik (*Brem. Wtb.* 2, 477 en 492). Volkomen in dezelfde verhouding als *gauw* tot mnl. *ga*, ohd. *gahi*, staat *kauw* (cornicula) tot mnl. *ka* (*Sp.* IV², 54, 7), ohd. *kaha* (Graff 4, 359).

Maar welk is nu het verband tusschen dit *ga* of *gauw* en ons *gooien*? Het Oudhoogduitsch wijst het ons aan. Daar vinden wij

nevens het ww. *gâhôn*, mhd. *gâhen*, snellen, ijlen, rechtstreeks van *gâh* gevormd, ook *gâhjan*, van *gâhi* afgeleid. Door de verwisseling van *h* en *w* ging *gâhjan* in *gâwjan* over, en dit moest regelmatig *gaujan*, bij ons *gooien* worden. Verg. goth. *tavjan*, *taujan* met ons *tooien*, *stravjan*, *straujan* met *strooien*, en *avi*, *gavi*, *havi* met *ooi*, *gooi*, *hooi*. Maar in de meeste dezer woorden bleef in sommige gewesten de *w* zich handhaven, en *aw* werd tot *ou*: vanwaar de bijvormen *touwen*, *strouwen* en *gouw* (landstreek). Verg. *kooi* en *kouw*, beide aan lat. *cavea* ontleend. Men ziet, de verhouding van al deze vormen onderling is volkomen dezelfde als die van *gooien* en *gauw* (*gouw*).

Als een nader bewijs van den samenhang van *ga*, *gay* of *gauw* met *gooien*, wil ik nog even aanstippen, dat de Nedersaksische volkstaal voorheen nevens *gai* ook *goi* kende. De *gadood* werd daar *goye dood* of *goihe doth* geheeten. Een paar voorbeelden uit de oude Statuten van Bremen vindt men in *Brem. Wtb.* 2, 477, en bij Clignett, Aantt. op Maerlant's *Sp. Hist.* bl. 56 opgeteekend.

Het ohd. *gâhjan*, waaraan *gooien* beantwoordt, was een onz. ww., in den zin van *zich snel bewegen*, *snellen*, *ijlen*. In de Nederduitsche tongvallen werd het woord — hetzij gelijktijdig, hetzij later — als bedrijvend opgevat: het kreeg dus de kracht van *doen voortsnellen*, *werpen*. Men ziet, zoo zijn vorm en beteekenis geregeld verklaard. Het Hoogduitsch vereenigt, gelijk wij zagen, in *jähe* de beide opvattingen van *snel* en van *steil*. Ook in lat. *praeceps* gaan die beide te zamen. En de spruiten van het Duitsche en van het Latijnsche woord stemmen weder in de afgeleide beteekenis geheel overeen: *gooien* staat, wat den zin betreft, volkomen gelijk met lat. *praecipitare*, fr. *précipiter*.

Maar is *gooien* in onze taal ook niet bekend geweest als onz. ww.? Kiliaan getuigt uitdrukkelijk van ja, door *goyen* niet alleen met *jactare* en *quatere*, maar ook met *festinare* te verklaren. Een voorbeeld echter is mij tot hiertoe niet voorgekomen. 't Is waar, men leest in den *Walewein*, vs. 8236:

Tbloet liep uten verscen wonden
Ende *goyde* recht als ene beke.

„Het bloed *stroomde* uit de wonden als eene *snel vlietende* beek." De verklaring van Kiliaan zou hier zeer aannemelijk zijn: van *festinare*, op stroomend vocht toegepast, komt men vanzelf tot *snel vlieten*. Doch ook hier geldt de waarschuwing: „*en weest niet te ga*," wees niet te voorbarig met uwe gevolgtrekking. Een paar duizend verzen later leest men in hetzelfde gedicht (vs. 10609):

Die staline hoede, al waersi goet,
Durslouchmen, datter duere tbloet
Ute *goysde* al even dichte.

Het zou kunnen zijn, dat *goysen* een bijvorm van *goyen* was, op een ohd. *gâh-s-jan* wijzende, waarin dan de *s* als afleidingssuffix zou zijn ingevoegd: zie Grimm, *D. Gramm.* 2, 268, en verg. *botsen*, *knarsen*, *splitsen*, mnl. *meersen*, *verelaersen*, nevens *botten*, *knarren*, *splitten*, *meerren*, *verklaren* enz. Dit krijgt zelfs eenige waarschijnlijkheid, als men *goeschen* voor *gooien*, smijten, in het *Vl. Idiot.* van den heer Schuermans vermeld vindt. Doch het is aan den anderen kant niet vermoedelijk, dat de dichter hetzelfde denkbeeld eerst door *goyen* en straks daarna door *goysen* zal uitgedrukt hebben. Wel denkelijk heeft hij beide keeren hetzelfde woord geschreven. Maar welke is dan de ware lezing, *goyde* of *goysde?* Hebben wij hier met *gooien*, als onz. ww., of met een ander woord, met *goysen*, te doen? Alles wel beschouwd, is het laatste verre te verkiezen. Er is hier sprake van bloed, dat uit de wonden stroomt, en daarbij is nog heden *gutsen* de vaste uitdrukking. Kiliaan verklaart *guysen* door *effluere cum murmure seu strepitu*, en heeft ook het freq. *gusselen* of *gosselen* in den zin van *storten*. *Goezen*, gewestelijke uitspraak voor *guizen*, is nog hier en daar bekend: in Antwerpen zegt men: „*het regent dat het* g o e s t" (*Vl. Idiot.* 159), in Gelderland: „*het water* g o e s d e n *er deur dat et kuulde*" (*Taalk. Mag.* 3, 59). Bij onze zuidelijke taalbroeders is *gusselen* nog in gebruik, voor *stroomen*, *storten*, *morsen* enz. „Het bloed *gusselde* uit de wonde", en „het water *gusselt* door de spleten van de sasdeuren", leest men bij den heer De Bo in zijn *Westvl. Idiot.* 394, terwijl de heer Schuermans zoowel *gusselen* als *gusen* en *gussen* vermeldt. Eindelijk, wat alles afdoet, reeds het Oud-Noordsch bezat nevens

gjóta, gieten, ook *gjósa*, met kracht opwellen, opspuiten, opbruisen, van water en opflakkerende vlammen gezegd (Jonsson 175, Egilsson 248). In Noorwegen, waar het woord nog heden in gebruik is, wordt *gjosa* of *gjöysa* van uitstroomend bloed gebezigd, juist als ons *gutsen* (Aasen 134, 135, Fritzner 206). Afleidingen zijn het Oud-Noordsche *gusa*, een waterstraal (Jonsson 191), en Oud-Deensch *gys*, stortregen (Molbech 1, 405). Ook het Ohd. moet, nevens *giuzan*, een *giusan* gekend hebben, blijkens *gussa* en *gussi*, mhd. *güsse*, overstrooming, *urgusi*, overvloed, *ubargussôn*, overvloeien (Graff 4, 285, Benecke 1, 542).

Uit al het aangehaalde blijkt overtuigend, dat eertijds twee vormen nevens elkander bestonden: onrd. *gjóta*, ohd. *giuzan*, ons *gieten*, en onrd. *gjósa*, ohd. *giusan*, bij ons *giezen* of *guizen*. In den laatsten vorm bleef het woord in gebruik, doch met overgang tot de zwakke vervoeging: bij Kiliaan *guysen*, thans in gewestelijke spraak *guzen* en *goezen*. Eene regelmatige afleiding was *gussen*, waaruit weder het freq. *gusselen* ontstond. Maar in de geschreven taal ging *gussen* — in betrekkelijk jongen tijd — tot *gutsen* over, gelijk *hissen* tot *hitsen* en *pos* tot *pots* werd. Dr. De Jager heeft reeds te recht opgemerkt, dat *gutsen* „eerst later in gebruik schijnt gekomen, daar men het noch bij Ten Kate, noch bij Kiliaan aantreft" (*Taalk. Mag.* 3, 59).

Het zal dan noodig zijn in den *Walewein* zich aan den vorm *goysen* = *guizen* te houden, en ook in vs. 8237 *goysde* als de ware lezing te herstellen. Het eenige — schijnbare — voorbeeld van *gooien* als onz. ww. moge daarmede verloren gaan, wij winnen daarentegen het oude *goysen* en de volledige verklaring van ons *gutsen*. Tot dusverre beschouwden wij dit als eene afleiding van *gieten* (*Grondbeg. d. Ned. Spell.*, 2de druk, bl. 73). Het blijkt nu, dat het afstamt van den bijvorm *guizen*, en dus met *gieten* slechts verwant is in verwijderder graad. Doch ook bij dit juistere inzicht in de vorming des woords, blijft de spelling *gutsen* boven die van *gudsen* te verkiezen. Voor de scherpe *s* behoort de *d* alleen in die gevallen te staan, waar zij etymologisch bepaald is aangewezen (als in *gids*, *loods* en *smidse*). Is *gutsen* uit *gussen* gevormd, dan moet de ingevoegde tongletter zich naar

de *s* richten en kan dus geene andere zijn dan de scherpe *t*, die ook in *hitsen* en *pots* algemeen gebezigd wordt.

GRANJE.

Sedert ik indertijd bij de uitgave van den *Warenar* met dit woord verlegen zat, is het meermalen ter sprake gebracht. De heeren De Jager en Oudemans hebben er over gehandeld: de eerste in zijn *Archief*, 1, 210 vlg. en 4, 489, de laatste in zijne woordenboeken op Bredero en Hooft. Door het vinden van een nieuw voorbeeld, uit de *Klucht van Robbert Leverworst* van Isaak Vos, is de beteekenis aan het licht gekomen. Daar zegt iemand tot een ander, die hem tegen wil houden: „*'k wil men granje soecken*". Blijkbaar is de bedoeling: „ik wil zoeken zooveel ik lust heb, ik wil er mijne bekomst, mijn wil, mijne voldoening van hebben". Nu zijn ook de plaatsen van Bredero en Hooft duidelijk. Als de koopvrouw in het *Moortje* aan Kackerlack alles te koop biedt wat hij maar begeeren kan, krenten, amandelen, rozijnen enz., en er bijvoegt: „*ick gheefje schier de granje*", dan meent zij: „ik geef u alles wat u maar lusten kan, ik bied u volop al het mogelijke aan". En wanneer Lekker in den *Warenar*, juichende over den gevonden schat, „*al de premiers van de beurs*" braveert, en uitroept:

Quamen ze in mijn presency, zy kregen de *granjen*,

dan wil hij zeggen, dat zij „hunne bekomst zouden krijgen", dat zij er meer dan genoeg van zouden hebben, iemand te ontmoeten, die zooveel rijker was dan zij.

Granje moet dus *wil*, *lust*, *begeerte* beteekend hebben, bepaaldelijk, in concrete opvatting, in verbinding met het bepalend lidwoord of bezittelijk voornaamwoord: *de granje* of *zijn granje*, zooveel men wil, lust of begeert, volop, zijne bekomst, zijne voldoening.

Tot hiertoe echter bleef de afleiding des woords in het duister gehuld en daardoor de verklaring onvolkomen. Ik geloof nu in staat te zijn die leemte aan te vullen en de uitdrukking volledig op te helderen. Het zal daarbij onnoodig zijn de vroeger geopperde gissingen te bespreken. Het waren gissingen, en niets meer, die alleen getuigden dat men met het woord geen weg wist.

Ik begin met op te merken, dat men in de volkstaal nog wel eens hoort zeggen *zijn grant halen*, voor „zich *wraak* of *voldoening* verschaffen". Dr. De Jager heeft daar reeds op gewezen (*Archief* 4, 489). Kenlijk beteekent *grant* hier niet eigenlijk *wraak*, maar de *voldoening* die door de wraak genoten wordt. Men is over iets verstoord, men wil er zijne *satisfactie* van hebben, men wil aan zijn *lust* (naar wraak) voldoen.

Dezelfde spreekwijze nu, maar in een anderen vorm en in ruimer toepassing, is ook in Vlaamsch België bekend. Daar zegt men *zijn gerant* (of *garant*) *van iets hebben*, er genoeg van hebben, en *aan* (*tot*) *zijn gerant* (*garant*) *komen*, zooveel van iets krijgen als men hebben wil, er genoeg van bekomen. De heer Schuermans, die de uitdrukking vermeldt, haalt de volgende voorbeelden aan (*Vl. Idiot.* 138 en 148): „Ik heb dees jaar niet heel veel stroo, maar ik hoop toch wel tot *mijn gerant* te komen", en „Ik heb *mijn gerant* van pennen al". Buiten twijfel is dit *garant* of *gerant* hetzelfde als ons *grant*. De tweede vorm is de juiste middenterm tusschen den eersten en den laatsten: *garant*, *gerant*, *grant*.

Nu gaat over ons *granje* een helder licht op. In *grant* herkent men aanstonds het evenbeeld van fr. *garant*, dat wel in beteekenis eenigermate verschilt, maar er toch kenlijk nauw mede samenhangt. Wij zullen weldra zien, hoe het verschil is op te lossen. Maar zooveel is nu reeds zeker, dat wij bij *granje* verwezen worden naar mlat. *garandia*, oudfr. *garandie*. Het nieuwere Fransch zegt *garant*, *garantir*, *garantie*; maar voorheen luidde het *garand*, *garandir*, *garandie* (Roquefort 1, 666), mlat. *garandus*, *garandiare*, *garandire*, *garandia*, of wel, met de oorspronkelijke *gu*, *guarandus* enz. (Du Cange 3, 475 vlg). De *d* was dan ook de medeklinker, die hier oorspronkelijk behoorde

te staan; want *guarand*, *garand* is ontleend aan het Oud-Duitsche *warand*, tegenw. deelw. van *waran*, ons *waren*, *verwaren*. In ons *garandeeren* hebben wij nog den echten vorm des woords bewaard. Uit mlat. *garandia* moest regelmatig *garandje*, *garanje*, *granje* ontstaan, evenals b. v. *Oost-Indië* tot *Oostinje*, lat. *verecundia* tot ital. *vergogna*, en de namen *Compendium* en *Burgundia* tot fr. *Compiegne*, *Bourgogne*, bij ons *Boergonje*, werden.

De beteekenis van *granje* laat zich uit die van *garandia* zonder bezwaar afleiden. Wie eene schuldvordering te innen of iets, uit welken hoofde ook, te ontvangen heeft, en daarvoor eene goede verwaarborging heeft bekomen, die kan gerust zijn dat het verlangde goed hem niet ontgaan zal. *Zijne garantie* te hebben is dus m. a. w. de zekerheid te bezitten, dat men krijgen zal wat men begeert. Van daar tot de opvatting van *zijn granje*, zijne volle begeerte, zijne geheele voldoening, is maar een geringe stap. Wij zullen straks zien, dat die stap al in ouden tijd gedaan werd.

Mijne uitlegging is nog niet volledig. Zij geeft behoorlijk rekenschap van *granje*, maar nog niet van *grant*. Het fr. *garant* beteekent den persoon, die *borg* blijft, terwijl ons *grant* als *verwaarborging*, *verwaring* wordt opgevat. Om die tegenstrijdigheid te verklaren, moet ik hier eene andere opmerking laten volgen.

Nevens *garandia*, dat van Germaanschen oorsprong was, kende het Mlat. nog een ander woord voor *waarborg*, *zekerheid*, van echte Latijnsche afkomst, t. w. *credentia*, vanwaar ital. *credenza*, fr. *créance*, het laatste als bijvorm van *croyance*, gelijk het woord in andere beteekenis luidt. *Credentia* en zijne verwanten ondergingen, onder lateren Romaanschen invloed, allerlei wisselingen van vorm: men vindt *creantia*, *creantare*, *creantum*, maar ook *craantia*, *craantare*, *craantum*, en *crantare*, *crantum*, oudfr. *cranter*, *crant* en *crantement*. Het is bekend, dat in de Romaansche talen de Latijnsche *c* niet zelden in *g* is overgegaan: uit *callus*, *colpus* κόλπος), *conflare*, *crassus*, *crypta*, *cupelletum*, ontstonden fr. *gale*, *golfe*, *gonfler*, *gras*, *grotte*, *gobelet* enz.[1]).

---

[1]) Diez, *Gramm.* 1, 227; Brachet. *Dict. Etym.* 24.

Dezelfde overgang had ook hier plaats: nevens *crantare, crantum*, was *grantare* en *grantum* in gebruik, oud-fr. *graanter, graunter, granter* en *grant*. Bij Du Cange (2, 644, 648 vlg. 3, 555 vlg., 7, 192 vlg.) kan men van dit alles de bewijsplaatsen vinden. *Granter* leeft nog heden voort in het eng. *to grant*.

Ook de beteekenis van *creantare* werd in den loop des tijds eenigszins gewijzigd. Van *verzekeren, zekerheid geven*, ging het allengs tot *doen verwerven, verleenen, toestaan* over[1]). In dien zin gold oud-fr. *granter*, en geldt nog eng. *to grant*. Het znw. *grant*, eigenlijk *zekerheid*, begon voor *voldoening* te gelden. De zekerheid die men had van iets te verkrijgen, werd als de voldoening, als de vervulling van den *wil* of de *begeerte* opgevat. Ook in deze laatste beteekenis kon dus het woord worden genomen. Bij Du Cange (7, 192) vindt men *graanz* door *plaisir, volonté* verklaard, bij Roquefort (1, 709) *grant* gelijkgesteld met *gré, volonté, désir* —, juist dus hetzelfde wat wij boven als de beteekenis van ons *grant* en *granje* leerden kennen.

Nu zijn wij in staat die beide woorden in hunne onderlinge verhouding met juistheid te beoordeelen. *Grant*, dat wij eerst onwillekeurig met fr. *garant* vergeleken, blijkt nu in den grond een ander woord te zijn, aan oud-fr. *grant*, mlat. *grantum, creantum* ontleend. Maar *granje* laat zich niet uit *creantia* afleiden, het is ongetwijfeld uit *garandia* verbasterd. Eigenlijk zijn dus *grant* en *granje*, hoezeer hetzelfde beteekenende, twee verschillende woorden, die etymologisch niets met elkander te maken hebben. Doch nevens *grant* vinden wij *garant* en *gerant*. Dit wijst ons aan, dat men onwillekeurig, nog voelende dat *granje* van *garandia* kwam, het zinverwante *grant*, waarvan men den oorsprong niet meer kende, met datzelfde *garandia* in verband bracht en dus met fr. *garant* gelijkstelde. Zoo ging *grant* tot *garant, gerant* over: het werd door eene alleszins verklaarbare vergissing van de eene familie in de andere overgebracht. Ik heb mij daar-

---

[1]) Hoe nauw die beteekenissen samenhangen, blijkt uit het volgende voorbeeld. Men zegt onverschillig, dat iemands deugden hem de algemeene achting hebben *verzekerd* en *doen verwerven*.

om zoo even zorgvuldig gewacht van te zeggen, dat *grant* eene samentrekking van *garant* was. Integendeel, het blijkt nu, *garant* is veeleer eene uitrekking van *grant*, of liever eene onbewuste verandering daarvan door de natuurlijke bijgedachte aan het fr. *garant*, waarmede men het verwarde.

Maar er is nog iets, dat ik niet onopgemerkt mag laten. Het Mlat. kende nevens *grantum* nog een ander woord, dat meer bepaald in den zin van *wil*, *begeerte* gold, t. w. *gratum* of *gratus* (4de decl.), het bekende Latijnsche adj. *gratus*, als subst. genomen, ter aanduiding van hetgeen iemand aangenaam was. Uit dit *gratum* ontstond het bekende fr. *gré*, wil, waarvan weder *agréer*, toestaan. Het is reeds door Du Cange, Wedgwood en E. Müller opgemerkt, dat in het middeleeuwsch taalgebruik *grantum* en *gratum* min of meer dooreenliepen en verward werden [1]). Ongetwijfeld heeft dit medegewerkt om de beteekenis van *grantum*, oud-fr. *grant*, te wijzigen, en het te doen nemen in den zin van *volonté*, dien wij er boven aan toegekend zagen, en die zich met de eigenlijke opvatting van het woord gemakkelijk liet overeenbrengen. *Grantum*, *grant*, begon dus te gelden voor synoniem met fr. *gré*. In al de voorbeelden, die wij van *grant* en *granje* aanhaalden, zou men die woorden in 't Fransch door *gré* kunnen wedergeven. Er heeft dan in waarheid eene samenvloeiing of althans een wederkeerige invloed van drie verschillende woorden plaats gehad: *garandia*, *creantum* en *gratum*. Eerst zóó laten *grant* en *granje* zich in al de eigenaardigheden van vorm en beteekenis volledig verklaren.

Voor de ontwarring der vaak zoo ingewikkelde draden der historische taalstudie is niets zoo belangrijk als de opmerking van den invloed, dien de woorden veelal van elkander ondervinden. Volksetymologie en onbewuste vergelijking van het eene woord met het andere spelen eene gewichtige rol. Zoodra de oorsprong eener uitdrukking in het taalbewustzijn niet helder meer gevoeld wordt, begint men ze onwillekeurig met andere in verband te

---

[1]) Du Cange 2, 649 en 3, 560; Wedgwood, *Dict. of engl. etym.*, 2, 173 vlg.; E. Müller, *Etym. Wtb. d. engl. Spr.*, 1, 462.

brengen, waarmede zij in klank of beteekenis eenige overeenkomst heeft. Door die vergelijking wordt het woord allengs anders gekleurd; het neemt van andere woorden iets over, het ondergaat wijzigingen in den vorm en allerlei schakeering van beteekenis. Al die spelingen te bespieden, al die wederkeerige werkingen aan de hand der geschiedenis met juistheid na te gaan, eischt veel behoedzaamheid en bedachtzaam overleg; maar het is de onmisbare voorwaarde, om in den doolhof der woordenhistorie den weg te vinden, die tot de waarheid leidt. Vroeger dacht men daar niet aan, men beschouwde ieder woord te veel op zich zelf, en de verklaringen bleven gebrekkig, vol van allerlei zwarigheden, die men niet uit den weg wist te ruimen. Sedert men heeft ingezien, dat de woorden, evenals de menschen in de samenleving, met en voor en door elkander leven en onder elkanders invloed staan, heeft men in het ontcijferen van de geheimen hunner lotgevallen groote vorderingen gemaakt. Hoe meer ik van etymologie leer begrijpen, des te meer vestigt zich mijne overtuiging, dat langs dezen weg veel, wat nog in 't duister schuilt, kan worden opgespoord en in 't ware licht gesteld. Ik zou zelfs durven beweren, dat er bijna niet één woord is, waarvan althans de afleiding niet volkomen duidelijk spreekt, of het heeft op eenigerlei wijze den invloed van andere woorden ondergaan. Het bovenstaande heeft er ons opnieuw een merkwaardig voorbeeld van gegeven. Het verwondert mij van achteren niet, dat ik in 1842, op dit alles nog niet bedacht, het raadsel van *granje* niet kon oplossen.

OVER RECHT.

Dat een geschiedschrijver, die uit oude oorkonden put, in de eerste plaats de taal behoort te verstaan, waarin die oorkonden vervat zijn, is eene waarheid, die men triviaal mag noemen. Toch

worden dergelijke triviale waarheden in de practijk maar al te dikwijls miskend. Vroeger vooral, toen de kennis onzer middeleeuwsche taal nog moest opgebouwd worden, gaf menig historicus zich geen rekenschap van het gevaar van vergissing, waaraan hij telkens blootstond. Niet zelden tastte men mis in de opvatting van hetgeen een oud schrijver gezegd had, en onjuiste voorstellingen van het gebeurde of scheeve oordeelvellingen waren er het onvermijdelijk gevolg van. Overbekend is het, hoe het verkeerd verstaan der woorden van Stoke (4, 1477), waar hij verhaalt, dat Floris V, het eerst door Herman van Woerden aangerand, hem lachend beantwoordde, omdat hij *„hilt over spel"*, omdat hij het voor eene grap hield, — aanleiding heeft gegeven om het gerucht betreffende het *overspel* van den graaf met de dochter van Woerden verder te verspreiden en meer ingang te doen vinden. Van soortgelijke misvattingen wist ook Wagenaar zich niet altijd vrij te houden. In de voorwaarden, bij het huwelijk van Jacoba met Jan van Touraine vastgesteld, wordt bepaald dat haar vader Willem VI, zoolang hij leefde, *geweldich heer* van Henegouwen, Holland, Zeeland en Friesland zou blijven. Onze geschiedschrijver merkt daarbij op (3, 400), dat ondanks dien „weidschen titel" er niets blijkt van eenig voornemen „om de landen *willekeurig* te beheerschen". Had hij begrepen, dat *geweldich* heer niets anders beteekende dan hetgeen wij *souverein* plegen te noemen, hij had deze snedige aanmerking kunnen sparen. Maar erger maakt hij het in het verhaal der belegering van het slot Kronenburg, na den moord van Floris V. In allen ernst vertelt hij ons, dat Jan van Kuik daarbij tegenwoordig was en „zich al 't gezag over 't beleg aanmatigde" (3, 89). Eilieve, Kuik zou het wel gelaten hebben zich daar te vertoonen, hij die zelf Floris den oorlog aangezegd had en de voorname raddraaier der samenzwering geweest was! Maar Wagenaar's bericht berustte op een misverstand. Toen Kuik vernam, zegt Stoke, dat het te hoop geloopen volk het huis omsingelde, sprak hij er over met den graaf van Kleef, en bracht hem onder 't oog, dat de belegerde edelen verloren waren, zoo hij geen raad schafte. *„Hi seide dat hijt gherne dade"*, laat Stoke er op volgen (5, 312), en die

woorden bevatten het antwoord, dat de graaf van Kleef aan den heer van Kuik gaf. Maar Wagenaar laat dat *hi* op Kuik slaan, en nu wordt al het volgende, wat Stoke van den Kleefschen graaf vermeldt, door hem op Kuik toegepast en daarmede het geheele verhaal schromelijk in de war gestuurd. Diezelfde fout was al vroeger door Alkemade begaan, die trouwens reeds door Huydecoper in zijne aanteekening op de bedoelde plaats van Stoke te recht gezet is.

Dwazer nog was de vergissing van Willems, die in eene aanteekening op Boendale's gedicht over Eduard III ons diets maakt, dat de koning, uit Vlaanderen naar Engeland teruggekeerd, om eene tegen hem gesmede samenspanning te onderdrukken, aan al die verbondenen, bisschoppen, graven enz., het hoofd voor de voeten deed leggen. Hij voegt er bij: „iets wat echter by de historieschryvers van Engeland niet aengeteekend is" (*Belg. Mus.* 4, 367). Zoo zal dan onze Boendale alleen aansprakelijk zijn voor de mededeeling van dit afschuwelijk feit! En wat zegt deze? Niets anders dan dat Eduard de schuldigen duchtig betalen liet, en dat vervolgens het met Frankrijk gesloten bestand verlengd werd

Tote sint Jans dage, des gelooft,
Dat men hem afsloech dat hooft,

d. i., zooals het in de oorkonde heet (bl. 376): „*jusques à la feste de la decollation Saint Jehan Baptiste prochaine*". Bij ongeluk dacht Willems bij dat afgehouwen hoofd niet aan Johannes den Dooper, maar aan „de saemgespannenen": en ziedaar, door een bloot misverstaan der oude taal, de nagedachtenis van Eduard met eene snoode bloedvlek bezoedeld.

Doch het is mijn plan niet over dit onderwerp uit te weiden. Genoeg reeds om te doen zien, dat de grondstelling, waarvan ik uitging, hoezeer ook een axioma, in de toepassing wel eens verloochend wordt. Zoo ik thans bij een enkel voorbeeld opzettelijk stilsta, dat tot dusverre niet opgemerkt schijnt, het is omdat ik daar aanleiding in vind, de aan 't hoofd van dit artikel geplaatste uitdrukking in hare ware beteekenis op te helderen.

In 1196 was bisschop Boudewijn van Utrecht overleden. Twee

mededingers betwisten elkander den mijter. De uitspraak verblijft aan den Paus, maar intusschen wordt de voogdij over het bisdom door den Keizer aan den Hollandschen graaf Dirk VII in handen gesteld. De beide mededingers komen in Italië te sterven, en nu wordt Dirk van der Are tot bisschop gekoren. „De graaf van Holland", leest men bij Wagenaar (2, 283), „die nu 't weereldlyk bewind van 't bisdom den bisschop wederom moest afgestaan hebben, hieldt het, zegt de schryver, dien wy hier volgen, egter *tegen regt*, in handen, en bleef, om 'er zig in te versterken, op het slot Ter Horst leggen". Daar wordt dan de beschuldiging aan geknoopt, dat „graaf Dirk zig, buiten twyfel, in 't weereldlyk bewind van 't bisdom heeft willen handhaaven". Met verontwaardiging, ofschoon zonder eenig bewijs, komt Bilderdijk (*Gesch.* 2, 73) tegen die beschuldiging op, die hij eene bloote *onderstelling* noemt. Maar Siegenbeek vat den handschoen voor Wagenaar op [1]), en beroept zich op het uitdrukkelijk getuigenis van Stoke, aan wien deze zijn bericht ontleende. De graaf, getuigt Stoke (2, 1266), lag op het slot Ter Horst,

Als de tot noch hilt *over recht*
De voghedie van Utrecht.

„Zoo ik wel zie", laat Siegenbeek op die aanhaling volgen, „wordt hierdoor de dusgenaamde *onderstelling* van W., waarover B. zich zoo zeer ergert, volkomen gewettigd". De altijd bescheiden beoordeelaar drukt zich voorzichtig uit: „*zoo ik wel zie*". De waarheid eischt echter te doen opmerken, dat hij in dit geval niet wel gezien heeft.

'T Is waar, bij Kiliaan leest men: „Over-recht, Fland. j. aver-recht, praeposterus, praeter rectum." De gelijkstelling met *aver-recht* toont, dat Kiliaan het bnw. *averecht* bedoelde, dat hij etymologisch door *over recht* verklaarde. In zooverre heeft zijne uitspraak met het oude *over recht* niets te maken. Maar al mocht men ook aannemen, dat Kiliaan die zegswijze had opgevat als *praeter rectum*, dus in den zin waarin Wagenaar en Siegenbeek ze verstonden, dan zou dit nog niets ter zake doen. Wij hebben

[1]) *De eer van Wagenaar enz. verdedigd*, bl. 18—20.

hier niet te vragen, wat *over recht* beteekende in den tijd van Kiliaan, maar in welken zin het gold in de taal der middeleeuwen.

De gewone opvatting van het voorz. *over* in 't Mnl. moet ons hier den weg banen.

De eigenlijke kracht van *over* was deze, dat het eene overeenkomst van twee begrippen te kennen gaf. Men bezigde het om aan te duiden, dat iets zóó was, zóó geschiedde, of zóó geacht werd, als uitgedrukt was in de bepaling, door *over* ingeleid. De hedendaagsche taal zegt in dien zin *voor* of *als*. Een aantal bekende spreekwijzen stellen dit duidelijk in 't licht. *Iet over goet houden, enen over vroet houden,* iets voor goed houden, iemand als wijs beschouwen; de hoedanigheid van de zaak of den persoon, die men beoordeelt, acht men *overeenkomstig* met het begrip *goed* of *wijs*. *Iet over goet nemen*, voor goed opnemen, als goed beschouwen; *iet over dbeste vinden*, als het beste aanmerken; *enen over sculdich proeven*, voor schuldig bewijzen, van schuld overtuigen; *over doot liggen*, voor dood liggen, liggen alsof men dood ware; *over doot slaen*, zoogoed als dood slaan; *enen over here kennen*, als heer erkennen, enz. Evenzoo, wat men bij Maerlant leest:

Selve bleef hi in die ere,
Over prince ende *over* here.
Sp. III [8], 63, 43.

grave Arnout van Hollant,
Die derde grave die in hant
Hollant hadde *over* grave.
Sp. IV[2], 27, 87.

in welke beide voorbeelden *over* geheel met ons *als* gelijkstaat.

Wordt nu *over* met een znw. verbonden, ter vorming van eene adverbiale spreekwijs, dan moet natuurlijk de bedoeling zijn, dat datgene, waarvan sprake is, gedacht wordt als *overeenkomstig* met het begrip, in het znw. uitgedrukt. Maerlant verhaalt ons, dat Herodes den Dooper gevangen zette om geene andere reden

Dan hi hem in alre wijs
Dat lachterde *over mesprijs*,
Dat hi sinen broeder met gewelt
Sijn wijf nam ende hem onthelt.
Sp. I[7], 9, 3.

d. i. „dat hij hem die handelwijze *als eene schande* verweet". Wie denkt hier niet aan het gewone *over waer*, waarvoor wij thans *voorwaar* zeggen? Men ziet, dit *over waer* beteekent eigenlijk *als waarheid*, *met de waarheid overeenkomstig*. En wanneer de Emir in *Flor. e. Blanc.* vs. 3420 zegt:

Ic segghem *over waer ende over plecht*,
Dat an sijn lijf ende an sijn ere sal gaen,

dan meent hij daarmede: „ik zeg het hem *als iets dat waar is en verbindende kracht heeft.*" *Over waer* en *over plecht* zijn blijkbaar analoge uitdrukkingen.

De toepassing op onze zegswijze *over recht* loopt in het oog. Naar de onwraakbare analogie moet zij beteekenen *als recht*, *overeenkomstig het recht*, juist dus het tegenovergestelde van hetgeen Wagenaar en Siegenbeek er in lazen. Zien wij nu, hoe deze verklaring uit de analogie door het taalgebruik bevestigd wordt.

In den *Lekenspiegel* lezen wij van Paus Zosimus:

Dese maecte, alsic versta,
Ende sette ooc *over rechte* dan,
Dat engheen eyghen man
Te clercscape en mochte ghedyen.
2, 48, 212 (var.).

Het tekst-hs. heeft *voor recht*, maar de variant beteekent natuurlijk hetzelfde. *Over recht* en *voor recht* wisselen met elkander af, evenals *over waer* en *voor waer*. De bedoeling is blijkbaar, dat de Paus die verordening *als recht*, *als wet* instelde.

Bij het verhaal van den strijd tusschen Ulysses en Ajax over de wapenen van Achilles, zegt Maerlant dat de eerstgenoemde

Heiscede die wapen *over recht*.
Alex. 8, 559.

„Hij eischte ze *als zijn recht*, overeenkomstig de wettige aanspraak, die hij er op meende te hebben". Evenzoo, waar hij meldt dat Sylla met het voeren van den oorlog tegen Mithridates belast werd:

Doe wilde Marius *over recht*,
Dat men hem loede dat gevecht.
Sp. I[5], 68, 47.

„Hij verlangde, *als zijn recht*, dat men dien oorlog aan hem zou opdragen". En later, sprekende over sommige handelingen van geestelijken in Georgië:

> Ende es hem georlovet echt,
> Dat sijt doen mogen *over recht*.
> *Sp.* IV[7], 41, 45.

„dat zij het *als hun recht* mogen doen, t. w. als iets waartoe zij wettig verlof hadden gekregen". In gelijken zin heet het bij Jan de Weert, waar Jan aan Rogier verzoekt hem het wezen der natuur te verklaren:

> Hoe es so an den meinsche ghehecht,
> Of wats haer werc *over recht*
> In die creatueren?
> *Wap. Rog.* 1368.

De gissing van Kausler, die *over* in *of haer* wil veranderen, zal wel onnoodig zijn. „Wat is *rechtens* haar werk?" ziedaar wat de dichter met zijne vraag bedoelt. In soortgelijke toepassing leest men elders:

> Hoverde die eyscht *over recht*
> Den dienst al ute van haren cnecht.
> *Rinclus*, 1095.

„De hoovaardij eischt *als haar recht* de volkomen toewijding van haren dienaar".

En nu Stoke zelf, wiens woorden wij trachten te verklaren. Op eene latere plaats verhaalt hij ons, dat Loef van Kleef, door den Engelschen koning gemachtigd om de belangen van den afwezigen graaf Jan in Holland te behartigen, zich als voogd van Holland gedroeg, te Dordrecht kwam,

> Ende onderwant hem *over recht*
> Des lants, of hi ware here,
> 5, 488.

Er moge straks op volgen:

> Dat mishaghede den volke sere,

toch wachte men zich, *over recht* hier als *tegen recht* op te

vatten. Stoke wil niets anders zeggen dan dat Loef, zich grondende op de volmacht hem door Eduard gegeven, het bewind *als zijn recht*, als hem *rechtens* toekomende, in handen nam.

In al de tot dusver bijgebrachte voorbeelden troffen wij onze uitdrukking aan in de echte oorspronkelijke opvatting. *Over recht* is, eigenlijk genomen, niet geheel hetzelfde als hetgeen wij *naar recht* of *met recht* noemen. Het bevat geene uitspraak, dat de bedoelde handeling inderdaad *rechtmatig* is. Objectief laat het dat punt onbeslist. Maar het geeft alleen te kennen, dat de persoon, die de handeling verricht, ze *als zijn recht* beschouwt, dat hij handelt in de overtuiging van rechtmatig te handelen. Zelfs in den *Carel ende Elegast*, waar Karel zich onder een verdichten naam als roofridder voordoet, en zegt (vs. 567):

Gheheeten ben ic Adelbrecht,
Ende pleghe te stelene *over recht*,

daar moge dat *stelen*, naar onze begrippen, een kennelijk *onrecht* zijn, maar niet alzoo in de schatting van een middeleeuwsch roofridder. De dichter bedoelde wel degelijk den gewaanden roover te laten zeggen, dat hij het stelen *als zijn recht*, als zijn wettig beroep, uitoefende.

Doch de grenzen tusschen een subjectief en een objectief oordeel over hetgeen recht is zijn dikwijls moeilijk te trekken. Geen wonder, dat onze spreekwijze ook wel eens sterker werd opgevat en bepaaldelijk begon te gelden voor *naar recht*, *met recht*, hetgeen men anders *dor recht* placht te noemen (als b. v. *Reinaert* 1, 1476). Reeds in eene latere plaats van het zoo even aangehaalde gedicht vinden wij *over recht* in dien zin gebezigd. Elegast, ziende hoe onbedreven Karel nog in 't stelen is, voegt hem lachende toe (vs. 824):

Steeldi *over recht?*
Hoe comt dat men u niet en vact
Telken als ghi stelen gaet?

„Steelt gij *naar recht*, is het recht dat gij uit stelen gaat, gij die er zoo onhandig in zijt en blijkbaar de kunst niet verstaat? Neen, gij zijt de rechte dief niet!"

Niet minder duidelijk zijn twee plaatsen uit Velthem. In de eene legt de dichter aan Floris V, waar hij aan Herman van Woerden rekenschap geeft van het doodvonnis, over Jan van Velzen uitgesproken, deze woorden in den mond:

> Had u wonder dat menne vinc
> Ende daet *over recht*, alst sculdich was [1])?
> 3, 45, 18.

„Heeft het u bevreemd, dat men hem, na dergelijke wandaden, gevangen liet zetten en hem *naar recht en wet* behandelde, gelijk men schuldig was te doen?" Die laatste woorden vooral, *alst sculdich was*, laten geen twijfel over, welken zin Velthem hier aan *over recht* toekende.

Op de andere plaats lezen wij, dat een bode van den Franschen koning den hertog van Brabant komt manen, zijn meester bij te staan in den oorlog tegen Vlaanderen. Een der ridders, daarbij tegenwoordig, roept uit:

> Hedenmeer
> So ne werd hi hier berecht.
> Eer die hertoge *over recht*
> Antworde geeft, daer sal sijn ere
> Van over Mase menich here.
> 6, 13, 56.

„Heden kan de bode geen bescheid krijgen. Eer de hertog *naar recht* antwoord kan geven, moeten eerst de baronnen van 't Overmaassche tegenwoordig zijn. Zonder hunnne toestemming kan de hertog geen besluit nemen." Ook hier is de beteekenis van *over recht* aan niet de minste bedenking onderhevig.

En nu nog een voorbeeld uit Stoke zelven. Floris V, niets vermoedende van het gesmede verraad, zit te Utrecht met de edelen aan tafel.

---

[1]) Er staat (ook in de uitgave van Jonckbloet) niet *daet o. r.*, maar *daer o. r.* Men schijnt *daer* met *over* verbonden en *recht* als een werkwoord opgevat te hebben. Doch dan had het *rechtte* moeten zijn. Onze verbetering wijst zich zelve aan. Reeds de versmaat toont, dat op die syllabe een klemtoon moet vallen: dus niet *daer*, maar *daet*.

Bi siere side waren gheseten
Herman van Woerden ende Ghisebrecht
Van Amestelle, de *over recht*
Altoos te siere taefle saten,
Ende met hem dronken ende aten.
Dandre waren gheseten daer,
Dene voren, dandre naer,
Als daer betaemde haerghelike.
4, 1358.

„Ieder zat op de plaats, die hem naar zijn rang toekwam. Ter wederzijde van Floris zaten Woerden en Amstel, die *rechtens* altijd aan 's graven tafel aanzaten." Men ziet, *over recht* staat hier geheel met *jure suo* gelijk.

Zoo is dan de beteekenis onzer zegswijze, gelijk zij door de analogie — naar de eigenlijke kracht van het voorz. *over* — werd aangewezen, door de onloochenbare getuigenissen onzer oude schrijvers, ook van Stoke zelven, gestaafd. De gevolgtrekking ligt voor de hand. Men heeft zich in de bedoeling van Stoke vergist. Graaf Dirk, zegt deze, lag op het slot Ter Horst, als die nog *rechtens* de voogdij van Utrecht in handen had. De beschuldiging, door Wagenaar tegen den graaf ingebracht, is dus ongegrond. Zij was echter niet, gelijk Bilderdijk meende, eene *onderstelling*, maar eene *misvatting*.

TANG.

Een boosaardig wijf wordt in de wandeling *een tang van een wijf* genoemd. Die naam klinkt vreemd, want welk verband is er tusschen eene vrouw en zulk een ijzeren gereedschap? Al denkt men zich een wijfje als Brecht in de *Goê Vrouw* van Bernagie, die op de vraag, of haar gekijf met manlief nog nooit op slagen was uitgeloopen, ten antwoord geeft:

Eens kwam het zo hoog,
Dat het weinig scheelde; hy nam een eind houts, en dreigde me, maar ik vloog
Na de *tang*; had hy me aangeraakt, ik zou hem hebben laaten proeven,
Dat ik ook handen en nagels had,

dan is het toch wel wat kras, zoo'n lieverdje, omdat zij duchtig de tang hanteert, zoo maar kortweg zelve een *tang* te noemen. Hoe men het draait of wendt, niet licht zal men uit dat beeld den schimpnaam behoorlijk verklaren. Het is daarom niet ondienstig de ware uitlegging aan te wijzen, waarop mij onlangs mijn vriend, Prof. Pluygers, opmerkzaam maakte. Hij deelde mij mede, dat men vroeger niet zelden *seetang* of *zeetang* hoorde zeggen, en gaf mij het vermoeden te kennen, dat het woord uit Java tot ons gekomen en eigenlijk eene Maleische verbastering van *satan* zou zijn. Ik won het oordeel van Prof. Veth in, en vernam van dezen, dat de *satan* in het Maleisch en Javaansch *sětan* of *seitan* genoemd wordt. „*Seetang* of *zeetang* echter," voegde hij er bij, „kan zeer wel eene Europeesche verbastering zijn. In het Maleisch gaan vele woorden op *ng* uit, en de Europeanen geven vaak dien neusklank ook aan die woorden, die de Maleiers met een *n* op het einde schrijven. Een zeer bekend voorbeeld is *kojang* (last, als maat), zooals men schier altijd leest in plaats van *kojan*." De gewone uitdrukking *een satan van een wijf*, door Nederlanders op Java als *seetang* of *zeetang* uitgesproken, werd dus — naar alle waarschijnlijkheid — in dien vorm naar het moederland teruggebracht. Maar hier verstond men niet, wat dat eigenlijk beteekende. *Zeetang* klonk onbegrijpelijk en ongerijmd. Het eerste deel viel weg; de ware kracht van het woord scheen in *tang* te schuilen, wellicht omdat men onbewust aan een evenbeeld van het straksgenoemde Brechtje dacht. En zoo was de *satan* in eene *tang* herschapen: een duidelijk woord onverstaanbaar geworden.

MOORD ALS RECHTSTERM.

DOOR

H. KERN.

Bij de behandeling van een Salisch-frankisch woord 't welk beantwoorden moest aan een *expoliare*, d. i. „berooven, uitschudden", van den Latijnschen tekst der Salische Wet, kwam steller dezes tot de slotsom dat de lezingen der Handschriften, onderling vergeleken, ons nopen in de glosse het woord *mordo*, *murdo*, *mordio* te zien en niets anders. Hoe dit *mordo* stroken kon met de wandaad van uitschudding, trachtte ik op te helderen door te verwijzen op 't Dietsche *moort*, dat eenen veel ruimeren zin dan ons *moord* heeft. Het geheele betoog kan de lezer desverkiezende vinden op bl. 66, vgg. van de *Glossen in der Lex Salica*.

Op bl. 179 van hetzelfde werk wordt gewag gemaakt van de glosse *chrēo-mordo*, d. i. uitschudding van een lijk. Dat *chrēo*, *hrēo* „lijk" beteekent, behoeft voor kenners onzer oudere taal geen nadere aanwijzing. — Ook in dezen Frankischen rechtsterm dus diende *mordo* om uitschudding uit te drukken.

Eene onverwachte bevestiging van gemelde uitkomst heb ik gevonden in de eerste aflevering dezes jaargangs van den *Taal- en Letterbode*, en wel in de belangrijke mededeeling van den Heer Van Dale uit een oud Vlaamsch rechtsboek. Het zij me vergund daaruit over te schrijven hetgeen we op bl. 42, vg. lezen:

„Art. 65. Wat *mordt* es jof *moordaet*.

So wie up anderen strijt jof twiste met wapenen jof der zonder, binnen vriendeliker vreden, jof binnen wetteliker vreden, jof binnen yemens belokene comt omme te mesdoene en mesdoet daer binnen bi nachte jof bi daghe, dat es *mordaet*. Ende zoo wie die anderen doot slaet ende hem neemt zijn goet, jof iemant doot slaet omme goed jof reeroef (!), — jof vrouwen vercrachte, dat es *moort*".

Derhalve, iemand dood te slaan om *reeroof*, of eene vrouw te verkrachten is *moord*, wordt gerechtelijk onder de categorie van moord gebracht. De Salische glosse *reemoord* drukt wel is waar alleen uit hetgeen aangehaald artikel *reeroof* noemt, doch evengoed als het verkrachten eener vrouw in de Vlaamsche wet *moord* heet, kon het harde woord gebezigd worden ter aanduiding van eene wandaad zooals het uitschudden is.

EEN BATAAFSCHE NAAM.

Een te Rummel in Noordbrabant ontdekte votiefsteen is blijkens het opschrift opgericht door FLAVIUS VIHTIRMATIS FILIUS SUMMUS MAGISTRATUS CIVITATIS BATAVORUM, d. i. Flavius V.'s zoon, opperste magistraat van den staat der Batavieren.

Het moet ons terstond treffen dat in 't laatste gedeelte der eerste eeuw na Chr. de Romeinsche Keizers Vespasianus, Titus en Domitianus uit het geslacht der Flaviussen waren, en we mogen het waarlijk toch wel waarschijnlijk achten dat zoo'n voorname man als de *summus magistratus civ. Batavorum* geen minderen patroon gehad heeft dan eenen der genoemde Keizers. Ook Claudius Civilis, en de landverrader Claudius Labeo, dragen den naam van hun tijdgenoot Keizer Claudius. Op grond der lettervormen brengen deskundigen het opschrift tot het begin der 2de of het allerlaatst der 1ste eeuw onzer jaartelling, zoodat we veilig mogen stellen in Vihtirmats of Vihtirmat, den vader van

iemand uit gezegd tijdvak, een Bataafsch woord te zien van de helft der 1ste eeuw of nog iets vroeger. Was Vihtirmat een wapenbroeder van Civilis, of diens tegenstander? Was hij wellicht de groote Batavier zelf? Op die vragen zal wel nimmer 't antwoord volgen, doch al kennen we den man niet, welke dien naam droeg, het woord kunnen we trachten te ontleden, en zoo de eerste poging mislukken mocht, is er op dit stuk nog geene reden om te wanhopen. Eigennamen toch zijn ook naar vaste regelen gevormd, even als andere woorden, en hoe verder we in oude tijden teruggaan, hoe duidelijker de vorming der eigennamen wordt. Eenmaal is er een tijd geweest, dat eigennamen zich volstrekt niet van andere naamwoorden onderscheidden en iedereen dus wist wat ze beteekenden. Wanneer nu de regelen bij 't vormen van eigennamen nog zoo weinig bekend zijn, dan is dit hoofdzakelijk een gevolg van de mindere zorg die men er aan besteed heeft, en ten deele ook van de omstandigheid, dat zelfs in ouden tijd veel eigennamen op een nog vroeger standpunt der taal zijn blijven staan. Eindelijk, ze waren meer dan andere woorden aan verkorting en verminking onderhevig, en ook dit legt der verklaring moeielijkheden in den weg. Maar de grootere moeite, aan 't vraagstuk ten koste gelegd, zal worden opgewogen door 't voordeel dat ons blikken gegund zullen worden in eene oude, dichterlijke wereld.

De naam die ons thans bezig houdt luidt in den 2den nmv. van 't Latijn: *Vihtirmatis;* de Bataafsche genitief kan niet of niet noemenswaard daarvan verschild hebben. Hoe de eerste nmv. in de landstaal klonk, is niet te zeggen, dewijl ons de gegevens ontbreken om te beslissen of de *s* des nominatiefs omstreeks 50 na Chr. nog gehoord werd of niet. Vermoedelijk was de *s* nog niet verdwenen. Hetzij de eerste nmv. *vihtirmats*, of *vihtirmat* luidde, de beteekenis van 't woord is daarvan onafhankelijk. Dat de naam niet, gelijk we zoo vaak aantreffen, een verkorte of verminkte eigennaam is, blijkt voldoende op 't eerste gezicht reeds. Grimm, die niets van hetgeen de Germaansche oudheid betreft onaangeroerd heeft gelaten, zegt dat de naam duitsch klinkt, al meent hij zich niet aan eene verklaring te moeten

wagen (Gesch. d. d. Spr. 408). Doch niet alleen voor ons gehoor, ook voor 't gezicht is de naam kennelijk Germaansch; men losse namelijk de samenstelling op in *viht* (d. i. naar onze schrijfwijze *wicht*) en *irmat*, met klemtoon op 't laatste.

Viht is een welbekend, algemeen Germaansch woord, dat o. a. met Genius, Geest weêr te geven is. Wel is waar vinden we het meestal in min of meer ongunstigen zin toegepast, doch in de heidensche Oudnoordsche Edda zijn er zoowel goede als booze Wichten. In Grimm's D. Myth. (bl. 247, eerste uitg.) bijv. worden aangehaald *allar vaettir*, alle geniussen; *hollar vaettir*, goede geesten; *meinvaettir*, booze geesten; *landvaettir*, beschermgeesten des lands. De Wichten zijn nauwelijks te onderscheiden van de Alven of Elven, behalve dat het eerste woord eenen ruimeren zin dan het laatste heeft. Alf komt in verscheidene eigennamen als eerste lid der samenstelling voor; bijv. in Älfrêd; Oudn. Elfrâdr, d. i. „Alvengeschenk, door de Elven bezorgd", en tevens „wijs als een Alf". In 't algemeen zijn er niet weinig Germaansche eigennamen, waarvan de beteekenis is: „door een of ander goddelijk wezen geschonken", of „onder de hoede daarvan staande", of iets soortgelijks. De voorbeelden waartoe wij ons hier willen bepalen zijn genomen uit eene lijst van tinsplichtigen en hoorigen uit verschillende streken van Gelderland. De lijst is opgemaakt door den Heer Sloet van de Beele en getrokken uit oorkonden loopende van den jare 828 tot in de 12de eeuw [1]). Als vrouwennaam uit de Betuwe in 't jaar 850 komt voor Alfrat (d. i. *alf-rād*) „geschenk der Alven". Uit eenen anderen tongval, den Saksischen der Graafschap Zutfen, is Albuvard (of *Albward*), de naam van iemand levende in 828, in de omstreken van Aalten en Varsseveld. De beteekenis is: „onder de hoede der Alven staande" of „de Alven tot beschermers hebbende". In 't voorbijgaan gezegd, is het woord *albuvard* (*albward*) leerrijk voor den taalvorscher ook daarom, dat de *b* voor de doorstreepte *b* (= *bh*)

---

1) Deze belangrijke verzameling van eigennamen, die de Heer Sloet zoo onbekrompen aan ons ten gebruike heeft afgestaan, hopen we spoedig uit te geven, en zoodoende tot gemeen goed te maken.

staat, eene oude spelling die in den Saksischen Heliand herhaaldelijk voorkomt. De Heliand is iets later dan 828. In 't Gothisch wordt voor *bh* (onze *v*) ook eenvoudig *b* geschreven. — Een ander voorbeeld is *Anslêth*, d. i. „onder de leiding der Ansen (hemelingen) staande", uit de Veluwe van 855. Naar het model van Alfrâd is gevormd *Engilrâd*, „engelgeschenk", uit Teisterbant in 850. Dat behalve Alf ook het synonieme Wicht in zwang is geweest, mag men veilig aannemen, en de omstandigheid dat wij het in den Christelijken tijd niet meer aantreffen, is òf aan toeval te wijten òf aan den ongunstigen zin die in *Wicht* hoe langer hoe meer op den voorgrond kwam. Een bewijs hoe men nog na de gedeeltelijke invoering des Christendoms de beteekenis van veel namen kende, levert het aangehaalde *Engilrâd*, dat regelrecht eene vernieuwerwetsching kon wezen van een ouder Wichtrâd, of daarmeê synoniem.

Uit de medegedeelde feiten hebben we het recht af te leiden dat Viht-irmat een naam is van dezelfde soort als Alfrâd, Alfward e. dgl. *Irmât* is een znw. afgeleid van *irmetan* of *irmitan*, Ohd. *irmezzan*, Nhd. *ermessen*, wat den vorm aangaat; naar andere uitspraak in 't Ohd. ook *armezzan*. In 't Nederduitsche dialect waarvan onze taal afstamt heeft de partikel die aan 't Mhd. en Nhd. *er* beantwoordt, ook *ir* geluid, gelijk in sommige Ohd. tongvallen. In 't Dietsch toch vertoont zich dezelfde partikel als *er*, en ook nog ten onzent.

Om *irmetan* in alle opvattingen, die de algemeene beteekenis van „uitmeten" toelaat, te leeren kennen, is 't Ohd. *irmezzan*, als te zeldzaam voorkomende, niet geschikt. De partikel, die met 't gedeeltelijk Hoogduitsche en 't Nederl. *ir* (*er*) in kracht overeenkomt en het vervangt in 't Gothisch, is *us*; in 't Ags. en Ouds. *a*. Vgl. Grimm, D. G. II, 818—832. Het Hoogd. *irmezzan*, het Bataafsche *irmetan* of *irmitan* is Goth. *usmitan*; hiervan het nmv. *usmet*, hetwelk beteekent „leiding" (ἀγωγή); „beleid, staatsbeleid" (πολιτεία); „levenswandel, gedrag" (ἀναστροφή). Hoe die beteekenissen samenhangen, behoeft hier niet uitgelegd te worden; alleen wil ik er op wijzen dat het Skr. woord *nîti*, eig. leiding, ook al de opgegevene beteekenissen van *usmet* in

zich sluit. Het Goth. *usmet*, in 't taaleigen der Batavieren overgebracht, is *irmât*. *Viht-irmât*, in 't mannelijk als bezittelijke samenstelling eenmaal ook *Vihtirmâts*, laat zich dan verklaren als „staande onder de leiding der Wichten", en is te vergelijken met het bovenaangehaalde Anslêth, en ook met Anshelm, d. i. „onder de bescherming der Ansen staande", met het reeds verklaarde Alfward, met Reginhelm „de bescherming der Goden hebbende", met Reginwald, Noordsch Rögnvaldr, d. i. „Goden-bestiering" of „door goddelijk bestier erlangd".

We mogen onszelven niet ontveinzen dat het woord, hetwelk in 't Ags. aan *irmetan* beantwoordt, ook eene andere opvatting toelaat. Het Ags. *ametan* is „uitmeten, in orde maken, scheppen" en ook „toedeelen, beschikken". Zoo leest men in de Elene vs. 1248 (ed. Grimm en ed. Grein): *aer me lâre onlâg, — gife unscynde mägencyning amät*, „eer dat de machtige hemelkoning mij wijsheid verleende, de onberispelijke gave toedeelde".

Vergelijkt men de beteekenissen van 't Ags. *ametan* (zie o. a. Grein's Gloss. s. v.) met het Gothische naamwoord *usmet*, dan moet men tot het besluit komen dat *irmât* de verwante begrippen van beschikking, beleid, bewind, leiding, bestiering, bezorging omvat heeft. Met dit al is de boven gegevene vertaling of omschrijving van Vihtirmât niet ongetrouw, geloof ik. Denzelfden ruimen zin zal men in *râd*, *beraden* (= bezorgen), enz. in alle Germaansche talen terugvinden; zoo de omschrijving van den Bataafschen eigennaam niet geheel nauwkeurig is, als juister aequivalent van Vihtirmât kan dan strekken Alfrâd. Onder de Grieksche namen zou ik vergelijken Διομέδων, Διομήδης, waarmeê kwalijk iets anders bedoeld kan wezen dan „Zeus tot bestierder hebbende", en „onder de zorg van Zeus staande"; evenzoo Θεομέδων en Θεομήδης, waarvan het laatste, behalve dat ϑεος een god, en *wicht* een goddelijk wezen beteekent, misschien rechtstreeks = Vihtirmât is. In allen gevalle zijn μέδομαι, μῆδος, μήδομαι, μέδων èn etymologisch èn in ruimte van begrip identisch met 't Goth. *mitan*, enz., en zinverwant met Germ. *raad*, enz.

Ten slotte eene enkele opmerking aangaande de partikel *ir*. Gelijk gezegd, is die, zoover ons bekend is, alleen overgebleven

in ons taaleigen, en in 't Hoogduitsch. Het Gothisch kent slechts *us*, dat ook wij en de Hoogduitschers hebben, in *oordeel*, *oorsprong*, *oorkonde*, *oordeel*, *oorlog*, *oorzaak*, *oorbaar*. Met uitzondering van het IJslandsche geheel op zich zelf staande *erlendr*, d. i. uitlander, schijnt er in de overige Germaansche talen geen spoor meer van *ir* over. Zelfs het IJslandsche *er* kon ontstaan wezen uit *ör* = *or* = *ur*, Goth. *us*, ons *oor*, Hgd. *ur*, ofschoon het laatste mij niet waarschijnlijk voorkomt. Dat *ir* en *ur* (*us*), en in 't Ohd. ook *ar*, met elkaar afwisselen, daaraan is niet de minste twijfel, evenmin als dat ze gelijk zijn of geworden zijn in zin. Maar dat ze daarom etymologisch hetzelfde woord zouden wezen, is onaannemelijk. Terwijl Goth. *us* overeenkomt met het Bactrische *uç*, wat niet zoo eenvoudig = Skr. *ud* is, maar een bijvorm daarvan [1]), is *ir* het Oudarische *is*, Indisch *ish* „uit", in zin = *nish*. Dat *ir*, *er* niet alleen in klank, maar ook in beteekenis volmaakt aan *ish* beantwoordt, blijkt uit oud-Skr. *ishkṛta*, „hersteld, in orde gebracht"; bedenkt men dat *kṛ* „maken" is, en voorts dat het oudere *er* bij ons deels vervangen is door *her*, deels door *ver*, en let men op wat thans nog in 't Vlaamsch „eene wonde vermaken" beteekent, dan blijft er omtrent de identiteit van *ish* en *ir* geen twijfel over.

[1]) Het Skr. *ud*, of liever een sterke Oudarische vorm *ū-d* of *au-d* is ons *uit*, Eng. *out*, Hgd. *ūz*, *aus*.

SCHIJNBARE FREQUENTATIEVEN IN HET NEDERLANDSCH.

DOOR

A. DE JAGER.

II.

BUIDELEN, BUIJELEN.

Deze woorden drukken hetzelfde uit, wat wij nu bij samentrekking door *builen* aanduiden, d. i. meel ziften. Bij Kiliaan is *builen* en *buidelen* beide „cribro incernere." Het substantief *buil* kende deze nog niet; hij heeft alleen *buidel*, cribrum farinarium. De thans verouderde volledige vormen leest men bij Maerlant, Spiegel Historiael (uitg. in 4to), D. II. bl. 83:

Die was in eene keete geboren,
Ende cume hadde te siere noot
Oint selves half broot.
Nu mach hi cume gebudelt *eten.*

Van Hasselt, Geldersch Maandwerk, D. I. bl. 377: *i.* budel, *daer men meel doir* budelt. Statenvertaling des Bijbels, Randteek. op Levit. 2, vers 1: *meelbloeme*, d. i. gebuydelt *meel, de donst van het meel.* Vervolg op Wagenaars Vad. Hist. D. XXIX. bl. 231: *dat de Representanten aldaar voor gebrek beducht, nog in die zelfde maand den Bakkeren het ziften of* buidelen *van eenig*

Tarwenmeel, het bakken of verkoopen van eenig Wit Brood of ander Gebak van gebuideld *meel vervaardigd, ... verboden.* Ald. bl. 241: *Verligting egter kreegen de Zeeuwen betreffende het* buidelen *van Tarwenmeel.* De Brune, Banketwerck, D. I. bl. 32: *De quister* buyelt *zijn meel in den wind.* Ald. bl. 227: *de fijnste blomme wert gruys geheeten, die van een hatelingh* ghebuyelt *wert.* Deze laatste vorm schijnt door den zeeuwschen schrijver uit het Vlaamsch overgenomen; althans Houwaert heeft dien mede, Lusthoff der Maechden, D. I. bl. 639:

Maer en wilt niet wesen zoo dwaeslijck ghesint,
Dat ghy ghelijck den buyel *(daer men meel in bint)*
De blomme laet uytrysen, en de zemelen hout.

De afleiding van het werkwoord *buidelen*, hetwelk in het Hoogduitsch *beuteln* luidt, is niet uitgemaakt zeker. Adelung en Grimm leiden in hunne Woordenboeken het werkwoord af van het zelfst. naamwoord *beutel*, nederl. *buidel*, vlaamsch *buitel*, middelhoogd. *biutel*, dat in het algemeen een zak beteekent, in het Oudduitsch *butil*, *putil*, zie Graff, Sprachschatz, III. 86. Ook Bilderdijk zegt in zijne Verklarende Geslachtlijst, dat „*buil* van den bakker is *buidel*, dat is zak, waar het meel door *gedreven*, en dus *gezeven* of *gezift* wordt.” Maar verder dan tot dit *buidel* of zak brengen ons de Geleerden niet, en de oorsprong van dit zelfst. naamwoord blijft alzoo nog te geven.

Schmeller, in zijn bekend Idiotikon, Th. I. S. 220, is van meening, dat, in plaats van *beuteln* van *beutel* af te leiden, eerder het omgekeerde moet plaats hebben. *Beutel* komt dan van *beuteln*; doch vanwaar in dit geval het werkwoord? Deze vraag lost hij niet op; hij zegt, met aanvoering van den grond, alleen dat men aan het engelsche *to beat*, angels. *beaton*, niet kan denken.

Ook het fransche *bluter* of *beluter* geeft geen licht. Men verklaart dit als door omzetting ontstaan uit *beuteln*, *biuteln*. Anderen houden *bruter* voor den eigenlijken vorm, gezegd voor *burter*, *bureter*, van *bure*, grove wollen stof, waaruit de builzak zou vervaardigd zijn. Men kan dit niet onaardig ontwikkeld zien in Auguste Schelers Dictionn. d'Etymol. Française.

Zoolang over deze woorden geen helderder licht wordt ver-

spreid, acht ik het raadzaam, ons werkwoord *buidelen* of *buijelen* van het zelfst. naamwoord *buidel* af te leiden en het dus voor alsnog niet onder de frequentatieven op te nemen.

FEMELEN, FIJMELEN.

Bij Kiliaan luidt dit werkwoord *fimelen* en wordt verklaard door plukken, vlas of hennep plukken; bij Weiland, wol kaarden en de noppen afpluizen. Het woord komt van *fimel*, *femel*, hoogd. *fimmel*, hennep, eigenlijk de geel bloeijende, geen zaad dragende, vrouwelijke plant, die in het Engelsch *fimble hemp* heet, onderscheiden van de lange en zaadbevattende, mannelijke. Het genoemde substantief is van het latijnsche *femella*, fransch *femelle*, verkleinwoorden van *femina*, *femme*.

Het hoogduitsch werkwoord *fimmeln* heeft mede den zin, dien de afleiding van *fimmel* rechtstreeks aan de hand geeft, t. w. de korte hennipplant uittrekken; bij Schmeller meer in 't algemeen „onder op het veld staande vruchten de rijpe uitlezen of afscheiden." De aard der werkzaamheid van dit plukken of lezen brengt mede, dat het woord bij overdracht toegepast werd op andere, even beuzelachtige verrichtingen. Zoo heeft Von Kleins Deutsches Provinzialwörterbuch *fimmeln* voor „met de handen onnut treuzelwerk doen," en bij ons hebben *femelen* en *fijmelen* gelijken zin.

Dus leest men in Bolswerts Duyfkens en Willemijnkens Pelgrimagie, bl. 165 : *de vuyle smetten, die sy selver op haren luyen sack halen, met futselen, met lanterfanten .... met* femelen *in de asch, scheenbranden ende nagheldrooghen op den heert.* Ald. bl. 220 : *Ghy brilt my wel met dat bloemen plucken; mat magh het volck peysen ende segghen, dat wy altijdt sulcke slechte queselerije voor handen hebben .... Wy sullen swaermoedigh worden van dit* femelen. De Brune, Bancketwerck, D. I. bl. 259 : *de menschen* fymelen *... ontrent nietigh beuzelwerk.* Niet volkomen duidelijk is de plaats bij Wellekens en Vlaming, Dichtl.

Uitspanning, Voorreden: *de Kunstkenners die* (*in kunstprenten*) *meer achting voor een aardige verkiezing en schikking, als voor net* gefemelde *streepjes dragen.* Er schijnt bedoeld te zijn: streepjes, met *beuzelachtige netheid* aangebracht.

Ziende op den langzamen gang van het treuzelwerk, bracht men de beteekenis over op talmen, dralen. Alzoo Hooft, Nederl. Hist. fol. 876: *de bezondre gewesten en steeden bleeven* fymelen *oover 't stuk van naader handeling met Anjou, die tot Duynkerke vast met wachten naa de gezanten zyn geduldt oeffende.* Klucht van Klaas Kloet, Derde Deel, bl. 2:

Soo dat ick docht, wel, hoe staa 'k hier dus en femel!

Kolm, Malle Jan Tots' boertige Vryery, bl. 1:

— *ja altijdt staet ghy soo en* femelt.

De aangewezen beteekenissen vindt men terug in afleidingen. Zoo leest men bij De Brune, a. w. D. II. bl. 88: *laet ons .... spoorslaghs ten hemel rennen, zonder ons aen deze ondermaensche* fijmelingen *eenighsins te vergapen.* D. i. beuzelingen. Coster, Teeuwis de Boer, bl. 5:

Sulcken Hennetaster, 'k weet niet waarby dat ick best sijn gefemel *lijck?*

d. i. gebeuzel, gezeur; Van Rusting, De Gehoornde Duvel enz. bl. 203:

Waar toe dient soo veel naar gefemels,
En aaklig werk, met soo veel spels?

Lozeman, Gasther of het Verwarde Huishouden, bl. 27: *ze is geen* femelkous, *en ziet op geen wisjewasje.* D. i. eene vrouw die op kleinigheden ziet.

Eenigszins afwijkende van het gewone gebruik is *fijmelen* gebezigd door Oudaan, een' dichter bij wien zulke vrijheden niet zeldzaam zijn. In zijne Poëzy, D. II. bl. 182, leest men:

Moetge woelen, moetge wryten,
Woelt dan met uw' dommekracht;
Byt den Domheer in de vacht,
Die eens zoo weerom mag byten,
Datge, van dien hauw bezwymelt,
Als een Dood-aars meult er fymelt.

(*Dood-aars* is eene misstelling voor *dodaars*, zooals heeft de Bloem-

20*

krans van 1659, waarin het dichtstuk bl. 582 eerst is opgenomen). Bij *fijmelen* schijnt de Dichter gedacht te hebben aan „zich bewegen, trillen," eene beteekenis, ook bij Kiliaan vermeld.

Later kreeg de toepassing van het woord nog eene andere wending. Men zeide het van kleingeestige nauwgezetheid in het godsdienstige, meestal met de bijgedachte van geveinsdheid. De samenstelling *fijmelkous* wordt gebezigd van „Klaartje dat fyne Meniste bakkesje," van wie het luidt, Lottooneel van Holland, D. II. bl. 113:

Wat wist zy te snappen en wat had zy 't altyd drok van Mietje,
Anne, Griet en Lys! ....
En nu is ze zelver begort, die fymelkous! —

Zoo ook elders en bij latere schrijvers; Van Effen, Holl. Spectator, V. 45: *wyl ik geen uitleg kryg, moet ik u eens vraagen of 'er iets ter wereld de zonde waard kan zyn. — Een schoone vraag! kreeg ik tot bescheid. Zouwewe zo* fymelen, *dan had een jong Kaerel zen leven geen pret.* Van der Hoeve, Menschenwaarde en Christendom, D. I. bl 314: *Ik zie je waarachtig nog liever driftig, Trui, dan dat je zoo zit te* femelen. D. i. godsdienstige lessen te geven. De Nederl. Spectator, 1862, n°. 9, bl. 71:

Doch mans, die lust in feemlen *vonden*
En theologisch twistkrakeel,
Die zette ik (waar ze twisten konden)
Te zamen in een oud kasteel.

Berkhey maakte er een werkwoord *verfemelen* van voor „met godsdienstige geveinsdheid vervuld zijn;" Natuurl. Historie van Holland, D. III. bl. 1982: *dat er onder ons gevonden worden, wier Herssenen zoo verre* verfemeld *zyn, dat zy niet alleen eene ingebeelde heiligheid stellen in, geduurende hun leeven, digt onder den Prediksíoel te zitten* enz. Dezelfde Schrijver spreekt van een *femelteeken*, als uitwendig bewijs van godsdienst; Vaderlijk Afscheid, bl. 35:

De stille Christen wil geen dweepend femelteeken.

De, als dichter meer keurige, Pieter Leuter zingt in zijne Kruiskerk, bl. 69, van de „Schynheiligheid, in 't gewaed der godvrucht loos vermomd," dat:

— zij, met laffe en kindsche fijmeltael,
Die al te zeer de onnoozlen kan belezen,
Heur heerschrol speelt.

En Van Alphen zong, Dichtwerken, D. II. bl. 232:

Voor mij was niets te veel, als 't aankwam op wat schatten;
Maar sprak ik eens van deugd — dan was't maar fijmlarij,
Niet waardig om er hoofd en hart mede af te matten

Het aangevoerde zal wel voldoende zijn om de oorspronkelijke beteekenis van *femelen*, *fijmelen*, met de wijzigingen, die zij onderging, duidelijk te maken[1], en tevens buiten kijf te stellen, dat het werkwoord geen frequentatief is, maar van een bestaand zelfst. naamwoord werd afgeleid. Een primitief *femen* of *fijmen* is dan ook evenmin als een wortel *feem* of *fijm* aan te wijzen. Mij kwamen wel aan een paar afleidingen voor, die aan zoo iets zouden kunnen doen denken. Bij den vlaamschen dichter Ogier vindt men, De Seven Hoofdsonden enz. bl. 25, nevens de „Blaeskaecken, Loftuyters, Liegers, Bedriegers, Valsaerts, Ypokrieten" genoemd de *Feemers*. En bij H. van Halmael, in zijnen Geveinsde Kwaker, D. III. bl. 53, leest men:

't Is om het Goud alleen, jou gefronste koonen.
Vermogt het jou staat, dat gefeem *moest van kant;*
Geen pest is zo groot als geveinstheid in 't land.

De beteekenis dezer beide afleidingen komt zeker met die van *femelen* overeen. Doch daar het bestaan van een werkwoord *femen* overigens nergens uit blijkt en het aannemen er van als primitief van het behandelde *femelen* met de duidelijke afkomst van dit woord in strijd zijn zou, moet met het er voor houden, dat *feemer* en *gefeem* gezegd zijn voor *femeler* en *gefemel*. De woorden ontstonden door een duister taalgevoel, dat blootelijk naar de analogie van andere vormen en zonder helder bewustzijn der ware etymologie te werk ging. *Gefeem* in plaats van *gefemel* kon, meende men, evengoed gezegd worden als *gezwijm* voor *gezwijmel* en veel dergelijke. De aangevoerde zijn de eenige woorden niet, die op zulk eene wijze ontstaan zijn.

Behalve het behandelde werkwoord heeft Kiliaan nog een ander *fimelen*, *femelen*, dat hij verklaart door „snel bewegen of bewogen

worden, eene vlugge of dartele beweging met de vingers maken.″ Hij kent daaraan ook de beteekenis toe van „beuzelwerk doen, treuzelen.″ Hier heeft, meen ik, eenige werwarring plaats. De laatstgegevene beteekenis behoort niet bij de eerste, maar bij het werkwoord, dat boven is behandeld. De eerstgegevene staat op zich zelve. Zij is eigenlijk die van „met de hand op eene wellustige wijze betasten″ en inderdaad een frequentatief, zooals mijn Woordenboek tracht in het licht te stellen.

Het Woordenboek des Instituuts op Hooft leidt de eene beteenis uit de andere af op deze wijze: „*Fijmelen* is eigenlijk wellustig dartelen en strooken, van hier beuzelen .... dus erlangt het ook de beteekenis van talmen, dralen.″ Doch „wellustig dartelen en strooken″ en „beuzelen en talmen″ zijn zeer verschillende zaken. Kiliaan zelf, op wien het Woordenboek zich beroept, alschoon hem de verwantschap der verschillende beteekenissen niet helder voor den geest staat, neemt tweederlei *fimelen*, *femelen*, aan. Bij beiden, het is zoo, komt de hand in het spel; doch bij het eene voor een gering, geduld eischend, bij het ander voor een wellustig onkuisch, bedrijf; onderscheid genoeg, om eene verschillende afleiding te mogen aannemen, die dan ook, maar ik meen, op eene voldoende wijze te geven is, zonder dat men de toevlucht behoeft te nemen tot verklaringen als die van Bilderdijk, door welke hij *fijmelen* doet afkomen van „den uitroep *fy my!* of *foei my*″ wegens „eene angstige vroomheid, die zich zelve verfoeit;″ zie de Verklarende Geslachtlijst, D. I. bl. 227.

KONKELEN.

In onze taal heeft *konkelen* tegenwoordig tweederlei beteekenis, 1° die van koffiedrinken, en 2° van min of meer heimelijk eene zaak overleggen of besteken. De eerste zie men aangewezen in De Navorscher, D. VI bl. 361, waar als noordhollandsch taaleigen vermeld wordt „*konkelen*, koffijdrinken, halfelven.″ Ook in het Osnabrugsch zegt men, volgens Strodtmanns Idiotikon, *kunkelpott* voor koffiepot.

De tweede beteekenis is minder tot een enkel gewest beperkt, maar in de spreektaal vrij algemeen. Uitdrukkingen als *samen konkelen*, *eene zaak bekonkelen*, hoort men dikwerf. Zoo leest men ook bij Bekker en Deken, Cornelia Wildschut, D. III. bl. 52: *misschien* konkelt *hij wel zo wat met Juffrouw Hofmann's vader.* David, Vaderlandsche Historie, D. V. bl. 298: *Zy gingen zelfs verder en* konkelden *onder elkander, om vast te stellen, wie van hen... de meeste aenspraek op Limburg hebben kon.*

Met eenigszins gewijzigde toepassing leest men het woord bij Tuinman, Rijmlust, bl. 308:

Hoe slordig hangt zijn kleed gekonkelt?

d. i. toe- of vastgemaakt. En zoo hebben ook Bekker en Deken, Sara Burgerhart, D. I. bl. 21: *myn Pelise is... zonder kap of lintje met een tinnen haak en oog maar vast* gekonkelt. Vandaar *opkonkelen* bij dezelfden, Willem Leevend, D. I. bl. 220: *zulk een verpieterde* opgekonkelde *Petitmaitre.* D. i. vreemd toegetakelde. De dichter Van Walré in zijne Heksluiting, bl. 180, doelende op de bekende fabel van den telkens in vorm veranderenden hoed, zingt:

O Gellert! kwaamt gij nog eens weêr, na uw versterven,
Hoe vondt ge uw ouden Hoed verkonkeld *bij uwe erven!*

De oorsprong van het woord ligt in het zelfst. naamw. *konkel,* dat Kiliaan als nedersaksisch vermeldt voor spinrok, en het hoort dan ook vooral in de hoogduitsche dialecten thuis. Adelung noemt het opperduitsch. In de Idiotikons van Tiling, Schütze, Von Schmid en Kehrein ontbreekt *Kunkel* voor spinrok niet. De tweede der genoemden voegt ter opheldering er bij, dat dit oudduitsche spinwerktuig van het latere spinnewiel verschilt. Hij beschrijft het als een langen, vanboven afgeronden stok, waaraan het vlas werd bevestigd. Twee afbeeldingen van zulk een werktuig meen ik aan te treffen op de plaat in Vondels Toonneel des Menschel. Levens (uitg. te Amst. 1661 in 4to) bl. 50, waar Sardanapalus met zijne boelen zit te spinnen en waarbij dan het opschrift past:

»Ziet hoe den Assyrier verwijft gelijk een kind,
Zijn hand slaet aen de spille, en zijnen rokken spint.«

In de uitgave door Van Lennep vindt men D. I. bl. 204 onder

hetzelfde opschrift eene geheel andere plaat, waarop niets van een spinrok of zijns gelijke te vinden is.

Het woord *konkel* of *kunkel* intusschen behoorde oudtijds ook tot de algemeene duitsche taal. Benecke geeft er uit het Middelhoogduitsch een tweetal voorbeelden van; zie zijn Wörterb. I. 912. Ja reeds in Graffs Sprachschatz, IV. 454, treft men het aan onder de vormen: *cuncla*, *chunchla*, *kunchela*, *chonacla*, *chonagel* enz. Dat er aan verwant is het fransche *quenouille*, oud fransch *connoille*, valt in het oog. Minder duidelijk is de wortel dezer verschillende vormen aan te wijzen. Sommigen denken aan het latijnsche *colus*, spinrok; anderen aan *conus*, kegel; nog anderen aan wat anders. Het komt mij voor, dat die wortel iets moet aanduiden dat *draait*, en zich dan ook vertoont in ons bekende *kink*. De boven beschreven stok draaide rond; doch bovendien is het zelfst. naamw. *konkel* bij Kiliaan mede en volgens hem in het vlaamsch dialect, een wervelwind en draaikolk. Zoo leest men dan ook bij Houwaert, Lusthoff der Maechden, D. I. bl. 321:

Zoo my onmoghelijck waer den Hemel te meten,
Oft de Zee in eenen konckel *te vergaren* enz.

De Harduyn, Goddel. Wenschen, bl. 59:

Maer langher leven sij die met ghelatte vimmen
De konckelen *der zee op ende neer beklimmen.*

Ald. bl. 120: *wy kattijvighe zijn ongheluckich, die door de baeren ende door de* conckelen *deser grooter zee stieren het schip.* En bl. 127:

Dan wensch' ick 't diepste der foreesten.
Dan een spelonck der wilde beesten,
Dan eenen konckel *onder d'aerd,*
Daer dat ick soude zijn bewaert

Als bijvoegel. naamw. beteekent het kronkelend, ineengedraaid; dez. Goddel. Lofsanghen, bl. 141:

Opstichtende mijn Cluys in een woust conckel *hout.*

Dez. Uitgel. Dichtstukken, bl. 53:

— *hem streckt een woust en* conckel *hol*
Van somberheydt en schrik, en duysternissen vol.

Hiertoe behoort ook de uitdrukking *konkel-wronkel*, bij Kiliaan

door „contortus" overgezet, en de volgende samenstelling bij Van Overbeke, Rijmwerken, bl. 260:

Ick leg als in een Watervloed,
Als in verdraeyde Konckel-stroomen
Daer swaerelijck is uyt te komen.

Dus in de eerste uitgaven; latere drukken, althans de tiende die voor mij ligt, heeft *kronkel-stroomen.*

Voorts heeft het zelfst. naamw. *konkel* in onze taal nog eene beteekenis, die Kiliaan en Weiland niet vermelden, doch welke voorkomt bij Bomhoff, t. w. van „slag, oorveeg." Zooals onze volkstaal zegt: iemand een *draai* geven, een *draai* krijgen, had men voorheen dezelfde spreekwijzen met *konkel.* Dus Rosseau, Aran en Titus, bl. 3:

— den een die kreeg een konkel,
Dat hem de heele smoel trok in een scheve kronkel.

Dez. De Helsche Kermis, bl. 36:

— hoe! heb ik geen crediet?
Zo zal ik u alle loonen
Met een konkel *voor de Koonen.*

Ald. bl. 91:

Ezelskoppen, hangebasten,
(Sprak Jupyn) en gaf de gasten
Elk een konkel *voor de snoet.*

Dez. Medea, bl. 60:

Maar liegt niet, of gy krygt een konkel *voor de snats.*

Bekker en Deken, Willem Leevend, D. I. 270: *Uw Zoon wilde my helpen; maar hy kreeg een ouwerwetze* konkel. Dez. Cornelia Wildschut, D. I. bl. 169: *Zijn vader was zo boos over dit antwoord, dat hij hem in haastigheid een goeden* konkel *gaf.* D. VI bl. 111: *of ik hem, dan of ik mij zelven een* konkel *om de ooren moest geeven.* Dez. Sara Burgerhart, D. I. bl. 77. *Laat zy nooit onder myne oogen komen, want ik ben wat poestig ..... er zullen* konkels *zwaaijen.*

Van *konkel* in den zin van spinrok is op meer dan ééne wijze een overdrachtig gebruik gemaakt. Allereerst op de spinster. In het Schwäb. Wörterb. van Von Schmid is *Kunkel* een lang vrouws-

persoon. Bij Bomhoff is *konkel* een lui en slordig vrouwmensch; voorts, met eene nieuwe overdracht, een vod, lap, lomp. In het Oldenburgsch is *Kungelweib* een vrouwspersoon, die in oude kleêren doet; zie Herrigs Archiv, VIII. 351. Het werkw. *kungeln*, mede aldaar vermeld uit het dialect van Lippe-Detmold, beduidt het verkoopen van oude kleêren; evenzoo bij Villmar, Idiot. von Kurhessen, hetzelfde werkwoord voor handelen, verkoopen; bij Strodtmann, Osnabr. Idiot. *Kunkelen*, op eene ongeoorloofde wijze verruilen, kwanselen; en bij Kehrein, in het nassausch dialect, heimelijk verkoopen, verruilen, gezegd van vrouwen, die zulks buiten haar mans weten doen, en verder in het geheim praten. Te recht zeide daarom Bilderdijk, Geschied. des Vaderl. D. I. bl. 311, dat *konkelen* heet „in 't geheim iets door slinksche wegen trachten te bereiken" en dat dit ontleend is van „de praatjes der spinsters". En voor zoover, eindelijk, zulke praatjes en zulke geheime of ongeoorloofde handelingen bij de vrouwen plaats hebben onder een „kopje koffie", ontstond daaruit de boven vermelde beteekenis van koffiedrinken. Men zie voorts de afleidingen en samenstellingen, in het Nieuw Groot Woordenb. van Bomhoff te vinden. Aldaar ontbreekt echter *konkelig*, dat mij voorkwam bij Bekker en Deker, Willem Leevend, D. II. 230: *Alle onze jonge lui moesten dat leeren, in plaats van die* konkelige *Vlaamsche Operaas deunen.*

Kiliaan heeft een werkwoord *verkonkelen*, dat hij uitlegt door verdraaijen, in de war brengen, verstoppen. Zoo leest men in Marnix' Biencorf, bl. 121 verso: *Ja al hadden sy de blase alsoo* verconkelt *ghehadt, dal sij gheen boonen en hadden connen ghepissen.* Bredero, Moortje, bl. 26:

> *Hy sterreft schier van kouw, hij schijnt wel zeer verkleumt,*
> Verkonckelt *in sijn blaes en knoffelt met sijn handen.*

De Brune, Bancketw. D. II. bl. 134: *zoo gaet het oock met de natuerlicke mensche; hy is vervrozen en* verkonckelt *in de Godsdienst.* Ald. bl. 435: *zoo is oock de goud-zack grondeloos; al wat er in ghedaen wert, is terstond verzwolghen en* verkonckelt. — In dezen zin hangt het werkwoord blijkbaar samen met *konckel* voor draai en draaikolk.

In welke der genoemde beteekenissen *konkelen* ook worde genomen: een frequentatief hebben we er niet in te zien. Het is steeds van een zelfstandig naamwoord afgeleid. Het bestaan van een primitief *konken* is nog niet gebleken. Het is zoo, op *konkel* bij Kiliaan voert Van Hasselt een voorbeeld aan van een' naamwoordvorm, die aan een werkwoord *konken* zou kunnen doen denken, t. w. van *konk*. Doch ik twijfel, of de opvatting dier aanhaling juist zij. Ze is door den geleerden Aanteekenaar ontleend aan eene groningsche Keur in handschrift, doch die gedrukt te vinden is in de Displegtigheden van Van Alkemade en Van der Schelling, D. I. bl. 199, waar men leest: „nog de brudegom, nog de bruut en moet negeen wart, nog klederen, nog *concken*, nog trippen, nog klenode geven oerre mannen vrenden in de bruloft." Het artikel, waaruit deze regels zijn getrokken, betreft het „cleden", en de daarin vermelde voorwerpen (want, klederen, trippen, klenode) behooren daartoe; hoe daarbij het spinrokken te pas komt, is mij niet duidelijk. Eerder zou men, met het oog op de bruiloft, aan een drinkschaal kunnen denken, bij Roquefort *conque*, lat. *concha*, fransch *coque*. Doch het verband schijnt op eenig voorwerp te wijzen, dat tot kleedij of opschik behoort. In ieder geval is geen voldoende grond aanwezig, althans niet aangevoerd, om het woord voor één te achten met *konkel*.

NIGCHELEN.

Dit werkwoord komt meermalen voor in het door Dr. Vermeulen uitgegevene Van den Levene ons Heren; dus vs. 3035:

Si namen yseren nagele saen
Ende quamen tonsen here gegaen;
Si nichelden *vaste sine voete*
Met groten naghelen vele onsoete.

Vs. 3437:

Hoe sijn dijn hande ende dine voete
Doergaet, genichelt *vele onsoete.*

Vs. 3459:

Dese naghele nichelen *di so sere.*

Vs. 3667:

Oec biddic u, ontferme u sijns,
Die mi nichelden *in desen sere.*

En vs. 3824:

Die naghele, die stac in Jhesus voete
Die trac hi ute vele soete....
Aldus ontnichelt *was Jhesus.*

Ook in andere middelnederlandsche geschriften; Verslag enz. van Twee Getijdeboeken, door Prof. Meijer, bl. 29 (tot Jezus):

Want ghi doe, om onze scout,
Ghenichelt *wart ant scrucen hout.*

Serrure, Vaderl. Museum, D. II. bl. 396:

Here, om dat cruce, dat ghi droecht
ter bitter doot waert, ende daer ane stoet
u eneghe sone ghenichelt *vaste.*

Ons liefs heren Passie, HS. van Van Hulthem, bl. 5:

Te middaghe namen si hem saen
Ende nichelden *hem sijn morwe lijf*
Met naghelen dat hi hinc soe stijf enz.

De beteekenis van het woord is in al deze plaatsen duidelijk die van nagelen, met nagels, d. i. spijkers, doorboren, doorsteken. Volgens den Hoogl. Bormans wordt in het limburgsch dialect voor dit nagelen inderdaad *nigchelen* gebezigd; zie de Dietsche Warande, D. III. bl. 133, en Kilaan teekende het reeds op als oud-leuvensch. In een boeren-nagelsmidsdansliedje, bij Schmeller, II. 686, luidt een regel:

Gniglt, gnáglt, gnàglt *mues 's sey.*

De middelste dezer drie elkander volgens hunnen aard natuurlijk opvolgende klanken (*i*, *e*, *a*) komt overeen met het ags. *naeglian* (in het Engelsch samengetrokken tot *nail*), noordsch *negla*. Ook het Oudhoogduitsch bij Graff, Sprachsch. II. 1017 heeft *ginegilit* naast *ginagilit*; en voor *intnagaljan*, d. i. ontnagelen, *innegilen*, overeenkomende met het boven aangetroffene middelnederlandsche *ontnichelen*. Het Middelhoogd. bij Benecke heeft als werkwoorden *nagelen* en *negelen*, *vernagelen* en *vernegelen* enz. Ja ook de Teuthonista heeft *negelen*.

Het lijdt dus geen twijfel, of ons middelnederlandsch werkw. *nigchelen*, (misschien ook *niechelen* uit te spreken) is hetzelfde met *nagelen*, een van het zelfst. naamw. *nagel* afgeleid werkwoord. Het moge waar zijn, dat dit *nagel* afkomt van een werkw. *nagen* (zie Diefenbachs Wörterb. II. 93): het bestaan van zoodanig werkwoord in gelijke beteekenis als *nagelen* blijkt nergens; en dit laatste heeft de beteekenis van spijkeren verkregen van het naamw. *nagel* in den bepaalden zin van spijker; het is alzoo geen frequentatief.

Mij zijn bij onze Ouden twee plaatsen bekend, die met de gegevene afleiding schijnen te strijden, en alzoo eene bespreking vereischen.

De eerste komt voor in een fragment, door Prof. Bormans medegedeeld in de Dietsche Warande, t. a. p. en luidt dus:

> — *Saen*
> *daer quam schegen* (d. i. *tegen*) *haer gegaen*
> *Christus aen den cruse* ghenyet,
> *bespraít met bloede. Ay nu besiet* enz.

De aanteekening hierop verklaart *ghenyed* door „genageld, van nagelen of nigchelen". *Nyen* zou dan als een werkwoord van gelijke beteekenis als *nagelen* moeten gelden en het primitief van dit uitmaken. De plaats is, mijns inziens, te gebrekkig — de Hoogleeraar heeft verscheidene woorden en letters moeten invullen — om stellige uitspraak aangaande *ghenyed* te doen. Bij dit woord, dat op *besiet* zal moeten rijmen, kan men, gesteld dat de lezing juist zij, even goed, of zelfs eerder, aan een ander werkwoord denken. De Hoogleeraar zelf stelt het woord (zeker in beteekenis) gelijk met het fransche *river*; welnu, de nederlandsche uitdrukking daarvoor is *nieten*, d. i. klinken, omklinken, bepaaldelijk van spijkers gezegd; zie Kramers' Woordenb. Men zou ook kunnen denken aan *nijen*, *neijen*, d. i. naaijen, in den zin van vastsnoeren, die aan het woord niet vreemd is. In allen geval blijft er voor het aannemen van een werkw. *nijen* of *nijden*, dat etymologisch met *nagelen* of *nigchelen* één zou zijn, niet veel grond over.

De tweede door mij bedoelde plaats wordt aangetroffen in een Getijdeboek der veertiende eeuw. Het daaraan ontleende gedicht

is door den heer Alberdingh Thijm ergens — wáár is mij onbekend — opgenomen, onder den titel van „De Daggetijden, toegepast op het lijden van onzen Heere en Zaligmaker". Bl. 5 van den overdruk, dien ik er van bezit, leest men:

Want gi doen waert om onse scout
Genichet *an des crucen hout.*

Intusschen deze tekst, die gevolgd is naar een pergamenten handschrift berustende te Brussel, is veel minder juist, dan in de uitgave van hetzelfde dichtstuk, die plaats had door het Koninklijk Nederlandsch Instituut, naar een bij dat ligchaam berustend manuscript, en wel in het Verslag van Prof. Meijer, boven door mij aangehaald. Wij vinden daar *ghenichelt* en niet *genichet;* het eerste zal wel als de ware lezing, en het tweede als eene misstelling zijn aan te merken.

VOGCHELEN

Dit werkwoord is opgenomen bij Halma en Holtrop voor „treden" t. w. van de hen door den haan. Bij Kiliaan luidt het woord *vogelen*, inire, coire more avitum. Deze spelling wijst den oorsprong des woords voldoende aan. Het werkwoord is gevormd van het bekende zelfst. naamwoord *vogel*, dat in het Oudhoogduitsch onder den vorm *fogal* hetzelfde beteekende als bij ons; doch welks verkleinvorm, bij Graff *fugili* (zie Sprachschatz, III. 439) in het Oudhoogduitsch — wat ik bij Graff niet vermeld vind — ook foetus beteekende; zie Grimms Gramm. II. 113 en 400. In het middelhoogduitsch is vandaar het werkw. *vogelen* niet alleen vogelvangen, maar ook het paren der vogels; zie Beneckes Wörterb. III. 359.

Sommige hoogduitsche dialecten hebben de oude beteekenis van het zelfst. naamw. *vogel* en het werkw. *vogelen* bewaard. In het Beijersch is *vogel* de benaming van hetgeen onze volkstaal *treedsel* of *treësel* heet, en het werkw. *vogeln* het treden van den haan; zie Schmeller, I. 625. Bij Stalder, Schweiz. Idiot. I. 388, is *vogeln*, *vögeln*, de vleeschelijke vermenging in het algemeen.

SPROKKELINGEN

DOOR

J. H. VAN DALE.

X. SCIMMEESE.

Onder de Middelnederl. woorden, naar wier verklaring ik sedert jaren tevergeefs zocht, behoort het vreemde *scimmeese*. Ik bracht het woord ter sprake in den *Taalg*. IX, 275 en '76, toen ik voorstelde in de *Informacie upt stuck der verpondinghe*, uitgegeven door de Maatsch. der Ned. Lett. te Leiden, voor het onbekende *scunmeess* scimmeese te lezen: een woord, dat o. a. voorkomt in het *Regl. voor de scheepvaart en de heffing der tollen op het Zwin* van 1252.

Reeds toen vermoedde ik, dat *scimmeese*, *schimeese*, *schiemeese*, *schiemeze*, of hoe 't woord anders nog gespeld mocht worden, te houden is voor eene samenstelling met het bekende *meese*, dat niet alleen zekere hoeveelheid van metaal aanwijst, maar ook van andere waren. Ik vond dezer dagen mijn vermoeden op merkwaardige wijze bevestigd in de *Histoire du péage de l'Escaut par M. Edm. Grandgaignage, docteur en philos. et lettres, prof. à l'athénée royal d'Anvers* (Anvers, 1868). De 2e *annexe* bij dit werk bevat eene opgave *De quelques mesures et poids, usités dans la erception des son lieux*. Daarin lezen we o. a.:

1 Schipmeese = 100 vachten of vellen,
= 100 deken lammervellen,
= 60 deken boeckxvellen,
= 80 vellen soegen oft geyten.

Er is o. i. bijna geen twijfel aan, of ons *scimmeese*, *schimmeese*, is hetzelfde als het hier vermelde *scipmeese*, *schipmeese*, waarin de *m* van *meese* de *p* van *schip* geassimileerd heeft. Ook in de *Lijste en ordonn. van den Zeeuwschen tol* toch houdt eene schimeese vellen uit Oostland 100 dekker. — Voor het bovenstaande *deken* moeten we stellig *deker*, d. i. *dekker*, *daker* = een tiental vellen lezen — ; een schimmeese boksvellen houdt er eveneens 60 dekker en — hier schuilt blijkbaar in eene van beide opgaven eene fout — eene schimmeese geitevellen 80 dekker. Mocht een der lezers van den *Taal- en Letterbode* mij nog eene andere bron kunnen aanwijzen, waarin 't woord *scipmeese* gevonden wordt, zoo zou hij mij daarmee veel genoegen doen.

Sluis, 1 Juni '71.

DE BESCHRIJVING VAN DEN SLAG BIJ WOERINGEN IN 1288 DOOR JAN VAN HEELU,

DOOR

R. VAN BREUGEL DOUGLAS.

Het afschrift van het handschrift der Rijmkronijk waarin deze slag beschreven werd, door Van Lom, den uitgever in 1726 van de Trophées du Brabant van Butkens, in eene kantteekening op het eerste deel van het „Supplement" p. 146 vermeld als door den prelaat Butkens eigenhandig gemaakt te zijn en gebonden in het handschrift van het tweede deel der „Trophées", vond ik onlangs werkelijk terug in het handschrift van dat deel, berustende in de verzameling van handschriften van Butkens onder den Heer Baron van Slingeland van Goidschalksoirt.

Het handschrift van dit deel is getiteld "Livre dixieme" etc. en op het titelblad staat onderaan: „L'on a adjoint une ancienne déscription de la célèbre Victoire obtenue par les Brabançons à Woeringe en l'an 1288, laquelle fut dediée à Madame Margarite d'Engletérre Duchesse de Brabant par f. Jean van Helu envers l'an 1295". Het eigenhandig afschrift der Rijmkronijk is getiteld: „Description de la fameuse bataille de Woeringe ou Woerinck *sur* le Ryn en l'an 1288 par F. Jean van Heelu dict van Leeuwe *en son vivant* Chevalier de l'ordre Theutonique et Commandeur de Beckevoert dediée à Margarete d'Engleterre Duchesse de Brabant environ l'an —".

Daarop volgt deze aanteekening, geschreven met dezelfde hand

als de voorafgaande woorden in cursief: *geschreven wt den originelen boeck toegeeygent aen Vrou Margarete van Engeland* (sic) *weduwe* [1]) *van Brabant door den voorss. autheur, welken boeck eertijds gevonden is onder menichvuldige pampieren berustende op den boterpot van den Stadhuyze van Brussel ende van daer is bewaerd geworden onder de boecken staende in 't collegie van de Heeren in een Scapray ende nu ('t welck te beklaegen is) gedemanueerd ende wech genomen, ende was geschreven in schoen wit parkament in folio gebonden in bert, de snede vergult ende de capitael verciert.*"

Het begint met eene voorrede bevattende 592 verzen welke Willems, de uitgever dezer Rijmkronijk [2]) naar den Codex van Van Wijn, meende het werk te zijn van den afschrijver in het midden der 15e eeuw, en die hij daarom in eene bijlage uitgaf, doch die hieruit blijkt van Heelu zelven te zijn. De historische waarde van den inhoud daarvan, voor zoover daarin aangegeven worden de aanleidende oorzaken van dien oorlog en de erbarmelijke toestand van de landen tusschen Maas en Rijn, verkrijgt daardoor grooter belang, nu het vaststaat dat die feiten door een tijdgenoot in 1288 zijn vermeld en niet door eenen afschrijver in 1440 zijn aangegeven.

Het bevat vs. 8270, hetwelk Willems in geen ander handschrift aantrof dan in dat van Verdussen, die het geput had „ex archivis Bruxellensis Urbis" (zie Intr. p. 21), hetwelk, uit dezelfde authentieke bron als dat van Butkens ontsproten, dus de voorkeur had moeten verkrijgen boven dat van Van Wijn. Waarom Willems dit achtergesteld heeft blijkt niet.

Het eindigt met hetzelfde vers als in de uitgave van Willems.

De verzen beginnen niet, zooals in de uitgave van Willems, met kapitale letters; deze zijn alleen geplaatst voor de verzen waarmede een volzin begint. Er zijn overigens geen zinscheidingsteekens aangegeven.

Het origineel had niet alleen versierde kapitale letters, maar schijnt ook geillustreerd te zijn geweest met de wapens en banieren

[1]) Hertog Jan ob. 1294.

[2]) In de *Collection des Chroniques Belges inédites*, 1836.

der Vorsten en Edelen in dien strijd betrokken, althans vindt men die op den voorkant van het afschrift. Naast vs. 4202 vindt men zelfs het afbeeldsel van een walvisch en naast vs. 4350 en 6150 dat van den rolwagen waarop de standaard van den Bisschop van Keulen stond.

In de uitgave van Willems zijn vele lezingen die, wat de spelling der woorden aangaat, afwijken van het afschrift van Butkens, hetgeen vermoedelijk de origineele spelling aangeeft. Sommige veranderen zelfs den zin, b. v. van vers 655, gelezen bij Willems „*Met — hilt,*" bij Butkens „*niet — hielt.*" Eene vergelijking van het afschrift met de uitgave zou dus niet onbelangrijk zijn om de origineele spelling te kennen.

Butkens heeft naast den tekst aanteekeningen gemaakt tot regt verstand van woorden, nadere aanduiding van personen of toelichting van zaken.

Willems erkent dat het handschrift van Van Wijn, hetgeen hij zegt in het midden der 15e eeuw te zijn geschreven, wat den tekst aangaat fautief is, met „interpoliations hétéroclites et amplifications saugrénues — qu'il semble fort difficile de démêler ce qui est de l'auteur," hij houdt „les rédites, les délaïemens et les réflexions commentatives comme l'oeuvre du copiste." Het eerste moge juist zijn, doch zijne veronderstelling dat al het andere het werk van den afschrijver was, zou bij vergelijking blijken niet juist te zijn.

's Gravenhage, April 1871.

WOORDREGISTER.

Oud-nederlandsch.

Middel- en Nieuw-nederlandsch.

Gothisch.

Oud-hoogduitsch.

Middel-hoogduitsch.

Nieuwhoog- en Nederduitsch.

Friesch.

Angelsaksisch.

Oud-, Nieuw- en Gewestelijk Engelsch.

Oudsaksisch.

Oudnoordsch.

Zweedsch.

Deensch.

Classiek en Middeleeuwsch Latijn.

Oud-, Nieuw- en Gewestelijk Fransch.

Italiaansch.

Spaansch.

Grieksch.

Sanskrit.

Bactrisch.

Oudslavoonsch.

Javaansch.

Maleisch.

LIJST DER CRITISCH BEHANDELDE PLAATSEN.

VERBETERING.

Bl. 140, rg. 8 v. o. lees: ware de *d* aan *ochtend* niet ingevoegd.
″ 144, rg. 1 v. b. [*i* ?] valt weg.

